

LETONICA

HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS

LITERATŪRA

FOLKLORA

MĀKSLA

2008

17

IZNĀK KOPŠ 1998. GADA AUGUSTA

Dibinātājs

LITERATŪRAS, FOLKLORAS UN MĀKSLAS INSTITŪTS

Reģistrācijas apliecība nr. 000702230

Redakcijas kolēģija

DACE BULA, IEVA KALNIŅA (galvenā redaktore), JANĪNA KURSĪTE,
LALITA MUIŽNIECE (Kalamazū, ASV), JURIS ROŽĪTIS (Zviedrija),
ANITA ROŽKALNE, JANA TESARŽOVA (Slovākija), GUNA ZELTIŅA

Redakcijas adrese:

Akadēmijas laukums 1 – 1315, Rīga LV-1050

Tālr. (371) 67357912, fakss (371) 67229017

Žurnāls izdots ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu



VALSTS
KULTŪRKAPITĀLA FONDS

Valsts pētījumu programma

LETONIKA

Redaktors *Raimonds Briedis*

Literārais redaktors *Oskars Lapsiņš*

Tulkotāja *Ieva Burčika*

Maketētāja *Ilze Stikāne*

Formāts 60 x 90/16

Iespiests SIA "N. I. M. S." tipogrāfijā

Tālr. 67311424

ISSN 1407-3110

© LFMI, 2008

Saturs

IEVADS	5
RAKSTI	
<i>Vera Vāvere</i> . Viktors Eglītis un Rainis	7
<i>Zane Šiliņa</i> . Daži nākotnes pasaules redzējuma aspekti Raiņa daiļradē: individa un masas, cilvēka un dabas attiecību traktējums Īliņa un Saules bērna tēlu ieceru kontekstā	18
<i>Dace Lūse</i> . Pāvils Klāns (Pauls Kovaļevskis) un kolaborācijas problēma	47
<i>Ieva Kalniņa</i> . Antīkā pasaule 20. un 21. gadsimta mijas latviešu prozā	67
<i>Baiba Jaunslaviete</i> . Latviešu dziesmu svētki vācu un krievu preses atsauksmēs (1873–1938)	78
<i>Arnolds Klotiņš</i> . Atskats folkloras kustībā	95

<i>Guntars Godiņš</i> . Muzikalitātes estētika igauņu un latviešu tautasdziesmās	123
<i>Māra Grudule</i> . Igaņu tauta, kultūra un literatūra latviešu grāmatās un presē. 17.–19. gadsimts	133
<i>Ojārs Lāms</i> . Rītausmas dzejnieki. Ausekļa un Lidijas Koidulas dzeja salīdzinošā skatījumā	155
<i>Benedikts Kalnačs</i> . 20. gadsimta sākuma sabiedrības tēlojums latviešu un igauņu drāmā – Rūdolfa Blaumaņa “Uguni” un Eduarda Vildes “Neaptrēramais brīnums”	165
<i>Zanda Gūtmane</i> . Romantisma un simbolisma pārejas latviešu un igauņu prozā 20. gadsimta sākumā	179
<i>Maija Burima</i> . Frideberta Tuglasi “Mazais Ilīmārs” bērnības atmiņu tēlojumu kontekstā	192
<i>Anneli Mihkeleva</i> . Igaņu un latviešu ciems 20. gadsimta literatūrā	205
<i>Inguna Daukste-Silasproģe</i> . Igaņu literatūra Latvijā padomju gados: tulkošanas tendences	217
ARHĪVI, DOKUMENTI, FAKTI	
Andreja Egliša un Mirdzas Ķempes sarakste. <i>Dzidras Vārdaunes</i> ievads un komentāri	228
JUBILEJAS	
<i>Ieva E. Kalniņa</i> . Sveiciens Dzidrai Vārdaunei jubilejā	264
<i>Dz. Vārdaune</i> . Kā mēs visi zinām... ..	265
JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS	
<i>Ieva Kalniņa</i> . Trīmdinika dzīves izjūta un literatūra kā tās atsedzēja	267
<i>Ieva Kalniņa</i> . Versija par... Latviešu literatūra 2000–2006	274
<i>Ilze Zaksa</i> . Versija par poētiski skaudro latviešu literatūru 2000–2006	280
ZINĀTNES DZĪVE. KONFERENCES	
<i>Inguna Daukste-Silasproģe</i> . Šopavasār meklētais un atrastais	283
IN MEMORIAM	
<i>Vera Vāvere</i> . Harija Hirša piemiņai	286
HRONIKA	288
AUTORI	303

Contents

INTRODUCTION	5
ARTICLES	
<i>Vēra Vāvere</i> . Viktors Eglītis and Rainis	7
<i>Zane Šiliņa</i> . Some aspects of future visions in Rainis' writings: the interpretation of relations between individual and masses, man and nature in the characters of Ilins and the Child of the Sun	18
<i>Dace Lūse</i> . Pāvils Klāns (Pauls Kovaļevskis) and the issue of collaborationism	47
<i>Ieva Kalniņa</i> . The world of antiquity in the Latvian prose of the late 20th and early 21st century	67
<i>Baiba Jaunslaviete</i> . Latvian song festivals in German and Russian press reviews (1873–1938)	78
<i>Arnolds Klotiņš</i> . A retrospect of the Baltic folklore movement	95

<i>Guntars Godiņš</i> . Aesthetics of musicality in Estonian and Latvian folksongs	123
<i>Māra Grudule</i> . Estonians – people, culture and literature in Latvian periodicals and books (17.–19.cnt.)	133
<i>Ojārs Lāms</i> . Poets of the dawn. Poetry by Auseklis and Lydia Koidula in a comparative perspective	155
<i>Benedikts Kalnačs</i> . Portrayal of the society of the early 20 th century in Latvian and Estonian drama: Rūdolfs Blaumanis' "Ugunī" and Eduard Vilde's "Tabamata ime"	165
<i>Zanda Gūtmane</i> . The blending of romanticism and symbolism in the Estonian prose of the early 20th century	179
<i>Maija Burima</i> . Friedebert Tuglas' "Little Illimar" in the context of childhood memoirs	192
<i>Anneli Mihkeleeva</i> . Estonian and Latvian village in the 20th century literature	205
<i>Inguna Daukste-Silasproģe</i> . Estonian Literature in Latvia in the Soviet years: Translation trends	217
ARCHIVES, DOCUMENTS, FACTS	
Correspondence between Andrejs Eglītis and Mirdza Ķempe. Introduction and commentaries by <i>Dzidra Vārdaune</i>	228
JUBILEES	
<i>Ieva E. Kalniņa</i> . Jubilee greetings to Dzidra Vārdaune	264
<i>Dz. Vārdaune</i> . As we know... ..	265
REVIEWS	
<i>Ieva Kalniņa</i> . The sentiment of exile and literature as its reflection	267
<i>Ieva Kalniņa</i> . A version on... Latvian literature 2000–2006	274
<i>Ilze Zaksa</i> . A version on the poetically tough Latvian literature 2000–2006	280
SCHOLARLY LIFE. CONFERENCES	
Inguna Daukste-Silasproģe. On what was sought and found this spring	283
IN MEMORIAM	
<i>Vēra Vāvere</i> . In memoriam Harijs Hiršs	286
CHRONICLES	288
AUTHORS	304

Ievads

1998. gada augustā iznāca žurnāla "Letonica" pirmais numurs. Kādā no nākamajiem numuriem žurnāla toreizējā redaktore mākslas zinātniece Elita Grosmane atcerējās kolēģu vēsturnieku teikto, ka "pirmie desmit numuri ir tie grūtākie". Nu ne tikai pirmie desmit numuri atraduši savu lasītāju, pārvarēti arī pirmie desmit žurnāla izdošanas gadi. Jubilejā saprotama un pat nepieciešama ir tieksme atskatīties uz padarīto, rezumēt, secināt un domāt par nākotni, taču šoreiz pirmām kārtām gribētos atcerēties un pateikt sirsnīgu paldies tiem kolēģiem, kuru uzņēmība, neatlaidība un ticība šāda humanitāra foruma nepieciešamībai vērtā samērā ilgi briestošo ideju īstenībā. Paldies Elitai Grosmanei, Janīnai Kursītei, Raimondam Briedim, Kristiānai Ābelei, Marīnai Bruzgulei un žurnāla pirmajai redakcijas kolēģijai – Dacei Bulai, Lalītai Muižniecei, Anitai Rožkalnei, Gunai Zeltiņai!

Desmit gados dzīve neizbēgami mainās: savu institūtu nodibinājuši un savu žurnālu nu izdod mūsu kolēģi mākslas zinātnieki, arī daži citi kolēģi pētniecisko darbu veic citās iestādēs. Taču ne vienmēr atrašanās vienās sienās ir svarīgākais, galvenais ir kolēģiāla sadarbība, ieinteresētība latviešu literatūras, folkloras, teātra, kino un mūzikas pētniecībā, velēšanās iepazīstināt ar saviem pētījumiem, stāstīt par saviem meklējumiem, hipotēzēm, dalīties priekā par atradumiem. Žurnāls "Letonica" nekad nav centrējies tikai uz Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieku darbu publicēšanu, ar prieku esam publicējuši savu kolēģu rakstus, devuši vārdu jaunajiem zinātniekiem, no kuriem daudzi nu tapuši par vadošiem pētniekiem valstī. Paldies par sadarbību pētniekiem Latvijas Universitātes Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultātē, Latvijas Kultūras akadēmijā, Daugavpils Universitātē, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā, Rēzeknes augstskolā un Liepājas Universitātē, paldies arī kolēģiem no Krievijas un Igaunijas! Paldies visčaklākajiem mūsu pašu institūta rakstītājiem – Benediktam Kalnačam, Baibai Krogzemei-Mosgordai, Andai Beitānei, Dacei Bulai, Ingunai Daukstei-Silasproģei, Mārai Grudulei, Aldim Pūtelim, Vērai Vāverei un Mārai Viksnai! Žurnāla iznākšana nebūtu bijusi iespējama bez Latvijas Zinātnes padomes un Latvijas Kultūrkapitāla fonda atbalsta. Paldies!

Jaunākajā žurnāla "Letonica" numurā lasāma rakstu kopa par latviešu literatūrā nozīmīgām, bet ne vienmēr "ērtām" personībām – Viktoru Eglīti un Pāvilu Klānu-Kovaļevski, par mazāk zināmiem un aktualizētiem

avotiem (Ilja Mečņikovs), kas bagātinājuši Raiņa daiļradi. Īpaši iepriecina muzikologu Baibas Jaunslavietes raksts par Dziesmu svētku recepciju vācu un krievu presē pirmās Latvijas brīvvalsts laikā un Arnolda Klotiņa nozīmīgais pētījums par folkloras kustību kā pretstatu/pretspēku oficiālajam padomju ideoloģijas cauraustajam tautas mantojumam.

Karte uz žurnāla vāka pārliecinošāk par jebkuriem vārdiem stāsta par Latvijas vēstures un mūsu kultūras ciešo saikni ar kaimiņiem, šoreiz – igauņiem. Latviešu un igauņu kultūru krustpunktos, saskarē, vai tā būtu tipoloģiska vai organiska, iespējams ieraudzīt jaunas šķautnes un likumsakarības. Vēlēšanas apzināt, kas dzimtajā literatūrā savs, īpatnējs un kas tikai tāds šķitis, bet patiesībā iekļaujas līdzīgā attīstības straumē ar igauņu literatūras procesiem, mudināja publicēt rakstus, kuru pamatā referāti, kas nolasīti 2008. gada 20. februārī Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultātē Latvijas Universitātes 66. konferences sekcijā "Igauņu un latviešu literatūras salīdzināmais aspekts". Konferences sekcija organizēta Latvijas Universitātes Somugru studiju programmas un Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta īstenotā Valsts pētījumu programmas "Letonika" projekta "Latviešu rakstnieku daiļrades, latviešu teātra un mūzikas kultūras izpēte" sadarbībā.

Žurnāla desmit gadu ilgā vēsture apliecina vecumveco patiesību – "cilvēks nav vientuļa sala", arī kultūra un zinātne tādas nav. Vēlot žurnālam neizsīkstošu pētniecības vielu, neordinārus, gudrus, koleģiālus pētniekus un vēl daudzus gadu desmitus –

Ieva E. Kalniņa

2008. gada augustā

Vera Vāvere

Viktors Eglītis un Rainis

Viktoram Eglītim dzīvē bija maz saskarsmes ar tādiem radošiem gariem, kurus viņš bija gatavs atzīt par sev līdzīgiem vai pat par sevi pārākiem. Latviešu literatūrā šādas autoritātes bija Fallijs, Jānis Poruks, Rainis un Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš. Dažādas personības ar dažādu atzinības pakāpi savas tautas literatūras vēsturē, bet Eglītim tie bija orientieri, ar kuriem viņš samēroja pats savu vietu literatūrā un kuriem bija nozīmīga loma viņa paša radošajā dzīvē.

Literatūras pazinēji zina, ka V. Eglītis mūža otrajā pusē mēdza sevi nostādīt blakus Rainim, apgalvojot, ka viņi ir vienīgie latviešu klasiķi un pats pēc Raiņa nāves ir vienīgais cienīgais viņa darba turpinātājs. V. Eglīša arhīvā ir daudz dzejoļu, kur viņš izsaka šo domu:

Tu, Raini, aiziedams man novēlēji
Būt latvju Platonam vai Nīčem skarbam.
Es būšu tāds, cik tu kā Šekspīrs spēji
Veikt savu misiju, viss ziedots darbam.

Vai arī "Rainis un es":

Mēs savu tautu ievadījām
Visdziļos gara dziļumos.
Mēs tai kā Šillers, Heine bijām,
Mūs abus vajāja kā tos.

Šādi salīdzinājumi, kas liecina galvenokārt par V. Eglīša pārlieku augsto savas darbības vērtējumu, parasti izraisa neizpratni un vīpsnu, tomēr šīs domas neatlaidīgs atkārtojums liek domāt par apstākļiem, kas sekmēja V. Eglīša pašapziņu.

Rainis un V. Eglītis nebija viena vecuma cilvēki, viņus šķīra vienpadsmit gadi, bet literatūrā viņi pieteica sevi aptuveni vienlaikus. Pirmais Raiņa dzejolis ir publicēts 1895. gadā, V. Eglīša – 1898. gadā. Gadsimta sākumā nevienam vēl nebija sava krājuma, bet lasītāji viņus pazīst no preses. 1901. gadā V. Eglītis publicēja rakstu "Raiņa oriģināli", kurā vērtēja Raiņa pirmos dzejoļus un stāstu "Spītnieks".

Raksta tapšanas laikā V. Eglītis, tāpat kā daudzi citi, Raiņa agrīnajos darbos nesaskatīja nākamo lielo personību un vērtēja viņu kā vienu no tiem talantiem, kas gadsimtu mijā pievērsa sev uzmanību. 1904. gadā, rakstot krievu dzejniekam Valerijam Brjusovam, V. Eglītis par lielāko latviešu dzejnieku atzina Falliju, nevis Raini. Vērtējums, ko V. Eglītis sniedza, bija visumā pozitīvs: recenzents saskatīja Raiņa tendenci uz problēmu dzeju, viņa spēcīgo sirsnību, gleznu plastiku, ar apbrīnu runāja par viņa spēju visur "kaut ko smalku un lielu ieliet", bet pārmeta, ka "jūtas Rainis saviļņo tik pa daļai".¹ Raini kā jaunu problēmu izvirzītāju V. Eglītis salīdzina ar Edgaru Alanu Po, Frīdrihu Nīči, Morisu Māterlinku, Henriku Ibsenu, bet atzīst, ka Rainim trūkst aizrautības, ko viņš formulē kā "neapzinīgās titāniskās orgijas trūkumu", un nav aptverošas nacionālas "tautiski ģeniālas" idejas. "Kopā saņemot," raksta V. Eglītis, "varētu teikt, ka Rainim trūkst neapzinības; liekas, ka savai mūzai viņš spiež skriet ar varu, kaut gan pats – vai arī liktens – tai spārnus apcirpis."² Stāstu "Spītņieks" V. Eglītis uzskata par mākslinieciskajā ziņā pilnīgi nevērtīgu.

V. Eglīša kritika nepalika nepamanīta. Garā vēstulē Teodoram Zeifertam Rainis sīki izklāsta pretenzijas par šo publikāciju: "...maz dziļuma, daudz frāzu.. Man viņš taisni pārmet, ka es pārāk apzinīgs, – tas ir tipisks diletanta spriedums. Viņš citādi laikam lāga zēns, man viņš apliecina cieņību vislielākā mērā, atzīst arī, ka es gluži jauna, neparasta parādība, bet kā jau diletants pēc dabas šo neparasto, nesaprasto, neaptverto parādību spiež tūdaļ savā šablones Prokrusta gultā. Viss raksts tāds nesagremots tapinātu domu juceklis, neviena skaidri saprotama teiciena, ne gaudiņa sava paša prāta, daudz pretenzijas, necik loģikas! Vai viņš tik neturas par simbolistu? Tiem loģika nekrīt svarā, bet kritiķis bez viņas neiztiek..."³ Rainim daudz taisnības, V. Eglīša cenšanās būt oriģinālam padara rakstu grūti lasāmu un saprotamu, un daži viņa pārmetumi, piemēram, par tautiskuma trūkumu, var tikai izraisīt neizpratni. Tomēr Rainis sīki atspēko V. Eglīša pārmetumus, un no vēstules var nojaust, ka tie viņu aizskāra. Viņam šķiet, ka V. Eglītis gatavo kādas intrigas, un viņš lūdz Aspaziju dabūt V. Eglīša vēstuli Hermīnei Zālītei par viņu. "Tā kā Eglītis grib man uzbrukt, tad tas man būtu ļoti labs ierocis."⁴ Rainis V. Eglīti nosauc par Andrieva Niedras rokaspuisi, atpakaļrāpuli, runā par "absolūto muļķību", ko viņš izdomājis. Kad "Mājas Viesa Mēnešrakstā" (1903. Nr. 1) parādās V. Eglīša dzejoļi "Sieviete" un "Kaislībai", Rainis noteic, ka nestrādās vienā izdevumā ar cilvēku, kas viņu noniecinājis. H. Zālīte negrib zaudēt nevienu līdzstrādnieku un cenšas asumus nogludināt, un mudina V. Eglīti izskaidroties, to viņš arī mēģina izdarīt kādā vēstulē. Protams, Viktors Eglītis necenšas taisnoties, bet tieši aizrāda Rainim, ka pārmetumi par atpakaļrāpulību un reakcionārismu radušies tāpēc, ka izteiktas kritiskas

domas par dzejnieka oriģināliem. Samierināšanās nenotika, satiekoties pie Zālīšiem, Rainis rokas nesniedza.⁵

Rainis vēl ilgi nevarēja nomierināties, vēstulēs minēja klaunu – dzejnieku Eglīti,⁶ rakstīja par simbolistiem, kuri “pie mums vai nu tukši ķēmi, vai atpakaļrāpuļi kā Eglītis un Poruks”,⁷ “literārie gorodovoji un strazņiki”⁸ un tamlīdzīgi.

Mūža beigās, atcerēdamies šo konfliktu, V. Eglītis sniedza nedaudz citādu versiju. Pirmā iepazīšanās ar Raini notikusi “Mājas Viesa Mēnešraksta” redakcijā 1903. gada aprīlī, kad Pēteris Zālīte bija iedevis dzejniekam izlasīt Viktora Eglīša “Poruku”. “Kad es iegāju redakcijā, blakus istabā, kas atradās dažas pakāpes zemāk, Rainis pašlaik bija izbeidzis to lasīt,” atcerējās Eglītis. “Zālītis mūs iepazīstināja, un pirmais, ko es no Raiņa, uzlikuša plaukstu uz mana apcerējuma, dzirdēju, bija: “Ja jūs, Zālīt, šo darbu iespiedisiet Mēnešrakstā, tad mēs ar Aspaziju uz vietas no jums aiziesim.””⁹

Par Raiņa negatīvo attieksmi pret šo apcerējumu liecina arī viņa vārdi vēstulē Antonam Birkertam 1908. gadā: “Ja iedomājos, piem., Egl[īša] plašo fantāziju par tematu “Poruks”, tad man jāsmejas.”¹⁰

V. Eglīti šāda “neiecietība vai pat skaudība” esot izbrīnījusi. Šajā pašā rakstā, analizējot Raiņa attieksmi pret citiem rakstniekiem, viņš piebilst: “Blaumani viņš uzskatīja tikai par tautas rakstnieku. Par Poruku nemaz nemilēja runāt.”

Pēc šā incidenta Rainis, atreferējot “Dienas Lapas” 1903. gada Zinību biedrības vasaras sapulci, min Ata Ķeniņa izteikumus par “Antoniju” kā slimības un izvīrtības zīmi literatūrā, saprotoši atzīmē arī izteiktās domas par dēmonisma, misticisma un tumsonības izpausmēm V. Eglīša darbos. Sevišķi asa bija vēršanās pret simbolismu kā virzienu, ko grib ieviest V. Eglītis un viņam līdzīgie. Rainis rezumē, ka pret šādām parādībām jāvēršas vienīgi ar humoru. Eglītis atreferējumu ne bez pamata uztvēra kā paša Raiņa pozīciju un uzskatīja, ka tieši ar šo rakstu sākusies viņa “rīdīšana, kas pēc tam turpinājās bez gala”.¹¹ V. Eglītis nepalika parādā, un konflikts pārauga atklātā skandālā. Latviešu rakstnieku un mākslinieku biedrības dibināšanas sapulcē 1905. gadā, kurā Raini ievēlēja par vadītāju un kurā viņš gribēja noorganizēt petīciju valdībai, kam pretojās Plūdonis, Rainis esot apsaucis dzejnieku ar vārdiem: “Ko jūs mani iztaujājat kā žandarmi?” V. Eglītis, izmantojot situāciju, teicis: “Ja Plūdonis šā jautājuma dēļ nosaukts par žandarmu, tad kas cits to būtu varējis darīt kā zaķa pastala.” “Rainis pietrūkās, svieda zīmulī uz galda un iesaucās: “Es viens vairāk esmu izdarījis kā viņi abi kopā!” gribēja doties uz durvīm. Aspazija abām rokām taisījās grābt man sejā, bet pretim tai pār plecu sev ieraudzīju Rud. Bērziņa milzīgo dūri. Atsēzdamies mierīgi, ar sakrampētām rokām ap celi, ieraudzīju, ka

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Viktors Eglītis

no vienas puses tās bija sagrābusi sajūsminātā Anna Brigadere, no otras – Ellija Rozentāla kundze, apgalvodamas, ka savu mūžu nesot piedzīvojušas dramatiskākas situācijas.”¹² Viktors Eglītis, atstāstot šo gadījumu, savu lomu vērtē kā atbildi uz Raiņa “sāncenšiem” veltītā raksta noniecinājumu.

Kad iznāca V. Eglīša “Elēģijas”, Rainis saskatīja tajās spēcīgas ietekmes ne vien no krievu dekadentiem, bet arī no “Tālām noskaņām zilā vakarā” un pārmeta dekadentiem, ka viņiem nav savas valodas, ka viņi pārņem to no “Fausta” tulkojuma un sabojā ar krieviskajumiem.¹³ Pārmetumiem bija savs pamats – tiešām dekadenti un V. Eglītis pieņēma un izmantoja Raiņa valodas novācības, bet tas liecināja par viņu cieņu pret Raiņa darbu, nevis noniecinājumu. Tomēr laiks darīja savu. V. Eglītis pārdzīvoja savu dekadences

laikmetu un sāka meklēt ceļus uz klasisko dzeju; Rainis, aizmirsis senās pārestības, atrada arī atzinīgus vārdus par jaunajiem V. Eglīša darbiem. 1911. gada 14. martā viņš raksta Āronu Matīsam: “Nesen lasīju V. Eglīša smagos un skaistos dzejoļus; sen jau tik labus nebiju sastapis.”¹⁴ Runa ir par “Dzimtenes Vēstnesi” publicētiem “Laime”, “Dēlam” un “Darbs kad beigts”. Te būtu vietā citēt patiešām vienu no labākajām V. Eglīša dzejas pērlēm “Pēc ilga darba” (pirmpublicējumā “Darbs kad beigts”), ko cildināja arī citi kritiķi:

Cik ilgs šis vakars, mierīgs, kluss,
Cik augsti bezdelīgas lido;
Mežs, lauki, pļavas ēnās dus
Un sarkans mākons debess vidū.

Rainis

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Bet es pa logu, darbs kad beigts,
Šai mierā kvēlās mokas gremdu;
Dus manī gars vēl neizteikts.
Un sapņos vājo sirdi remdu.

Rainis sekoja V. Eglīša darbībai, viņu iepriecināja kolēģa atzinība par "Pūt, vējiņi!", un viņš atzinīgi vērtēja arī V. Eglīša prozu. "Lasu viņa romānu ("Skolotāja Kallēja piedzīvojumi" – V. V.), tas būs liels darbs par lielu laiku,"¹⁵ viņš rakstīja vēstulē Valdemāram Dambergam.

Viktoram Eglītim par godu jāsaka – viņš neturēja ļaunu prātu, jo aizvien vairāk saprata un cienīja Raiņa talanta lielumu.

Sarakstē ar V. Brjusovu viņš aizvien biežāk vērsa krievu dzejnieka uzmanību uz Raiņa darbiem. V. Eglītis bija gatavs mesties cīņā par Raini, kad 1914. gadā Vasilis Rozanovs, pazīstams krievu literāts, kura rakstus V. Eglītis pirmais tulkoja latviski ("Gali un sākumi", "Mājas Viesa Mēnešraksts", 1903), nāca klajā ar apgalvojumu, ka mazām tautām ir liegta pilnvērtīga kultūras attīstība, ka tās nespēj radīt savus šillerus. Šo rakstu V. Eglītis uztvēra kā dziļi apvainojošu, jo "…mums jau noteikti savs ir – Raiņa personā". Savu sašutumu viņš izsacīja dzejolī "V. V. Rozanovam",¹⁶ kur atgādināja, ka ģēnijus radījušas daudzas mazas tautas – gan grieķi, gan norvēģi, gan beļģi (nosaucot H. Ibsenu, E. Verhārenu), un beidza ar aicinājumu iegriezties Rīgā, lai pārliecinātos par plaukstošo kultūru.

1919. gadā V. Eglītis avīzē "Latvijas Sargs" publicēja Rainim veltītu lielu rakstu "Brīvās Latvijas radītājs savā dzīvē un darbā".¹⁷ Viens no pirmajiem viņš formulēja Raiņa lielo lomu latviešu tautas dzīvē: "…savas saknes viņš tomēr ir laidis tik dziļi tautas dzīves īstajās vajadzībās, ka pārdzīvo

paaudzi pēc paaudzes un skolu pēc skolas, tāpat kā Norvēģijā Ibsens un Beļģijā Verharns, palikdams par savas tautas atdzimšanas jautājumu uzstādītāju un noskaidrotāju šā vārda eiropeskā nozīmē. Tāds rakstnieks kā Rainis tautai var būt tik viens un tikai vienreiz. Angļiem vairs nebūs otra Šekspīra, vāciem – otra Ģētes, norvēģiem – otra Ibsena, un mums nebūs otra Raiņa, jo tikai vienreiz tauta no bezkultūras un idilles stāvokļa var iziet vispasaules kultūrā kā līdztiesīga dalībiece.”

V. Eglītis izvērsa plašu Raiņa dzejas un dramaturģijas analīzi un darīja to uz 20. gadsimta Eiropas literatūras attīstības fona, akcentējot gan Raiņa individuālistiskos, gan vispārcilvēciskos motīvus. Viņš runāja par latviešu tautas dzīves atspoguļojumu Raiņa lugās, kuras “uzskatāmas par izsmelošu visas mūsu nacionālās, sociālās un literāriskās dzīves attēlojumu”, analizēja katru no tām, bet visvairāk – “Jāzepu un viņa brāļus”, ko raksturoja kā “ģēnija traģēdiju 12 ikdienišķo raksturu vidū, kuri, nezinādami paši, ko tie dara, pastāvīgi meklē iznīcināt viņiem neizprotamo, nemierīgo, svešādi cēlo jaunradītāja garu”.

Par Raiņa dzejas augstāko virsotni viņš uzskatīja “grandiozo liriskas grāmatu” “Gals un sākums” un veltīja tai iejūtīgu analīzi.

Raksta nobeigumā, apkopojot no analīzēm izrietošos secinājumus, Eglītis formulēja savus uzskatus par Raiņa vietu un nozīmi Eiropas literatūrā: “Rainis ir pārdzīvojis savu “Jauno strāvu” un gājis laikam līdzī, tam laikam, kurš visā Eiropā ienāca ar individuālismu un simbolismu. Reālisma vietā viņš radīja klasisku dzeju, līdzīgu Eshila, Šekspīra, Ibsena un pat vismodernākā simbolista Verharna dzejai. [...] Ar Raini mēs ieejam Eiropā, mūžīgo klasiķu dzejas pasaulē kā līdztiesīga kultūras tauta. Mēs zinām trīs lielus dzejniekus, kas valdīja nesen visā Eiropā un valdis arī vēl uz priekšu, tie ir Ibsens, Verharns un Rainis. Un grūti izšķirt, kurš no viņiem tas lielākais.”

Šis raksts nonāca Raiņa rokās 1920. gadā. Tiesa, trūka dažu turpinājumu, un dzejnieks lūdza Oļģerdu Grosvaldu dabūt šos numurus caur Parīzi. Raini raksts iepriecināja, viņš pieņēma V. Eglīša koncepciju un rakstīja O. Grosvaldam: “Ar prieku es atradu kādu uzsāktu rakstu sērijā no mūsu Vikt. Eglīša “Latv[ijas] Sargā”. Viņš [...] norāda man tik augstu uzdevumu, tik smagu, ka no tā ikkatrs nobaidīšoties. Viņa literāriski tik skaisto un spilgtu rakstu es diemžēl nedabūju visu lasīt (iztrūkst 5.–8. turpinājums).”¹⁸

Gan šis raksts, gan V. Eglīša nacionālā nostāja (“Viņš, kas ir latv. tautas atjaunošanās lielās idejas pirmais karotājs,” rakstīja Rainis šajā vēstulē), kas izpaudās viņa darbos pēcsimbolisma laikā, lika Rainim no jauna ieskatīties V. Eglīša personībā un atteikties no agrākiem vērtējumiem. Raiņa Kopotos rakstos ir atrodama vēstule Viktoram Eglītim 1920. gada 25. janvārī. Abu rakstnieku attiecību skaidrojumā tai ir liela nozīme.

Rainis, izlasot rakstu par sevi, atzina V. Eglīti par lielu teorētiķi un bija pārsteigts par izmaiņām, kas ar viņu notikušas: "Jūs esiet izaudzis un pāraudzis pār sevi neapskaitāmi.. [...] ..mēs esam tuvāk nākuši, pretstati satiekas. [...] Jo sen, lasot Jūsu teorētiskās prasības, es nodomāju: tās tiks izpildītas gluži citā ceļā, tanī virzienā, kurā es eju. Un tomēr viņi satek uz vienu veidu, tārad tās paveidos. Un tomēr mēs esam tik dziļi pretstati.. [...] Un nu te es atzīstu Jūsu lielāko nopelnu tautā, ka Jūs, šīs pretešķības nenoliegdams, saprazdams viņu vajadzību un teorību, atrodat tomēr tautas vienības iespēju un viņu uzsverat kā eksistences nepieciešamību."¹⁹

Bijušajā pretiniekā Rainis saskatīja sabiedroto, jo abus vienoja doma par tautas vienības saglabāšanu.

Rainis atzina, ka V. Eglītis ir sapratis viņa darbības būtību, bet, uzsverot tās lielumu, devis smagu uzdevumu: "Jūs mani esat sapratuši tā, ka vietām es gluži pārsteigts: es nebiju to cerējis jau tagad, tik agri; tā var saprast tikai simpātija, – lai arī ar pretstatu, – mēs jau bieži milam pretstatu vairāk nekā līdzību."²⁰

Atceroties agrākās nesaskaņas, Rainis gribēja "savu vainu par labu vērst" un runāja par kopīgu strādāšanu, par draudzību pēc atgriešanās Latvijā. Nav saglabājušās liecības, ka abu rakstnieku satiksme tiešām būtu pāraugusi par īstu draudzību vai ciešāku sadarbību. Tomēr divdesmitajos gados starp abiem valdīja cieņa un tolerance, kas deva V. Eglītim iespējas pēc Raiņa nāves pozicionēt sevi kā Raiņa garīgo mantinieku.

Divdesmitajos gados Eglītis un Rainis satiekas, gan kārtojot lietišķas attiecības, gan dažkārt pārrunājot literatūras un personiskos jautājumus. V. Eglītis no 1920. līdz 1923. gadam bija avīzes "Latvijas Kareivis" literārās daļas vadītājs, kur publicējās arī Rainis un Aspazija. Attiecības bija draudzīgas, lai gan neiztika bez sīkiem pārpratumiem. Aspazija sašutumā par to, ka V. Eglītis viņas dzejoli bija nosvītrojis vārdus "plaukstošais rudens", pieprasīja un arī saņēma atlīdzību. Rainis dažkārt ieteica arī kādus literātus publicēšanai avīzē. Savukārt V. Eglītis bija ļoti ieinteresēts savas lugas "Ministru sievas" uzņemšanā Nacionālajā teātrī. Rainis šo lugu uzskatīja par ļoti diletantisku, tomēr dienasgrāmatā 1925. gada 31. oktobrī ierakstīja, ka lugu uzvedis.²¹ Patiesībā luga nonāca uz skatuves jau pēc Raiņa aiziešanas no teātra direktora posteņa, tās pirmizrāde notika 1926. gada 23. aprīlī. Bet starp abiem rakstniekiem risinājās arī intīmākas sarunas.

V. Eglītis vairākkārt apmeklēja Raini un Aspaziju. Arī Rainis ir ciemojies pie Eglišiem. V. Eglītis datē vienīgo Raiņa apciemojumu ar 1926. gadu.²² No Marijas Eglītes dienasgrāmatas redzams, ka tas noticis 1922. gada 6. aprīlī, kad Marija bija slima. Viņa diezgan sīki apraksta šo gadījumu. "Pulksten 1 atnāca Rainis. Klauvēja pie durvīm spēcīgi un ilgi. Kad ienāca, Viktors ieveda pie manim [...] viņi britiņu pastāvēja pie

gultas, un Rainis parunāja par manu slimību. [...] Viņš apjautājās par gleznām pie sienas. Viktors stāstīja, ka dažas no tām viņa zīmētas. Apskatīja tuvāk, atrada latvisku dabu (Gersikas pils mūri). Tad apsēdās pie gultas, un tika runāts par apdāvinātību, ka reti kādam cilvēkam ir tikai uz kaut ko vienu dāvanas, bet aizvienam vairākas, kas apgrūtina sava pareizā dzīves uzdevuma izvēlēšanos.

Tad viņi pārgāja uz Viktora kabinetu, pēc tam ēda pusdienu un ilgi runājās, līdz pieciem laikiem." Ejot prom, Rainis atkal iegriezās pie Marijas un stāstīja par savām izjūtām, atgriežoties Latvijā: "Kamēr Latvija bijusi tapšanā, viņš jutis, ka tam vajagot būt klāt, kad vāci okupējuši, tad raudājis, palicis slim un nosirmojis balts. Bet tagad Latvija esot izveidojusies un jaunu rakstnieku daudz, viņš varot aiziet vientulībā. "Moris savu darbu ir izdarījis – moris var iet," bij viņa rūgtuma pilni vārdi. Teicis, ka domājot par aizbraukšanu no Latvijas, bet Aspazija negribot nekur braukt. Stāstījis, ka ārzemēs viņu noturēja gan par poli, gan par itālieti.

Iespaidis man no viņa palika ļoti jauks. Viņš ir nopietns, bet laipnā vienkāršība, ar kādu viņš pieiet pie cilvēka, saista. Acis rāmi zilas, skatiens nopietni labvēlīgs. Runājot daudz, rausta plecus un galvu. Es viņu biju iedomājusies sausu un vēsu prāta cilvēku, ar kuru diezgan grūti sarunāties, bet atradu vienkāršu, sirsnīgi pretim nākošu, gudru cilvēku, ar kuru varētu daudz un ilgi runāt."²³ Kādā tikšanās reizē V. Eglītis stāstīja par savu dzīvi, par krīzēm, kas viņu tuvinājušas ārprātam. Rainim stāsts šķita interesants, viņš to salīdzināja ar savām radošajām krīzēm, ko gan nekad neaptumšoja ārprāta ēna. Tajā dienā viņu sarunas risinājās ilgi: "Visu literatūru izspriedām cauri," atzīmē Rainis.²⁴ Literatūra bija galvenais temats, kas viņus tuvināja, kur viņi, ja arī viens otram nepiekrita, tomēr atrada kopēju valodu. Jādomā, ka Rainis cienīja V. Eglīti kā erudītu un interesantu sarunu biedru.

Pēc sarunas ar V. Eglīti Rainis pārdomāja abu pieeju radošajam darbam. V. Eglītis izteicās, ka "Pūt, vējiņi!" varētu būt Fallija ierosināta, kuru Rainis pēc paša atzinuma nemaz neesot lasījis. Rainis nepiekrita arī V. Eglīša domai, ka "Spēlēju, dancoju" "apakšzemes demoniskajā slānī" izmantota latviešu dekadences pieredze (*Latvijas Sargs*. 1919. Nr. 10). "Viktors Eglīts atrod polemiku pat "Spēlēju, dancoju". Velni esot dekadenti."²⁵ Tas lika Rainim izteikt atzinumu, ka ir dzejnieki, kas ierosinājumus vairāk saņem no kultūras avotiem, bet ir arī tādi, kas ņem tieši no dabas, pie kuriem viņš pieskaitīja arī sevi. Pretstatot savu un V. Eglīša pieeju literatūras radīšanā, Rainis atspēkoja V. Eglīša domu, ka viņš rada, iziedams no grāmatu idejām. "Eglītim grūti saprast, ka es dzīvoju bez ierosinājumiem."²⁶

V. Eglīša arhīvā atrodams kādas vēstules melnraksts, kas datēts ar 1928. gada 6. februāri. Tas ļauj spriest, ka tikšanās un nopietnas sarunas ir bijušas vairākkārt, ka rakstnieki pat ir pārgājuši uz "tu".

Tomēr nekas neliecina par kādu īstu tuvību. Savos uzskatos viņi palika ļoti tāli viens otram. Skaidrojot attiecības, V. Eglītis atgādināja Raiņa astoņus gadus agrāk teiktos vārdus par pretstatiem (V. Eglīša interpretācijā – "pretpoliem"), kuri tomēr satuvinoties. 1928. gadā Viktors Eglītis ar nožēlu runāja par "saišu satrūkšanu", par iemeslu minot politiskus motīvus – Raiņa kreisumu, viņa sociālistiskos uzskatus un minoritāšu atbalstīšanu. "Viss, ko Tu man vaļsirdīgi esi izteicis par sevi, par mani, arī Poruku un Niedru," raksta Eglītis, "tad par savas partijas raksturu un nopelniem vispāri, man kā cilvēkam, dzejniekam, kritiķim un vēsturniekam nav pieņemams un nebūs arī nekad." Abu sarunas, "tiešās satiksmes", V. Eglīti esot pārliecinājušas, ka "pretpoliem mums jāpaliek arī uz priekšu". Arī vēstuli viņš paraksta: "Tavs pretpols V. Eglītis."²⁷ Kārtējo reizi Viktors Eglītis nodemonstrē nespēju ne vien pieņemt, bet pat izprast otra cilvēka atšķirīgos uzskatus un savu galējo paštaisnību, upurējot pat tādas attiecības, kas viņam bija būtiski nozīmīgas. Asi vērsoties pret dažādām nebūšanām valstī, V. Eglītis vainoja sociāldemokrātus un arī Raini.

Pēc Raiņa nāves Eglītis daudzkārt atgriezās pie lielā dzejnieka, viņa personības, runāja par viņu gan rakstos, gan dzejā. Daudzos publicētos un nepublicētos trīsdesmito un četrdesmito gadu dzejoļos viņš allaž uzsvēra Raiņa izcilo lomu latviešu rakstniecībā, tomēr, palikdams uzticīgs sev, neaizmirs nostāties ja ne blakus, tad tūdaļ aiz lielā rakstnieka. Zīmīgs šajā ziņā ir dzejolis "Aiz Raiņa", kurā V. Eglītis, atzīstot, ka

Viņš tāds mums vienīgais, iet līdz ar Gēti,

nepanākt man tā, pat strauji tekot,

tomēr "pieticīgi" piebilst:

Bet, ja aiz Raiņa mani nostādītu
Par otro dzejnieku, kāds latvjiem bijis –
Kā savā sirdī tam lai nepiekrīstu...

Raiņa nāvi Viktors Eglītis pārdzīvoja ne vien kā personisku zaudējumu, bet arī kā lielu kosmisku traģēdiju:

Smaga pusnakts zibus zib,
Tvanī pārzib, gāž ar spaini,
Kuģu masti likst kā sils
Zemes māte apraud Raini.²⁸

Atsauces

- ¹ *Burtnieks*. 1901. 171. lpp.
- ² Turpat, 172. lpp.
- ³ Rainis J. *Kopotī raksti*. 20. sēj. Rīga: Zinātne, 1984. 388. lpp.
- ⁴ LVVA, 5460. 1, 43.
- ⁵ LVVA, 5460. 1, 43.
- ⁶ Rainis J. *Kopotī raksti*. 21. sēj. Rīga: Zinātne, 1985. 124. lpp.
- ⁷ Turpat, 29. lpp.
- ⁸ Turpat, 75. lpp.
- ⁹ Eglītis V. Kā mēs sanīdāmies un atkal salabām ar Raini. *Zemgale*. 1942. 22. aug.
- ¹⁰ Rainis J. *Kopotī raksti*. 21. sēj. 132. lpp.
- ¹¹ Eglītis V. Kā mēs sanīdāmies un atkal salabām ar Raini. *Zemgale*. 1942. 22. aug.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Rainis J. *Kopotī raksti*. 21. sēj. 87. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 336. lpp.
- ¹⁵ Rainis J. *Kopotī raksti*. 22. sēj. Rīga: Zinātne, 1985. 459. lpp.
- ¹⁶ LVVA, 5460. 1, 63. 33. lpp. Dzejolis publicēts Daugavpils universitātes krājumā "Славянские чтения" III. Daugavpils, 2003. 269. lpp.
- ¹⁷ *Latvijas Sargs*. 1919. Nr. 177.–184., 187., 191.–193.
- ¹⁸ Rainis J. *Kopotī raksti*. 23. sēj. Rīga: Zinātne, 1986. 259. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 259.–260. lpp.
- ²⁰ Turpat, 260. lpp.
- ²¹ Rainis J. *Kopotī raksti*. 25. sēj. Rīga: Zinātne, 1986. 161., 164. lpp.
- ²² *Zemgale*. 1942. 22. aug.
- ²³ M. Eglītes dienasgrāmata. 1922. gada 6. aprīlī. Vidvuda Eglīša arhīvs.
- ²⁴ Rainis J. *Kopotī raksti*. 25. sēj. 31. lpp.
- ²⁵ Turpat, 32. lpp.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ LVVA, 5460. 1, 26. 14. lpp.
- ²⁸ LVVA, 5460. 1. 22.

Vera Vāvere

Viktors Eglītis and Rainis

Summary

The article deals with the complicated relationship between Latvian authors Viktors Eglītis and Rainis. The author chronicles the relationship as it evolved from mutual unpleasantness and even animosity into a fairly tolerant and respectful attitude to each other. An analysis of Eglītis' writings shows the author's understanding of Rainis' greatness and importance despite their differing positions on social and political issues.

Zane Šiliņa

Daži nākotnes pasaules redzējuma aspekti Raiņa daiļradē: indivīda un masas, cilvēka un dabas attiecību traktējums Īliņa un Saules bērna tēlu ieceru kontekstā

Raiņa daiļradē ietvertais nākotnes pasaules redzējums cieši saistīts ar diviem būtiskiem attiecību lokiem: 1) indivīds un masa, 2) indivīds un daba. Pirmais tiecas risināt jautājumus par personības nozīmi sabiedrībā un lomu tajā notiekošajos procesos, otrais saistīts ar dzejnieka centieniem modelēt cilvēka vietu Visumā un attieksmi pret dabas likumībām.

Šis apceres mērķis nav plaši un vispusīgi iztīrīt Raiņa sociālos un politiskos uzskatus, taču nevar nepieminēt kādu nenoliedzamu un svarīgu faktu – dzejnieka pasaules uzskatu un it īpaši viņa nākotnes redzējumu spēcīgi ietekmējusi marksisma filozofija. Tomēr vienlaikus jāatzīst, ka Raiņa attieksme pret šo doktrīnu ir visai komplicēta. Dzejnieku saista marksisma paustā pasaules pārveides ideja un ļoti interesē Kārļa Marksa (*Marx*; 1818–1883) personība, kurā viņš saskata drosmīgu un talantīgu sabiedrības reformētāju, taču vairākas marksisma propagandētās un sociālisma pamatā izvirzītās idejas Rainis asi kritizē.

Pirmkārt, marksisma doktrīnas un ar to saistīto sabiedriski politisko strāvojumu izteikti materiālistiskā orientācija nav saskaņojama ar Raiņa mākslinieciskajiem centieniem un pārlicību, ka izšķirošā loma sabiedrības attīstībā pieder nevis ekonomiskajiem nosacījumiem (respektīvi, ražošanas attiecībām) un to maiņai, bet gan cilvēka gara pasaules augšupejai.

Šo Raiņa un marksisma uzskatu disonansi vispārliciecināšāk atspoguļo dzejnieka korespondence. Tā žurnālistam Hermanim Asaram (1882–1942) 1913. gada 7. martā adresētajā vēstulē Rainis norāda uz “sociāldemokrātiskā pasaules uzskata paplašināšanas” nepieciešamību un turpat arī precīzē tās būtību: “Jāatkratās no uzskata, ka mūsu cīņa tikai materiāla (tāda tagad pilsoņiem), viņa vairāk ir garīga, un mūsu lielākais ierocis ir gars, ne dūre.”¹

Vēl skaidrāk dzejnieka nostāju pauž vēstule Paulam Daugem (1869–1946) 1915. gada 31. oktobrī: “Es no sāka gala domāju, ka p. [partija² – Z. Š.], turēdamās pie v. [vēsturiskā – Z. Š.] materiālisma vien, atstāj neizmantotu lielu spēku: garīgo un ētisko. Partijai pēc mana uzskata vajadzēja būt ne vien saimnieciskai un politiskai, bet arī ētiskai un garīgai, un filozofiskai. Te mūsu nesaskaņu sākums jau kopš 95. gada³.”⁴

Iepriekš raksturoto Raiņa pasaules uzskata un marksisma pamatnostādņu antagonismu akcentē arī Fēlikss Cielēns (1888–1964). Atmiņu grāmatā “Rainis un Aspazija” viņš raksta: “Pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados Rainis ir marksists. Bet palēnām viņa pasaules uzskatā notiek zināma revīzija un pārmaiņa: viņš tuvojas Spinozas un Gētes universālismam un panteismam, un viņa uzskats par gara un indivīda nozīmi sabiedriskā attīstībā kļūst pavisam citādāks nekā dogmatiskiem marksistiem. [...] Viņš kategoriski noliedza ekonomisko apstākļu determinanci vēsturē un ekonomisko interešu izšķirīgo nozīmību. Gars ir galvenais cilvēces attīstībā. Pārgrozības un lūzumi garā iet pa priekšu visām pārmaiņām dzīvē. Idejas un morāli strāvājumi ir visu cilvēces lielo pārgrozību pamatfaktors.”⁵

Otrkārt, svarīgi uzsvērt to, ka marksisms nespēj atrisināt pretrunu, kāda rodas starp nepieciešamību rīkoties “milzīgā vairākuma” interešu vārdā un vienlaikus garantēt “ikviena indivīda brīvu attīstību”.⁶ Var pat teikt, ka iespējamo indivīda brīvības un masas interešu konfliktu marksisms cenšas apiet.⁷ Savukārt Rainis, augsti vērtēdams cilvēka individualitāti un vēlēdamies saskaņot sabiedrības kopējās attīstības iespējas ar brīvu personības attīstību, pretrunas starp indivīdu un sabiedrību izjūt sevišķi asi un ticcas tās risināt literāros darbos.

Vēstulē Jānim Jankavam (1886–1918), atskatoties uz savas personības un pasaules uzskata tapšanas gaitu, Rainis 1908. gada 8.–10. martā raksta: “Pie sociālisma mani pievilka lielums, plašums, masas ideja; anarķisms kā individuālisms man izlikās interesantāks, bet sektantiskāks: mana personiskā gara priekšvēsture mani bija jau novedusi uz to, ka indivīds viens bez masas ir bezspēcīgs, balss bez skaņas, gars bez patības. Anarķisms man kā personai nedeļa nekā jauna, es jau biju pats individuālists; sociālisms man deva trūkstošo: patību, masu, lielumu. [...]”

Bet sociālisms man drīz vien sāka rādīt arī savu trūkumu: lielās personas, Bēbelis, kuru personiski pazinu un dievināju viņa sajūsmības dēļ [...], Markss, kura ģenialitāti vairāk sajutu nekā sapratu, Lasals – tas pats Bēbelis – šīs lielās personas man rādīja gatavu to, pēc kā dzinos: lielu indivīdu savienotu ar lielu masu (daudzuma un laika ziņā); bet ikdienā, soc. presē, vācu un šveiciešu partijas dzīvē, vēlāk arī, vienmēr visus gadus pie mums un krieviem, es redzēju sociālismā tikai masu bez individualitātes; individualitāte tika pat pilnīgi noliegta, katra pastāvīga

iniciatīve apkarota, gribas moments pilnīgi izdzēsts iz vēstures un ikdienas darbības.”⁸

Eliass Kaneti (*Canetti*) savā 1960. gadā publicētajā traktātā “Masa un vara” (*Masse und Macht*)⁹ norāda, ka masa cilvēku atbrīvo no viņa individualitātes, masā cilvēks “pārkāpj savas personas robežas. Viņš jūt atvieglojumu, jo ir atceltas visas distances, kas viņu atmeta atpakaļ pie sevis un noslēdza sevī. Līdz ar distanču sloga noņemšanu viņš jūtas brīvs, un viņa brīvība ir šo robežu pārkāpšana. Tam, kas noticis ar viņu, ir jānotiek arī ar pārējiem, viņš gaida no tiem to pašu”.¹⁰ Tādējādi masai raksturīga tieksme palielināties, t. i., uzņemt sevī iespējami vairāk indivīdu, vienlaikus savdabīgi “aprijot” viņu individualitātes, turpretī atšķirīgos – tos, kuri no savas individualitātes atteikties nevēlas – masa naidīgi atgrūž vai pat vēlas iznīcināt.

Gan iepriekš citētā vēstule Jānim Jankavam un citi personīgie dokumenti, gan – it īpaši – daiļdarbi liecina, ka, neraugoties uz cerībām, kas saistītas ar masas attīstību, E. Kaneti raksturoto personības un masas antagonismu apzinājies arī Rainis. Vēl vairāk – viņš ļoti bieži par to pārliecinājies arī praksē. Dzejnieka skaudri pārdzīvoto pretrunu starp indivīda un masas interesēm, personību un sabiedrību komentē F. Cielēns: “Raina dziļākajā dabā guļ pretešķība starp es un sabiedrību. [...] Un, kaut gan Rainis ir pārliecināts idejisks sociālists, kas teorētiski sabiedrību stāda pāri indivīdam, demokrāts, kas atzīst cilvēka tiesisku vienlīdzību, tomēr viņš sevī sajūt vajadzību krasi atšķirties no sabiedrības. [...] Kaut optimists savā prātā un pozitīvisks sabiedrības teorētiskā vērtēšanā, viņam bieži likās, ka sabiedrība, tuvākā sabiedrība dara viņam pāri, sāpina viņu. Rainis visu savu mūžu subjektīvi traģiski ir pārdzīvojis pretrunu. Viņš mīlēja cilvēkus, ziedojās tiem un tai pašā laikā vairījās no tiem. Viņš cieta, nonācis satuvē ar sabiedrību, cieta, aizbēdzis no tās.”¹¹

Līdzīgas secinājumus apcerē “Raina kosmiskais mesiānisms” pauž arī Haralds Biezais, un viņa rakstītais var kalpot kā pietiekami precīzs Raina un marksisma neviennozīmīgo attiecību rezumējums: “Rainis palika visu mūžu pārliecināts sociālisma sludinātājs. Tāpat visu mūžu viņš turējās pie uzskata par cilvēka patību, pareizāk, vienpatību. Šī pārliecība bija tik stipra, ka viņš no tās nevarēja atsāties pat sociālisma dēļ. Bet kā ass domātājs viņš redzēja arī atklāto pretrunu. Sociālisms kā kolektīva sadzīves forma nav savienojama ar viņa absolūto individuālismu.”¹²

Iepriekš īsi raksturotos problēmjautājumus spilgti un daudzpusīgi raksturo nepabeigtās lugas “Īliņš” tapšanas materiāli. Tie ne tikai atklāj Raina ideju pasaulē sastopamās neatrisinātās un neatrisināmās pretrunas, bet arī liecina par kādu tendenci – apjauzdam, ka samierināt indivīdu un sabiedrību ir ļoti grūts, varbūt pat neiespējams, uzdevums, dzejnieks

indivīda saskaņu ar apkārtējo pasauli meklē cilvēka un dabas, cilvēka un Visuma attiecībās. Tomēr jāatzīst: gan “Īliņa” materiālos atrodamie, gan Raiņa daiļradei kopumā raksturīgie indivīda un masas, kā arī cilvēka un dabas attiecību risinājuma varianti attālina no realitātes, meklē izeju vai mierinājumu sapņu un ilūziju pasaulē.

Īliņš

Nepabeigtajā lugā “Īliņš” daudzveidīgi izvērsti viens no Raiņa dramaturģijai visraksturīgākajiem motīviem, kas savu kulmināciju sasniedz vēlāk – traģēdijā “Jāzeps un viņa brāļi”. Proti – galvenais varonis kaislīgi alkst pēc saules, turklāt sapņo sauli dot arī citiem. Nepabeigtās lugas pirmajam cēlienam paredzētajā galvenā varoņa un Ziedītes dialogā varonis raksturots kā pavasara vējš, kura uzdevums – atbrīvot zemi no ziemas sastinguma. Galvenais varonis te tiek saukts par Kurbadu, taču gan salīdzinājuma veidā, gan kā savdabīga varoņa vārda paralēlforma tiek lietots arī apzīmējums “īliņš”/“Īliņš”¹³:

Kurbads

Zeme sauc...

Ziedīte

Pēc sava brīvotāja, sauc pēc tevis,
Kas smago ziemas nastu rautu nost,
No rītiem brāzdamies kā ziedoņvējš,
Kā īliņš pavasarī.

Kurbads

Es tas Īliņš...
Kas zelta sauli zemei atvestu
Un nakti atgainītu atpakaļ,
Aiz telpas bezgalos to nogrūzdamš.
Tad brīvi atelpotu bāru bērni,
Kas garos mūžos slāpuši pēc saules,
Ar izraudātām acīm, tulznām rokās
Un liesiem, izmērdētiem locekļiem
No visu zemes nastu nešanas.¹⁴

Savus varoņdarbus Īliņš sāk ar to, ka apgriež zemi ap asi, lai to labāk apspīdētu saule un jau ziemas vidū sāktos pavasaris. Izbiedētie ļaudis domā, ka tas bijis pārdabiski spēcīgs viesulis, bet, saņēmuši sajūsminātā Īliņa paskaidrojumus par notikušo, kurn par pāragrā pavasara dēļ nepadarītajiem ziemas darbiem.

Tomēr galvenā varoņa darbības programma neaprobežojas tikai ar ierastās dzīves vides uzlabošanu. Tā sniedzas vēl tālāk – pāri dzimtās zemes robežām – un tiecas aptvert vai visu plašo pasauli. Nepabeigtās lugas trešajam cēlienam domātajā tekstā spēkavīrs savas alkas apliecina jūsmīgā dzejas fragmentā, kura pēdējās rindās pieminēti eksotiski dabas objekti – palmas un tuksnesis:

“Man krūtīs dzīvo mīla bagāta,
Kā balta jūra, pārpilna līdz malām,
Kas ilgās kūšā savas bangas velt
Un pasaulstālo zemes augumu
Ar dzidrām rokām mīļi skaut un glaudīt,
Un dzirdīt izslāpušos tuksnešus,
Un sausās, neauglīgās smiltis veltīt
Ar zaļu zelmeni un palmu audzēm.”¹⁵

Vēl vairāk – Īliņš aicina ļaudis tuvināties saulei, dodoties apgūt jaunu, plašāku dzīves telpu “siltajā zemē” – dienvidos. Iecerētais ceļš un tā mērķis visai detalizēti tiek raksturots Īliņa līgavas Ziedītes tekstā:

“Iz tumšiem dziļumiem jūs kalnā nāksat,
Un skaistā, bezgalīgā pasaule
Jums acu priekšā mirdzot atvērsies.
Neviena nebūs vairs tik nelaimīga,
Kas raudot paliks tumšā kaktiņā:
Zaļš dārzs visapkārt, zelta saulīte,
Un bāru bērni dies un sildīsies.”¹⁶

Citētais fragments liecina, ka Rainis tiecas veidot opozīciju: ierastā, ierobežotā, rūpju pilnā, “dziļumos” jeb tālu no saules esošā (tātad – tumšā un, iespējams, arī aukstā) vecā pasaule un pretstatā tai – jaunu iespēju pilnā, bezgalīgā, laimes pilnā, kalnā jeb tuvu saulei esošā (tātad – gaišā un siltā) jaunā pasaule. Ziedītes teksta turpinājumā vēstīts, ka šajā jaunajā pasaulē “nebūs kungu,/Tur visi brīvi būsīm!”¹⁷ (tātad jaunā pasaule tiek saistīta arī ar atšķirīgu – uz citiem principiem balstītu – sociālo telpu), turklāt jaunajā pasaulē valdīs vēl nepiedzīvota labklājība:

“Tur nevajadzēs ne art, ne sēt, ne pļaut,
Jums dzīva maize augs bez visām rūpēm.
Kungs nejūgs arklā jūs, ne jūsu bērnus,
Kungs neatņems jums sviedros gūtu maizi,
Jums kļavu gramzdu vietā atstādams [...]”¹⁸

Interesanti, ka “Īliņa” teksta fragmentos un radāmajās domās jaunā, dienvidos meklējamā pasaule saistīta ar ļoti savdabīgi risinātu apsolutās zemes motīvu. Uz to Slobodskas laikā tapušajās radāmajās domās norādījis pats Rainis: Īliņš “grib ķerties pie ļaunuma saknes: izskaust nabadzību un ciešanas, nožņaut nāvi, vispirms aizvest visus prom uz apsoluto zemi un tad pašu nāvi iznīcināt”.¹⁹ Par savdabīgu šā motīva risinājumu var dēvēt tāpēc, ka Raiņa traktējumā apsolutā zeme, kas atrodas dienvidos un ir tik pievilcīga gan savu dabas bagātību, gan cerēto sociālo priekšrocību dēļ, ir nevis pilnīgi sveša teritorija, kā tas ir, piemēram, pazīstamajā Bībeles variantā, bet gan tautas pirmsdzimtene. Par to liecina lugas ceturtajam cēlienam izstrādāts teksta fragments, kurā aprakstīta tālā pagātnē norisinājusies tautas izceļošana no zemes, kas atrodas kalnos – tātad tuvu saulei:

“Kad atstājām mēs savu pirmsdzimteni
Tais augstos kalnos, tālos augstumos,
Mēs saulei sekojām, kur viņa noriet.
[..]
Bet garā ceļā nīka daža cilts
No smagiem pūliņiem un niknām cīņām,
Pirms bija sasniegts mērķis cerētais.
Tā gadu desmitus mēs maldā gājām,
Un, ja jau bijām zemē apsēdušies
Un sējām maizi, – gadiem paejot,
Mums ļauna rūsa sāka maizi kost,
Un liela miršana pār ļaudīm nāca –
Mēs atkal cēlāmies no siltām vietām
Un gājām tālāk meklēt maizes zemi,
Līdz beigās atradām šo dievzemīti,
Kur rudzi, mieži aug mums griezdamies.
Dievs paklausīja mūs un sērgu beidza.”²⁰

Šajā fragmentā attēlotais ceļš izraisa asociācijas ar Izraēla bērnu kļojumiem Mozus vadībā, tomēr nepārprotamu norāžu par tajā pieminēto pirmsdzimteni trūkst – dienvidi vairs īpaši pieminēti netiek, taču var noprast, ka tautas veiktā ceļa maršruts saistīts ar austrumu–rietumu virzieniem. Precīzāku priekšstatu par Raiņa iecerī palīdz veidot Slobodskas laikā tapušais lugas trešā cēliena iespējamā satura ieskicējums:

“III cēlienā arī Īl. cerību un plānu kulminācija, pilnīga vara, neierobežotas iespējas, spēku pārpilnība: [..] plāns doties uz silto zemi, sauli iegūt. Bet tūlīt arī neiespējamība, tautas pretestība. Runas sākumā gavīles darba dziesmā, bet tūlīt: atkal pamest mīļās vietas, kā mēs reiz pametām Indiju.

Tagad atpakaļ uz Indiju.²¹ – Pārāk tālu. Ļauj mieru veciem kauliem. Neizkauj visus mūsu arājiņus, maizes devējiņus.

Grib apvienot visas ciltis un tad tās vest uz dienvidiem. Apvienošanas neiespējamība.”²²

Tātad kā apsolīto zemi un vienlaikus arī tautas pirmsdzimteni Rainis iecerējis aprakstīt Indiju.²³ Tomēr šis precizējums nav svarīgākais. Daudz būtiskāk ir tas, ka meklējamā saules zeme – un šajā gadījumā pat nav svarīgi, vai tā ir kāda konkrēta ģeogrāfiska vieta vai gluži abstrakta, vārdā nenosaukta teritorija – Raiņa traktējumā iegūst īpašu jēgu – tā ir tautas dabiskā dzīves vide. Tādējādi dzejnieks it kā norāda uz to, ka arī iepriekš citētajā Ziedītes tekstā pieminētā gaidāmā brīvība un sociālā vienlīdzība ir nevis ārkārtējs sasniegums, bet gan pilnīgi dabisks un cilvēkam nepieciešams stāvoklis.

Tragēdijai “Īliņš” paredzētajos teksta fragmentos, kā arī radāmajās domās viena no centrālajām tēmām ir zemes smagums, inertums – zeme ne tikai spēj dot varonim spēku, bet var arī to ierobežot. Slobodskas laika radāmo domu lapiņās atrodams, piemēram, šāds ieraksts: “Kā Antejs Īl. zaudē spēku uz Vācijas svešās zemes.”²⁴ Jāatzīst, ka šī Raiņa pierakstītā ideja nonāk pretrunā ar “Īliņa” teksta fragmentos un radāmajās domās visai plaši atspoguļoto varoņa vēlmi doties saules zemes meklējumos un, šķiet, tieši tāpēc “Īliņa” ietvaros vairs īpaši attīstīta netiek.²⁵ Tomēr varonim dotā zemes spēka ierobežotības tēmu dzejnieks vēlāk izmanto citās lugās. Piemēram, “Ugunī un naktī” tā vairs nav tverta tiešā – varoņa fizisko spēku – nozīmē, bet gan veic ļoti nozīmīga vispārinājuma funkcijas. Lugas ceturtajā cēlienā Lāčplēsis Spīdolai saka:

“Tu esi daile mūžīga,
Ej atpakaļ debesīs, Spīdola:
Es zemes spēks, man jāpaliek še,
Šai zemē man visa pasaule,
Še esmu visu stiprākais,
Aiz zemes gaist mans spēks kā gaiss.”²⁶

Citētajā fragmentā Lāčplēsis apliecina to, ka viņš apzinās savu likteņīgo piesaisti zemei, kas šajā kontekstā saprotama kā empīriski tverama pasaule, kurā dominē tieša, fiziska cīņa, kas vērsta uz konkrētu, bez grūtībām izprotamu un ātri sasniedzamu mērķi. Tādējādi zemes spēks “Ugunī un naktī” traktējams kā varoni ierobežojošs faktors šā jēdziena visplašākajā nozīmē – tieši zemes spēks liedz Lāčplēsim sekot Spīdolas aicinājumiem doties pretim bezgalībai.

“Īliņa” icceru kontekstā var pieminēt arī vēl kādu citu zemes smaguma tēmas risinājuma variantu, kas izvērsts 1922. gadā pabeigtajā “krievu

tragēdijā” “Ilja Muromietis”. Te zemes smagumu veido ļaužu raizes un ciešanas, kas, savāktas “zemes dēla” Mikulas-Laucinieka somā, ir tik smagas, ka Ilja nespēj tās pat pacelt, kur nu vēl nest. Šo motīvu iekļaut lugā “Ilja Muromietis” Raiņi droši vien lielā mērā mudinājis “Īliņa” radāmajās domās ietvertais ideju kopums, kura izstrādes gaitā aizvien lielāku nozīmi guvusi varoni nomācošās zemes nastas tēma, taču “Īliņa” radāmajās domās galveno varoni nomācošā zeme galvenokārt traktēta vai nu kā viņu ietekmējošais pagātnes mantojums, vai arī ļaudis jeb – Raiņa iecienīto apzīmējumu lietojot – “masa”.

Masas un Īliņa attiecības savā grāmatā “Jaunais Rainis: Ieskats mazpazīstamos manuskriptos” visai plaši raksturojusi Saulcerīte Viese.²⁷ Pētnieces galvenais secinājums ir šāds: “Daudzos uzmetumos Rainis pasvītīto domu, ka masa ir visas attīstības un dzīves pamatu pamats. Lai arī Īlam jācīnās ar tās inertumu un aprobežotību, ar pieķeršanos “tuvākajam mērķim”. Tajā ir ne tikai bremsētājs vien. Masā, tāpat kā zemē, gul visi nākotnes digļi, visas tālākās gaitas iespējas.”²⁸ Lai pamatotu izteikto viedokli, Saulcerīte Viese citē “Īliņa” radāmo domu fragmentu: “Īls. pats izbīstas – lielās, nepazīstam[ās], noslēp[umainās], bet tik tuvās varas, kura atrodas zemē, t. i., ļaudīs, tā nekad nevar pietikt, bet viņai jātiek valdošai. Var viņai ļaut gulēt vai atkal iemidzināt, bet, ja atļauj tai acis izrīvēt, viņa celsies un valdīs. Viņš var apgriezt visu zemi apkārt, kamēr tā gul, bet, kad ceļas, tad valda viņu un vēl aug.”²⁹

Saulcerītes Vieses secinājumi ir visnotaļ respektējami, jo Rainis tiešām masu daudzviet traktē ļoti ideālistiski – kā savās attīstības iespējās teju neierobežotu spēku, kam nākotnes veidošanā pieder izšķirošā loma. Tomēr bez iebildēm piekrist pētnieces apgalvojumam nevar, jo līdztekus lielajām uz masas attīstības iespējām liktajām cerībām Raiņa daiļrades materiālos ļoti bieži parādās arī daudz pesimistiskākas, šaubu pilnas pārdomas. Jau citētajā “Īliņa” radāmo domu fragmentā pieminēts kāds masas attīstības veicināšanai pilnīgi nepieciešams elements – tās garīgais audzinātājs un līderis, turklāt Raiņa idejas pieraksta pēdējais teikums norāda uz to, ka reiz pienāk brīdis, kad uzmodinātā masa sāk valdīt pār savu agrāko garīgo vadītāju. Tomēr šī situācija nav interpretējama viennozīmīgi optimistiski. Par spīti “Īliņa” radāmajās domās, kā arī vēstulēs un dienasgrāmatās visai bieži paustajai pārliecībai par lielajām masas garīgās attīstības iespējām, Rainim savā dramaturģijā nekādi neizdodas pārvarēt to dziļo plaisu, kas šķir gara varoni – ģēniju vai vienkārši saviem ideāliem līdz galam uzticīgu personību – no masas. Spilgti piemēri atrodami gan lugā “Indulis un Ārija” atveidotajās Induļa un kuru komplicētajās attiecībās, gan lugā “Jāzeps un viņa brāļi”. Arī “Spēlēju, dancoju” piektajā cēlienā ļaudīm svarīgāks par Tota ziedošanos Leldes–meitenes, Leldes–Latves un saules apspīdētās

nākotnes labad ir kaut kur sētmalē apraktais naudas pods, bet nepabeigtajā lugā “Īliņš” ļaudis savas aizspriedumainības un garīgā kūtruma dēļ atsakās sekot varonim uz saules zemi. Rainis nenoliedzami apzinās to, ka situācija, kurā masa sāk valdīt pār savu vadītāju, diemžēl ne vienmēr liecina par masas garīgo briedumu, taču tā jebkurā gadījumā ir saistīta ar masas skaitlisko pārsvaru.

Īliņa un masas konfliktu cēloņus Rainis iecerētās lugas radāmajās domās iztirzā visai plaši. Pirmkārt, Īliņš, apzinādamies sava neparastā spēka dotās iespējas, vēlas iecerēto pasaules pārveidi – zemes labiekārtošanu, masas dzīves apstākļu uzlabošanu, ļaunuma izskaušanu u. tml. – veikt viens pats³⁰: “Īl. mērķis: masas labklājība, masas celšana. I viņš redz lielās ciešanas, kā Buda, bet ir aktīvs un iet cīnīties pret ļaunumu, jebkuru ļaunumu līdz pat nāvei, konsekventi, t. i., vienpusīgi, pārspīlēti. Viņa tieksme būt pilnībai un izdarīt visu darbu iznīcina Īl. Labais viņā kļūst tam par postu.”³¹ Tieši šajā Īliņa konsekvencē Rainis saskata sava varoņa iekšējo traģēdiju: “Traģika: vienieks, arī vislielākais, nevar neko paveikt līdz galam, to spēj tikai masa, turpinājums.”³²

Otrā un izšķirošā Īliņa kļūda ir tā, ka viņš pārāk lielu uzmanību pievērsis materiālās pasaules labiekārtošanai un atstājis novārtā cilvēka garu. Tiesa, nevar apgalvot, ka pašā Īliņa garīgais apvārsnis būtu ļoti ierobežots; lai gan iecerētās lugas galveno tēlu trijotnē gara pasauli reprezentē Arta, ar zemi un matēriju Rainis vairāk saista nevis Īliņu, bet gan viņa līgavu Ziedīti – galvenais varonis iecerētās lugas darbības gaitā nemītīgi pilnveidojas, arī viņa garīgās vajadzības pieaug. Taču Īliņš tikpat kā nemaz nav rūpējies par to, lai arī masas vēlmes nebūtu saistītas vienīgi ar materiālās pasaules labumiem: “Viņš [Īliņš – Z. Š.] grib tālo, ideālo un aizmirst to materiālo, ļaudis grib materiālo, aizmirst ideālo: tauta nau vēl modināta uz ideālo, viņš pats to aizmirsis darīt, [...] nu zūd viņa darba sapratēji un veicinātāji. Priekš viņa tuvākais materiālais bija tautas apgādāšana, modināšana, barošana.”³³ Taču, kā atzīst pats dzejnieks, “ar to vien nepietiek, ka mēs cīnāmies pret saimnieciskās un politiskās iekārtas pārgrozību un ieliekam tur visus savus spēkus. Mēs atstājam tad novārtā dvēseles pārgrozības, un negrozīta dvēsele nepārgrozīs ārējo iekārtu.”³⁴

Šis atziņas Rainim izdevies icestrādāt arī “Īliņa” dzejas tekstā. Lugas ceturtajā cēlienā dzejnieks bija paredzējis iekļaut ainu, ko pierakstos pats dēvējis par “skudru skatu”³⁵. Kamēr aukstuma māktie ļaudis gādā zarus ugunskuram, nepabeigtās lugas galvenais varonis, kuru satriecis viņu glēvums, garīgais kūtrums un bailes doties uz “saules zemi” pretim labākai dzīvei, vēro pa zemi tekālējošās sikās skudras. Īliņa tekstā Rainis akcentē būtiskākos masas trūkumus – piezemētību, savtīgumu, sikas rūpes un nevēlēšanos tiekties uz augstāku mērķi:

Kurbads

Lūk, kā tie steidzīgi, bez miera tekā,
Drīz šurpu skrien, drīz metas atpakaļ,
Bez mērķa meklēdami, mūžam čum.

Virsaitis

Kungs, ļaudis zarus nes, ko guni kurt.

Kurbads

Lai, lai! es ne par viņiem runāju;
Lai nes, lai kur sev sīkas guntiņas,
Kur tagad sildīties, – tie negribēja
Man līdzī iet uz mūžam silto zemi,
Kur visus silda viena liela saule. –
Šie kustonīši, lūk, tāpat kā tie
Pa zemi rāpj un negrib tālāk vērties;
Tiem acis pacelt laika neatliek
Aiz sikām, pelēkām, bez jēgas rūpēm.
[..]

Nu, skudrīt, augsti tevi paceļu
Skat' nu, cik plaša, skaista pasaule.

Virsaitis

Kungs, skudrām acu nau, tik taustekļi.

Kurbads

Jā, tekā vien, tai rūp, kā zemē tikt.
Ā, iekoda; nu, ej sev atkal pūznī.
Tāpat kā ļaudis: iekoda un zemē;
Iz zemes dzimuši, pie zemes līp.

Virsaitis

Kungs, mēs jau ar...

Kurbads

Ko tu to: kungs un kungs,
Līdz apnikšanai!

Virsaitis

Es tik piebildu,
Ka mēs jau ar iz zemes dzimuši.

Kurbads

Jā, jā – es velti cerēju: iz saules.
Nolādētie! bet es, es gribu saules!³⁶

Īliņa sapņi nesakrīt ar masas vēlmēm, un viens no Raiņa iecerētajiem lugas fināla variantiem, saskaņā ar kuru varoni aprok plūstošās smiltis, simboliski atveido traģiski beigušos Īliņa cīņu ar glēvo un garīgi inerto ļaužu masu.³⁷

Raiņa radītais varoņa tips (piemēram, Īliņš, Tots, Indulis) ar masu ir saistīts ļoti cieši. Šo saikni nosaka ne tikai varoņa rūpes par tautas fizisko un garīgo nākotni, bet arī tas, ka smagnējā, kūtrā masa būtiski ierobežo jebkura indivīda – arī Raiņa varoņa – aktivitāti un izvirzīto mērķu īstenošanas iespējas. Veidojot lugas “Īliņš” koncepciju, dzejnieks atzīst: “Tu tik raugs masā, pasaulē, tu vari augsti pacelties pār viņu, bet brīvs tiksī tikai līdz ar viņu. Tā ir indivīda traģika.”³⁸ Taču Rainis uzskata, ka, neraugoties uz masas inerto iedabu, ir ļoti svarīgi censties mudināt uz garīgu augšupeju ne tikai tautas apdāvinātākos prātus, bet arī kūtrākos ļaudis, jo pretējā gadījumā tie pārāk kavēs vispārējo masas attīstības gaitu. “Masa ir galvenais, viņa ir mērķis, viņa ir jāaudzē, jāmaca,” “Īliņa” radāmajās domās atkārtoti Rainis un piebilst: “Zaratustra meklē augstos, bet jātaisa maize iz akmeņa, ne iz izmeklētiem miltiem.”³⁹

Gan Raiņa pabeigtie daiļdarbi, gan nepabeigto un aizsākto darbu radāmās domas, gan dienasgrāmatas liecina par to, ka dzejnieku vada iekšēja nepieciešamība un līdz ar to arī milzīga vēlme ticēt masas attīstības potenciālam galvenokārt tāpēc, ka tā ir vienīgā iespēja, kā viņam, paliekot uzticīgam saviem ideāliem, glābties no garīgas izolācijas, turklāt šī ticība ļauj cerēt, ka izvirzītie mērķi reiz tiks sasniegti. Tomēr, izvērtējot Raiņa daiļdarbus un it īpaši to tapšanas materiālus, nevar nepamanīt zīmīgu tendenci – iecerētās jaunās pasaules un to veidojošās jaunās sabiedrības aprises dzejnieks ieskicē visai nekonkrēti, turklāt, nespēdams atrisināt nepārvaramās pretrunas, kādas, Haralda Biezā vārdiem runājot, veidojas starp ideju pasauli un dzīves īstenību⁴⁰, viņš savu jauno pasauli atbīda uzkrītoši tālā, pat nepārskatāmā nākotnē. Tā, piemēram, pārdomājot personības un masas konfliktus, to cēloņus, kā arī iespējamās risinājuma variantus, Rainis secina, ka masas attīstībai būs nepieciešams ļoti ilgs laiks – nevis gadi vai gadu desmiti, bet vismaz vairākas paaudzes. Nepabeigtās lugas “Īliņš” radāmajās domās dzejnieks raksta: “[...] pasaule attīstās nevis caur vieniekiem, lieliem ģēnijiem, bet caur daudzumu, gan ne daudzniekiem, ne caur pastāvīgu progresēšanu, bet caur atdzimšanu, daudzām paaudzēm, caur miršanu un dzimšanu, caur maiņu.”⁴¹ Saskaņā ar šo indivīda un sabiedrības attīstības koncepciju Rainis iecerējis atveidot Īliņa sāktā darba turpinātāju, kas dzejnieka radāmajās domās un dienasgrāmatās dēvēts par Saules bērnu.

Saules bērns

Saules bērna ideja ir viena no vissarežģītākajām tēmām Raiņa daiļrades pētniecībā, jo šā tēla koncepciju dzejniekam nav izdevies pietiekami skaidri, detalizēti un pārliecinoši izstrādāt. Mūsu rīcībā ir vienīgi ne pārāk plaši, taču pretrunīgi un vietumis pat visai haotiski ideju ieskicējumi, kas

iekļauti vairāku aizsākto dramatisko darbu (galvenokārt lugu "Īliņš", "Jānis Vīrs", "Saules loks"⁴²) radāmajās domās.

Saules bērns ir Īliņa un Ziedītes dēls, taču būtiskākais ir tas, ka viņš pārstāv citu – pilnīgi jaunu – cilvēces attīstības posmu. Radāmajās domās lugai "Jānis Vīrs" 1906. gada 11. jūlijā Rainis modelē iecerētās dramatiskās triloģijas idejas aprises:

"Jānis Vīrs	Īliņš	Saules bērns
Prometejs	Herkuls	Ahils (mūzika)
Barbarība	Civilizācija	Nākotnes valsts" ⁴³

Noprotams, ka Rainis mēģina veidot savdabīgu cilvēces attīstības shēmu, jo katrs no trim pieminētajiem varoņiem pārstāv citu attīstības pakāpi, turklāt dzejnieks cenšas sekot grieķu mītoloģijas atspoguļotajai pasaules attīstības gaitai, kurā vērojama dažādu dievu un varoņu paaudžu maiņa.⁴⁴ Protams, Rainis uz mītoloģijas iedibināto tradīciju kā allaž raugās ļoti radoši un ar tās piedāvāto materiālu rīkojas visai brīvi.

Pirmo posmu Raiņa izveidotajā shēmā pārstāv titāns, kura uzdevumos ietilpst apdzīvojamas vides radīšana un cilvēka vajadzībām izmantojamo dabas spēku pakļaušana. Otro posmu pārstāv spēkavīrs, kurš cilvēka dzīves telpu atbrīvo no dažādiem briesmoņiem un tikai pamazām sāk apzināties garīgas pilnveides izšķirošo nozīmi. Trešo – nākotnes – posmu pārstāv jaunās paaudzes varonis, kura darbības sfēra – atšķirībā no pieminētā grieķu mītoloģijas varoņa Ahilleja – ir nevis materiālā, bet gan cilvēka gara pasaule, ko manifestē citētajā radāmo domu fragmentā pieminētā mūzika.⁴⁵ Viens no attīstības shēmas idejiskajiem pamatiem ir varoņa fiziskā spēka pakāpeniska nomaiņa ar gara spēku. Šo pamatprincipu vairākkārt atspoguļo arī "Īliņa" tapšanas materiāli. Piemēram, Slobodskas laika radāmajās domās Rainis atzīmē:

"Īliņš reprezentē dzīvības spēku, zemi.

Saules bērns – ģēniju, koku, kas izaug no šīs zemes, augstāko dzīvības spēka izpausmi."⁴⁶

Un vēl: "Īl. darbošanās, Saules bērns – zināšana, domāšana, tiekšanās pēc gaismas."⁴⁷

Taču dzejnieka ideju ieskicējumos atrodami ieraksti, kuros Īliņš un Saules bērns skatīti konkrētā sociālā kontekstā, turklāt arī šajos gadījumos uzsverts, ka abi varoņi pieder pie principiāli atšķirīgām sabiedrības attīstības pakāpēm. Piemēram:

"Īl. – ir birģeliskais materiālisms, kurš pārvar dievticību, bet nespēj to iznīcināt.

Saules bērns proletāriskais materiālisms."⁴⁸

Risinot sabiedrības attīstības tēmu, Rainis sev raksturīgajā manierē meklējis Īliņa un Saules bērna tēlu izveidei nepieciešamos impulsus arī konkrētās personālijās un to propagandēto ideju novatorismā:

“Saules bērnā viens no galvenajiem momentiem – prieks par atradumu, par nāves pārvarēšanu, [...] un pēcnācējiem jāpapildina un jāizcīna galīgi, jāiegūst mūžīga dzīve, kura caur viņa atradumu tikai darīta iespējama, kā Markss atrada sociālisma atslēgu, bet tomēr palika vēl pāri visa lielā, garā cīņa pie pašas atslēgšanas.

Tātad Īls = Markss, un Saules bērns = līdzīgs citam atradējam – Mečņikovam. (Bet Īls taču cīnījās un ne atradējs?) Tikai līdzība. (Marksu kā varoni citā darbā). Īls tautas un cilvēces cīņu varonis.”⁴⁹

Raiņa radošie meklējumi konkrētu personāliju ziņā vietumis var šķist visai mulsinoši, jo bieži vien var tikai minēt, kuras Raiņa nosauktās personību rakstura iezīmes, sabiedriskās, mākslinieciskās vai zinātniskās darbības šķautnes dzejniekam devušas nepieciešamos radošos impulsus. Tomēr Īliņa salīdzinājums ar Kārli Marksu (tiesa – kā redzējām, Rainis par tā lietderību tomēr šaubās) un Saules bērna salīdzinājums ar ievērojamo krievu biologu Ilju Mečņikovu (Мечников, 1845–1916)⁵⁰ norāda uz vienu no būtiskākajām tendencēm abu iecerēto varoņu atveidojumā. Īliņa – tāpat kā Marksa – darbība vēsta galvenokārt uz materiālo pasauli, sociālo sfēru un masas labklājības uzlabošanu, turklāt Rainis norāda, ka iecerētais varonis – tāpat kā Markss – ir celmlauzis, kura iesākto vajadzēs turpināt citiem. Savukārt Saules bērna galvenā darbības joma vairs nav sociālā vide – visticamāk, viņš risina ar cilvēka un arī ar citu uz zemes sastopamo dzīvības formu attīstības gaitu (tostarp – ar dzīvību, novecošanu un nāvi) saistītus jautājumus, turklāt – saskaņā ar Raiņa ieceri – viņš tos izprot kā Visumā notiekošo procesu likumsakarīgu sastāvdaļu.

Viena no būtiskākajām tēmām, ko Rainis saista ar radāmo Saules bērna tēlu, ir cilvēka un dabas attiecības, jo – saskaņā ar dzejnieka ieceri – pasaules evolūcijas gaitā arī šajā jomā vērojamas būtiskas izmaiņas. Plānojot lugā “Jānis Vīrs” atveidojamo tēmu loku, dzejnieks cilvēka un dabas attiecības aplūko arī Īliņa un Saules bērna ieceru kontekstā:

“Pats [Jānis Vīrs] atņem kustoņiem vārda brīvību.

Īls karo pret varu, karo pret lāci II, tam palīdz IV ērglis.

Saules bērns sarunājas atkal ar kustoņiem, visus saprot, pēti visu zemo pasauli.”⁵¹

Precizāk šī ideja formulēta “Īliņa” radāmajās domās:

“Jānis Vīrs atšķīra cilvēku kultūru no dabas, kustoņas, lai attīstītos cilvēks (Īls), lai būtu kultūra, kas pārgroza dabu, lai pašus cilvēkus organizētu, Saules bērns atkal savieno dabu ar cilvēku, tad pilnība. Brīvprātīga miršana kā Мечниковам.”⁵²

Tātad – Jānis Vīrs nodala cilvēku no dabas un pakļauj dabu cilvēka vajadzībām, bet Īliņa tēlā redzams šīs sašķeltības dēļ radies konflikts – viņa tēvs ir lācis, tāpēc varonis, no vienas puses, ar dabu cīnās, bet, no otras puses, it kā tiecas cilvēka un dabas antagonismu pārvarēt (atzīst lāci par savu tēvu, aizstāv tā piemiņu pret mātes uzbrukumiem un Artas nievām, izmanto ērgļa palīdzību u. tml.). Savukārt Saules bērna tēlā ietvertais nākotnes varonis pārrauto cilvēka un dabas saikni atkal atjauno, un – saskaņā ar dzejnieka ieceri – šo atjaunoto attiecību pamatu veido dziļas zināšanas un izpratne par dabā vērojamajām norisēm, jo tieši tā palīdzēs cilvēkam dabiski iekļauties Visuma dzīvē un vienlaikus prasmīgi kontrolēt tajā notiekošos procesus.

Tomēr Saules bērna novēršanās no sociālo jautājumu risināšanas, šķiet, varētu būt saistīta ne tikai ar iecerētā varoņa īpašo interesi par dabu, bet arī ar Raiņa iedomāto nākotnes sabiedrības attīstības specifiku. Iecerētos varoņus Jāni Vīru, Īliņu un Saules bērnu raksturojot kā dažādas cilvēces attīstības posmus pārstāvošas personības, Rainis liek domāt, ka arī, piemēram, tā sabiedrība, kurā dzīvo Saules bērns, nepavisam vairs nav tāda, kāda bijusi ar Īliņu konfliktējošā masa. Citiem vārdiem sakot – mainās ne tikai varonis, mainās arī viņa cilvēki viņam apkārt. Tiesa gan, tā ir tikai hipotēze, jo Raiņa radošās laboratorijas rakstiskās liecības nekādu priekšstatu par dzejnieka iecerēto Saules bērna sociālo fonu nesniedz.

Haralds Biezais, komentējot Saules bērna tēla ieceri, raksta: "Saules bērns ir harmonisks ģēnijs, kas vienlīdz pieder dabai, cilvēcei un mūžībai. Pārkāpjot laika un telpas robežas, viņš ir kļuvis par mūžības pilsoni kosmosā, Raiņa valodā – Visumā."⁵³ Viņš definē arī virsuzdevumu, ko Rainis centies Saules bērnam izvirzīt: "No Visuma radījuma viņam jāklūst par Visuma radītāju."⁵⁴ Šie formulējumi lieliski raksturo gan dzejnieka domu gaitu, gan viņa ideju vērienu, taču vienlīdz labi liecina arī par tām grūtībām, kādās diemžēl nokļūst Raiņa daiļrades pētnieki; tās ir dzejnieka daiļdarbos un to radāmajās domās bieži esošās pārāk abstraktās idejas, ko Rainis dažkārt nemaz nav centies tuvāk paskaidrot un kurām pat pabeigtos literāros darbos netiek piedāvātas nekādas konkrēta risinājuma iespējas. Arī Haralda Biezā lietotajam⁵⁵ un Raiņa radošajās iecerēs dažkārt pieminētajam harmonijas jēdzienam dzejnieka pierakstos precīza definējuma trūkst. Var vienīgi nojaust, ka Rainis to, visticamāk, saistījis ar nozīmi "līdzsvars, saskaņa"⁵⁶, un tas atbilst Saules bērna tēlā atspoguļojamajai idejai par jauno nākotnes pasauli, kurā tiks pārvarētas jebkuras gan atsevišķā individuā, gan sabiedrībā esošās pretrunas. Taču, analizējot Saules bērna kā "harmoniska nākotnes ģēnija" tēla ieceres dažādās šķautnes, noteikti jāpievērš uzmanība arī kādam Raiņa daiļrades pētniecībā tikpat kā vēl neskartam aspektam – proti, ietekmei, kādu dzejnieka daiļdarbu iecerēs un pasaules

uzskatā kopumā atstājis pasaulē lielu popularitāti guvušais I. Mečņikova darbs "Etides par cilvēka dabu".⁵⁷

I. Mečņikova grāmatas atslēgas vārdi ir "harmonija" un "disharmonija".⁵⁸ Lai gan "Etīžu par cilvēka dabu" autors precīzas šo jēdzienu definīcijas nesniedz, tomēr ir skaidrs, ka ar "harmoniju" I. Mečņikovs saprot dzīvo būtnu organisma uzbūves un uzvedības pielāgotību izdzīvošanas nosacījumiem, turpretī "disharmonija" ir šādas pielāgotības trūkums, kas izraisa priekšlaicīgu organisma bojāeju.⁵⁹ Vispārējās evolūcijas procesu kontekstā harmonija uzskatāma par normu, bet disharmonija, neraugoties uz tās plašo izplatību, ir izņēmums, kura pārvarēšana, pēc I. Mečņikova domām, ir modernās zinātnes virsuzdevums. Lai gan ar Saules bērna iecerēm saistītās "Īliņa" radāmās domas liek secināt, ka Rainis harmonijas jēdzienu traktējis daudz plašāk nekā I. Mečņikovs, krievu biologa idejiskās pamatnostādnes sasaukas ar to dzejnieku interesējošo jautājumu loku, ko atklāj ne tikai iecerētās lugas tapšanas materiāli, bet arī ieraksti dzejnieka dienasgrāmatās.

Gan I. Mečņikovu, gan Raini sevišķi nodarbina cilvēka novecošanas problēma. Rainis vecums biedē ar tam raksturīgo fizisko un garīgo spēku izsīkumu, kas cilvēku neizbēgami tuvina nāvei, tāpēc dzejnieks izmisīgi meklē iespēju šo dzīves norieta posmu attālināt – viņš sapņo par gara nemirstību, interesējas par budismu un Austrumu filozofiju,⁶⁰ lielu uzmanību pievērš veselīgam dzīvesveidam, modri seko sava organisma darbībai un vēlas nodzīvot divsimt gadu. Šīs Raiņa intereses liecina ne tikai par psiholoģisku diskomfortu, izteiktu egocentrismu un pārspīlētām ambīcijām, bet arī par spēcīgu I. Mečņikova izteikto atzinumu ietekmi. Saskaņā ar "Etīdēs par cilvēka dabu" pausto viedokli par būtiskāko no dabā vērojamajām disharmonijām uzskatāmas cilvēka bailes no vecuma un tam sekojošās nāves. Galvenais šo baiļu cēlonis ir vecuma saistība ar dažādu slimību izraisītajām ciešanām, taču I. Mečņikovs, pamatojoties uz daudziem pētījumiem un jaunākajiem tā laika zinātnes atzinumiem, izsaka pārliecību, ka vecumdienās vērojamais organisma sabrukums ir patoloģiska, nevis dabiska izpausme. Viņš uzskata, ka "tuvākā vai tālākā nākotnē būs iespējams vecuma stāvokli izmainīt. Vecums vairs nebūs slimīgs un arbaidošs, kāds tas ir tagad, bet gan kļūs fizioloģisks un panesams".⁶¹ Palielināties arī cilvēka dzīves ilgums – "Etīžu par cilvēka dabu" autors uzskata, ka lielākajā daļā gadījumu tam vajadzētu krietni pārsniegt simts gadu, turklāt šādā – dabiskas, nevis patoloģiskas – novecošanas procesā pakāpeniski izzudis bailes no nāves un attīstīties pilnīgi jaunas izjūtas, ko krievu biologs dēvē par "dabiskās nāves instinktu", proti, cilvēks sāks "izjust nepieciešamību nomirt, tāpat kā izjust nepieciešamību aizmigt".⁶² Tādējādi I. Mečņikovs vecumu un tam sekojošo nāvi savam lasītājam raksturo kā nepieciešamu dzīves sastāvdaļu,

Iļja Mečņikovs

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

kas savā dabiskajā izpausmē saistīta nevis ar skaudru diskomfortu, bet gan ar psiholoģisku līdzsvaru un dzīves piepildījuma izjūtu.

Ar Saules bērna ideju saistītās “Īliņa” radāmās domas liecina: lai gan tiešu atsauču uz “Etīdēm pa cilvēka dabu” tajās nepavisam nav daudz, I. Mečņikova grāmata Rainim kalpojusi gan kā savdabīgs viņa sapņu īstenošanas iespēju apliecinājums, gan kā spēcīgs iedvesmas avots. Rainis vairākkārt norāda, ka atšķirībā no Īliņa, kurš tiecas uzveikt nāvi, Saules bērns apzināti iet pretim savai bojāejai.⁶³ Slobodskas laikā tapušajās radāmajās domās dzejnieks raksta: “Ģēnijs sasniedz piepildījumu, tikai sevi personiski pārvarot. Apzināta tieksme pēc pašiznīcināšanās. Turpretī Īliņš negrib to atzīt un iet bojā. Saules bērna spēks ir vēl lielāks, ne tītānisks, bet apzināts un tāds, kas ziedojas idejai.”⁶⁴ Nedaudz tālāk dzejnieks turpina: “Īliņš iznīcina, lai panāktu savu mērķi. Saules bērns skaidri redz, ka viņam jātieks iznīcinātam, iet uz to, aiz iznīcības redz jau no sauli.”⁶⁵ Ņemot vērā I. Mečņikova “Etīdēs par cilvēka dabu” izvirzītās un zinātniski pamatotās tēzes, Saules bērna tiecība pretim bojāejai nepavisam nav pretrunā ar šajā tēlā ietilpināmo harmonijas ideju – dzejnieka iecerētais varonis nāvi izprot kā likumsakarīgu dzīves noslēgumu un izjūt kā skaistu sava mūža piepildījumu. Tomēr nevar nepamanīt, ka Rainis Saules bērna pašiznīcības tieksmes nesaista tikai ar I. Mečņikova raksturoto “dabiskās nāves instinktu”, kas izriet no “dabiskās novecošanas” procesa; lai gan Slobodskas laikā radāmajās domās dzejnieks, vai nu par Īliņu vai arī par viņa pēcteci domādams, atzīmē, ka “absolūta taisnība tik absolūtā mierā – nāvē; nepieciešama vajadzība pēc nāves, kad gluži izdzīvojies”,⁶⁶ Saules bērns mirst, ziedojoties kādai augstākai idejai, jo redz jaunas, laimīgas nākotnes perspektīvas. Diemžēl šī varoņa dzīvības vērtā ideja Raiņa pierakstos palikusi tikai klajas abstrakcijas formā – konkrētākas aprises tai nav piešķirtas, tāpēc nevar nepieminēt to plaisu, kas, neraugoties interešu kopību, šķir Raini no I. Mečņikova. Proti – I. Mečņikovs uz risināmajiem jautājumiem raugās kā erudīts zinātnieks, kurš pētāmo materiālu pakļauj stingrai metodoloģijai un racionālai analīzei, turpretī Rainis rīkojas kā savā fantāzijā brīvs, taču bieži vien arī visai ambiciozs un paškritikas

neierobežots dzejnieks. Tādējādi, neraugoties uz "Etīdēs par cilvēka dabu" sniegtajiem un uz dabaszinātņu pamatiem balstītajos atzinumos gūtajiem radošajiem impulsiem, jautājumā par Saules bērnu un nākotnes pasauli Raiņa idejas sasniedz aizvien augstāku abstrakcijas pakāpi, līdz beidzot iegūst teju vai ezoteriskas mācības iezīmes: "Aizvien augstāka attīstība no jaunekļa lāča un lempja zemnieka par gara cilvēku, kurš beidzot noraida jebkuru rupju varu un rīcību, noliedz pats sevi un tādējādi iet bojā, lai kā tīri garīga būtne atdzimtu citā pasaulē."⁶⁷

Saules bērna tēla iecerēs liela nozīme ierādīta nesavtīgas ziedošanās idejai: "Garīgi pārāks tas, kurš spēj ziedot visu un tomēr palikt bagāts ā la Ļjabs, visu atdod tam, kuru viņš mīl [...]. Saules bērns visu dod, nevis at-sacīšanās, bet prieka pilna došana, viņš ir pārāk bagāts, dvēseles bagātība pieaug dodot."⁶⁸ Saules bērnam raksturīgas īpašības ir arī izjūtu un rīcības spontanitāte,⁶⁹ turklāt viņa emocionālajā paletē dominē gaišās krāsas, kas labvēlīgi ietekmē arī apkārtējos. "Īliņa" radāmajās domās Rainis raksta:

"Saules bērns mierina ar savu poētisko spožumu, norāda uz augšām-celšanos, kuru Īl. nevar panākt, iet nāvē tikai brīvības mirkļa dēļ.

Neatsvabina nevienu, bet dod cerību.

Visi bija bez cerībām un nogrima filistībā."⁷⁰

Ne tikai šis citētais radāmo domu fragments, bet arī vairāki citi Raiņa ideju uzmetumi vedina izvirzīt pieņēmumu, ka ar Saules bērnu saistītās ieceres lielā mērā veidojušās Johana Volfanga Gētes "Fausta" otrajā daļā attēlotā Eiforiona tēlā smeltu radošo impulsu ietekmē. Lai gan līksmes pārpilnais Fausta un Helenas dēls – atšķirībā no Raiņa iecerētās lugas va-roņa – sevī iemieso nevis miera un harmonijas ideju, bet gan nevaldāmu trauksmi⁷¹, abus vieno spēcīgs absolūtās gara brīvības pārdzīvojums. Rainis "Īliņa" radāmajās domās to pauž šādi: "Pārgalvīgam būt, tas nozīmē būt brīvam. Brīvam būt, tas nozīmē būt pašam, būt stipram, lielam, centīgam, peticīgam."⁷² Nedaudz mulsiņoša ir pēdējā Raiņa pieminētā īpašība – pieti-cība, tomēr šķiet, ka šajā gadījumā dzejnieks ar to domājis augstprātības un garīga pārākuma izjūtas trūkumu. Lai paskaidrotu šo pieņēmumu, noder lugas "Spēlēju, dancoju" piektais cēliens, kurā Tots Leldei nepieciešamās trīs asinslāses drīzāk ir gatavs pieprasīt no Zemgu nekā dot pats:

"Tots

[..]

Asinsleji! Lejat nu!

Zemgu, tu, kas teic šo mīlam!

(Uz Leldi rādīdams.)

Lej priekš viņas savas asins!

Ļaudis

Lej tu pats!

Tots

Manas asins
 Ir par dārgu: visi jūs
 Neatsverat vienas lāsas.
 Es to izvedu no kapa,
 Darbs nu jūsu. Kādēļ man
 Ziedoties svešu labad?⁷³

Protams, Totam ir pietiekami daudz iemeslu justies pārākam par neizlēmīgo pūli, taču Rainis, kurš ļoti augstu vērtē garīgi spilgtu personību un ne tikai savos daiļdarbos, bet arī dienasgrāmatās un vēstulēs paceļ to pāri masai, vienlaikus apzinās šādas personības iespējamās pārākuma izjūtas bīstamību. Pārākums vai augstprātība var ne tikai padziļināt pretrunas starp personību un masu, bet arī nonākt ļoti sarežģītās attiecībās ar ētiku un izvirzītajiem ideāliem, līdztekus tam garīgi sagraujot pašu personību.

Tomēr pārākuma izjūtas pārvarēšana neatrisina visas pretrunas – to Rainis secina, arī strādājot pie Saules bērna ieceres. Īliņš ir vienpatis, kurš paļaujas tikai pats uz saviem spēkiem un tāpēc pamazām kļūst par diktatoru, turpretī Saules bērns “pārvar ģēnija vientulību, savienodamies ar masu, atsacīdamies no visām priekšrocībām”.⁷⁴ Tomēr arī šajā gadījumā Rainim rodas personības un masas attiecību problēma, jo bez īsinājumiem dzejnieka atzinuma teksts pauž visai pesimistisku noskaņu: “Saules bērns tā pārvar ģēnija vientulību, savienodamies ar masu, atsacīdamies no visām priekšrocībām, bet beigas tomēr vientuļas, kamēr nau visi vienlīdz labi un ģeniāli, – stipri. Tomēr tikai kompromiss. Vientuļš ir ģēnijs.”⁷⁵

Par konkrētām Saules bērna dzīves noslēguma detaļām Raiņa radāmajās domās izsmelošas informācijas trūkst. Atrodama tikai viena norāde – Saules bērns, uzcēlis nogrimušo pili, no prieka mirst.⁷⁶ “Saules bērns viens no galvenajiem momentiem – prieks par atradumu, par nāves pārvarēšanu, varbūt V, kad uzceļas pils, bet pats no prieka mirst, un pēcnācējiem, jāpapildina un jāizcīna galīgi, jāiegūst mūžīga dzīve, kura caur viņa atradumu tikai darīta iespējama.”⁷⁷

No citētā fragmenta noprotams, ka Rainis iecerējis izmantot latviskajai tradīcijai raksturīgo nogrimušās pils uzcelšanas motīvu. Šajā gadījumā tā droši vien ir tā pati pils, ko pēc Artas mudinājuma būvējis Īliņš un kura – saskaņā ar Saulcerītes Vieses rekonstruēto Raiņa nepabeigtās lugas “Īliņš” saturisko plānu – ceturtajā cēlienā nogrimst.⁷⁸ Tomēr atšķirībā no Lāčplēša, kurš “Ugunī un naktī” Burtnieku pili uzceļ pēc cīņas ar elles radījumiem, Saules bērns nogrimušo pili ceļ virszemē, pateicoties nevis fiziskajam, bet gan gara spēkam, tas ir, uzminot pils vārdu:

“[...] Saules bērns atrod vārdu: brīvs, tiešām uzceļ pili augšā citā veidā, bez pūlēm.

Apmēram kā Eshila Prometejs vai Vallenšteins⁷⁹, tikai Vallenšteinam nau nacionālas nozīmes, kas ir ļoti vajadzīga.

Uzvest lielajos dziedāšanas svētkos.”⁸⁰

Gan citētais fragments, gan citas Raiņa dramatisko darbu radāmās domas liecina par to, cik ļoti Raini nodarbinājusi tautu kopības ideja, no vienas puses, un nacionālais jautājums, no otras puses. Lugas “Īliņš” radāmajās domās dzejnieks iezīmē šādu sabiedrības attīstības perspektīvu:

“Jēdzieni mainās, aug: māja, ģimene, zeme, Saules sistēma, bezgalība.

Ginta tauta, tautu cīņas, starptautība, vientautība.

Patriarhālība, feodālisms, manufaktūra, kapitālisms, kopdarbs.”⁸¹

Saskaņā ar šo shēmu “Īl. beidzot jāabstrahējas arī no tautības, jāpārstāv kopīgās kustības intereses (cīņa pret vāciešiem, igauņiem, tad viņš redz, ka tur ir tā pati nabadzīgā tauta)”.⁸² Tomēr lugas radāmās domas liecina, ka Rainis sava varoņa gaitās šā uzdevuma izpildei vietu neatrod. Īliņš gan aicina ļaudis doties “uz mūžam silto zemi/Kur visus silda viena liela saule”,⁸³ taču viņa sapnis par tautu un visas cilvēces kopību masas glāvējuma dēļ paliek nepiepildīts, un Rainis radāmajās domās par Īliņu raksta:

“Nākotne

V Iet pašā ienaidniekā. Nogrimst tumšos dziļumos, bet tauta vai dēls uzzied starptautībā. Šī pasaule iet bojā, tad nāk jauna citā sistēmā [...]”⁸⁴

Nacionālā jautājuma nozīmi gan Raiņa pasaules skatījumā kopumā, gan nākotnes redzējumā, balstoties uz dzejnieka daiļrades materiāliem un saraksti ar Pēteri Stučku (1865–1932), Paulu Daugi un citiem, visai detalizēti analizējis Haralds Biezais,⁸⁵ šai tēmai īpašu uzmanību veltījis arī Fēlikss Cielēns⁸⁶ un Arturs Priedītis,⁸⁷ tāpēc šajā apcerē tā sīkāk aplūkota netiks. Lai gan Saules bērna iecerēs nacionālā un pārnacionālā attiecību problēma nepavisam netiek izvēsta tik plaši kā citi dzejnieku nodarbinošie jautājumi, “Īliņa” radāmās domas ļauj nojaust, ka, iecerot Saules bērnu kā savdabīgu harmonijas iemiesojumu, Rainis šajā tēlā būtu vēlējis ietilpināt arī ideju par nacionālā un pārnacionālā sintēzes nepieciešamību.⁸⁸

“Īliņa” radāmās domas tikai ieskicē galvenās Saules bērna rakstura īpašības, viņa garīgās intereses un mērķus, taču diemžēl nav zināms, kāds būtu iecerētās lugas kopējais sižetiskais risinājums. Uz jautājumu, kāpēc tā noticis, iespējamās vairākas atbildes, taču izšķirošais, šķiet, ir tas, ka dzejniekam būtu grūti Saules bērnam dominējošo harmonijas ideju ietvert dramatiska darba formā, jo viens no dramaturģijas galvenajiem balstiem ir tajā atveidojamais konflikts. “Īliņa” tapšanas materiāli rāda, ka Rainim nepieciešamo konfliktu nav izdevies atrast ne Saules bērna attiecībās ar apkārtējo pasauli, ne arī iecerētā varoņa gara dzīvē.

Sekojoš “Īliņa” sižetā iekļautajam pirmdzimtenes meklējumu motīvam, kas – jau teikts iepriekš – norāda uz to, ka jaunā nākotnes pasaule

nozīmē savdabīgu atgriešanos pie pagātnē zaudētās cilvēka dzīvei piemērotās dabiskās vides, Rainis šo ideju turpina, arī domājot par iecerēto Saules bērnu. Slobodskas laika radāmajās domās par pasaules attīstību dzejnieks raksta: "Pirmatnējais stāvoklis bez cīņas un nākotne bez cīņas."⁸⁹ Citā pierakstu lapiņā viņš šo domu it kā papildina: "Cilvēka tapšana ir notikusi labvēlīgos apstākļos, bez cīņas ar plēsīgiem zvēriem, tārad miers ir progress, ne karš, Saules bērns panāk mieru, visaugstāko."⁹⁰ 1908. gada 3. aprīlī Rainis raksta:

"Saules bērns pārnēs mūžīgo cīņu no cilvēka uz dabu, kad ir atzinis, ka ģēnijs arī nau pārāks par citiem cilvēkiem. Padevies masai, bet rokas brīvas pret dabu.

Īls dzird dabā tik cīņu, varu.

Saules bērns dzird tik mieru.

Saules bērns dzird dabā tik brālību, ne cīņa pret dabu, bet dabas atslēgšana, noslēpuma atklāšana caur mīlestību kā meiteni. Mīla ir pēdējais spēks. [...]"⁹¹

Citētais radāmo domu fragments ļauj secināt, ka, pirmkārt, Rainis saistībā ar Saules bērna tēlu vēlēties īpaši akcentēt nevis tās kolīzijas, kam lemts risināties starp aktīvo, garīgās pilnveidošanās ceļu strauji ejošo individu un visai inerto masu, bet gan tos attīstības procesus, kas likti pašas dabas – un vēl plašāk – Visuma pastāvēšanas pamatos. Otrkārt, dzejnieka piezīmes liek domāt, ka – atšķirībā no Īliņa – Saules bērnam raksturīgs maigums, prasme iedziļināties dabā un cilvēkā notiekošajos procesos un – galvenais – spēja izprast tos.

Tomēr dzejnieku nepamet bažas, vai Saules bērna kā harmoniskas un kontemplējošas personības iecere pārāk nenotušē autora pasaules uzskatam tik nozīmīgo garīgās aktivitātes un mūžīgās pārveides ideju. 1908. gada 16. februārī dzejnieks radāmajās domās šo problēmu formulē šādi: "Saules bērns, mājā sēdēdams, visu redzējis un zina: pēti dabas noslēpumu, grib to izraut, dabū piespiest: skūpstā ar mīlāko, altruismā, drauga aplaimošanā, sevis piespiešanā pie darba, pie vienas domas; sevi aplūkojot un novērojot, bet tad iznāk poēts, ne griba, bet miers, jābūt poētam ar gribu un kustību: t. i., izgudrotājam, ne vien zinātnieks un poēts, bet arī darītājs."⁹² Dzejnieku nomācošās šaubas atspoguļo arī "Īliņa" ceturtajam cēlienam sacerētais lugas titulvaroņa teksts:

"Es prasu daudz,
Par daudz, bet nāks varbūt pēc manis cits,
Kas neprasīs no ļaudīm it nekā,
Kas viņus nelocīs pēc savas gribas,
Ar varu neraus sevīm līdz kā es,

Kas nedusmos kā es un netiesās,
 Bet tikai novēros un sapratīs,
 Un lēnām acīm it kā siltām saulēm
 Uz visiem smaidot mīļi noskatīsies.
 Bet vai tad būs ko censties? būs vēl darbs?
 Vai to vairs nevajadzēs? Es nezinu.”⁹³

Šis fragments ne tikai citā rakursā parāda to problēmu, kas Rainim rodas, pārdomājot Saules bērna tēla ideju, bet vienlaikus iezīmē arī būtisko jautājumu – vai harmoniski iekārtotajā nākotnes pasaulē vēl būs atrodams kāds augstāks mērķis, pēc kura tiekties, vai vispārējās attīstības procesam netiks pielikts punkts un cilvēka gara aktivitāte nezaudēs savu jēgu?

“Īliņa” radāmās domas nepārprotami liecina par to, ka Rainis savās Saules bērna tēla iecerēs un jaunās pasaules vīzijās, no vienas puses, tiecas pretim paša izvirzītajam vispārējā miera un harmonijas principam, bet, no otras puses, tam iekšēji pretojas. Kā jau iepriekš teikts, šo radošo kolīziju galvenie cēloņi ir gan mākslinieciski (proti, grūtības, ko izraisījuši dzejnieka centieni par drāmas varoni padarīt “harmonisku nākotnes ģēniju”), gan idejiski (vispārējās harmonijas principa neatbilstība Raiņa pasaules skatījumā dominējošajai idejai par pasaules attīstības pamatā esošo mūžīgo pretmetu cīņu), gan gluži personiski – dzejniekam tomēr nav īstas pārliecības par to, ka indivīda un sabiedrības antagonismu ir iespējams pilnīgi pārvarēt un gara varonis jēkad varēs bez bažām uzticēties masai.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Rainis J. Vēstule Hermanim Asaram. 7.3.13. [07.03.1913.]. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 22. sēj. Rīga: Zinātne, 1985. 270. lpp.
- ² Respektīvi, Latvijas Sociāldemokrātija.
- ³ 1895. gada decembrī Rainis aiziet no laikraksta “Dienas Lapa” redaktora posteņa.
- ⁴ Rainis J. Vēstule Paulam Daugem. 31.10.1915. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 23. sēj. Rīga: Zinātne, 1986. 72. lpp.
- ⁵ Cielēns F. *Rainis un Aspazija*. Vesterosa, 1955. 40. lpp.
- ⁶ Lūk, viens no uzskatāmākajiem piemēriem: “Komunistiskās partijas manifestā” (“Das Kommunistische Manifest”, 1848) 1. nodaļumā deklarētā tēze “Visas līdzšinējās kustības bija mazākuma kustības vai notika mazākuma interesēs. Proletāriskā kustība ir milzīgā vairākuma patstāvīga kustība milzīgā vairākuma interesēs.” (Markss K., Engelss F. *Komunistiskās partijas manifests*. Rīga, 1979. 42. lpp.) nav īsti saskaņojama ar 2. nodaļuma beigās propagandēto pārliecību par to, ka “vecās buržuāziskās sabiedrības vietā ar tās šķirām un šķiru pretstatiem,

stājas asociācija, kurā ikviena indivīda brīva attīstība ir visu indivīdu brīvas attīstības nosacījums.” (Turpat, 52. lpp.)

- ⁷ Šī tendence vērojama ne tikai “Komunistiskās partijas manifestā”, bet arī citos Kārļa Marksa un Frīdriha Engelsa (*Engels*, 1820–1895) darbos, piemēram, “Vācu ideoloģija” (“Die Deutsche Ideologie”, 1845) un “Svētā ģimene jeb Kritiskās kritikas kritika. Pret Bruno Bauera un kompāniju” (“Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik – gegen Bruno Bauer und Konsorten”, 1845). (Markss K., Engelss F. *Vācu ideoloģija*. Rīga, 1963. 608. lpp.; Markss K., Engelss F. *Svētā ģimene jeb Kritiskās kritikas kritika. Pret Bruno Bauera un kompāniju*. Rīga, 1976. 254. lpp.)
- ⁸ Rainis J. Vēstule Jānim Jankavam. 08.–10.03.1908. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 21. sēj. Rīga: Zinātne, 1985. 88. lpp
- ⁹ Lai gan traktāts pirmo reizi publicēts 1960. gadā, šī darba ideja E. Kaneti radusies jau divdesmitajos gados. (Sk.: Šuvajevs I. Komentāri. Kaneti E. *Masa un vara*. Rīga, 1999. 411. lpp.)
- ¹⁰ Kaneti E. *Masa un vara*. 14. lpp
- ¹¹ Cielēns F. *Rainis un Aspazija*. 58. lpp.
- ¹² Biezais H. J. Raiņa kosmiskais mesiānisms. Biezais H. *Smaidošie dievi un cilvēka asara*. B. v., 1991. 33. lpp.
- ¹³ Vārds “Īliņš” aizgūts no viduslejasvācu valodas; tā nozīme – stiprs, brāzmais vējš. (Sk.: Hausmanis V., Grīnuma G. Komentāri: Kurbads. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 14. sēj. Rīga: Zinātne, 1981. 586. lpp.)
- ¹⁴ Rainis J. Kurbads: Tragēdijas fragments. *Rainis J. Kopoti raksti 30 sējumos*. 14. sēj. 168. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 178. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 175. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 176. lpp.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 14. sēj. 243. lpp.
- ²⁰ Rainis J. Kurbads: Npublicēti fragmenti. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 14. sēj. 196. lpp.
- ²¹ “Pēc 19. gs. izplatītas teorijas, indoeiropiešu, to vidū baltu tautu, pirmdzimtene ir Indija.” (Hausmanis V., Grīnuma G. Komentāri: Kurbads.. 593. lpp.)
- ²² Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 221. lpp.
- ²³ Tādējādi iepriekš citētajos teksta fragmentos norādītās atšķirīgās ziņas par saules zemes atrašanās vietu – dienvidi un austrumi – nav uzskatāmas par dzejnieka nekonsekvenci, jo to apvienojums norāda aptuvenu Indijas atrašanās virzienu – dienvidaustrumos no Latvijas.
- ²⁴ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 213. lpp.
Antejs (grieķiski *Ανταίος*) – grieķu mītoloģijā gigants, Poseidona un zemes dievietes Gajas dēls. Bijis slavens ar savu neievainojamību, taču viņš bija neievainojams tikmēr, kamēr saskārās ar māti zemi. Hērakls ceļā uz hesperīdu dārzu sastapa Antēju

un uzveica viņu, atraujot no zemes un nožņaudzot gaisā. (Антей. Мифы народов мира: Энциклопедия в 2-х томах. Гл. ред. С. А. Токарев, Т. 1. Москва, 1997. с. 83–84.) 1993.–1994. gadā izdotajā “Mitoloģijas enciklopēdijā” šā grieķu varoņa vārds latviešu valodā atveidots citādi – Antajs. (Sk.: Grieķu mitoloģija: Antajs. *Mitoloģijas enciklopēdija 2 sējums*. 1. sēj. Rīga, 1993. 153. lpp.)

- ²⁵ Atšķirībā no pieminētā grieķu mītoloģijas varoņa, kura neuzvaramības garants ir saskare ar zemes virsmu, Īliņam spēku dod nevis zeme vispār, bet gan tieši dzimtā jeb sava zeme. Lai gan te Rainis – acimredzot domājams par iecerētās lugas pēdējo cēlienu un sava varoņa bojāeju – raksta, ka Īliņš zaudē spēkus tieši uz Vācijas svešās zemes, šo ideju ir grūti savienot ar Īliņa iecerēto tautas vešanu uz “sīlto zemi”. Ja arī pieņemam, ka varonim spēku var dot gan viņa faktiskā dzimtā zeme, gan tautas pirmdzimtene, Raiņa iecerētais Īliņa spēka nosacījuma variants pārāk lielām briesmām pakļauj pašu ceļojumu, kam gribot negribot būtu jāvirzās cauri svešām zemēm. Bez sava īpašā fiziskā spēka Īliņš kā tik vērēnīga ceļojuma vadonis ir grūti iedomājams.
- ²⁶ Rainis J. Uguns un nakts. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējums*. 9. sēj. Rīga: Zinātne, 1980. 275. lpp.
- ²⁷ Sk.: Viese S. *Jaunais Rainis: Ieskats mazpazīstamos manuskriptos*. Rīga: Liesma, 1982. 256.–263. lpp.
- ²⁸ Turpat, 261. lpp.
- ²⁹ Turpat, 246. lpp. Sk. arī: Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 246. lpp.
- ³⁰ Arī S. Viese norāda, ka Īliņa traģēdija ir tā, ka “visu viņš grib veikt pats, cīnīties pats, aizstāvēt pats, vadīt pats un viens pats arī pārliecināt par savu ideju pareizību”. (Viese S. *Jaunais Rainis*.. 257. lpp.)
- ³¹ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 251. lpp.
- ³² Turpat, 262. lpp.
- ³³ Turpat, 246. lpp.
- ³⁴ Citēts pēc.: Biežais H. J. Raiņa kosmiskais mesianisms.. 34. lpp.
- ³⁵ Rainis J. Kurbads: Traģēdijas fragments.. 181. lpp.
- ³⁶ Turpat, 181.–182. lpp.
- ³⁷ Sk. arī Slobodskas laika radāmās domas: Īliņš “uzvar masas pretiniekus: rupjos spēkus, milžus, tad garīgos spēkus – Dievu, tad grib pacelt masu pašu, laiku, visu sīko, – taču masa pārspēj viņu, pret 10000, pret smiltīm Īl. ir bezspēcīgs”. (Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 251. lpp.)

Raiņa iecere precīzi sasaucas ar atzinumu, ko vēlāk paudis E. Kaneti. Traktāta “Masa un vara” autors norāda, ka smiltis ir viens no būtiskākajiem masas simboliem: “..īpaši izceļamas divas smilšu īpašības. Pirmkārt – mazums un tās daļiņu vienādums. Īstenībā gan tā ir viena īpašība, jo smilšu graudiņus izjūt kā kaut ko vienādu tikai tāpēc, ka tie ir tik mazi. Otrkārt – smilšu bezgalīgums. Tās nav pārskatāmas, to vienmēr ir vairāk, nekā var aptvert acīm. Tur, kur tās ir mazās kaudzītēs, mēs tās neņemam vērā. Patiešām uzkrītošas tās ir tur, kur to ir bezgala daudz – jūras malā un tuksnesī. [...] Nozīmīga iezīme ir smilšu draudi, nostājoties pretī atsevišķam cilvēkam kā kaut kas agresīvs un naidīgs. Tuksneša vienveidība, milzums un nedzīvīgums konfrontē cilvēku ar gandrīz vai nepārspējamu varu, ko veido bezgala daudz vienādu daļiņu. Tā noslāpē viņu

tāpat kā jūra, taču citādāk – viltīgāk un lēnāk.” [Pasvītrojums mans. – Z. Š.] (Kaneti E. *Masa un vara*.. 75. lpp.)

³⁸ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 270. lpp.

³⁹ Turpat, 216. lpp.

⁴⁰ Biežais H. J. Raiņa kosmiskais mesiānisms.. 39. lpp.

⁴¹ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 216. lpp.

⁴² Sk.: Rainis J. Saules loks: Radāmās domas. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 15. sēj., Rīga: Zinātne, 1982. 202.–203. lpp.

⁴³ Rainis J. Jānis Vīrs: Radāmās domas. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 15. sēj. 12. lpp.

⁴⁴ Par to stipāk sk.: Греческая мифология. Мифы народов мира.. Т. 1. С. 321–335.

⁴⁵ Radāmās domas nesniedz atbildi uz jautājumu, kāpēc saistībā ar Saules bērnu minēts tieši Ahilleja (Rainim – Ahila), nevis kāda cita grieķu varoņa vārds. Nav skaidra arī Raiņa norādītā Ahilleja saikne ar mūziku. Iespējams, ka šis mākslas veids pieminēts tāpēc, ka, par vienu no nākotnes pasaules pamatprincipiem izvirzot harmoniju, dzejnieks mūziku izmanto kā savdabīgu harmonijas reprezentanti.

⁴⁶ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 263. lpp.

⁴⁷ Turpat, 251. lpp.

⁴⁸ Turpat, 325. lpp.

⁴⁹ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 288. lpp.

⁵⁰ Ilja Mečņikovs – 1908. gadā kopā ar vācu zinātnieku Paulu Ērlihu (*Ehrlich*, 1854–1915) saņēmis Nobela prēmiju fizioloģijā jeb medicīnā, vairāku valstu zinātņu akadēmiju goda loceklis un pazīstamāko universitāšu (tostarp Kembridžas universitātes) goda doktors, viens no evolucionārās embrioloģijas un imunoloģijas pamatlicējiem, aktīvi darbojies arī bioloģijas vēstures, zooloģijas, mikrobioloģijas un patoloģijas jomā, no 1888. gada līdz pat savai nāvei strādājis Pastēra institūtā Parīzē. Kā liecina Raiņa dienasgrāmatas, 1907. gadā dzejnieka interešu lokā nonācis I. Mečņikova darba “Etides par cilvēka dabu” (*Études sur la nature humains*, 1903) izdevums krievu valodā (Этюды о природе человека, 1905; šī grāmata atrodama Raiņa bibliotēkā). (Sk.: Rainis J. 1907. Dienas hronika. 15.8.7. [15.08.1907.]; 16.8.7. [16.08.1907.]; 3.11.7. [03.11.1907.]. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 24. sēj. 226., 227., 259. lpp. Norāde uz I. Mečņikova pētījumiem atrodama arī dzejnieka dienasgrāmatā 1912. gada 8. jūlijā. Turpat, 471. lpp.) “Etides par cilvēka dabu” sarakstītas un pirmo reizi publicētas franču valodā; autora dzīves laikā grāmata četras reizes publicēta krievu valodā, vairākkārt – arī citās valodās, tostarp latviski – 1910. un 1911. gadā (Mečņikovs I. *Apcerējumi par cilvēka dabu*, 1. un 2. daļa. Tulk. P. Bernards. Cēsis, 1910; Mečņikovs I. *Studijas par cilvēka dabu. Optimistiskas filozofijas apcerējums*. Tulk. R. Makstis. Rīga, 1911. 255. lpp.), interese par šo darbu nav zudusi arī pēc I. Mečņikova nāves. Grāmatā “Etides par cilvēka dabu” liela uzmanība pievērsta novecošanas, miršanas un dzīves jēgas jautājumiem. Zinātnieks iepazīstina lasītāju ar bioloģiskās evolūcijas problēmām, īpašu uzmanību pievēršot dabā, cilvēka uzbūvē un darbībā novērojamām disharmonijām, kas ir daudzu slimību

un citu nelaimju cēlonis, kā arī norāda uz iespējām, kādas disharmonijas pārvarēšanā paver modernās zinātnes attīstība. “Etīdes par cilvēka dabu” ir visplašākajai auditorijai domāts starpdisciplinārs pētījums, kas aptver ne tikai bioloģiju un medicīnu, bet arī filozofijas vēsturi un etnogrāfiju.

(Sīkāk par I. Mečņikovu sk.: Амлинский И. Е. Творческий путь И. И. Мечникова и “Этюды о природе человека”. Мечников И. Этюды о природе человека. Отв. ред. И. Е. Амлинский. Москва, 1961. С. 246–289; Илья Мечников: Biography [tiešsaiste]. [skatīts 2006, 22. sept.]. Pieejams: http://nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1908/mechnikov-bio.html)

⁵¹ Rainis J. Jānis Vīrs: Radāmās domas.. 13. lpp.

⁵² Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 292. lpp.

⁵³ Biezais H. J. Raiņa kosmiskais mesiānisms.. 45. lpp.

⁵⁴ Turpat, 45. lpp.

⁵⁵ Par “Saulesbērna harmoniju” raksta arī S. Viese (Viese S. *Jaunais Rainis*.. 272. lpp.)

⁵⁶ Sk., piemēram, ar 1906. gada 20. jūniju datēto “Īliņa” radāmo domu fragmentu:

“Viss pārgrozās, viss nezināms, visu vajaga pastāvīgi aprēķināt un lietot pēc vajadzības un gadījuma, droši zināma, negrozāma tikai nāve.

Vai nāve arī ir droši zināma?

Dzīve tūkstots veidos, nāve viena.

Vai visi 1000 dzīvības veidi nau viens? Dzīvības spēks, kopojums, harmonija, kopdarbība, komplicēta, ne vienspēks.

Un vai nāve nau arī daudzveidīga? Vai arī nau vienatnējs, bet salikts, komplicēts spēks, kā dzīve?” [Pasvitrojums mans. – Z. Š.] (Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 283. lpp.)

⁵⁷ Raiņa interese par I. Mečņikova pētījumiem līdz šim tikai pieminēta Raiņa akadēmiskajos kopotajos rakstos atsevišķu sējumu komentāros un S. Vieses grāmatā “Jaunais Rainis: Ieskatš mazpazīstamos manuskriptos” (Viese S. *Jaunais Rainis*.. 271. lpp.).

⁵⁸ I. Mečņikovs bieži izmanto šo vārdu daudzskaitļa formas – “harmonijas” un “disharmonijas”.

⁵⁹ Lai paskaidrotu I. Mečņikova idejiskās pamatnostādnes – daži “Etīdēs par cilvēka dabu” izmantotie piemēri. Kā ilustrāciju dabā esošajai harmoniskai dzīva organisma uzbūvei grāmatas autors izmanto dažām orhideju sugām raksturīgo ļoti komplicēto vairošanās mehānismu, kas perfekti izpilda savas funkcijas. (Sk. Мечников И. Этюды о природе человека.. С. 36–41.) Par disharmonisku parādību savukārt uzskatāma, piemēram, dažu naktstauriņu sugu tēviņu nespēja atšķirt mātītēm raksturīgo spīguļošanu no citiem gaismas avotiem, tostarp atklātas liesmas. (Turpat, 48.–49. lpp.)

⁶⁰ I. Mečņikovs, sniedzot visai plašu un niansētu ekskursu dažādu tautu etnogrāfijā un filozofijas vēsturē, iepazīstina ar galvenajām tendencēm, kādas vērojamas ar vecumu un nāvi saistīto jautājumu risināšanā. Īpašu uzmanību autors veltījis budismam. (Мечников И. Этюды о природе человека.. С. 122–165.)

⁶¹ Мечников И. Этюды о природе человека.. С. 214.

⁶² Turpat, 228. lpp.

⁶³ Rainis ne reizi vien akcentējis, ka cīņa pret nāvi un nevēlēšanās samierināties ar iznīcību ir viena no galvenajām Īliņa darbības iezīmēm. Piemēram, Slobodskas laika radāmajās domās teikts, ka Īliņš "grib neiespējamo: uzvarēt velnu, pašu ļaunumu, nāvi, izravēt ļaunumu ar visām saknēm. [...] Īl. pārvar pat nāvi, kādu laiku neviens nemirst, piemēram, kāds biedrs paliek dzīvs". (Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 239. lpp.) Taču dzejnieks atzīst, ka nāve nav tikai ļaunums, pret ko jācīnās, tā ir arī nepieciešama dzīves sastāvdaļa, vēl vairāk – "nāve – progressa faktors, dabiskā izlase [...] Īl. pats ir dzīve, tātad maiņa, viņam tātad jau jāgrib aizkavēt vai novērst nāvi – pārveidošanās līdzekli. Tā ir atkrišana pašam no sevis, cīņa ar sevi. Bez nāves garlaicība". (Turpat, 278. lpp.) Šo pretrunu Rainis vēlējas atrisināt ar iecerētā Saules bērna tēla palīdzību. Īliņa cīņai ar nāvi pievēršusies S. Viese (Viese S. *Jaunais Rainis*.. 264.–268. lpp.), taču detalizētāk cilvēka un nāves attiecību traktējumu Īliņa un Saulesbērna tēlu ieceru kontekstā aplūkojis H. Biezais (Biezais H. J. Raiņa kosmiskais mesianisms.. 34.–49. lpp.).

⁶⁴ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 262. lpp.

⁶⁵ Turpat, 263. lpp.

⁶⁶ Turpat, 217. lpp.

⁶⁷ Turpat, 268. lpp.

⁶⁸ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 225. lpp.

⁶⁹ Saskaņā ar Raiņa iecerēm Saules bērns mirst no prieka par savu veikumu – nogrimušās pils uzcelšanu virszemē. (Sk.: Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 288. lpp.)

⁷⁰ Turpat, 222. lpp.

⁷¹ Eiforions:

"Mieru tik mūžu dien?"

Sapņojat, sapņojat vien!

Tagad skan sauciens: karš!

Uzvaru zvana varš."

(Gēte J. V. Fausts. No vācu val. tulkojis Rainis. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 16. sēj. Rīga: Zinātne, 1982. 364. lpp.)

Šis pats teksts Valda Bisenieka tulkojumā:

"Mieru jūs sapņojat?

Sapņos jūs dzīvojat.

Karš mūsu sauklis būs,

Uzvaru gūs."

(Gēte J. V. Fausts. No vācu val. atdzejojis V. Bisenieks. Rīga, 1999. 372. lpp.)

Orģinālā:

"Träumt ihr den Friedenstag?

Träume, wer träumen mag.

Krieg! ist das Lösungswort.

Sieg! und so klingt es fort."

- (Goethe. *Faust*. Textrevision von Gräff H. G. Leipzig, [b.g.]. S. 421.)
- ⁷² Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 229. lpp.
- ⁷³ Rainis J. Spēlēju, dancoju.. 465. lpp.
- ⁷⁴ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 292. lpp.
- ⁷⁵ Turpat, 292. lpp.
- ⁷⁶ Iespējams, arī šajā epizodē atrodama sasauce ar J. V. Gētes Eiforionu. Eiforions, kura tēlā saskatāmas alūzijas par Džordža Gordona Bairaona personību, mirst, liksmi metoties pretim zemes trauksmei.
- ⁷⁷ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 288. lpp.
- ⁷⁸ Viese S. *Jaunais Rainis*.. 331. lpp. "Īliņa" radāmajās domās atrodams vēl cits šīs epizodes risinājuma variants: "Īl. pats iemin pili zemē, kā kapu Artai." (Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 273. lpp. Arta gājusi bojā, atdodot cīņā ar Dievu pagurušajam Īliņam savus spēkus, proti, asinis no savas krūts.)
- ⁷⁹ Frīdriha Šillera (*Schiller*, 1759–1805) dramatiskā triloģija "Vallenšteins" ("Wallenstein"; 1797–1799), kuras titulvaroņa vēsturiskais prototips ir Albrehts Vencels Eizebijs fon Vallenšteins (*von Wallenstein*; 1583–1634), Frīdlandes hercogs, vācu ķeizara karavadonis Trīsdesmitgadu karā. (Sk.: Hausmanis V., Grīnuma G. Komentāri: Kurbads.. 579. lpp., kā arī Славятинский Н. Примечания. Шиллер Ф. Драмы. Стихотворения. Москва: Художественная литература, 1975. С. 828–842.)
- ⁸⁰ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 242. lpp.
- ⁸¹ Turpat, 260. lpp.
- ⁸² Turpat, 232. lpp.
- ⁸³ Rainis J. Kurbads: Traģēdijas fragments.. 181. lpp.
- ⁸⁴ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 259.–260. lpp.
- ⁸⁵ Biezais H. J. Raiņa kosmiskais mesianisms.. 17.–31. lpp.
- ⁸⁶ Cielēns F. *Rainis un Aspazija*.. 44.–45. lpp.
- ⁸⁷ Priedītis A. Rainis un sociālisms. Priedītis A. *Mans Rainis*: Rakstu krājums. Daugavpils, 1996. 20.–40. lpp.
- ⁸⁸ Nacionālā un pārnacionālā attiecībām Rainis vairāk pievērsies traģēdijā "Indulis un Ārija".
- ⁸⁹ Rainis J. Kurbads: Radāmās domas.. 232. lpp.
- ⁹⁰ Turpat, 269. lpp.
- ⁹¹ Turpat, 291. lpp.
- ⁹² Turpat, 290. lpp.
- ⁹³ Kurbads: Nepublicēti fragmenti. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 14. sēj. 193. lpp.

Zane Šiliņa

Some aspects of future visions in Rainis' writings: the interpretation of relations between individual and masses, man and nature in the characters of Ilins and the Child of the Sun

Summary

The vision of the future world described in Rainis' writings is closely associated with two essential juxtapositions: 1) individual and masses, 2) individual and nature. The first pair is mostly concerned with the role of a personality in society and its processes, while the other one pertains to the poet's attempts to model the place of man in the universe and attitude to the laws of nature.

Although Marxist philosophy had a strong influence on Rainis' worldview his attitude to this doctrine was rather complicated. On the one hand, he was fascinated by the Marxist idea of the transformation of the world, but on the other, he criticized a number of Marxist ideas at the basis of the Socialist propaganda. First of all, Marxist doctrines and the plainly materialistic orientation of the Marxism-based social and political trends were incompatible with Rainis' artistic endeavours and his opinion that it is the spiritual and not the economic conditions that play the decisive role in the development of society. Secondly, Marxism proved unable to resolve the contradiction arising from a need to act in the name of a "vast majority" and to ensure at the same time a "free development of each individual".

These issues are vividly and extensively revealed in Rainis' unfinished tragedy "Īliņš" ("Kurbads"). The material of the play not only reflects the unsolved and unsolvable contradictions, but also shows a significant tendency: feeling that the reconciliation of individual and society is an extremely hard and maybe even impossible task, the poet seeks harmony with the world in relations between man and nature, man and the universe.

In "Īliņš", however, the development of relations between individual and masses, as well as between man and nature is leading away from reality and into the world of dreams and illusions.

In this article, the analysis of relations between man and nature in Rainis' visions of the future are based on the poet's idea of the Child of the Sun appearing in several of his unfinished works ("Īliņš", "Jānis Vīrs", "Saules Loks"). While the protagonist of "Īliņš" focuses his activities on the material and social sphere, the main interests of the Child of the Sun are concerned not with social issues but with the development of man and other forms of life found on the earth (including also such issues as ageing and death).

The image of the Child of the Sun represents the idea of a new, harmonic world of the future in which all antagonisms between the mankind and nature, as well as social or individual contradictions have been overcome.

It must be noted that the idea of the Child of the Sun and Rainis' overall worldview had been strongly influenced by "Études sur la nature humains" (1903), a work by Russian biologist Ilya Mechnikov (1845-1916), which can be seen not only in the materials of unfinished plays but also in some entries in the poet's diaries.

In his ideas of the Child of the Sun and visions of the new world, Rainis strived for his ideals of universal peace and harmony, but at the same time his inner self resisted these ideas. The main causes of these creative collisions are artistic (difficulties arising from attempts to make a "harmonic genius of the future" the central character of a drama), ideological (the incompatibility of the principle of universal harmony with Rainis' dominant idea that the development of the world is driven by eternal battle of opposites) and fairly personal – the poet was not quite sure that the antagonism between individual and society can be overcome and that the spiritual hero will ever be able to trust the masses.

Dace Lūse

Pāvils Klāns (Pauls Kovaļevskis) un kolaborācijas problēma

Rakstnieks Pāvils Klāns (īstajā vārdā Pauls Kovaļevskis), iespējams, savas politiskās pagātnes dēļ ir palicis latviešu literatūras perifērijā. Neviens no viņa darbiem līdz šim Latvijā atkārtoti nav izdots. Pāvila Kovaļevska-Klāna sarežģītākais un arī laika gaitā dažādu interpretētāju dažādā ideoloģiskā rakursā skaidrotais dzīves posms saistās ar Otrā pasaules kara sākumu un Latvijas okupāciju 1940. gadā līdz pat viņa mūža beigām 1979. gadā. Balstoties uz atstātām vēstulēm, uz ticamiem atmiņu stāstiem (A. Plensners¹, E. Krieviņš²), kā arī uz P. Klāna romānu "Rūsa", mēģināšu dot savu versiju par rakstnieku.

1941. gada janvārī ar otru baltvāciešu deportācijas vilni P. Kovaļevskis-Klāns, viltojot dokumentus, nokļūst Vācijā. Vēstulē A. Plensneram 1974. gada 1. oktobrī viņš raksta, ka "tā bija pseudorepatriācija ar vilto tiem dokumentiem, lai paglābtos – nepratām konspirēt, kā nākas".³ Cik noprotams, P. Kovaļevskis ir iekļāvies pagrīdes pretošanās kustībā padomju okupantiem un bija spiests slēpties. Lai izbēgtu no aresta, viņš izceļo uz Vāciju.

1941. gada janvārī Vācijā jau ir skaidrs, ka drīzumā sāksies karš ar Padomju Savienību. Bijušais Latvijas sūtnis Vācijā Edgars Krieviņš raksta: "1941. gada janvāra sākumā Rozenbergs⁴ [...] man atklāja Hitlera nodomus uzbrukt tuvākā nākotnē Padomju Savienībai."⁵

P. Kovaļevskis-Klāns atsaucas uz A. Plensnera, bijušā militārā atašeja Latvijas vēstniecībā Vācijā, un Viktora Deglava, vācu abvēra⁶ ierēdņa, aicinājumu veidot kādu organizāciju, kas apvienotu Vācijā ieradušos latviešu "repatriantus" neatkarīgas Latvijas atjaunošanai iespējamā Vācijas un Padomju Savienības kara gadījumā. Par šo organizāciju plaši ir stāstījis A. Plensners vēstulē P. Klānam 1965. gada 21. janvārī: "Marienburgā (Prūsijā – *D. L.*) 1941. gada aprīļa beigās bija ieradušies kādi 6 vecāki latviešu virsnieki – alfabēta kārtībā – plkv.ltn. V. Deglavs,⁷ pulkvedis A. Galindoms, pulkvedis V. Janums, plkv.ltn. E. Pētersons un pulkvedis A. Silgailis. Ar viņiem gribēja aprunāties vācu plkv.ltn. Grēbe, pie kura strādāja Deglavs." Pēc V. Deglava domām, šā "centra kodolā būtu liekami

karavīri". [...] Viņš ieteica Latvju Karavīru Nacionālās savienības atjaunošanu ar domu, ka karavīri pārstāvētu plašāku, mazāk pretenciozu un lielāku uzticību iemantojošu sabiedrības grupu".⁸ Latvijas Karavīru Nacionālā savienība (LKNS) tika dibināta 1917. gada maijā Latvijas neatkarības iegūšanas priekšvakarā. Tajā apvienojās nacionāli domājoši latviešu virsnieki un strēlnieki, lai varētu stāvēt pretim boļševiku savervētajiem – "tūlīt pēc 17. maija streļķu padomes rezolūcijas par pakļaušanos boļševiku rīcībā".⁹ Starp tās dibinātājiem un vadībā bija A. Plensners.

1941. gada 1. maijā notiek LKNS atjaunošanas sapulce, kurā no jauna jāpieņem organizācijas statūti un rīcības programma. Atsaucība bijusi liela. Pieteikušies aptuveni 350 cilvēku, "to vidū īsti trekni un no visādām nozarēm".¹⁰ Viņu vidū – arī P. Kovaļevskis. Organizācijas mērķi ir: "1) latvju nacionālo spēku apvienošana; 2) Latvijas atbrīvošana ar latviešu bruņotā spēka līdzdalību; 3) Latvijas iekļaušana tagad veidojamā Eiropas jaunajā kārtībā; 4) Latvijas Satversmes izveidošana piemēri 3. p. minētam un latvju tautas nacionālām, sociālām, politiskām un kulturālām vajadzībām."¹¹ Atjaunotās karavīru organizācijas vadībā ievēlēti A. Plensners un V. Deglavs. "Legalizēts (ar vācu iestādēm – D. L.) nekas netika, iekrišanas gadījumā neviens nesolīja nekādu segumu, bet uz darbošanos skatījās zināmā mērā caur pirkstiem."¹²

Kādā citā vēstulē A. Plensneram P. Kovaļevskis-Klāns lūdz apstiprināt, ka viņš ciemojies pie viņa Berlīnes dzīvoklī 1941. gada aprīlī. "Un, starp citu, mums iznāca runa arī par to, vai vācieši gribēs respektēt mūsu centienus pēc valsts neatkarības atjaunošanas. Uz to Tu, raksturodams Hitlera lielummāniju, teici: "Dievs gādā, lai koki neaug debesis." Toreiz tādas rūpes būs bijušas visiem, taču tuvā kara nojautas un izredzes atgriezies dažreiz pārskanēja skepsi. Gan arī pulkvežleitnants Deglavs pēc pabeigtām apmācībām jūrmalā nostādīja mūs ierindā un Koepkes (vācu leitnants) klātienē lika nodziedāt mūsu himnu, uzrunā teikdams, ka iesim cīnīties par brīvu, neatkarīgu Latviju."¹³

Iepriekš teiktais liecina, ka brīvprātīgi pieteikušies bijušie Latvijas armijas dažāda ranga karavīri tika apmācīti nokļūšanai okupētā teritorijā, kurā jākaro ar citas okupētājvalsts militārām un partizānu vienībām. Apmācības notika netālu no Kēnigsbergas, pie *Häuschen am Meer* (Mājiņa pie jūras) – kādā vācu vērmahta atpūtas vai apspriežu vietā.

Latviešu brīvprātīgie tika piesaistīti par tulkiem un padomdevējiem vācu karaspēka daļās. Tie bija karavīri ideālisti, kas ticēja Hitlera solījumiem par "Jauno Eiropu" un Latvijas valsts atjaunošanai ar vācu armijas palīdzību.

P. Kovaļevskis kopā ar Juri Spādi un Verneru Voitkusu kā frontes pārgājēji ierodas Rīgā 1941. gada 8. jūlijā. Tur, kā raksta P. Klāns vēstulē

A. Plensneram 1976. gada 19. jūnijā, “jau darbojās – Latviešu biedrībā – Latvijas atjaunošanas centrs (LAC) vai tml. plkv. Kreišmaņa vadībā”.¹⁴ (“Pēc dažu bijušās Latvijas Republikas valdības ministru, virsnieku un politiķu iniciatīvas 1941. gada jūlija sākumā Rīgā Latviešu biedrības namā tika izveidots Latviešu organizāciju centrs, kas sāka attīstīt aktivitātes šajā virzienā. Centrā darbojās bijušais finanšu ministrs Alfrēds Valdmanis, satiksmes ministrs Bernhards Einbergs, pulkvedis Ernests Kreišmanis, Vilis Olavs¹⁵ un citi. B. Einbergs uzņēmās centra vadīšanu un uzskatīja, ka tas būs nākamās nacionālās valdības pamats. Latviešu organizāciju centrs mēģināja dibināt kontaktus ar vācu militārajiem iestādēm, pārņemt varu savās rokās uz vietām, izdot laikrakstu “Tēvija”. Visi šie pūliņi beidzās bez rezultātiem.”¹⁶)

A. Plensners kategoriski noraida jēlkādus pieņēmumus, ka LNKs varētu būt sadarbojusies ar pērkonkrustiešiem vai tā saukto Freimaņa grupu. Tās Plensnera vadīto LKNS “apkarēja” un “gāja pa SD līniju, ar ko mums sakara nebija”.¹⁷ “Pašaizsardzības spēki [...] bija saistīti ar vācu karaspēka iestādēm, ne ar vācu policiju vai SD. [Tie] tika likvidēti 8. jūlijā, un nav saistāmi ar žīdu vai citu civiliedzīvotāju šaušanām.”¹⁸

Vēsturnieks Andrievs Ezergailis trāpīgi raksturojis šos ideālistus: “Deglava un Plensnera sadarbība izvērtās par vissarežģītāko un arī par vistraģiskāko. Pirmskara kolaborācijas bija vācu organizētas, kaut arī visi latvieši tajās ņēma dalību brīvprātīgi. Galvenais vācu mērķis bija ierobežot latviešu “nacionālistus” un ne tik daudz veicināt kara plānus pret lieliniekiem. Kamēr latvieši cerēja atjaunot Latvijas neatkarību, vāciešu nodoms bija to iznīcināt.”¹⁹

1941. gada 23. septembrī P. Kovaļevskis-Klāns kļuva par laikraksta “Tēvija”²⁰ atbildīgo redaktoru. Kā atbildīgais redaktors viņš parakstīja “Tēviju” līdz 1944. gada 25. novembrim. Laikraksts kā galvenais un lielākais dienas preses izdevums (iznāca katru dienu, izņemot svētdienas) okupētajā Latvijā bija nacionālsociālistiskās ideoloģijas svarīgākais rupors. Laikrakstā bija daudz publikāciju par padomju okupantu slepkavnieciskām izdarībām 1940./1941. gadā, par čekas zvērībām, par nošautiem un bezvēsts pazudušiem cilvēkiem, par plašo izvešanas akciju 1941. gadā naktī uz 14. jūniju, par liela apmēra laupīšanām. Rakstus papildināja plašs fotoattēlu klāsts – lai lasītājs nejostos maldināts. No dažādām liecībām par padomju okupācijas zvērisko raksturu P. Kovaļevskis veidoja grāmatu “Baigais gads” (1942). Tautā stiprinājās kaujinieciskais gars – jācinās pret lielāko ienaidnieku – bolševikiem. Dažiem šķita, ka tā vārdā attaisnojamas visas nežēlības pret kreisi vai puskreisi noskaņotiem vai pat tikai aizdomās turamiem.

P. Kovaļevskim bija svarīgi šādu grāmatu veidot sava tēva piemiņas dēļ: “..bolševiku revolūcija paņēma mana tēva dzīvību. Šis apstāklis būtiski ietekmēja visu manu dzīvi līdz šim, un vēl jau tā nav galā.”²¹

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēli nav pieejami.

*Laikraksta
"Tēvija"
titullapas.*

*Front pages
of the
newspaper
"Tēvija"*

Laikrakstā, ko parakstīja atbildīgais redaktors P. Kovaļevskis, parādījās arī antisemitiskas publikācijas. To autori, visticamāk, aizslēpušies aiz pseidonīmiem. Pēc stila spriežot, P. Kovaļevskim nevar piedēvēt antisemitisku rakstu publicēšanu. Viņš savās ievadslejās rakstīja galvenokārt par divām tēmām – nacionālsociālistiskās Vācijas īstenoto “Jaunās Eiropas” kultūras “modeļi” un boļševismu, kas pazemojis un tur gūstā 160 miljonus Krievijas iedzīvotāju un ir apturēts virzībā uz Eiropu. Boļševisms P. Kovaļevskim ir internacionāla parādība, un tam nav “krievu-žīdu sejas”, kā tas parādās citu “Tēvijas” rakstu autoru publikācijās. P. Kovaļevskis savās atbildīgā redaktora ievadslejās atgādina boļševiku gadu Latvijā ar Sarkanā Krusta dotajiem statistiskajiem datiem – pavisam cietuši 50–60 tūkstoši cilvēku (tie ir aizvestie, nogalinātie, apcietinātie un pēc tam atlaistie, spīdzinātie, piespiedu kārtā evakuētie uz Padomju Savienību, bezvēsts pazudušie u. tml.).

Kad karš iciet beigu fāzē, P. Kovaļevskis mudina latviešu vīrus un jaunekļus ņemt rokās šautenes un aizstāvēt savu dzimteni no boļševikiem. 1944. gada 4. augustā P. Kovaļevskis aicina latviešu vīrus pēdējam iesaukumam leģionā un asi vērsas pret “atkritējiem” – tiem, kas nevēlas, kā Pāvils Klāns teiktu pēc desmit gadiem, “paklausīgi mirt”, “kādas brūkošas varas pēdējo atlieku” mudināti. P. Kovaļevskis atkal lieto stereotipu par “kara-vīra godu” un izmisīgi secina, ka “atkritēju dēļ cieš latviešu tautas gods”.

21. augustā atbildīgais redaktors aicina vienoties “visas tautas pretestībā” pret boļševikiem – jastājas aizsargos. Viņš raksta: “Eiropietis ir stiprāks gribā, lielāks garā, viņa ticība ir gaiša un viņa mērķis – vērtību radišana svētīgā darbā. Eiropietis uzveiks stepju zvēru.”

Aleksandrs Plensners rakstu sērijā “25 gadus pēc lielās drāmas” (par cittautu līdzdalību Vācijas un Padomju Savienības karā)²² runā par miljoniem austrumeiropiešu (kopumā aptuveni divi miljoni cilvēku, no kuriem viens miljons bija iesaistīti izpalīgos), kas kara beigās iesaistījās karā pret Padomju Savienību. Krievu vien bija aptuveni 310 000 vīru. No baltiešiem visvairāk karotāju bija starp latviešiem (107 000). Bija ukraiņi, baltkrievi, armēņi, azerbaidžāņi, gruzīni, Krimas tatāri, turki-tatāri, kalmiki, kazaki un citi. Tāpat kā Latviešu leģions, bija arī ukraiņu, baltkrievu un krievu SS divīzijas. “Kāpēc, “vācu kuģim grimstot”, vācu pusē bija tik daudz austrumeiropiešu karotāju?” – “Lieliniekiem no jauna tuvojoties, pat laba daļa krievu iedzīvotāju, lai vismaz nebruņoti nekristu lielinieku jūgā, tā vai citādi gāja vāciešiem izpalīgos, bet jo sevišķi tautas centās meklēties, kā sevi aizstāvēt ar savu pašu karaspēku.” Latviešiem kā vienai no apdraudētām tautām “bija liktenprasiņa mesties svaru kausos, lai to mēģinātu novilkt vēlāmākā virzienā”.²³

1944. gada 31. jūlijā (pēc Jelgavas nodiedzinašanas) atbildīgais redaktors, parakstījis ar Pāvila Klāna vārdu, “Tēvijā” publicē uzsaukumu

“Latvieši!”. Tas ir aicinājums latviešiem pamest savas mājas un doties bēgļu gaitās.

Laikraksta atbildīgais redaktors ir atbildīgs ne tikai par savām, bet arī par visām laikrakstā ievietotām publikācijām. *Pēc tam* nevienu vairs neinteresē ne okupācijas apstākļi, ne cenzūras spaidi, ne tas, ko atbildīgais redaktors īstenībā domājis, ne pat tas, ka ar laikrakstu bija iespēja dzimtajā valodā uzrunāt latviešus.

Trimdā dzīvojot un ikdienā žurnālista rutīnas darbu darot, P. Klāns ļoti vēlējās uzrakstīt triloģiju par trīsdesmitajiem un četrdesmitajiem gadiem Latvijā. Par pirmo daļu viņš uzskatīja autobiogrāfisko darbu “Kadet, uguni!” (1975); pie otrās daļas viņš strādāja ilgstoši – no sešdesmito gadu vidus un septiņdesmitajos gados –, un tā palika nepabeigta²⁴; trešā daļa – romāns “Rūsa” (1954). Otrajā daļā viņš bija iecerējis atainot laiku no 1941. gada ziemas/pavasara Vācijā līdz atgriešanās dienai Rīgā 1941. gada jūlijā, iekļaujot tajā atmiņas par Latvijas valsts atjaunošanas plāniem, arī par Latviešu Karavīru Nacionālās savienības dibināšanu.²⁵ Ja tas tiktu izdarīts, nebūtu daudzu spekulāciju par un ap nacionāli noskaņotiem latviešiem, kas līdz ar kara sākšanos vēlējās atjaunot savu valsti.

“Rūsa”: Otrā pasaules kara beigu atainojums Latvijā un Vācijā

Pa daļai autobiogrāfisks ir romāns “Rūsa” (apakšvirsraksts – romāns reportāža). Tas izseko galveno varoņu gaitām no 1944. gada 4. oktobra līdz 1945. gada pavasarim Rīgā, Berlīnē, Austrumprūsijā, Liepājā, Heidelbergā un Manheimā. Arī rakstnieks kara beigu daļā un pēc kara bijis tajās pašās vietās, kur viņa varoņi. Tematiski bagātais romāns ar spēcīgu emocionālo pārdzīvojumu dod pietiekami labu priekšstatu un pārlicību par norisēm Latvijā pirms kara beigām.

Kara beigu ainas

Vispirms rakstnieks atceras Rīgu 1944. gada oktobra sākumā, kad “švīkstēja govju atmītie kāju nagi, blēja aitas, sasaucās Ērgļu un Inčukalna saimnieki, raudāja bērni un lādējās vācu kareivji, augsti savos trosu pajūgos sēdēdami. Sešpadsmitā armija atkāpās no Igaunijas, slidēdama gar astoņpadsmitās armijas aizmuguri, un krievi, lauždamies pret Rīgu, centās pārraut fronti, lai reizē nogrieztu atkāpšanos. Dažbrīd laucinieku vienkāršie rati un armijas pajūgi sastājās virknēs pa trīs un pa četri,

*P. Klāna romāna "Rūsa" vāks.
Cover of Pāvils Klāns novel "Rust"*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

stiepdamies nepārtrauktā kolonnā līdz jaunajai Ģertrūdes baznīcai, līdz Juglas tiltam un vēl tālāk – līdz pašām tām vietām, kuru tiešā tuvumā notika cīņas. [...] Aiz ratiem noguris tecēja vecs, pinkains suns, kaut kur grabēja skārda mazgājamā vanniņa, tieši zem loga aizlīgoja brūns skapis ar putniem un siržu gleznojumiem – gluži kā Jurgos ik gadu, un asfaltu klāja bieza un slidena zirgu un mājlopu mēslu kārtā.²⁶

Pirms krievu ienākšanas un paredzamās evakuācijas uz Liepāju Leģiona ģenerālinspekcijas mītnē Rīgā iet kā pa elles katlu. "Telpa bija līdz griestiem piesmēķēta un pilna gandrīz taustāmas nervozitātes, kas lika sevi just gan paklusās sarunās un dzirdamās nopūtās, gan sejās, kur negulētas naktis, rūpes un neziņa bija atstājušas savas nepārprotamās pēdas – viss gāja uz galu, neatturami, nenovēršami. Cik dienu vēl? Vai mēs pagūsim izklūt no Rīgas? Kāds būs leģiona liktenis? Vai ceļš uz Kurzemi drošs? Vai sprauga starp boļševikiem un jūrmalu pietiekami plata? Vai pašpārvalde jau pārcēlusies? – Tas bija jautājumu juceklis, kurā neviens nespēja pietiekami droši orientēties; ļaudis apgalvoja, stāstīja un pārliecināja uz labu laimi."²⁷

Daži virsnieki vēl cenšas veidot kādu latviešu interešu pārstāvību (iespējams, runa ir par pulkveža Roberta Oša 1945. gada 5. maijā veidoto Tautas Padomi²⁸) ar vācu štābiem un iestādēm. Bet vācu iestādes vairs nespēj uzturēt kārtību, un dzīve, šķiet, aiziet pašplūsmā. Aina Leģiona ģenerālinspekcijas štābā paspilgtina kara beigu traģisko apmulsumu, vilšanos, ķeršanos pie pavisam nenozīmīgām lietām, lai imitētu darbību un nebūtu jādomā par tuvo galu. Rakstnieks atkārtoti lieto vārdu "groteski".

Kolorīti veidotas Liepājas ainas 1944. gada oktobrī, bet jo īpaši 1945. gada maija pirmskapitulācijas un kapitulācijas dienās. 1944. gada

oktobrī pēc Rīgas krišanas Sarkanās armijas rokās Liepāja kļuvusi par Latvijas galveno pilsētu. Uz šejieni pārcēlies Lēģiona ģenerālinspekcijas štābs, slimnīca, laikraksts "Tēvija" un citas iestādes, darbojas Tautas palīdzība, te saplūst neskaitāmi bēgļi no visas Latvijas. Kad parakstīts kapitulācijas akts, no Liepājas lielā steigā evakuējas visas iestādes, militārpersonas un civiliedzīvotāji. Pār pilsētu lido krievu bumbvedēji un nomet savu kravu. Visvairāk kritušo ir ostas rajonā.

Lielākā daļa bēgļu nokļūst Vācijā. P. Klāns romānā rādījis Berlīni kā latviešu bēgļu pilsētu. Tur *Prinz Louis Ferdinand Strasse 2* (pie dzelzceļa stacijas *Friedrichstrasse*) atrodas *Lettische Hilfstelle* (Latviešu palīdzība) un Tautas Palīdzība. Šajā namā palīdzības vieta ir arī igauņiem un lietuviešiem. Tādas palīdzības vietas latviešu bēgļiem bija arī Dancigā, Stargardē – Pomerānijā, Vīnē, Drēzdenē, Reichenbergā – Sudetijā. Visas palīdzības vietas bēgļiem no Ostlandes apgabala iekārtotas saziņā ar Austrumu reihsministriju.

Prinz Louis Ferdinand Strasse 2 zviedru žurnālists Bertils Lunds meklē Eriku Doni, tur iegriežas citi P. Klāna varoņi – Dr. Sabile, Mikus Peniķis. Tā latviešu sabiedrības daļa, "kam Rīgā un Liepājā vēl bija bijis sakāms kāds vārds, ja ne izputējušas valsts, tad vismaz tās pilsoņu gluži fiziskās dzīves nokārtošanas jautājumos", apmetusies greznajā hotelī *Russischer Hof*. Gan *Prinz Louis Ferdinand Strasse 2*, kur pulcējās ļaudis no Latvijas pavisam sīkās ikdienas rūpēs, gan hotelī *Russischer Hof* virmo politiskas baumas: "Ļaužu ilgas te tika izspēlētas pret apstākļu nenovēršamību, draugs tika sarīdīts ar draugu, radās "palicēji un aizbraucēji", un tas nozīmēja tik daudz, ka tie vieni bija mocekļi un svētie, tie otri – atkritēji un nodevēji. Un, it kā lai vēl vairāk padziļinātu visu nelaimju krasumu, ar gluži suģestīvu spēku no mutes mutē lidinājās spārnotā vēsts, ka klāt ir otrs 1919. gads!"²⁹

Latviešu dažādie uzskati kara beigās

Savas valsts pieredzei ir pavisam plāna kārtā. Divas okupācijas ar milzīgiem cilvēku zaudējumiem ir vairojušas tikai postu. Bailes par savu eksistenci katru ir ievilkušas stūrī. Ekselence saka: "…politisko interešu laiku bija izdzēsis boļševiku tuvums, un katrs vispirms domāja par savu izglābšanos. Latvijas brīvības ideja taisni tagad bija nogrimusi visdziļāk, un vēl nesenās cīņas ar vācu okupācijas iestādēm likās kā maigas ēnas baismīgu nāves rēgu priekšā."³⁰

Dr. Sabile uzskata, ka latviešiem par katru cenu jāsaglabā sava dzīvība: "Vācieši mums neko nesola un nesolīja. Un par spīti tam mēs vēl šodien

turpinām mirt viņu labā... Lietuvieši ir gudrāki.”³¹ Viņš apšaubā latviešu vēltīgo varonību mirt par svešu lietu. Tas savukārt aizskar karavīru Miku Peniķi. Sabīles attieksmē pret pasauli ir skeptiķa, nihilista un pa daļai ciniķa skatījums. Pēc pieredzētām masveida slepkavībām atliek nodoties kailai patvaļai – “tā ir vienīgā reliģija, kas tagad dod spēju eksistēt. Šajā slepkavību un posta jucekļī nav citu normu. [...] Visa pasaule kļuvusi par vraku.”³²

Nacionālista un ideālista uzskati iemiesoti karavīra Mika Peniķa tēlā. Tikai viņam autors romānā īsti neatrod vietu. Kara beigu jukās no Liepājas ostas Mikus Peniķis aizbrauc, atstādams līgavu Illu. Pār Liepāju krīt bumbas, bet viņš divainā kārtā nokļūst uz kuģa, kad vairs kuģi neiet. Pēc kara Mikus sastopams Manheimā. Tur vienatnē viņš sāk trimdinieka gaitas. Iespējams, Mikus savādaais gleznojums autoram šķitis piemērots tādiem *tīriem* ideālistiem, naiviem cerētājiem, karotājiem par savu zemi, kaut svešā formas tērpā.

Palikt Latvijā un cīnīties pret okupantiem ir nolēmis leģionārs Zilgme. Viņš ir zaudējis māti, masu un savas mājas – nelielu divistabu dzīvokli pie Vidzemes šosejas. Līdz ar to viņš ir zaudējis savu personisko drošību. Padomju okupētajā Rīgā viņš jūtas kā zaglis, kam jāslapstās. Zilgme paš aizliedzīgi panāk tikšanos ar Ekselenci, lai nogādātu prom Latvijas nākotnei svarīgos dokumentus. Taču Liepājā, pēdējā brīdī uz velkoni dodoties, Zilgme nespēj tajā ielēkt un turpat ostmalā noslikst. Ar viņu nogrimst Ekselences dotie dokumenti.

Kurzemes cietoksnī ieslēgtie ir noraizējušies, lai latvieši neizceļotu uz Vāciju. Organizētie ļaudis izplata uzsaukumus “Palikt un cīnīties!”.

Kara beigu situācija iezīmē šķelšanos jau tā traušajā latviešu nācijas kopības apziņā: “Starp aizbraucējiem uz Vāciju un palicējiem Latvijā bija iededzies strīds par to, kas dara pareizāk, kuri lielāki patrioti; Berlīnes latviešu vidū cirkuleja kāds Kurzemes avīžu raksts, kurā bija izsmieti kara laika mieravīri un cildināti Kurzemes cīnītāji, salīdzinājumā ar tiem, kas “taisa politiku”. Visiem acu priekšā bija lielā emigrantu sanāksme Potsdamā,³³ kur bija tapusi it kā jauna Latvijas valdība, Latviešu nacionālā padome, – šī pēdējā vācu koncesija no grimstošā plosa. Visi jautāja: kādēļ tagad? Kādēļ tas nenotika agrāk? – un, atskaitot ieinteresētās aprindas, daudz vairāk nedomāja par to, būdami norūpējušies vispirms paši par savu likteni. Citus kaitināja Zviedrijā nokļuvušo latviešu nostāja – viņiem karš bija beidzies, neapdraudētā situācijā viņi sāka rādīt ar pirkstu uz tiem, kas meklēja patvērumu Vācijā, radās pirmie pārmetumi savā starpā par kolaborāciju ar fašistiem. Stokholmā bija kļuvusi populāra kāda vārdu uzskaitē ar ļaudīm, kas bija aprādīti zviedru iestādēm kā bīstami un šajā zemē neieļaujami. Ulmaņa režīma un abu okupāciju laikā aizturētais temperaments laužās

uz āru, aizmetās pirmie dīgli savstarpējai neiecietībai. Liepājā nodibinātā Latviešu nacionālā komiteja Berlīnē atkluvušajiem likās kā interesants, bet jau tik bāls un tāls notikums, ko nakts uzlidojuma sirēnas un cīņas par izbaukšanas iespējām pārskanēja suverēni un pavēloši.”³⁴

Romānā gluži epizodisks ir zemnieka, bijušā kalpakieša Veģa tēls. Kara laikā viņš palicis savā sētā, SS pakļautā Latviešu leģiona idejai viņš netic, bet ir ar mieru saņemt un tālāk nodot slepeni, latviešu pusei vajadzīgu informāciju. Karam beidzoties, viņš dodas uz kuģi: “Viņš bija palicis malā, ticēdams pats savai patiesībai, kad citi tvēra ieročus un daudzi saļimdami tos jau bija izlaiduši no rokām. Nu viņam bija jānes arī visas sekas, un pašas briesmīgākās bija tās, ka bija jāpaliek bez gandarījuma apziņas, bez lieliskās sajūtas, kāda ir ikvienam, kas drīkst spļaut sejā savam pazemotājam.”³⁵ Veģis tic Rietumu sabiedrotajiem un grib “paturēt tīras rokas”. “Kādēļ tagad dot avansus bojā ejai nolemtai varai? Labāk tālāk no tās.”³⁶

Veģis parādās vēl vienā epizodē – kā bēglis Vācijā. Viņš grasās izceļot uz Dāniju vai citu vietu Skandināvijā, tikai nepalikt Vācijā, jo nespēj dzīvot kopā ar vāciešiem. “Es nespēju ilgi dzīvot kopā ar šo tautu, kas mums nodarījusi tik daudz posta. Tagad, pagājušā gadu simtenī, – vienmēr.”³⁷

Romāns ar daudziem jautājumiem

Kas notiks ar latviešu nāciju un Latvijas valsti kara beigās – tas ir galvenais jautājums, ko tiecas kārtot P. Klāna atveidotā latviešu kādreizējā politiskā elite, gādājot Rietumu sabiedrotajiem dokumentus par valsts divkārtēju okupāciju un trešās okupācijas iespējamību. Viņu aktivitātes lielā mērā saistās ar cerību, ka varētu atkārtoties 1919. gada vēsturiskais scenārijs, pēc kura sabiedrotās valstis palīdzēja izveidoties neatkarīgai Latvijas valstij. Kaut arī Otrā pasaules kara beigās neliecina par 1919. gada notikumu atkārtošanos, tomēr daudzu prātos ir cerību aizmetnis: sabiedrotie varētu Padomju Savienībai atņemt tiesības uzurpēt varu Austrumeiropā.

Dokumentu sūtīšana sabiedroto valstu politiķiem veido romāna sižeta galveno līniju, iesaistot darbībā un tuvāk pakavējoties pie arvien jauniem personāžiem. Veidojas groda laikmeta vēsturiskā aina ar dažādu sabiedrības slāņu cilvēku uzskatu un pārdzīvojumu blīvējumu.

“Vēsturiski memorandu uz Rietumiem sacerēja un nogādāja grupa pirmās brīvvalsts politiķu un akadēmiskās inteliģences (dokumentu izstrādāja Latvijas Centrālās Padomes Informācijas komisija, kurā darbojās Konstantīns Čakste, Fēlikss Cielēns u. c. Datējot politisko platformu 1944. gada februārī, Latvijas sūtnis Vašingtonā Dr. Alfreds Bilmanis šo

dokumentu piesūtīja Rietumvalstu valdībām un dažādām organizācijām, kā arī presei kopā ar plašu LCP sagatavotu vēsturisko pārskatu par nesenajiem notikumiem Latvijā un par latviešu tautas ciešanām padomju un nacionālsociālistu okupāciju laikā.” (Andersons E., Siliņš L. Latvijas Centrālā Padome – LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943–1945. Upsala: LCP, 1994. 55.–57. lpp.)³⁸

Romānā nogādāt dokumentus uz Rietumiem organizē Ekselence – pirmās neatkarīgās Latvijas ietekmīgs valstsvīrs, bet šajā brīdī – invalīds, kam applaucēta seja, kam nav roku un kāju. Viņš – cilvēks – mistifikācija. Varbūt tas ir K. Ulmanis, kas apcietināts, uzskatīts par mirušu jau četrus gadus, bet dīvainā kārtā izdzīvojis un augšāmcelies? Tie, kas vēlas meklēt Ekselences prototipus, apstāsies pie viņa *iepriekšējās* dzīves raksturojuma, bet skaidrs, ka Pāvils Klāns *jauc pēdas*: “Pēkšņi Eriks atpazīna šai milzīgā augumā cilvēku, kura smadzenes reiz cēla, organizēja, plānoja un apaugļoja ar idejām visu uzplaukstošās valsts saimniecību, – cilvēku, kas skanīgā, skaidrā balsī no savas vietas ministru kabineta sēdēs pauda savu viedokli, – cilvēku, kura masīvā un stūrainā figūra cildeni un rāmi kustējās ļaužu drūzmā oficiālās pieņemšanās un valsts svētku aktos.”³⁹

Ekselences izskats vedina domāt simbolos – līdz nepazīšanai sakropļots cilvēks, kurš tāpēc nevar atļauties rādīties sabiedrībā, ir Latvijas neatkarības atjaunošanas iniciators. Latvijas atdzimšanai tic līdz nepazīšanai izkropļots cilvēks! Vai Latvijas neatkarības ideja nav tikpat bezcerīga kā šā cerētāja kroplums? P. Klāns par Ekselences ārieni saka: “spoks”, “sārtā maska”, sejai “groteski baiga izteiksme, kādā dažreiz savelkas lielās mokās miruša cilvēka vaibsti”. Ekselencei ir savs uzskats par latviešiem. Viņam nav lielas ticības tautai tās rakstura, mentalitātes dēļ: “Ulmanis mūs kādreiz nosauca par lirisku tautu, un viņam daudz taisnības. Mēs nepazīstam fanātismu, un tādēļ nekad nebūsim labi konspiratori. Mēs esam labi patrioti, bet slikti pagrīdnieki. Mums nekad nebūs organizētas pretestības kustības šī vārda labākajā nozīmē. Jo mums nav arī piedzīvojumu.”⁴⁰

Konspirāciju ievērojot, no Ekselences svarīgos dokumentus nogādāšanai Stokholmā saņem Eriks Donis – Ostlandes (latviešu) žurnālists Berlīnē, kas tur akreditējies kopā ar dažādiem ārvalstu kolēģiem. Romānā ziņojumu Austrumu lietu ministram Berlīnē Alfredam Rozenbergam pēdējā mirklī sūta arī latviešu ģenerālinspektors (R. Bangerskis), lai “protestētu, informētu, lūgtu” – bez īpašām cerībām būt uzklausītam. Mīkum Peniķim, kam ģenerālis uztic ziņojuma nodošanu, ar lielu risku izdodas nokļūt Berlīnē un attiecīgajā ministrijā, bet neizdodas vairs sastapt ministru – latvieša un igauņietes dēlu, lielo rasu teorijas iniciatoru. Kara beigās lasīt kaut kādus no provinces sūtītus papīrus par to ļaužu spiestām vajadzībām nav vairs laika. Tas viss salīdzinājumā ar gaidāmo katastrofu ir tīrie nieki.

Un [latviešu] tauta, “postam pakļauta, izmantota, savā gribā ierobežota, nevarīga [...] nespēja nekā panākt, ne protestēt, ne pretoties, ne pati savu postu mazināt”.⁴¹

Abus dokumentus no Latvijas (uz neitrālo Zviedriju un kapitulācijai pakļauto Berlīni) gādā prom ar pārcilvēcisku risku. Aizgādāti tie nevienam nav vajadzīgi. Neviens no tiem arī nenasniedz adresātu. Ideja par Latvijas valsts un tautas likteni varēja šķist “kā sīks joks, kā saruna pie vīna glāzes, izskanējis *intermecco*, par ko pat austrumu ministrijā neviens vairs neuztraucās”⁴², kā “zirnekļa tīkls starp diviem zāles stiebriem, ko rūlīņ nopļaus izkaps”.⁴³

Eriks Donis savā ziņā varētu būt autora paštēls – pragmatiski domājošs jauns cilvēks ar plašu pazišanos Berlīnes žurnālistu un ministriju ierēdņu aprindās. Sekojot viņa pārdomu tēlojumam, iztēlē veidojas Paula Kovaļevska kā nacistu laika kolaboranta iespējamie uzskati. Viens no tiem – neieslīgt sadarbībā ar okupantiem pārāk dziļi, “par spīti visam tam viņš bija pratis pieklājīgi un veikli izvairīties no kalpības, ko turēja zem sava goda”.⁴⁴

Eriks Donis pret nacionālsociālistu režīmu ir kritiski noskaņots: “Ak, viņi atradās zemē, kuras tautai bija kļūt par kungu tautu pasaulē! Svešinieki bijās no savas mātes valodas, ārzemju strādnieki bija spiesti piecelties, ja kāds no uniformētajiem varas nesējiem nekautrīgi pamāja ar galvu, – visi tie, kas pazemojošā kārtā bija apzīmēti ar burtu O (*Ostarbeiter*⁴⁵), visi, kas ar varu vai pat no brīvas gribas bija nokļuvuši šai valstī un lūkojās pasaulē vai nu pa kazarmu, cietumu vai fabriku logiem – visi viņi smaka, slāpa un badojās, dienu no dienas vairāk izkāmēdami garā un miesā. [...] bija jāuzmanās no – nejaušiem spiegiem un nodevēīgiem ziņotājiem, kas ar sīkiem pakalpojumiem valstij centās nogludināt savu ceļu uz augšu. [...] Himlers⁴⁶ ārzemnieku vidū redzēja spokus – sabotierus, spieģus, pacifistus un defētistus⁴⁷.”⁴⁸

Paula Kovaļevska uzskati un viedokļi atklājas arī citu personāžu konstruētajās sarunās un monologos. Ekselence saka: “Mēs nedrīkstam būt kolaboranti brīvprātīgi. Vēsture un apstākļi mūs vienīgi spiež pildīt stiprākā pavēles. Tāpat kā cīņu pret komunismu uzspieda paši iebrucēji. Un tas mums jāpierāda ar faktiem un dokumentiem.”⁴⁹

Kā pēc kara jūtas *kolaborants*?

P. Klāns, romānu “Rūsa” publicējot desmit gadus pēc kara, šķiet, ir vēlējis nolidzināties ar savu personīgo vēsturi. Vairākos sižetiskos atzaros rodamas uzskatāmas licības par Paula Kovaļevska klātbūtni. Piemēram,

zviedru žurnālists Bertils Lunds piedāvā Erikam Donim emigrēt uz Zviedriju: "Cik man zināms – ja pret kādu no taviem tautiešiem pie mums ir aizspriedumi, tad pret tādiem, kas simpatizē nacionālsociālistiem." "Un kāda tev garantija, ka es tāds neesmu?" Eriks ar rūgtu izsmieklu atjautāja. "Lūk, lasi!" Viņš [...] izņēma dažas salocītas manuskripta lapas. Tajās bija saraksts ar 50, varbūt 60 vārdiem. "Lūk, [...] kolaborantu un nacionālsociālistu līdzskrējēju atestāts. Nabadzības apliecība vieniem un brīdinājums otriem. [...] es pārāk daudz esmu eksponējies vācu okupācijas laikā. Tie ir augļi. Man nav un nebija iespējas paskaidrot visiem zināmajiem un nezināmajiem nelabvēļiem savus īstos uzskatus un savas rīcības iemeslus. [...] Taisnošanās saceltu vēl lielākus putekļus. Tas sarūgtinātu manu dzīvi tavā brīvajā zemē."⁵⁰

P. Kovaļevskis-Klāns, DP nometnēm likvidējoties, nesaņem atļauju izceļošanai no Vācijas. Viņš IRO ir iesniedzis lūgumu ļaut izceļot uz ASV, vēlāk ir ar mieru izceļot arī uz Argentīnu vai Kanādu. Taču viņu 1948. gadā kāds tautietis denuncē "kā kara noziedznieku". P. Klāns pāris mēnešus tiek turēts amerikāņu apcietinājumā. Apsūdzība izrādās nepamatota, viņu atbrīvo, bet iesaista darbā amerikāņu sardžu dienestā (*Industrial Police*). Vēlāk viņš atrod darbu laikrakstā "Latvija" (Vācijā) un uzņemas galvenā redaktora pienākumus.⁵¹ Tur aizvadīti desmit gadi. Kopš 1959. gada viņš dzīvo Kopenhāgenā (strādā "Imantas" apgādā, vēlāk iesaistās darbā Dānijas

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

P. Klāna romāna "Rīga retour" vāks.
Cover of Pāvils Klāns' novel "Rīga Retour"

Ārlietu ministrijas preses dienestā). 1974. gadā P. Kovaļevskis-Klāns iestājas Latvijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā. Vai lai sekotu ģimenes tradīcijai?⁵²

Par kolaborāciju (kolaboracionismu) P. Klāns romānā runājis tā, kā tajā brīdī – desmit gadus pēc kara – jutis. Viņš piemin kādu vācu propagandas brošūru, kas pēc kara bija domāta Francijas iedzīvotājiem, – "*Pourquoi je suis collaborateur?*" (Kāpēc esmu kolaboracionists?) Latviešu leģionāru likteni nosauc par "vācu uniformās iežņaugta latviešu karavīra traģiku", ko "daudzi paši nemaz neapzinājās, ko citi uzņēma kā nenovēršamību, ko vēl citi iztulkoja kā laikmeta uzliktu sūtību – un kas tomēr galu galā nebija nekas cits kā jau pašā sākumā neveiksmei nolemta veltīga, sāpīgi veltīga varonība – daudzas dzīvības, lielas asiņu paltis un sūksta,

pašai izliedzīga, drosmīga vīrestība, kuras bija par maz, lai apturētu uzbrucēju [...]".⁵³ Šie vārdi atgādina viņa paša likteni.

1978. gada 19. septembrī rakstītajā vēstulē A. Plensneram P. Kovaļevskis-Klāns runā par latviešu zinātnieku "kaislīgo pieķeršanos vēsturei, archeoloģijai, folklorai", kas ir "savā ziņā izolēšanās neitrālā garīgā jomā"⁵⁴ un racionālāka par "kolaborāciju ar padomju iestādēm". Paša pieredze bijusi ļoti rūgta un apgrūtināša. Var būt, ka pozīcija – "izolēšanās neitrālā garīgā jomā" – būtu bijusi daudz *racionālāka*.

Paulu Kovaļevski grūti iedomāties blakus padomju okupācijas blīvajam kolaborantu un kolaboracionistu slānim. Viņš bēga uz Vāciju pašā pēdējā brīdī – 1941. gada janvārī. Dzimtenē atgriezās, lai strādātu atjaunojamās Latvijas labā. Nacistu ideologu solījumos vilās ne viņš vien. Ne ar vienu rakstu rindu Pauls Kovaļevskis-Klāns nav noniecinājis savu tautu un savu valsti. Gluži otrādi – okupācijas apstākļos domājis, kā atjaunot savu valsti.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Aleksandrs Plensners (1892–1984) – rakstnieks un militārpersona (pulkvedis). 1917. gadā bijis viens no Latvju kareivju nacionālās savienības dibinātājiem, laikraksta “Laika Vēstis” redaktors. Kopš 1918. gada novembra piedalījies Latvijas armijas dibināšanā. 1919. gadā komandēts uz Ziemeļlatvijas brigādi, kur Valkā iecelts par galveno kara cenzoru. Latvijas militārais atašējs Vācijā (1937–1940). Latviešu paš aizsardzības spēku priekšnieks nacistiskās okupācijas sākumā. Bijis viens no Latvijas leģiona vadītājiem – Leģiona ģenerālinspektora štāba priekšnieks no 1943. gada maija līdz 1944. gada vasarai. Kopš 1945. gada dzīvojis emigrācijā, miris Stokholmā. Pasaules Brīvo latviešu apvienības Tautas balvas laureāts (1982).
- ² Edgars Krieviņš (1884–1971) – diplomāts, pirmās neatkarīgās Latvijas sūtnis Vācijā, Austrijā, Nīderlandē un Igaunijā.
- ³ RTMM; Pāvila Klāna kolekcija.
- ⁴ Alfreds Rozenbergs (*Alfred Rosenberg*; 1893–1946) – viens no nacionālsociālistiskās Vācijas ideologiem, Okupēto austrumu apgabalu ministrijas (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) vadītājs (1941–1945).
- ⁵ Krieviņš E. *Viņās dienās*. Melburna: Austrālijas Latvietis, 1966. 210.–211. lpp.
- ⁶ Abvērs (*Abwehr*) – militārās izlūkošanas daļa Vācijas armijā (vērmahtā).
- ⁷ Viktors Deglavs strādāja abvērā pulkveža Grēbes (*Graebe*) vadībā, taču dienu pirms kara sākuma ar Padomju Savienību viņš bez paskaidrojumiem no dienesta tika atbrīvots. Vācu karaspēkam ienākot Latvijā, V. Deglavs kopā ar A. Plensneru uzņemas veidot autonomas, ar vācu interesēm nesaistītas Latviešu paš aizsardzības vienības gan sarkanarmiešu un čekistu padzišanai, gan civiliedzīvotāju aizsardzībai. Tā kā viņu patriotiskā dedzība ir par lielu, vācu varas iestādes Latviešu paš aizsardzības vienības aizliedz. Tās darbojas tikai nedēļu. V. Deglavu atrod nošautu 1941. gada 18. jūlijā pie Plensnera dzīvokļa kāpņu telpā Rīgā, Dzirnauvu ielā 34. Ir imitēta pašnāvība, bet patiesībā tā ir bijusi vācu SD (Drošības policija) slepkavība.
- ⁸ RTMM; kolekcija: Latvijas vēsture (arī: Pāvila Klāna kolekcija).
- ⁹ No A. Plensnera vēstules P. Klānam 1965. gada 18. februārī. RTMM; P. Klāna kolekcija.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ No A. Plensnera vēstules P. Klānam 1975. gada 31. janvārī. RTMM, P. Klāna kolekcija.
- ¹² Turpat.
- ¹³ No P. Klāna vēstules A. Plensneram 1965. gada 24. janvārī. RTMM, P. Klāna kolekcija.
- ¹⁴ RTMM, P. Klāna kolekcija.
- ¹⁵ Vilis Olavs (jaunākais; 1902–1944) – tautsaimnieka un latviešu sabiedriskā darbinieka Viļa Olava (Plutes) dēls. Latvijas pirmās brīvvalsts Ārlietu ministrijas darbinieks, vācu okupācijas laikā – Slokas pilsētas galva. Traģiski gājis bojā, noslikstot Ventā.

- ¹⁶ Zunda A. Vācijas okupācijas režīms un tā plāni Latvijā. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 16. jūn.
- ¹⁷ A. Plensnera vēstule P. Klānam 1965. gada 21. janvārī.
- ¹⁸ A. Plensnera vēstule P. Klānam 1975. gada 31. janvārī.
- ¹⁹ Ezergailis A. Vācu laiks Latvijā 1941–1945. *Jaunā Gaita*, 2005. Nr. 240.
- ²⁰ Laikraksts "Tēvija" sāka iznākt 1941. gada 2. jūlijā. Redakcija līdz 1944. gada vasaras beigām atradās Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Izdevējs – E. Kreišmanis (1890–1965; visu laiku), faktiski gan "Tēvijas" izdošana bija Ostlandes reihskomisariāta Propagandas nodaļas pārziņā. Pirmais atbildīgais redaktors – A. Kroders (1892–1973); publicēja nacionāli noskaņotus, pret bolševikiem un bolševismu vērstus ievadrakstus. A. Ezergailis: "V. Deglava slepkavībai sekoja plašas tīrīšanas, kas iegrožoja arī Plensneru. Pašaisardzības jautājums tika atrisināts vāciskā garā. Par vienu no upuriem kļuva "kolaborants", "Tēvijas" redaktors Arturs Kroders, jo bija veltījis pārāk daudz telpas Deglavam un Plensneram, arī Deglava bērēm un viņam veltītiem piemiņas rakstiem. 24. VII numurs (ar Deglava bērū aprakstiem) bija pēdējā Krodera rediģētā "Tēvija". Nākošajā dienā redakciju pārņēma Andrejs Rudzis." *Jaunā Gaita*, 2005. Nr. 240.
Kopš 1941. gada 25. jūlija avīzi paraksta Andrejs Rudzis (1905–1984), kopš 73. numura – 1941. gada 23. septembra – P. Kovaļevskis. Viņš ir atbildīgais redaktors līdz 1944. gada 25. septembrim. "Tēvijas" redakcija kopš 1944. gada vasaras beigām atrodas L. Kalēju ielā, 10. oktobrī iznāk tās pēdējais numurs Rīgā, kopš 1944. gada 20. oktobra avīze iznāk Liepājā ar nosaukumu "Tēvija un Kurzemes Vārds", novembrī atgriežas pie iepriekšējā nosaukuma. Redakcijas adrese: Liepājā, Pasta ielā 1. Kopš 1944. gada 26. novembra avīzes atbildīgais redaktors ir Jānis Vītols (1911–1990). Pēdējais "Tēvijas" numurs iznāk 1945. gada 29. aprīlī.
- ²¹ Klāns P. Skats pār plecu. *Trimdas rakstnieki*. 3. sēj. P. Ērmaņa virsred. Kemptene: Viļa Štāla apgāds, 1947. 223. lpp.
- ²² *Laiks*, 1966. 29. jūn.–6. aug.
- ²³ *Laiks*, 1966. 6. aug.
- ²⁴ Darbam pie triloģijas otrās daļas bija nepieciešams precizēt vairākas detaļas. Par to galvenokārt ir runa P. Klāna un A. Plensnera sešdesmito un septiņdesmito gadu sarakstē.
- ²⁵ RTMM, P. Klāna kolekcija.
- ²⁶ Klāns P. *Rūsa*. Kopenhāgena: Imanta, 1954. 14. lpp.
- ²⁷ Turpat, 20. lpp.
- ²⁸ No R. Oša ziņojuma A. Plensneram: "1945. g. 5.V Kurzemē, uz vēl neieņemtās no bolševikiem teritorijas, noorganizējās revolucionārā ceļā, neprasot nevienam atļaujas, Tautas padome, kuras sastāvā ietilpa visas Latvijas pārstāvji no profesijām, konfesijām, organizācijām, bij. politiskajām partijām, kā arī Saeimas deputāti [...] Tautas padome savā š. g. 5.V sēdē izraudzīja mani par Latvijas Republikas pagaidu valdības ministru prezidentu un tanī pat dienā es sastādīju valdību, kurā bez manis iegāja agr[onomis] J. Andersons, cand. jur. T. Zvejnieks, publ[icists] A. Kroders, inž[enieris] A. Bulle, p[ulkvedis]-l[leitnants] Kociņš un maj[ors] E. Stipnieks. Bez tam pag[aidu] finansu lietu pārzināšanā kā lietpratējs

bija uzaicināts Klarks un sarunas notika par bij. Saeimas dep[utāta] Rudža jeb Morica iesaistīšanu valdībā, no kuriem piekrišana bija, bet, tā kā iespējams, ka tie palikuši Kurzemē, tad viņu vārdi nav minami. Tāpat par Tautas padomes sastāvu, jo arī tās laba daļa nav paspējusi atstāt Latviju. Atstāju brīvas vietas valdības papildināšanai ar Zviedrijā un Vācijā esošo latviešu pārstāvjiem. Valdības nolūki un darbības mērķis: 1) apvienot visus latviešus, izņemot komunistus; 2) pielikt visus spēkus brīvas, neatkarīgas Latvijas Republikas atjaunošanai viņas agrākās robežās. Par valdības nodibināšanos tiku paziņojis 6. V ar īpašām notām Anglijas, Z.A.S.V. un Zviedrijas valdībām, kā arī par to informējis un lūdzis turpināt valdības pārstāvēšanu mūsu sūtņus Zariņu, Bilmani un Salnāju. Bez tam valdības vārdā lūdzis no Anglijas un Z.A.S.V. palīdzību pret komunistu, resp. Pad. Krievijas nodomu okupēt Latviju un pārvērst par Padomju Latviju. Šī rīcība Kurzemē radās tamdēļ, lai: 1) likvidētu Potsdamā radīto Nac[ionālo] Kom[iteju] (domāta 1945. gada februārī Potsdamā pie Berlīnes vācu SS režijā izveidotā Latvijas Nacionālā komiteja (LNK), par kuras prezidentu tika pasludināts ģenerālis R. Bangerskis. Viņam oficiāli tika paziņots, ka LNK nodibināšana nenozīmē Latvijas neatkarības atjaunošanu) un 2) radītu uz vēl esošās Latvijas teritorijas no nevienas ārvalsts neatkarīgu, demokrātisku valdību, kura, baudīdama Tautas padomes uzticību, varētu, apvienojot visus latviešus, autoritatīvi runāt un rīkoties visas latvju tautas vārdā.” Vilciņš T. Pulkvedis Roberts Osis raksta un runā. *Latvijas arhīvi*. 1995. Nr. 2. 43.–48. lpp., 44.–45. lpp. www.historia.lv; skatīts 2007. gada 19. novembrī.

²⁹ Klāns P. *Rūsa*. 265. lpp.

³⁰ Turpat, 12. lpp.

³¹ Turpat, 130. lpp.

³² Turpat, 167., 168. lpp.

³³ “Reiha vadība sāka solīt pēc kara Latvijai piešķirt zināmu autonomiju. Pirmie soļi šajā virzienā bija Latvijas Nacionālās padomes sasaukšana Potsdamā 1945. gada 20. februārī, kura ievēlēja Latvijas Nacionālo komiteju (LNK), par kuras vadītāju iecēla leģiona ģenerālinspektoru Rūdolfu Bangerski. LNK praktiskā loma aprobežojās galvenokārt ar palīdzības sniegšanu bēgļiem, jo reiha vadība nekad nebija nopietni domājusi par valstiskas neatkarības atjaunošanu Latvijā.” (wikipedia.org/wiki/Latvijas; skatīts 2007. gada 20. decembrī)

³⁴ Klāns P. *Rūsa*. 351.–352. lpp.

³⁵ Turpat, 194., 195. lpp.

³⁶ Turpat, 197. lpp.

³⁷ Turpat, 281. lpp.

³⁸ www.historia.lv (skatīts 2007. gada 19. oktobrī)

³⁹ Klāns P. *Rūsa*. 10. lpp.

⁴⁰ Turpat, 18. lpp.

⁴¹ Turpat, 24. lpp.

⁴² Turpat, 88. lpp.

⁴³ Turpat, 183. lpp.

⁴⁴ Turpat, 35. lpp.

⁴⁵ Austrumu strādnieks (vācu val.).

⁴⁶ Heinrihs Himlers (*Heinrich Himmler*, 1900–1945) – SS reihsfirers, arī reiha iekšlietu ministrs.

⁴⁷ Dēfētisti (*les défaitistes* – franču valodā) – sakāvnieciski noskaņots.

⁴⁸ Klāns P. *Rūsa*. 32. lpp.

⁴⁹ Turpat, 16. lpp.

⁵⁰ Turpat, 354. lpp.

⁵¹ *Trimdas rakstnieku vēstules*. I. sēj. J. A. Jansona fonds Austrālijā, 1982. 145. lpp.

⁵² P. Kovaļevska-Klāna tēvs Jānis Kovaļevskis, tāpat kā tēva brālis Jēkabs Kovaļevskis, bija vieni no pirmajiem aktīvākajiem latviešu sociāldemokrātiem jau jaunstrāvnieku laikos.

⁵³ Klāns P. *Rūsa*. 25., 26. lpp.

⁵⁴ RTMM, P. Klāna kolekcija.

Dace Lūse

Pāvils Klāns (Pauls Kovaļevskis) and the issue of collaborationism

Summary

The article is dedicated to the Latvian author Pāvils Klāns who, due to his political past, has been largely neglected by literary scholars. In January 1941, fleeing from arrest Kovaļevskis-Klāns ended up in Germany together with Balto-German repatriates. There, Klāns took part in the restoration of the Latvian National Soldiers Association. Many Latvian volunteers were recruited as interpreters and advisers to the German military. P. Klāns returned to Riga on July 8, 1941, and in September of that year became chief editor of the newspaper "Tēvija" ("Fatherland"), the main propagator of Nazi and anti-Semitic ideas in Latvia from 1941 to 1944. In 1942 Klāns put out a propaganda book, "The Terrible Year". In his editorials, Klāns mostly wrote about the "New European" culture model worked out by the Nazis as well as Bolshevism that had humiliated and was holding in captivity 160 million people in Russia and whose expansion to Europe had been stopped. In the closing stages of the war, Klāns extolled the Legion, a unit of Latvian soldiers fighting on the side of the German forces in a hope to secure freedom for their own land and fend off the Bolsheviks. He also urged Latvians to go into exile. In 1945, Klāns returned to Germany, was arrested in 1948 and freed in a few months' time. Since 1959 he has been living in Denmark, working for a Latvian publishing house and the press service of the Danish Foreign Ministry.

In post-war years, Klāns used his personal experience to write a novel in three parts, whose second part he never finished. The third part of the novel, "Rust", traces a period from October 1944 to the spring of 1945, giving a comprehensive description of developments in Latvia at the end of the World War II and revealing the controversial and complicated political situation and people's efforts to sort it out. It seems that by publishing "Rust" ten years after the war (1954) Klāns apparently wanted to come to terms with his own personal history. Several side-plots of the novel contain indications of Pauls Kovaļevskis' presence. In his novel, Klāns speaks about collaborationism as he was feeling about the

issue at that moment – a decade after the war. He mentions a German propaganda brochure targeting French people after the war, “Pourquoi je suis collaborateur?” (“Why Am I a Collaborationist?”). Klāns describes the fate of the Latvian legionnaires as a “tragedy of the Latvian soldier suffocating in the German uniform”. In a letter of September 19, 1978, Kovaļevskis-Klāns speaks about a passionate concentration of Latvian scientists on “history, archaeology, folklore”, which, in his opinion, is a “way of isolation in a neutral intellectual sphere” and more rational than “collaboration with Soviet authorities”. His own experience being so bitter and daunting, perhaps it would have been more rational to opt for “isolation in a neutral intellectual sphere”.

Ieva Kalniņa

Antīkā pasaule 20. un 21. gadsimta mijas latviešu prozā

Latviešu prozu 20. un 21. gadsimta mijā – romānu, stāstu, pasaku, eseju – pārstāv gan vecākā, gan vidējā, gan jaunākā paaudze, bet literatūras centrā ir rakstnieku paaudze, kam ir 30–40 gadu un kas rakstīt sākuši beidzamajos padomju varas gados vai jau pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, bet bērnības un skolas pieredze viņiem ir padomju laikā. Gundega Repše, Nora Ikstena, Pauls Bankovskis, Jānis Einfelds, Arvis Kolmanis un citi beidzamo piecpadsmīt gadu laikā mainījuši padomju laika prozas tradīcijas: atteikšanās no reālistiskā vēstījuma un noteiktas autora pozīcijas paušanas, notikumu un personu skatīšana no dažādiem skata punktiem, vairāku vēstītāju ieviešana vienā tekstā un dažādu laika slāņu saplūsmē u. c. Prozas valoda ir kļuvusi daudz interesantāka un spilgtāka nekā padomju laikā, tiek izmantoti visdažādākie mūsdienu valodas slāņi, dialektismi un arhaismi. Literatūrā nostiprinājušās postmodernisma iezīmes. Visiem jaunākās un vidējās paaudzes prozas un arī drāmas autoriem ir raksturīga intertekstualitāte.

Dažādos tekstos ir ieraugāmi trejādi kultūras teksti: dominē latviešu folkloras un baltu mītoloģija, tikpat kā nav tādu darbu, kurā nebūtu kādas atsaucē, salīdzinājuma, simbola, tēla vai citāta no latviešu folkloras (L. Muktupāvela, J. Einfelds, N. Ikstena, E. Cimare u. c.). Folkloras un baltu mītoloģijas plašais izmantojums aktualizē latvisko identitāti un veido dialogu ar latviešu lasītāju, pat ironisks folkloras lietojums, tās tēlu vai vērtību dekonstrukcija un demītoloģizācija, kas raksturīga dažiem autoriem (A. Puriņš, P. Pūrtis u. c.), prasa lasītāja folkloras zināšanas.

Otrs prozas reminiscenču, alūziju, citātu un tēlu avots ir Bībele. Atsauces uz folkloru (tēli, motīvi) latviešu literatūrā, it īpaši dzejā, bija arī padomju periodā, savukārt Bībeles tēli, citāti, reminiscences, alūzijas padomju literatūrā tika izmantotas ļoti reti (V. Krīle), to nepieļāva padomju ideoloģija un cenzūra. Bībeles klātbūtne visbūtiskākā ir Jāņa Einfelda prozā. J. Einfelda romānos “Cūku grāmata”, “Veči”, “Neļaudis” savijas sirreāls pasaules skatījums ar grotesku redzējumu, naturālu sadzīvību detaļu klātesamība – ar Bībeles un latviešu folkloras reminiscencēm.

Starptautiskajā mūsdienu grāmatu sērijā, kuru pamatā ir mītu transformācija, Pauls Bankovskis romānā “Drēbes jeb Ādama tērps” izmanto Vecās Derības stāstus. Latviešu prozā tikai 21. gadsimta sākumā pirmo reizi pēc sešdesmit gadiem ieskicēti mūsdienu cilvēka reliģiskie vērojumi vai pārdzīvojumi, piemēram, I. Ābeles stāstu krājums “Sniega laika izjūtas”.

Trešais būtiskais intertekstualitātes avots ir antīkā literatūra. Padomju periodā antīkā literatūra bija viens no padomju ideoloģijas atzītākajiem tekstu korpusiem, taču Latvijā pirmās un otrās padomju okupācijas sākumā – Staļina periodā – antīkās literatūras klātbūtne latviešu prozā nav saskatāma, izņēmums ir dzeja, kurā izmantotas klasiskās panta formas (J. Sudrabkalns, B. Saulītis u. c.), tādējādi stiprinot padomju klasicismu sociālistiskā reālisma kanonā. Atturīgo attieksmi pret antīko literatūru noteica Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Centrālās Komitejas un Rakstnieku savienības uzskats, ka jāveido jauna latviešu padomju literatūra, kuras centrā būtu padomju cilvēks un padomju īstenība, bet aizgājušie laiki, kuros nav tieši redzama revolucionārā cīņa un strādnieku šķira, padomju cilvēku vairs nedrīkst interesēt. Literatūras un kultūras izpratne Latvijā 40.–50. gados tika ļoti sašaurināta un fokusēta tikai uz tagadni vai – precīzāk – utopisko nākotni. Tas arī saprotams, jo dzīvē šajā laikā notiek masu represijas, īpašumu nacionalizācija, cīņa ar buržuāzisko nacionālismu. Literatūru uzmana trīskārša cenzūra, un nekādas citādas dzīves alternatīvas, norādes vai alūzijas starp notikumiem Latvijā un antīkajā pasaulē netiek pieļautas. Situācija mainās sešdesmito gadu beigās un 70.–90. gados, kad paretam antīkās kultūras dievi, cilvēki un sižeti ienāca latviešu literatūrā, piemēram, Bruno Saulīša luga “Marta īdas”, Jāņa Kalniņa stāsti “Ifigēnija Aulīdā”, “Kaligula un Incitatus”, “Kasandra” u. c., kuros antīkās pasaules notikumi attēloti, lai kaut netieši rādītu cilvēka situāciju okupācijas apstākļos. 1993. gadā, jau pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas, J. Kalniņš raksta: “Stāsti, ko dažādos gadu desmitos esmu uzrakstījis, tātad izauguši no tā laikmeta smaguma, no laikmeta briesmīguma, kurā pagājis man mūžs. Kā dzīvot cilvēkam, kad pretvara pār viņu tautu ir visvarena un bendes zobens jau skar kaklu? Nesalūzt, nezaudēt cilvēcību. [...] Dzīvot ar nelokāmu pārliecību, ka nelietība, kaut tā ir visapkārt liela un plata, nespēj iznīcināt cilvēkā godīgumu, cilvēcību. Tad arī tauta izdzīvos un pastāvēs, lai kādu kangaru, posta un mēra laiki pār viņu nāktu. Tā, šķiet, dzīvo Ifigēnija. Tā, šķiet, dzīvo Kasandra, kas, viņas dzimtenes Trojas izpostītāju, karavadoni Aganemnonu redzot bez dzīvības, liecina: “Ko cilvēks vēl vairāk var darīt labu šajā pasaulē, kā pielikt roku, lai iet bojā nelieši, kas pazemo un pazemojuši viņa tēvzemi?” Mani nekad nav atstājusi pārliecība, kas izsacīta Monteņa vārdos, ka neviens pagrimums nevar aptvert pilnīgi visus cilvēkus, ka allaž kāds būs izvairījies no identificēšanās ar to.”¹

*G. Repšes romāna
"Alvas kliedziens" vāks.
Cover of Gundega Repšes novel
"The Tin Cry"*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Astoņpadsmit gadus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas nevienam rakstniekam vairs šāda motīva izmantot antīkos sižetus nav, postmodernisma un postpostmodernisma literatūrai vispār nav kāda virsuzdevuma vai mērķa. Beidzamajos gados nav tapis neviens prozas vai drāmas teksts, kura pamatā būtu tikai antīkās kultūras sižets un tēli.

Bet antīkās kultūras klātbūtne latviešu mūsdienu prozā redzama dažādā veidā Gundegas Repšes, Arvja Kolmaņa, Jāņa Einfelda, Paula Bankovska, Alberta Bela² un citu autoru darbos. Antīko motīvu, tēlu un sižetu plašākais izmantojums bija Latvijas sagatavošanās un iestāšanās laikā Eiropas Savienībā, tādējādi tika aktualizēts viens no mūsdienu Eiropas kultūras nozīmīgākajiem avotiem.

Gundegas Repše autobiogrāfiskie romāni "Alvas kliedziens" (2002) un "Vara rati" (2006) sarakstīti dienasgrāmatu formā. Rīgas centra meitene Rugetta-Roze dienasgrāmatas raksta no vienpadsmit gadiem līdz mākslas vēstures studiju gadu beigām, darbība notiek padomju laikā. Romāna centrā ir personības nobriešana: meitenes ceļš uz sievieti – rakstnieci un radošas personības identitātes smagie meklējumi padomju sistēmā. Romānā "Alvas kliedziens" skola rādīta kā šīs sistēmas pilgtākais modelis, kuras uzdevums ir apspiest jebkuras cilvēka jūtas, iznīcināt talanta iezīmes, lai tikai skolēnu padarītu par padomju pilsoni – pelēku viduvējību, ieaudzināt cilvēkā bailes un pārliecību, ka pat tuvākais draugs var būt ziņotājs. Rugetta jau trīspadsmit gadu vecumā nolemj, ka nebūs viduvējība, un sešpadsmit – ka nebūs padomju pilsonē. Tāpēc rodas meitenes konflikti ar skolu, vecākiem, draugiem un pašai ar sevi. Rugetta kļūst pieaugusi, kad uzzina, ka vienīgais cilvēks, kam viņa visus skolas gadus uzticējusies, viņas labākā draudzene, ir gadiem nesusi Rugettas dienasgrāmatas skolas direktoram. Romānā līdzās

Rugetas attiecību tēlojumam ar māti, tuviniekiem un klasesbiedriem, līdzās mīlestības apsēstībai pret vecākās klases puisi fiksētas grāmatas, ko meitene lasa, filmas un teātra izrādes, ko viņa skatās. G. Repše rāda tās kultūras zīmes, kas padomju sistēmā ļāva cilvēkam saglabāt zināmu iekšēju neatkarību, kā arī radošas personības veidošanās grūto procesu, kur nozīmīgs aspekts ir kultūras vērtību apguve. Šajā procesā Rugetta iepazīst arī antīko literatūru un mākslu. Zīmīgā laikā – Ziemassvētkos, ko padomju sistēmā atklātībā nesvinēja un kad Rugetta vienmēr domā, kāpēc viņa ir piedzimusī šajā laikā un vietā, viņas tēvocis – mākslinieks (prototips Kurts Fridrihsons – *I. K.*) uzdāvina grieķu mākslas vēsturi vairākos sējumos. Grāmatas ir krievu valodā, Latvijā tādus darbus neizdod, tie ir grūti pieejami un netiek īpaši popularizēti. G. Repšes romānos dienasgrāmatas rakstītas atbilstoši Rugetas un Rozes vecumam un kultūras pieredzei, pamazām tekstos ienāk arī grieķu un romiešu kultūras jēdzieni. Tā brīžiem Rugetta grib būt sirēna, kura vilinātu puisi, sapnī viņa redz zelta Afrodītes, bet attiecībās ar pirmo vīru Roze jūtas kā trojiete, bet viņš ir grieķis. Darba nosaukumos minētā alva ir metāls, ko viegli locīt, kā to dara ar Rugettu skola, varš ir cietāks metāls. Roze, protams, būtu gribējusi iebraukt dzīvē kā uzvarētāja – vara ratos (tāpat kā romieši triumfa brīdī), bet šie rati viņai brauc pāri. Romāna beigās Roze jūtas kā pārsegta ar tērauda plāksni, kurā ir daži caurumiņi gaisam, un tēraudu pārkausēt viņa nespēj.

Gan G. Repšei, gan visai 30–40 gadu veco rakstnieku paaudzei ir raksturīgs, ka viņu tekstos salīdzinājumos, pārdomās un atkāpēs pēkšņi parādās kāds grieķu vai romiešu mītoloģijas tēls, kāda vēsturiska vai literāra parādība, jo tā ir viņu paaudzes alternatīvās kultūras zīme un “savējo” pazišanās zīme.

Antīkā pasaule romānos var tikt izmantota tikai kā kultūras zīme – emblēma. Tā Alva Kolmaņa romāna nosaukums ir “Žūpa Amors jeb Mirušais Dievs” (2005), romāna apakšvirsraksts – “Ziniet, ko man iečukstēja ausī cilvēks Bastejkalnā? Uzmanies! Dievs ir miris”. Romāna virsrakstā ir divas būtiskas norādes – romiešu mīlas dievs Amors ir ne tikai piedzēries, viņš ir žūpa, turklāt miris, jo viņš ir 20. un 21. gadsimta mīļas dievs. Šo kultūras situāciju raksturo F. Ničes atzinums par Dieva nāvi vai eksistenciālistu atziņu, ka Dievs ir cilvēku atstājis vienu. A. Kolmaņa romānu kritika atzīst par vienu no jaunas prozas valodas radikālākajiem meklējumiem – kā lietot darbā valodu, ja valodai ar darbību, dzīvi un cilvēku nav nekāda sakara, ja tā nepasaka neko, bet rada tikai jaunas klišējas. Romāns pamatā rakstīts “es” formā, citi šo “es” sauc par Amoru. Romāna galvenais varonis ir hronisks alkoholiķis, kura iekšējo monologu – domas, murgus, delīriju – fiksē teksts, pārtraukums tekstā iestājas tad, kad viņš piedzēries pilnībā atslēdzas. Viss romāns ir kā viņa ceļojums gan tiešā,

A. Kolmaņa romāna "Žūpa Amors jeb Mirušais Dievs" vāks.

Cover of Arvis Kolmanis' novel "Cupid the Drunkard or the Dead God"

Autortiesību ierobežojumu dēļ attēls nav pieejams.

gan pārnēstā nozīmē pie iemīļotās Soņas, tieši tāpēc viņš ir Amors. Mīlestība (mīlestība un/vai sekss) A. Kolmaņa skatījumā ir būtiska un mūžīga cilvēka tieksme. Otra mūžīga tieksme ir dzeršana, romāna iekšējo struktūru veido dzēriena meklējumu, dzeršanu un piedzeršanās ķēde. Galvenais varonis labi orientējas dažādās kultūrās, to tēli zib viņa prātā, veido savstarpējus dialogus, bet situācijā, kad dievs ir miris, vienīgais adekvātais un iespējamais cilvēka izdzīvošanas stāvoklis ir dzērums. Šajā darbā autors izmanto antīkās pasaules tēlu kā ļoti pazīstamu kultūras zīmi, dziļāk šo pasauli neskarot.

Antīkās pasaules cilvēki, dievi un sižeti jaunākajā latviešu literatūrā var būt arī poētiski impulsi. Jāņa Einfelda stāstu krājumā "Pornogrāfisko bildiņu tirgotājs" (2001) ir stāsts "Zābaciņi", kurā jauna meitene brauc autobusā un domā par mīlestību un baudu, par vīrieti, kuru viņa gribētu satikt. Viņai zābaciņi uz spica papēža, kurus viņa gribētu vilkt kājās mīlējoties, un viņa zina puisi, kam arī bijuši zābaciņi; tas ir Kaligula. Pati viņa gribētu būt Kaligulas māsa Druzilla, un viņai piederētu gan viņš pats, gan viņa gailītis, respektīvi, viņa gribētu vīrietim būt māsa un sieviete kā Druzilla Kaligulam, kā zieds un tauriņš. Stāsta varonei nesaprotama un nepieņemama ir Kaligulas mīlestību pret zirgiem, kuriem ir tikai instinkti, jo viņa alkst pēc mīlestības. To iepazīstot, var sekot arī nāve. Viņa gaida zābaciņu ienākšanu savā vienmuļajā dzīvē. Dzejniece Amanda Aizpuriete par šo stāstu krājumu raksta: "Mūsu stresainajā ikdienā Einfelds iejauc pirmatnējo instinktu tīrību un grēka naivo spožumu."³

Latviešu mūsdienu prozā visdabiskāk dažādu kultūru, arī antīkās, reminiscences, alūzijas un tēli ienāk J. Einfelda tekstos, tādējādi veidojot latviešu literatūrā absolūti suverēnu J. Einfelda prozas pasauli.

Latviešu literatūrā ir prozas darbi, kuros antīkās pasaules mīti tiek izstāstīti plaši un pamatīgi un pakļauti rakstnieka interpretācijai. Paula Bankovska romānā “Eiromonts” sīki kā Vikipēdijas enciklopēdijā tiek izklāstīts mīts par Atlantīdu, Platona dialogu “Timaios” un “Kritias” saturs, Atlantidas meklējuma vēsture. P. Bankovskis ir ražīgākais latviešu prozas autors, kura prozas darbi aptver visu Latvijas 20. gadsimta vēsturi, spēj stilizēt noteikta laika – 20. gadsimta sākuma vai padomju laika – rakstības veidu un precīzi un spilgti raksturot laiktelpu ar konkrētām detaļām, piemēram, izvēlēties sadzīves lietas kā raksturīgas laika zīmes (gāzētā ūdens automāti padomju laikā). Romāns “Eiromonts” ir apjomīgākais un atklātākais P. Bankovska teksts par mūsdienu trīsdesmitgadnieku paaudzi gan paša autora darbu vidū, gan visā latviešu literatūrā. Trīsdesmitgadniekus, kas dzīvi iekārtojuši atbilstoši eiromontam, viņš nosauc par paaudzi, kura ir “no tā dēvētās ārzemju ilustrēto žurnālu paaudzes, kura vēlāk līgani pārāugs Ikea mēbeļu paaudzē”.⁴

Galvenais varonis dzīvo it kā ikdienas surogātā – “jaunā, paša iztēles radītā un literāru pretenziju stiprinātā kokonā”.⁵ Latvijā populāro apzīmējumu “eiromonts” P. Bankovskis attiecina uz neatkarības atgūšanas gadu dzīves un domāšanas veidu: “Jā, tas nekas cits kā eiromonts. Sapuvušu sienu, iztrupējušu grīdu, cauru jumtu un izlodzītas elektroinstalācijas piesegšana ar glīti pieskrūvēta rīgipša plāksnēm, plastmasas pakešu logiem, balti krāsotām vafeļu raksta tapetēm, pašām lētākajām halogēna spuldzītēm, lamināta parketu un sulīgi zaļiem kaprona augiem, uz kura fona laiskoties ar šķirnes suni vai risināt no “Hameleonu rotaļām” noskatītos paaudžu konfliktus ar jau pieaugušajiem bērniem. [...] Pēc eiromonta pāri paliek meistarīgi nogrimēts neliels, kurā no dzīvā atmiņā esošā cilvēka vairs nav palicis nekā – tik bieza un nogludināta krāsas kārtā, zem kuras savus tumšos darbus jau sākusi mūžība. Un pat saldenā liķa trūdu smārda vietā nāss saož nenosakāmi sintētiskas izcelsmes balzama un mirru aromu. Ikviens ir Tomasa Manna Gustavs fon Ašēnbahs, tāpēc nāves mirklī spiests pārtapt par barokāli pūderētu, izkrāšļotu ķēmu.”⁶

Romāna Pauls īsti negrib būt par dzīvu nelieli (atšķirībā no daudziem vienaudžiem viņš spēj savu darbību analizēt un vērtēt), tāpēc svarīgi ir cilvēka identitātes meklējumi un dažādu mītu dekonstrukcija. Romāns sākas un beidzas Rodas salā, un tas ir laiks pēc 11. septembra, tāpēc mūsdienas, bet Pauls domās izspēlē divus savus dzīves variantus no bērnības līdz tagadnei – kurš ir īstāks, autors atbildi nedod. Identitātes meklējumi Paulu noved pie dzimuma maiņas, tas notiek Rodas salā, un reizē viņam tiek īpašs gēns, kas saglabā ilgdzīvošanu.

Bet kāds sakars visam ar Atlantīdu? Izrādās, ieeja Atlantīdā ir Rodas salā, un to ir izpētījuši latviešu zinātnieki, bet viņu atklājumu grib

*G. Bereļa stāstu krājuma
"Mīnotaura medības" vāks.
Cover of Guntis Bereliš' collection
of stories "The Hunt
for the Minotaur"*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

nozagt starptautiskās sazvērētības tīkla dalībnieki, kuru vidū ir bijušie čekas un mūsdienu Latvijas politiskās elites pārstāvji. Atlantīda ir latviešu pirmsdzimtene, viņi (mēs) ir saglabājuši ļoti vērtīgo senatnes cilvēka gēnu, tāpēc latviešiem ir iespēja kļūt par izredzēto tautu un pasaules politikas noteicējiem. P. Bankovskis Atlantīdas un latviešu kopīgo senatnes teoriju konstruē pamatīgi un veikli – ar atsaucēm uz senajiem un viduslaiku autoriem, izmantojot dažādas mūsdienu zinātnes atziņas, sameklējot zīmējumus un faktus. Protams, izmanto arī D. Brauna "Da Vinči koda" principi, bet reizē romāna Atlantīdas motīvs ir arī parodija par ārzemju romāniem, kas atklāj dažādus baznīcas un citu slepenu organizāciju noslēpumus (Grāla kausu, templeišu bagātības, Aristoteļa "Poētikas" komēdijas daļu, Jēzus sieviešu dzimumu utt.). Romāna galvenais varonis īsti nepieņem šo teoriju,

kaut romāna beigās tā noder praktiski. Atlantīdas mītu autors izmanto, galvenokārt lai ironiski demitoloģizētu Latvijā divas populāras teoriju sistēmas – Latvijas politiķu vidū populāro sazvērētību un tīklu teoriju un latviešu vidū populāros latviskās identitātes meklējumus senatnē, piemēram, Indijā vai Pokaiņos. P. Bankovskis piedāvā daudz cienījamāku un pazīstamāku latviešu un Eiropas pirmsdzimteni – Atlantīdu. P. Bankovska romāna centrā ir Eiropa un eiropietis, tāpēc arī romāna koncepcijā nozīmīga ir Rodas sala un Senā Grieķija. Šajā romānā grieķu mīti izmantoti, lai apzinātu mūsdienu cilvēka eiropieša identitātes problēmas.

Gunta Bereļa stāstu krājums "Mīnotaura medības" (1999) ir spēle ar literāriem tematiem, kas apliecina mākslas absolūto suverenitāti. Visi stāsti ir opozīcijā reālismam kā daiļrades metodei vai literatūras virzienam. Stāstu krājumā ir gan stāsts "Bekets ir dzīvs", gan "Rūdolfs Blaumanis.

Velniņi", gan "Reālisms. Apsūdzētā versija" un citi. Stāsts "Mīnotaura medības" veidots kā vēstules, ko kāds bruņinieks Berylli Wendenensi (laikam kāds autora priekšsēncis no Cēsīm) raksta kādam dzejniekam 1227. gada vasaras nogalē, ka viņš dodas uz mazu Krētas ciematu, lai nogalinātu Mīnotauru, kurš vēl arvien katru gadu prasa septiņu jaunavu un jaunekļu dzīvības. Bruņinieks par Mīnotaura eksistenci nešaubās un dod savu variantu, kāpēc Tēsejs viņu nav nogalinājis. Abi taču bijuši pusbrāļi, turklāt Tēsejam par sievu kļūst Mīnotaura māsa Ariadne, politiski un ekonomiski Tēsejam un Mīnojam bija neizdevīgi nogalināt Mīnotauru vai piekrist tā nogalināšanai. Bruņinieks gan pieticīgi raksta – ka Mīnotaurs piekritis nenogalināt cilvēkus, bet pārtikšanai izvēlēties vergus, karagūstekņus, čūskas un ķirzakas. Savukārt Tēsejs, gribēdams kāpt tronī, atēniešiem tikai izstāstījis skaistu stāstu, kura galvenais varonis bijis viņš pats. Pirmspēdējā vēstulē skaisti apraksta, kā bruņinieks cīnījies ar Mīnotauru un gājis bojā varonīgā cīņā. Beidzamajā vēstulē viņš izstāsta, ka jaunekļi un jaunavas uz Mīnotaura labirintu gājuši mierīgi, tur nav bijis nekāda Mīnotaura, bet labirintā galā bijusi gandrīz vai Ēdene, kurā pasaule bijusi daudz skaistāka nekā ārā, tā izstarojusi skaistumu un mieru kā sastindzis baznīcas gleznojums. Te pretstatīti divi mākslas tipi – statistiskais un dinamiskais (apolloniskais un dionīsiskais). Cilvēks, uzturoties tikai statiskajā pasaulē, kurā, kā raksta autors, neskraida Mīnotaurš, kļūst vecs un pelēks. Bruņinieka pasaule ir ārpus Mīnotaura alas, bet vilina arī alas miers, rakstnieks vienmēr ir izvēles priekšā.

G. Berelis stāstā veido aktīvu dialogu starp dažādiem tekstiem un to veidošanas principiem, te ir grieķu mīts, viduslaiku tekstu tradīcijas un postmodernisma stāstu veidošanas principi, ar kuru palīdzību autors piedāvā mūsdienu lasītājam dažādus Mīnotaura mīta un bruņinieka stāsta variantus.

Literatūra ir savdabīgas Mīnotaura medības, stāsta vērtība ir pats stāsts, realitātei nav nozīmes, kas īsti bijis ar Mīnotauru, to nezina neviens, un stāstā Mīnotaura likteni nenosaka Mīnotaurš, bet autors, to cenšas apliecināt G. Berelis.

Latviešu literatūrai 20. un 21. gadsimta mijā veidojas aktīvs un daudzpusīgāks dialogs ar antiko literatūru un kultūru, blakus latviešu folklorai un kristīgajiem tekstiem antikā pasaule arvien vairāk literatūrā tiek aktualizēta kā autora un lasītāja eiropeiskās identitātes veidotāja.

Atsauces

- ¹ Kalniņš J. *Sadursmes krēslas laikmetā*. Rīga: Preses nams, 1993. 222.–223. lpp.
- ² Par antīko filozofiju A. Bela darbos ir rakstījusi D. Lūse grāmatā “20. gadsimta latviešu literatūra un politika” (2008).
- ³ A. Aizpurietes teiktais lasāms uz grāmatas ceturtā vāka.
- ⁴ Bankovskis P. *Eiropremonts*. Rīga: Valters un Rapa, 2005. 60. lpp.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ Turpat, 61. lpp.

Ieva Kalniņa

The world of antiquity in the Latvian prose of the late 20th and early 21st century

Summary

The article deals with a generation of Latvian authors that made their literary debuts in the 1990s and are now the most prominent representatives of Latvian contemporary literature: Gundega Repše, Nora Ikstena, Pauls Bankovskis, Jānis Einfelds and Arvis Kolmanis among others.

The tradition of Latvian prose has changed, as this generation of writers have renounced a realistic narration and author's position, and are characterized by a changeable viewpoint, use of various strata of language, the presence of post-modernism and intertextuality. Their prose reveals the presence of three different cultural influences: Latvian folklore and Baltic mythology; allusions to Biblical texts; and the literature of antiquity. The presence of the world of antiquity can be seen in the works by Gundega Repše, Arvis Kolmanis, Jānis Einfelds, Pauls Bankovskis, Alberts Bels and other authors. Antique motifs, images and stories were used especially widely as Latvia was preparing to accede to the European Union, as authors thus were pointing at one of the most essential sources of the modern-day European culture. In her novel "The Cry of Tin", Gundega Repše employs motifs of antiquity as an alternative to signs of Soviet culture. An antiquity-based symbolism can also be seen in "The Drunkard Amor or the Dead God", a novel by Arvis Kolmanis. The title of the novel contains two significant indications – that Amor, the Roman god of romance, is not only drunk, he is also an alcoholic and dead, because he is the god of the late 20th and early 21st century. In this work, the author uses the classical image as a very familiar sign without going deeper into the world of antiquity. The most natural transformation of people, gods and plots of antiquity into poetic impulses can be seen in Janis Einfelds' collection of stories "The Vendor of Pornographic Pictures" (2001) creating an absolutely sovereign world of Einfeldian prose in Latvian literature.

There are works in Latvian prose in which classical myths are retold comprehensively and in great detail, although they are subjected to authors' interpretations. In his novel "Eurorenovation", Pauls Bankovskis

delivers highly detailed versions of the Atlantis myth, Plato's dialogues "Timaeus" and "Crito", as well as the history of the quest for Atlantis. Bankovskis constructs a theory of a common history of Atlantis and the Latvians thoroughly and elegantly, with references to classical and medieval authors, various discoveries of modern science, as well as drawings and facts.

"The Hunt for the Minotaur" (1999), a collection of stories by Guntis Berelis, is a juggle with literary themes and subjects asserting the absolute sovereignty of art, as all stories there are in opposition to realism as a creative method or a literary trend. In his stories, Berelis creates active dialogues between various texts and the principles of their creation. Using Greek myths, medieval literary traditions and the principles of the post-modernist narrative the author offers the modern-day reader various versions of the Minotaur myth and chivalric romance. Literature itself is a kind of a hunt for the Minotaur, the value of a story is the story itself, reality is irrelevant, nobody really knows what happened to the Minotaur, and the fate of the Minotaur is determined not by the Minotaur itself but the author of the story, according to Berelis.

In the late 20th and early 21st century, Latvian literature develops an active and more comprehensive dialogue with classical literature and culture. Along with Latvian folklore and Christian texts, the world of antiquity is increasingly tapped as a source of the European identity of both the author and the reader.

Baiba Jaunslaviete

Latviešu dziesmu svētki vācu un krievu preses atsauksmēs (1873–1938)

19. gadsimta septiņdesmitajos gados Rīgā jau ritēja samērā rosīga latviešu koncertdzīve. Dažādu tautisku organizāciju, pirmām kārtām Rīgas Latviešu biedrības (RLB), paspārnē ik pa laikam notika koncerti, kuros piedalījās gan tagad pusaizmirsti mākslinieki, gan vēlāk par nacionālajiem klasiķiem kļuvušie. Tiesa, līdz pat 20. gadsimta sākumam šī vētraini daudzpusīgā darbība (vieni un tie paši cilvēki bieži uzstājās gan solistu, gan diriģentu un komponistu ampluā) bija pārsvarā latviešu preses, nevis vietējo vācu un krievu laikrakstu uzmanības lokā. Vācu un krievu izdevumi šajā periodā joprojām, sekojot daudzus gadu desmitus senai tradīcijai, izvērtēja galvenokārt savu tautiešu, kā arī izcilu ārzemju viesmākslinieku koncertus.

Tomēr bija viena latviešu mūzikas dzīves joma, kas spēja regulāri ieinteresēt cittautu recenzentus un ar laiku lika viņiem mainīt savu attieksmi pret latviešu profesionālo skaņu mākslu kopumā, proti, vispārējie dziesmu svētki. Kopš saviem pirmsākumiem 1873. gadā un arī turpmāk, visā pirmspadomju periodā (līdz Latvju dziesmas devītajiem svētkiem 1938. gadā), tie saistīja vācu un krievu preses uzmanību krietni biežāk nekā jebkura cita latviešu muzicēšanas joma.

Atsauksmes par latviešu komponistu jaunradi, arī par viņu apdarinātajām tautasdziesmām, vācu presē parādās, sākot jau ar Pirmajiem vispārīgajiem latviešu dziedāšanas svētkiem (1873). Interesanti, ka tajās nekādā veidā neizpaužas pretestība latviskuma idejai, t. i., īpašība, ko vietējiem vāciešiem ne reizi vien pārmeta jaunlatvieši. Acīmredzot mūzikas kritiķi pārstāvējuši lielākoties liberālāko un tolerantāko savas nacionālās kopienas daļu. Laikraksta “*Zeitung für Stadt und Land*” recenzents par svētku repertuāra augstvērtīgākajām dziesmām atzīst tās, kurās saklausījis nacionālo kolorītu, un viņa rakstītajā jūtama nožēla, ka ne visi latviešu komponisti to akcentējuši: “Daudzos jauktā un vīru kora dziedājumus mēs gribētu iedalīt trīs kategorijās. Pirmo veidoja dažas no vācu valodas latviski tulkotas vācu komponistu (Abta un Šūberta) dziesmas. No tām tikai nenožīmīgi atšķīrās dziesmas, kas, lai arī latviešu valodā sacerētas,

drīzāk ieturētas vācu dziesmu formā un garā. Šeit mēs vēlētos ierindot K. Bau ma ṇ a [Baumaņu Kārļa – B. J.] dziesmas. Visbeidzot, programmas lielākā daļa, kas šoreiz visvairāk saistīja mūsu interesi un visspilgtāk atspoguļoja svētku ievirzi, sastāvēja no četrbalsīgi harmonizētām latviešu tautas melodijām. Visas apdares bez izņēmuma bija veidotas prasmīgi. Šai ziņā no plašā dziesmu klāsta īpaši izcelsim [...] J. C. [Jāņa Cimzes – B. J.] apdarināto “Jāņa dziesmu”.¹ Cimzes “Jāņa dziesma” – faktiski vairāku Jāņu dziesmu virkne – visvairāk saistījusi šā paša laikraksta uzmanību arī Otrajos vispārīgajos latviešu dziedāšanas svētkos (1880): “Visas pārējās latviešu tautas melodijas reizumis līdzinās citu nāciju dziesmām [...], turpretim Jāņu dziesmas ar savu līgo iemieso latvisko raksturu vistīrākajā, pilnīgākajā veidā.”² Otrās lielākās Rīgas vācu avīzes “Rigasche Zeitung” kritiķis, izvērtējot šos svētkus, latviešu tautasdziesmas raksturo kā “īpatnēji valdzinošas, lielākoties minorā ieturētas” melodijas; arī viņš sevišķi izceļ “Jāņa dziesmu”, kuras radītais iespaids bijis “savā ziņā gluži neapkrastāms”.³

Krievu prese pirmos trīs latviešu dziesmu svētkus nav aplūkojusi no mūzikas viedokļa, bet tikai politiskā aspektā. Taču Ceturtajos vispārējos latviešu dziesmu un mūzikas svētkos, jau 1895. gadā, krievu recenzentu uzmanības lokā pirmoreiz nokļūst arī latviešu komponistu skaņdarbi, un to vērtējumā parādās jauni, no vācu preses atšķirīgi akcenti. Latviešu mūzikā tolaik tik izplatītais tautasdziesmas apdares modelis, kur nacionālo savdabību atspoguļo pati melodija, bet harmonizācija veidota vācu tradīciju garā, krievu kritiķiem nešķiet pievilcīgs. Raksturīgs ir, piemēram, avīzes “Рижский вестник” recenzenta K. Koņinska komentārs (1895): “Biju gaidījis vairāk oriģinālā, vietējā kolorīta, taču pārliecinājos, ka dominē vāciskā stila atdarinājumi. Harmoniskās balssvīrzes zinātne apgūta pamatīgi, daudzbalssība ir tik piebļīveta, ka ne adatiņai nav kur nokrist – tik rūpīgi aizpildīti visi intervāli. Vai motīvi bija autoru izgudroti, vai arī no tautasdziesmām aizgūti un harmonizēti, to bija grūti noteikt – tik ļoti meistarība dominēja pār jaunradi un iedvesmu.” Savukārt par Ernesta Vignera veidoto tautasdziesmas “Pūt, vējiņi” apdari teikts: “[Tā] ir ļoti blīvi harmonizēta, ar hromatiskiem gājieniem, ar visādām kontrapunkriskām viltībām, [...] vispār tas ir drīzāk garlaicīgi sarežģīts harmonijas uzdevums *Liedertafel* konkursam, nevis svaiga, tautiska, kolorīta dziesma.” Ievēribas cienīga ir arī K. Koņinska atsauksme par Ceturtajos vispārējos latviešu dziesmu un mūzikas svētkos atskaņoto Jurjānu Andreja kantāti “Līgojat, līksmojat”: “Jurjāna kga kantāte skan ļoti pilnīgi un skaisti. Bet šīs mūžīgās 6/8, šīs monotona un apnicīgais ritms! *Allegro* ir vesels vācu “*Gesang*”. [...] Vairāk par pārējām daļām man patīk epizode minorā vīru korim no burta E (125.–126.–127.–128. lpp.) līdz burtam F, kur man būtu gribējies saklausīt kaut ko no seno latviešu pagāniskā rituāla, tiesa,

Jurjāna kgam tas izteikts ļoti vāji, ir tikai mājiens, nevis apzināta idejas izpausme.” Rakstā ietverts arī pamācošs ieteikums latviešu komponistiem: “Vācu konservatorijās tapusi zinātne ir dziļi ietekmējusi latviešu mūziku. Protams, savureiz šī zinātne ir vajadzīga un nepieciešama, taču, jo vairāk to izmanto kā mācību līdzekli, jo sliktāk komponistam; tā jānomaina ar svaigu, vienkāršu, nemākslotu tautasdziesmu harmonizāciju, kur katra balss ir patstāvīga dziesma, nevis formāla intervālu shēma.”⁴

Šie K. Koņinska spriedumi raisa visai pretrunīgu attieksmi. No vienas puses, aicinājums pievērsties tieši pagāniskajam jeb pirmskristietības laikmetam rāda viņu kā Rīgas mūzikas dzīves kontekstā neparasti moderni domājošu kritiķi. Faktiski Koņinskis priekšvēsta jau nākamā – 20. – gadsimta mūzikai raksturīgo tieksmi uz tā saukto barbarismu jeb pirmatnēji skarbu folkloras traktējumu, kas guvis izpausmi, piemēram, daudzos Igora Stravinska, Bēlas Bartoka un citu komponistu darbos. Arī aicinājums harmonizēt tautas melodiju tā, lai katra balss skanētu kā “patstāvīga dziesma”, atspoguļo jau 20. gadsimta skaņu mākslai raksturīgas tendences – polifonijas atdzimšanu un tautas daudzbalssības, piemēram, heterofonijas, ienākšanu profesionālajā mūzikā.

No otras puses, ja aplūkojam pašu kritizēto skaņdarbu, proti, Jurjānu Andreja kantāti “Līgojat, līksmojat”, tad grūti piekrist secinājumam par tās pārmērīgo vāciskumu. Protams, šajā kompozīcijā ir daudzas no Rietumeiropas aizgūtas mūzikas leksikas zīmes, piemēram, fanfaru intonācijas sākumā, taču diez vai tās aizēno latvisko kolorītu. Turklāt tieši K. Koņinska minētais, viņa vārdiem runājot, “monotonais un apnicīgais ritms” kora dziedājumā visspilgtāk atspoguļo latviešu folkloras ietekmi: saikni ar tā saukto tecīņu soli daudzās senatnīgas cilmes dejās.

Sava loma kritiķa pozīcijā droši vien bijusi arī slēptajai krievu un vācu pretstāvei Baltijā. Tomēr vienlaikus viņa aicinājums piesātināt ar nacionālu savdabību ne tikai kordziesmas melodiju, bet arī harmoniju un citus mūzikas valodas parametrus neapšaubāmi varēja ieviest svaigu vēsmu latviešu mūzikā. Jāatgādina, ka uz šādu folkloras traktējumu savos skaņdarbos, visticamāk, neatkarīgi no kritiķa Koņinska ieteikumiem, bet tās pašas krievu skolas (īpaši Modesta Musorgska) ietekmē, tiecās arī komponists Emīlis Melngailis. Viņš gan šajā periodā tikai sāka savu darbību un 1895. gada dziesmu svētku programmā vēl nebija pārstāvēts.

K. Koņinskim radniecīgus uzskatus par latvisko, vācisko un krievisko paudis arī Vsevolods Češiņins laikrakstā “Рижская мысль” reportāžā, kas veltīta Piektajiem vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem (1910).

Viņš ir viens no nedaudzajiem tā laika mūzikas kritiķiem, kuru pilni vārdi un dzīvesstāsti mums ir zināmi.⁵ Šis recenzents tiecas īpaši akcentēt latviešu tuvību krievu, nevis vācu kultūrai: “No Rietumāzijas latviešu senči

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Vsevolods Češihins.
No/From:
“Панорама Латвии”
1995. Nr. 42.

Fragments no V. Češihina raksta “Латвийское певческое празднество”
(iedaļa “Светский концерт”).
A fragment of Vsevolod Cheshikhin’s article “The Latvian Song Festival”
(section “The Secular Concert”)
No/From: “Рижская мысль” 1910. Nr. 866.

atnesuši to senseno piecu skaņu gammu [resp., pentatoniku – B. J.], kas ir pamatā arī pašām senākajām krievu tautasdziesmām. Taču gregoriskās skaņkārtas, ko Gļinka lietojis darbā ar krievu tautasdziesmu, latviešu apdarēs parādījušās tikai nesen, to latviešu ietekmē, kuri pabijuši Krievijas konservatorijās. Latviešu dziesma vēl gaida savu Gļinku; pagaidām tā visbiežāk harmonizēta pēc vācu paraugiem, kuri tai “nepiestāv”. Tomēr pat šādā veidolā latviešu dziesma saglabā savu oriģinālo, pa daļai slāvisko ievirzi (pastāvīgās svārstības starp mažoru un minoru).⁶

Līdzšinējā apskatā raksturoti galvenokārt cittautu kritiķu viedokļi par latviešu komponistu veidotajām tautasdziesmu apdarēm, mazāk pievēršoties oriģināldarbiem. Tā nav nejaušība, jo Rīgas vācu un krievu recenzenti, vērtējot dziesmu svētku programmas, tieši tautiskā kolorīta izpausmes arvien apcerējuši visplašāk. Skaņdarbos, kuros šāds kolorīts nevalda vai nav izvirzīts priekšplānā, cittautu kritiķi tiekušies meklēt ne tik daudz komponistu individuālo savdabību, cik stilistisko ietekmju avotus, proti, reālus vai šķietamus aizguvumus no pasauleslaveniem meistariem. Piemēram, Otrajos vispārīgajos latviešu dziedāšanas svētkos atskaņotā Baumaņu Kārļa “Trimpula”, pēc “Rigasche Zeitung” ieskata, komponēta, balstoties uz kādu Kārļa Marijas Vēbera motīvu (1880).⁷ Piektajos vispārējos latviešu dziesmu svētkos izpildītais Jāzepa Vītola kordarbs “Dieva lūgums” Vsevoloda Češihina recenzijā avīzē “Рижская мысль” raksturots kā ļoti jauka, melanholiska kompozīcija, kas veidota P. Čaikovska manierē (1910).⁸ Sešpadsmit gadus vēlāk (1926) Vidvuds Jurēvičs⁹ laikrakstā “Сегодня вечером” aplūko Sestajos latvju vispārējos dziesmu un mūzikas svētkos notikušo solodziesmu rītu un atzīst, ka Emiļa Melngaiļa “Zeltītās lapas” ir nedaudz radniecīgas pazīstamajai Žila Masnē “Elēģijai”, tomēr pārspēj to jūtu tiešuma ziņā; savukārt jaunās komponistes Paula Licīte un Lūcija Garūta, pēc šā recenzenta domām, ir Edvarda Grīga un agrīnā Aleksandra Skrjabina pavēnī (1926).¹⁰ Rihards Oto Ginters¹¹ laikrakstā “Rigasche Rundschau” uzsver, ka Septīto latvju vispārējo dziesmu svētku kamerkoncertā atskaņotais Jāņa Mediņa “Klavieru trio” pilnībā veidots moderno krievu garā (1931).¹² Protams, arī šādas paralēles, lai gan bieži visnotaļ subjektīvas, latviešu lasītājam var būt interesantas un sniedz pilnīgāku priekšstatu par komponistiem. Tomēr vienlaikus ir skaidrs, ka mūzikas vītoliskā, melngailiskā vai garūtiskā savdabība pirmām kārtām jāformulē mūsu pašu publicistiem un pētniekiem; cittautu vērotāju interešu lokā tā nokļūst daudz retāk nekā nacionālais kolorīts.

Tikrāl par svētku programmās iekļauto latviešu mūziku. Vērtējot tās **atskaņojumu**, cittautu kritiķi jau kopš Pirmajiem vispārīgajiem latviešu dziedāšanas svētkiem atzinuši samērā augsto vai pat “pārsteidzoši augsto” līmeni – šādus vārdus lieto “Zeitung für Stadt und Land” recenzents

(1873).¹³ Protams, arī šajā jomā reizēm ir kritiskas piezīmes. Interesanti atzīmēt kādu interpretācijas nepilnību, kas cittautu preses atsauksmēs gan par dziesmu svētkiem, gan latviešu koru kultūru kopumā pieminēta ne reizi vien, dažādos gadu desmitos. Tā ir pārmērīgā sieviešu, jo sevišķi augsto balsu, dominante. Pirmoreiz šo iezīmi akcentē “Zeitung für Stadt und Land” Otro vispārīgo latviešu dziedāšanas svētku aprakstā (1880): “Raksturojot latviešu balsis kopumā, īpaši jāizceļ sieviešu un meiteņu grupa – tajā mēs bieži dzirdam visai krāšņus soprānus, kas tiešām apbur ar savu augstākajā mērā dabisko svaigumu. Daudz retāk saklausāmi īstialti, zemākās balsis lielākoties ir mecosoprāni, bez izteikta altu tembra. Vīru balsu skanējums ir vājāks, nav nedz skaistu tenoru, nedz arī patiesi dziļu basu.”¹⁴ Savukārt “Rigasche Zeitung”, rakstot par šo pašu svētku dziesmu karu, konstatē: “Kāda iezīme mums dūrās ausīs gandrīz pie visiem vīru koriem bez izņēmuma – proti, labu, spēcīgu tenora balsu trūkums, kas, mūsaprāt, jau ir bezmaz vai specifiska latviešu cilts īpatnība. Līdzīgi ir ar alta balsīm: arī tās, it sevišķi salīdzinājumā ar ārkārtīgi svaigajiem, daiļskanīgajiem un spēcīgajiem soprāniem, nenoliedzami paliek ēnā.”¹⁵ 1910. gadā jaundibinātā “Rigasche Neueste Nachrichten”, rakstot par Piektajiem vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem, pauž jau vispārinātāku spriedumu par šo pašu tēmu: “Tieši vīru dziedājums, šķiet, ir latviešu vājā vieta, jo pat kompozīcijas ar nelielām tehniskām grūtībām, piemēram, A. Jurjāna “Latvijā” un “Svētku himna” [...] daiļskanības ziņā lika vēlēties krietni vairāk.”¹⁶ Mazliet atkāpjoties no dziesmu svētku tēmas, jāpiebilst, ka šī pati doma gūst turpinājumu recenzijās par koncertdzīvi jau Latvijas brīvvalsts laikā. Lūk, kā 1929. gadā latviešu koru sniegumu laikrakstā “Rigasche Rundschau” raksturo Rihards Oto Ginters: “Latviešu jauktajos koros vienmēr ļoti dominē sieviešu balsis – to esmu uzsvēris jau bieži. Taču šī dominante laikam izriet tieši no tautas gaumes. Ne velti arī visas jaunākās kompozīcijas orientētas uz šādu atskaņojuma manieri. Bet tajā pašā laikā vīru balsu materiāls reizēm, un to nācās konstatēt arī šai vakarā, ir tembra ziņā ārkārtīgi patīkams. Tāpēc, manuprāt, jānožēlo, ka viņu dziedājums gandrīz vienmēr aprobežojas ar *piano*.”¹⁷

Acīmredzot tieši sieviešu balsu kvantitatīvajā un arī kvalitatīvajā pārsvarā latviešu koros vācbaltieši saskatīja būtiskāko atšķirību no savas kopdziedāšanas tradīcijas. Tā balstījās galvenokārt uz vīru koru biedrībām, un tikai vīru kori arī piedalījās vācbaltiešu dziesmu svētkos.

Centieni raksturot atsevišķu latviešu diriģentu personības cittautu presē parādās vienīgi saistībā ar Latvijas brīvvalsts perioda dziesmu svētkiem, un arī tikai epizodiski. Īss, bet trāpīgs ir Gvido Hermana Ekarta¹⁸ atzinums par trim latviešu kordiriģēšanas *lielmeistariem* – Teodoru Kalniņu, Teodoru Reiteru un Emili Melngaili. Tas sniegts Sestajiem latvju

vispārējiem dziesmu un mūzikas svētkiem (1926) veltītajā atsauksmē "Rigasche Rundschau": "Bija ļoti interesanti vērot takts ziņā meistarus darbā un, izejot no viņu diriģēšanas veida, spriest par viņu temperamentu un būtību. Te varēja atrast visas gradācijas, no stoiska miera līdz kaislīgai ekstāzei. No Reitera kunga sprēgāja viņam raksturīgais subjektīvais spēks, viņš skaņas teju vai rāva no gaisa pie sevis. Pretstats bija Kalniņa kungs, kurš diriģēja ar mierīgu, aukstasinīgu eleganci. Melngaiļa kungs stāvēja kā par uzvaru pārliecināts karavadonis sava pulka priekšā."¹⁹

Daļēji radniecīgas iezīmes šo trīs diriģentu žestos fiksējis arī šis pašas avīzes korespondents Oskars Grosbergs,²⁰ rakstot jau par Astotajiem vispārējiem dziesmu svētkiem (1933): "Diriģentu kungu vērošana kļūst par tīri optisku baudu. Lūk, elegantais T. Kalniņa kungs, kura viņņojošajām mākslinieka krēpēm jāatstāj uz dziedātājām viņa iecerētais iespaids. Kalniņš diriģē uzmanīgi, ar elegantām un noapaļotām kustībām. T. Reitera kungs vada kori brīžam mazliet nervozi, tomēr jūtams, ka no viņa strāvo izcils suģestijas spēks. Emīlis Melngailis izturas mierīgāk, viņa žestos bieži ir kaut kas maģijai līdzīgs, bet reizēm šis vīrs koristos, kuri nespēj izsekot viņa nodomiem, iemet arī savu *quos ego*!²¹; šādos brīžos Melngailis izlokās, tā sakot, mokpīlnā spirālē, un varētu domāt, ka viņš teju teju izlidos no platās frakas."²²

Savukārt Vidvuds Jurēvičs laikrakstā "Сегодня" Septīto latvju vispārējo dziesmu svētku apskatā (1931) akcentē kādu Emīļa Melngaiļa diriģēšanas īpatnību. Proti, pretstatā žirgtajam Paulam Jozuusam E. Melngailis, pēc V. Jurēviča vārdiem, "acīmredzami mīl iedziļināties skanējumā, vēlas papildzināt izteiksmīgos akordus, taču rezultātā cieš ritms, un tempi kļūst gurdēni, nedzīvi".²³

Mūsdienās vairs nav iespējams pārbaudīt, cik daudz patiesības ir šajā kritikā. Tomēr norāde par lēnajiem tempiem šķiet interesanta; tā, iespējams, netieši atspoguļo ne vien E. Melngaiļa diriģēšanas manieri, bet arī viņa komponista savdabību, kurā lie-la loma ir diatoniskās harmonijas

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Vidvuds Jurēvičs.
No/From: *Latvju skaņu
mākslinieku portretes.
Rīga, 1930.*

*Teodors Hermanis Pantēniuss.
No/ From: Latvijas Nacionālās
bibliotēkas Reto grāmatu
un rokrakstu nodaļa.
Department of rare books
and manuscripts
of the Latvian National Library*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

daudzkrāsainībai. Varbūt tāpēc viņam, diriģējot arī citu komponistu darbus, gribējies paildzināt harmoniskās krāsas, izbaudīt tās, nevis traukties līdz melodijai.

Interesi raisa arī dziesmu svētku **etnopolitiskais rakurss**. Tieši šis aspekts allaž ir spilgti atspoguļojis laikmeta gaisotni. Bieži vien vācu un krievu presē latviešiem pārmests, ka viņi svētku aizsegā pauž naidīgumu pret citām nacionālajām grupām un vēlas iegūt lielāku politisko varu. Šo tēmu jau visai plaši, ar konkrētiem piemēriem, iztirzājusi Vizbulīte Bērziņa savā pētījumā “Tautas muzikālā atmoda latviešu publicistu skatījumā” (1983).²⁴

Tomēr latviešiem adresētie pārmēti ir tikai viena un nebūt ne raksturīgākā šķautne cittaustu preses viedokļos. Pārlapojot 19. gadsimta pēdējās trešdaļas laikrakstus, jāsecina, ka vācbaltiešu autori dziesmu svētkus sākotnēji uztvēra labvēlīgi un ļoti ieinteresēti. Vispārējo nostāju spilgti atspoguļo kāds ar iniciāļiem T. P. parakstīts apcerējums laikrakstā “Rigasche Zeitung” (1873). Tā autors, visticamāk, bijis toreizējais šīs avīzes līdzstrādnieks Teodors Hermanis Pantēniuss.²⁵ Plašu ievēribu viņš bija guvis ne vien Baltijā, bet arī Rietumeiropā kā rakstnieks, vēsturisku romānu autors.

T. H. Pantēnusa atsauksmē par dziesmu svētkiem savijas vairākas tematiskās līnijas – gan paša autora atmiņas par bērnībā dzirdētajām latviešu aukles un muižas kalpotāju dziesmām, gan atgādinājums par vācu mācītāju ieguldījumu latviešu kultūras attīstībā un arī dziesmu svētku tradīcijas tapšanā:

“Latviešu dziedāšana! Latviešu dziesmas! Tiem no mums, kas uzauģuši laukos vai mazpilsētā, jau pirmās latviešu dziesmas skaņas atsauc

atmiņā mīlo, skaisto bērniņu – laiku, kad šīs meldijas skanēja mums visapkārt, no rīta mūs modināja un vakarā iežūžoja miegā; jo cieši pie mums ir savijusies vācu laucinieka un latviešu dzīve. Jau zīdītāja lielākoties ir latviete, latviešu aukle vada arī mūsu pirmos soļus, stāsta mums pirmās pasakas; arī pašu māte, apliecinot savu maigumu, labprāt lieto mīļvārdiņiem tik bagāto latviešu valodu. Vēl vairāk. Daudzi no mums, it īpaši mēs, kurzemnieki, dzīves pirmajos gados runājām latviski un tikai ceturtajā piektajā mūža gadā esam apguvuši vācu valodu; dažs labs savu latvisko iesauku, ko viņam bērnodienās devuši kalpotāji, ir saglabājis visu mūžu. [...] Ja ņemam vērā, ka latviešu dziedāšanas biedrībām ir labākajā gadījumā ducis gadu, bet vairumam pat krietni mazāk, nevar vien nopriecāties par šo teicamo biedrību uzplaukumu. Tās tomēr ir visdrošākais līdzeklis, kas ļauj pārvarēt rupjību ļaužu attiecībās, izcili piemērotas, lai mūsu lauku tautai pavērtu iespēju gūt prieku no cēlākām dzīves baudām. Mūsu garīdznieki zināja, ko dara, kad rūpīgi ieklausījās tautasdziesmā un to pierakstīja, kad veica visu no savas puses iespējamo, lai palīdzētu šādām dziedāšanas biedrībām veidoties.”²⁶

Tikai viena rindkopa šajā romantiski jūsmīgajā rakstā ietver kādu kritisku piezīmi, un, domājams, tā atsedz vienu no cēloņiem, kāpēc jaunlatviešu un vācbaltiešu inteliģences attiecībās valdīja zināms saspīlējums: “Bet vai jūs, mūsu latviešu novadnieki, arī zināt, ka jūsu svētki būtu varējuši būt vēl daudz svinīgāki, vēl daudz skaistāki? Jums būtu vajadzējis izrādīt mazliet laipnāku pretimnākšanu saviem vācu novadniekiem. Vienotība un uzticama kopā turēšanās ir vietā visur, bet īpaši jau svētkos. Kā gan mūsu pilsēta būtu varējusi sveikt jūs, svētku rotā posusies, kā Rīgā svinēti svētki būtu varējuši pārtapt par visas Rīgas svētkiem, ja jūs mūs vienkārši atstājat malā? Tikai tā starp citu, vienīgi sestdien pirms svētkiem, mēs no jums pašiem uzzinājām, ka jūs vispār kaut ko svinat un svinat pie mums.”²⁷ (Domāts Rīgā. – B. J.)

Arī tolaik vienīgā Rīgas dienas avīze krievu valodā “Рижский вестник” par Pirmajiem vispārīgajiem latviešu dziedāšanas svētkiem informē kopumā labvēlīgi. Taču atšķirībā no vācu preses – visnotaļ oficiāli, bez personiskas ieinteresētības un līdzpārdzīvojuma. Šāda ieinteresētība parādās tikai Otro vispārīgo latviešu dziedāšanas svētku aprakstā 1880. gadā. Šķiet, ka tās pamatā bijusi ne tik daudz vēlme sekot latviešu mūzikas attīstībai, cik centieni dzīt ķīli starp latviešiem un vāciešiem un padarīt latviešus par sabiedrotajiem cīņā pret reģionā dominējošo vācu ietekmi. Visai zīmīgas šajā ziņā ir ne vien vietējās preses atsauksmes, bet arī Krievijas galvaspilsētas korespondentu veidotās svētku reportāžas. Piemēram, Pēterburgas laikraksts “Голос” raksta: “Nesaprotama mums ir dziesmas valoda, svešas ir šo balsu skaņas, taču labi pazīstams un mūsu sirdīm tuvs ir dziedājuma

motīvs – [...] latvieši svin krievu valsts un Krievijas cara sudrabbkāzas.” [25. gadadienu, kopš pie varas nāca Aleksandrs II. – B. J.]²⁸ Turpinājumā krievu avīze atzīst: “Mums jājūtas vainīgiem igauņu un latviešu priekšā. Mēs pārāk ilgi neesam ņēmuši vērā viņu intereses un esam aizmirsuši, ka viņi ir mūsu galvenais balsts visā Baltijas piekrastē.”²⁹ Turpretī vienlaikus notikušajiem vācu dziesmu svētkiem krievu avīzes, piemēram, “Рижский вестник”³⁰, veltījušas asus pārmetumus par politisko zemtekstu.

Šajā pašā 1880. gadā lielu rezonansi vācu avīzēs guvusi Rīgas Latviešu biedrības priekšsēža Krišjāņa Kalniņa uzruna vācu dziesmu svētku dalībniekiem. Proti, pēc avīzes “Zeitung für Stadt und Land” atreferējuma, K. Kalniņš savā svētku uzrunā “akcentējis nacionālos pretstatus, kuri joprojām šķirot vāciešus un latviešus un kurus viņš labprāt redzētu zūdam uz politiskas līdztiesības un savstarpējas cieņas pamata”.³¹ Šī K. Kalniņa tēze rosinājusi vācu avīzi uz plašu pretraktu, un jūtams, ka tā autors faktiski polemizē ne tikai ar svētku runas teicēju, bet arī ar jaunlatviešu vidē valdošajiem uzskatiem kopumā: “Mūsu latvieši, kuri ieguvuši augstāku izglītību, visi ļoti labi raksta un runā vāciski un kā līdztiesīgi locekļi iekļaujas mūsu sabiedrībā, ja vien viņus pašus no tās neattur iekšējs naidīgums. [...] Katrā tautā vērojami pretstati starp valdošajiem un tiem, pār kuriem valda, starp bagātajiem un nabagajiem, starp dižciltīgajiem, pilsonību un zemnieku kārtu; interešu atšķirība nevis traucē, bet veicina sabiedrības veselīgu attīstību. Ja kāds ar “politiskās līdztiesības” jēdzienu grib nivelēt visas politiskās atšķirības, viņš rada draudus attīstījušos dzīvu organismu atkal pārvērst vienveidīgā homogēnā masā.”³²

Taču interesanti, ka jau 1888. gadā – Latviešu trešajos vispārīgajos dziedāšanas svētkos – vācu un krievu prese ir it kā mainītās lomās: krievu laikraksts “Рижский вестник” dziesmu svētku runas asi kritizē, turpretī vācu “Rigaer Tageblatt”, gluži otrādi, latviešus aizstāv. Šī pozīciju maiņa, iespējams, saistīta ar jaunu pavērsieni pašā Krievijas politikā. Lūk, daži zīmīgi citāti no diskusijas presē.

“Рижский вестник”: “Latviešu pirmais un svētākais pienākums ir nevis tiekties pēc kaut kādas nacionālās latviešu patstāvības un pašdarbības, par kuru šo jēdzienu izgudrotājiem ir tikai ļoti miglains priekšstats, bet gan censties ar visiem spēkiem palīdzēt valdībai tās labajā darbā – reģiona reformēšanā atbilstoši valsts principiem. [...] To mēs gribētu teikt attiecībā uz latviešu preses spriedumiem par dziesmu svētkiem. Jo būtu ļoti žēl, ja tās nepatiesie apgalvojumi novirzītu uzticīgos lasītājus no īstā ceļa. Latviešu pašu interesēs ir, lai tas nenotiktu.”³³

“Rigaer Tageblatt” uz to atbild: “Pēc mūsu domām, gan jau latviešu tauta pati būs spējīga spriest, kas var labāk pārstāvēt tās intereses [...] – latviešu prese vai “Рижский вестник” [...] Jānožēlo, ka skaisto svētku

harmoniskajās atbalsīs “Рижский вестник” nedraudzīgā balss ieskanas kā naidīga disonanse.”³⁴

Krievu avīze tomēr nekavējas ar dzelīgu pretreakciju: “Jaunizcepto latviešu “nacionālu” spilgtajā iztēlē šo svētku atblāzma zaigo visās varavīksnes krāsās. Tiek sagaidīts, ka šim notikumam būs neparastas sekas; latviešu oratori banketā apliecināja, ka “tas uz mūžīgiem laikiem paliks latviešu tautas vēsturiskajā atmiņā”. [...] Visa šī “bezgalīgā sajūsma” tikai liecina, ka zināmām aprindām tiešām svētku iespaidā ir krietni sagriezusies galva, un to ar saviem liekulīgajiem vēlējumiem un uzslavām ne mazā mērā veicinājusi un veicina arī vācu prese. Cik tad sen, kad vācu publicisti pārmeta latviešu preseī, ka tā, pārspriežot latviešu kultūras dižo nākotni, mulsina savus lasītājus ar veltīgām cerībām; vācu autori pierādīja, ka patstāvīga latviešu kultūra nav iespējama. [...] Taču tagad aina ir gluži mainījusies: vācu presē nav pat mājiens uz to, kas vēl vakar ar tik karstu dedzību tika apgalvots; gluži otrādi, šī prese pati veicina latviešu publikas ieslīgšanu “saldi mānīgos” sapņos, kam var sekot vienīgi “rūgta atmošanās”. Vēl vairāk, vācu izdevumi ar neparastu enerģiju ir gatavi uzbrukt ikvienam saprātīgam cilvēkam, kurš vēlas brīdināt latviešus, ka ar viņiem tiek veikti bīstami eksperimenti.”³⁵

Jāpiebilst, ka pēc Latviešu trešajiem vispārīgajiem dziedāšanas svētkiem polemiku asums uz ilgu laiku noplok. Daļēji tas skaidrojams ar latviešu dziesmu svētku rīkotāju tālredzīgi diplomātisko un varas iestādēm lojālo politiku. To atspoguļoja, piemēram, lēmums Ceturtos vispārējos latviešu dziesmu un mūzikas svētkus 1895. gadā veltīt simtgadu jubilejai, kopš Kurzeme pievienota Krievijai. Turklāt gan šo, gan Piekto vispārējo latviešu dziesmu svētku (1910) repertuārā krievu mūzikai bija lielāks īpatsvars nekā iepriekš.

Vēl kāds interesants ar etnopolitiku šķautni saistīts aspekts. Starp visiem latviešu dziesmu svētkiem veltītajiem pirmspadomju preses materiāliem šo rindu autorei izdevās atrast divas publikācijas, kurās kā liels, cēls nākamības mērķis minēti latviešiem un vāciešiem kopīgi dziesmu svētki. Pirmoreiz šādu ideju paudis Krišjānis Kalniņš 1880. gadā, jau fragmentāri citētajā apsveikuma runā Rīgas vācu dziesmu svētku dalībniekiem. Tajā viņš uzsvēris, ka reiz, kaut vai pēc daudziem gadiem, gribētu svinēt ar viņiem kopīgus, īstus latviešu dziesmu svētkus. Tomēr šie Krišjāņa Kalniņa vārdi nav guvuši atsaucību vācu aprindās, un galvenais cēlonis droši vien ir to politiskais konteksts, proti, jau iepriekš minētā prasība pēc vācu un latviešu līdztiesības, ko K. Kalniņš uzskata par šādu svētku priekšnoteikumu. “Zeitung für Stadt und Land” to komentē šādi: “Ja mēs pareizi saprotam valodu, ko Kalniņa kungs runāja vācu svētku hallē un citviet [...], mums ar viņu ejami dažādi ceļi. Viņa ceļā, kā mums šķiet, dziesmu svētkiem

isti nav vietas, un, ja nu tomēr, tad noteikti ne īstiem baltiešu dziesmu svētkiem, lai arī Kalniņa kungs pieminēja tos kā savu vēlmi.”³⁶

Otrreiz līdzīgu ideju piecdesmit trīs gadus vēlāk izteicis rakstnieks un mūzikas kritiķis Oskars Grosbergs apcerējumā, kas 1933. gada 16. jūnijā publicēts “Rigasche Rundschau” un veltīts Pirmo vispārīgo latviešu dziedāšanas svētku atcerei: “Nepētīsim, kas būtu noticis un kā mēs dzīvotu pašlaik, ja toreiz, pirms sešdesmit gadiem, būtu izrādīta pretimnākšana latviešu pilnīgi pamatotajām pretenzijām. Šādiem prātojumiem *post factum* nav nozīmes. Būtu lieki arī vēlreiz uzsvērt, ka latviešu kultūras brāzmainajai augšupejai mēs šodien sekojam ar patiesu prieku un gandarījumu; ar interesi apbrīnojam augošo dziesmu svētku dalībnieku skaitu, tomēr nespējam apslēpt nožēlu, ka pagaidām vēl nav izdevies piešķirt šiem svētkiem Vislatvijas raksturu. Ideja par to virmo gan vācu, gan latviešu aprindās, bet atdurās pret noteiktu politisko strāvojumu radītiem [...] šķēršļiem; taču, pilnīgi neapšaubāmi, reiz pienāks tā diena, kad visi Latvijas zemes dēli brālīgi vienosies lielos Vislatvijas dziesmu svētkos.”³⁷

Tomēr arī O. Grosberga paustā ideja nav radusi laikabiedru atsaucību, un acīmredzot reālajā politiskajā situācijā tā bijusi visai utopiska. Sevišķi asi O. Grosberga uzskatus kritizējusi Emma fon Menzenkampfa, ievērojamā vācbaltiešu dzimtas pārstāve. Vēstulē otrai lielākajai trīsdesmito gadu Rīgas vācu avīzei “Riga am Sonntag” viņa raksta: “Oskars Grosberga kungs “Rigasche Rundschau” slejās šī gada latviešu dziesmu svētkus izmanto kā ieganstu kritiskam ekskursam tālā pagātnē un arī, lai izteiktu pārmetumus sen aizgājušo dienu Baltijas vāciešiem, izmantojot tik iemiļotos “būtu” un “varētu būt bijis”, kas izslēdz jebkuru saprātīgu, lietišķu polemiku un ir labs aizsegs, ļaujot apgalvot visu. [...] **M u m s šķiet, ka Grosberga skaidrojumi šobrīd nākuši ne īstajā laikā un ne īstajā vietā.** Vai tiešām mums būtu jāļaujas “priekam”, “apbrīnai” un nepārvaramai vēlmei izteikt šīs jūtas tieši tagad, [...] kad viss vāciskais atkal tiek noķengāts un zākāts, kad ietekmīgi spēki veic neatlaidīgu, mērķtiecīgu darbu, lai atņemtu mums vitāli nepieciešamo – mūsu vācu skolu un līdz ar to mūsu valodu, kultūru un izglītību? [...] Protams, arī mēs, tāpat kā citi, varam priecāties, ka dziesmu svētki labi izdevās, ka laiks bija skaists, dziedāšana jauka un visi ir liksmi un apmierināti; un mēs arī priecāsimies – taču bez vēsturiskiem atskatiem, pašpārmetumiem un solījumiem laboties.”³⁸

Jāpiebilst tomēr, ka Astotie vispārējie dziesmu svētki 1933. gadā arī bija pēdējie, kuros spēcīgi uzvirvoja etnopolitiskas diskusijas. Jau pēc nepilniem vienpadsmit mēnešiem sekojošie 15. maija notikumi pielika punktu jebkādam kritiskam nacionālo attiecību iztirzājumam vietējās citautu preses slejās. Tādējādi Latvju dziesmas devītos svētkus 1938. gadā

gan latviešu, gan cittautu prese aizvadīja ārēji pilnīgā politiskā vienprātībā, ar plašiem Kārļa Ulmaņa svētku runu atreferējumiem.

Mūs jau šķir daudzi gadu desmiti no laikmeta, kad Latvijas avižu slejās ik pa brīdim polemizēja trīs nacionālo kopienu – latviešu, vācu un krievu – pārstāvji. Mūdienu lasītājs neapšaubāmi spēs abstrahēties no šīs jau visai senās pagātnes kaislībām, pacelties tām pāri un arī cittautu preses kritiskajās piezīmēs atrast kaut ko vērtīgu, noderīgu, pārdomas rosinošu tagadnes kontekstā. Tieši tāpēc krievu un vācu laikabiedru kādreiz tik bagātīgi un aizrautīgi paustie viedokļi par latviešu dziesmu svētkiem – vienu no latviskās identitātes spilgtākajām izpausmēm – ir izpētes un iedziļināšanās vērti.

Atsauces un komentāri

¹ “Von dem in der abgewichenen Woche stattgehabten lettischen Gesangfest”. *Zeitung für Stadt und Land*. 1873. Nr. 149. Šeit un turpmāk citāti manā tulkojumā. – B. J.

² y-. Vom lettischen Sängerfest. Weltliches Concert. *Zeitung für Stadt und Land*. 1880. Nr. 142.

³ v. G. Das lettische Sängerfest. Das weltliche Concert. *Rigasche Zeitung*. 1880. Nr. 141.

⁴ Конинский К. Музыка на латышском певческом празднестве. *Рижский вестник*. 1895. Nr. 137.

⁵ Vsevolods Češihins (1865 Rīgā – 1934 Nižņijnovgorodā) – krievu mūzikas un literatūras vēsturnieks un kritiķis, rakstnieks, tulkojājs (tulkojis krieviski arī Jāzepa Vītola, Jurjānu Andreja un citu latviešu komponistu dziesmu tekstus). Vēsturnieka, literāta un preses darbinieka Jevgrafa Češihina dēls. Plašāk par viņu sk.:

Latviešu mūzika cittautu kritiķu skatījumā. 1. sēj. Sast., tulk. un komentāru autore Baiba Jaunslaviete. *Mūzikas akadēmijas raksti, 1*. Rīga: Musica Baltica, 2004. 148.–149. lpp.

⁶ Ч[еших]ин В. Латышское певческое празднество. *Рижская мысль*. 1910. Nr. 866.

⁷ v. G. Das lettische Sängerfest. Das weltliche Concert. *Rigasche Zeitung*. 1880. Nr. 141.

⁸ Ч[еших]ин В. Латышское певческое празднество. *Рижская мысль*. 1910. Nr. 866.

⁹ Vidvuds Jurēvičs (1892 Rīgā – ne agrāk kā 1945; miršanas vieta nav zināma) – laikrakstu “Сегодня вечером” un “Сегодня” mūzikas kritiķis (1923–1936), darbojies arī citos preses izdevumos; komponists, rakstnieks. Tulkojis krieviski Raiņa, Aspazijas, Kārļa Skalbes, Kārļa Štrāla, Jāņa Sudrabkalna un citu latviešu autoru dzeju. Plašāk par viņu sk.: Zentiņš Ž. Atmiņas par aizmirsto komponistu

Vidvudu Jurēviču. *Literatūra un Māksla*. 1993. Nr. 34. Sk. arī: Флейшман Л., Абызов Ю., Равдин Б. *Русская печать в Риге: Из истории газеты "Сегодня" 1930-х годов*. Книга 1. Stanford: Stanford University, 1997. 264. lpp.

- ¹⁰ Юревич В. Утро латышского романса. *Сегодня вечером*. 1926. Nr. 135.
- ¹¹ Rihards Oto Ginters (1873 Rīgā – 1945 Rādebeilē, Vācijā) – vācbaltiešu mūzikas kritiķis, ērgelnieks. Recenzents laikrakstos "Rigasche Neueste Nachrichten" (1908), "Rigasche Nachrichten" (1922–1924), izdevumā "Rigasche Rundschau" (1925–1939). Plašāk par viņu sk.: -r. Zwei Sechzigjährige. *Rigasche Rundschau*. 1933. Nr. 118.
- ¹² Günther R. O. Das siebente lettische Sängerfest. *Rigasche Rundschau*. 1931. Nr. 136.
- ¹³ Über das lettische Gesangfest in Riga. *Zeitung für Stadt und Land*. 1873. Nr. 147.
- ¹⁴ -y-. Vom lettischen Sängerfest. Weltliches Concert. *Zeitung für Stadt und Land*. 1880. Nr. 142.
- ¹⁵ v. G. Das lettische Sängerfest. Der Wettgesang. *Rigasche Zeitung*. 1880. Nr. 142.
- ¹⁶ A. G. V Allgemeines Lettisches Sängerfest. *Rigasche Neueste Nachrichten*. 1910. Nr. 139.
- ¹⁷ Günther R. O. Konzerte. *Rigasche Rundschau*. 1929. Nr. 221.
- ¹⁸ Gvido Hermanis Ekarts (1873 Pērnavā – 1951 İberlingenē, Vācijā) – vācbaltiešu rakstnieks, preses darbinieks, mūzikas kritiķis, pedagogs, dzejnieces Elfrīdas Ekartes-Skalbergas dzīvesbiedrs. Laikraksta "Rigasche Neueste Nachrichten" līdzstrādnieks (1908–1910), laikraksta "Rigasche Rundschau" recenzents (ar pārtraukumiem Pirmā pasaules kara un revolūcijas laikā; 1908–1934); rakstījis par mūziku, teātri (galvenokārt operu), reizēm arī par tēlotāju mākslu. Plašāk par viņu sk.: H. v. R. Guido Herm. Eckardt. *Baltische Briefe*. 1952. Nr. 1. S. 6.
- ¹⁹ Eckardt G. H. Das lettische Sängerfest. *Rigasche Rundschau*. 1926. Nr. 135.
- ²⁰ Oskars Johans Mārtiņš Grosbergs (1862 Vidzemē, Skultes muižā – 1941 Berlīnē) – vācbaltiešu sabiedriskais darbinieks, rakstnieks, baleta un operas kritiķis (tēvs Mārtiņš Grosbergs bijis latvietis, māte Anna, dzimusi Iknere (*Ickner*) – vāciete). Kopš 1899. gada bijis laikraksta "Rigasche Rundschau" Pēterburgas korespondents, no 1915. līdz 1917. gadam šā laikraksta krievu versijas "Рижское обозрение" redaktors, no 1919. līdz 1939. gadam "Rigasche Rundschau" redakcijas loceklis. Publicējis arī latviešu presē ("Brīvā Zeme" u. c.). 1927. gadā laidis klajā grāmatu "Die Presse Lettlands: Mit einem geschichtlichen Rückblick" – tolaik vispilnīgāko pētījumu par Latvijas preses vēsturi. Veidojis libretu Jāņa Vītolīņa baletam "Ilga" (iestudējums Latvijas Nacionālajā operā 1937. gadā). Bijis aktīvs sabiedriskais darbinieks – viens no Baltijas Vācu progresīvās partijas dibinātājiem, tās pārstāvis Latvijas Tautas padomē (1918), Latvijas PEN kluba prezidija loceklis, Vācu žurnālistu savienības goda priekšsēdis. Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni (1930 – ceturtā šķira, 1937 – trešā šķira) un vairākiem ārvalstu ordeniem. Rakstījis stāstus, tēlojumus, tulkojis vāciski latviešu rakstnieku darbus (J. Janševska "Dzimteni", J. Jaunsudrabiņa "Aiju" u. c.). Sevišķu ievēribu guvis ar romānu "Mežvalde" (1926. gadā izdots oriģinālvalodā ar nosaukumu

- “Meschwalden”, 1928. gadā – Oļģerta Liepiņa latviešu tulkojumā). Bijis draudzīgās attiecībās ar vairākiem latviešu kultūras darbiniekiem – Jāzepu Vītolu, Rūdolfu Blaumani, Emili Melngaili un Edvartu Virzu. Plašāk par viņu sk.: Zālītis J. Starp trijām kultūrām (Oskars Grosbergs). *Rīgas Balss*. 1992. Nr. 254.
- ²¹ Tulkojumā no latīņu valodas “Es jums [gan]!” jeb “Es jums rādišu!” (Citāts no Vergīlija eposa “Eneīda” – vārdi, ar kuriem Neptūns apsauc vējus.)
- ²² Grosberg O. Das große Lettische Gesangfest. *Rigasche Rundschau*. 1933. Nr. 136.
- ²³ Юревич В. Последние выступления 1000 певцов. *Сегодня*. 1931. Nr. 171.
- ²⁴ Bērziņa V. *Tautas muzikālā atmoda latviešu publicistu skatījumā*. Rīga: Zinātne, 1983.
- ²⁵ Teodors Hermanis Pantēniuss (1843 Jelgavā – 1915 Leipcigā) – vācbaltiešu rakstnieks un preses darbinieks, literāta un latviešu draudzes mācītāja Vilhelma Kristiāna Pantēniusa dēls. Plašāk par viņu sk.: Latviešu mūzika cittaute kritiķu skatījumā. 1. sēj. Sast., tulk. un komentāru autore Baiba Jaunslaviete. *Mūzikas akadēmijas raksti, 1*. Rīga: Musica Baltica, 2004. 143.–144. lpp.
- ²⁶ T. P. Allerlei vom lettischen Gesangfest. *Rigasche Zeitung*. 1873. Nr. 149.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Citēts pēc atreferējuma: Die kaum verklungenen Feste [...]. *Zeitung für Stadt und Land*. 1880. Nr. 145.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ По поводу немецкого певческого праздника. *Рижский вестник*. 1880. Nr. 148.
- ³¹ Nachklänge. *Zeitung für Stadt und Land*. 1880. Nr. 145.
- ³² Turpat.
- ³³ Citēts pēc: Der Rishski Westnik [...]. *Rigaer Tageblatt*. 1888. Nr. 143.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Рига, 25 июня. *Рижский вестник*. 1888. Nr. 139.
- ³⁶ Nachklänge. *Zeitung für Stadt und Land*. 1880. Nr. 145.
- ³⁷ Grosberg O. Vor sechzig Jahren. *Rigasche Rundschau*. 1933. Nr. 134.
- ³⁸ Mensenkampff E., von. Mußte das sein? *Riga am Sonntag*. 1933. Nr. 335.

Baiba Jaunslaviete

Latvian song festivals in German and Russian press reviews (1873—1938)

Although already in the 1970s Latvians had developed a fairly active concert life in Riga, until the early 20th century, activities of Latvian musicians were mostly covered in the Latvian press. When it came to reviewing performances of Latvian artists, critics of other ethnic groups usually only focused on one aspect of Latvian musical life, i.e., the general song festivals. The article looks at several aspects of these reviews by non-Latvian critics, including the evaluation of Latvian composers' work, folksongs and the Latvian choir singing manner, as well as the political aspects that appear either explicitly or implicitly in reviews both in the Latvian and non-Latvian press.

The article focuses on the general song festivals of the pre-Soviet period that were held from 1873 to 1938.

Reviews on Latvian composers' works started to appear in the German press already during the first song festival. Interestingly, these reviews do not show any dislike for the Latvian idea many activists of the New Latvians movement used to complain about. A review in *Zeitung für Stadt und Land* newspaper, for example, saves the highest praise for those songs with the most pronounced national features and the author even complains that not all Latvian composers have highlighted them sufficiently. German critics praised Latvian traditional songs of summer solstice or the so-called Ligo Songs as the purest expression of the Latvian essence.

The Russian press, meanwhile, only dealt with the first three Latvian song festivals as a political event, and it was not until the fourth song festival (1895) that Russian critics first turned to the musical qualities of the creations of Latvian composers. The reviews in the Russian press reveal opinions that differ from those in the German press. The Russian critics tend to dislike the Latvian folksong arrangements in which the national character is revealed in the tune itself, while harmonization often follows the German tradition. The critics urge Latvians to follow examples of Russian culture.

Evaluating Latvian choir singing, already from the first song festival non-Latvian critics noted the *surprisingly* fine quality of these performances, while mainly criticizing the excessive dominance of high-pitched female voices, which apparently differed Latvian choir singing from the German tradition that was based on the associations of men's choirs.

In their ethno-political assessments of Latvian song festivals both German and Russian critics reproached Latvians for using the occasion to implicitly express negative attitudes towards other ethnic groups and show their own political ambitions, but by and large these reproaches were only one and certainly not the dominating aspect appearing in non-Latvian press reviews. Some publications floated the idea of a joint Latvian-German song festival as a lofty goal of the future. The idea, however, failed to win much public support.

The eighth song festival in 1933 became the last one to spark a live ethno-political debate in non-Latvian press as such debates were not permitted during the authoritarian regime of President Karlis Ulmanis that was established on May 15, 1934. Thus, the ninth song festival in 1938 passed off in a perfect political unanimity, at least outwardly, with quotes from Ulmanis' speeches featuring heavily in the program of the festival.

Arnolds Klotiņš

Atskats folkloras kustībā*

Ar folkloras kustību gan Latvijā, gan pārējās Baltijas valstīs saprot spējo un plašas aprindas aptvērušo intereses pieaugumu septiņdesmitajos gados par folkloras mantojumu, kā arī praktiskās šā mantojuma aktualizēšanas formas sadzīvē un amatierismā, kas pavadīja ļaužu garīgo atmodu un cīņu par valstiskās neatkarības atjaunošanu astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā. Arī – šo formu attīstību līdz mūsu dienām. Rakstā aplūkotas folkloras un folklorisma izpausmes šajā kustībā, attieksme pret oficiālo sovjetiski ideologizēto folklorismu, kā arī kustības sociālpsiholoģiskie cēloņi un politiskais konteksts. Raksturoti CIOF¹ starptautiskie folkloras festivāli *Baltica*, kas kopš 1987. gada rotācijas kārtā notiek ik gadu vienā no trim Baltijas valstīm. Rakstu ievada konspektīvs ieskats folkloras vākšanas, pētišanas un popularizēšanas vēsturē Latvijā.

* * *

Tradicionālās kultūras veidošanās īpatnības Baltijas jūras austrumkrastā kopš viduslaikiem ir ietekmējuši vairāki vēsturiski faktori, to iespaids ir ietekmējis folkloras mantojuma, tā apguves un arī folkloras kustības savdabību Latvijā un kaimiņzemēs līdz šai dienai.

Svarīgi apzināties, ka Baltijas zemes kopš viduslaikiem (līdzās Somijai) ir bijušas divu Eiropas lielo civilizācijas tipu – Rietumu un Austrumu – saskares un mijiedarbības zona Ziemeļeiropā. 11. un 12. gadsimta gaitā gandrīz vienlaikus Latvijas rietumdaļā parādās Romas katoļu misionāri no Dānijas (drīz arī no Ziemeļvācijas), austrumdaļā – grieķu katoļu misionāri. Uzvar Rietumu kultūras iespaids.² Rietumos aizgūtā saimnieciskā tehnika bija racionālāka un dinamiskāka par to, ko varēja piedāvāt tradicionāli orientētā Krievija, tāpēc Baltijā varēja saglabāties eiropēiskā identitāte. Tomēr tam iepretī var minēt faktorus, kas veicināja ļoti senu elementu uzkrāšanos un relatīvi labu saglabāšanos latviešu, igauņu un lietuviešu

* Raksta pirmveids publicēts žurnālā "The World Music" (Berlin), 2002, Nr. 3, p. 107–130.

tradicionālajā kultūrā. Tas ir samērā arhaiskais zemkopju folkloras mantojums, kalendāra un ģimenes ieražu liels īpatsvars, relatīvi plašais mīto-lōģisko dziesmu slānis un dažādas folkloras sinkrētisma izpausmes, ar ko baltu pirmtautu pēcteču (latviešu un lietuviešu) un rietumsomu pirmtautu pēcteču (igauņu, līvu) etnonacionālā tradicionālā kultūra izsenis ir bijusi tuva arī Austrumu plašajam somugru un slāvu folkloras reģionam. It īpaši senās ieražu folkloras dziļais sinkrētisms, ētisko un sociālo funkciju dominante tajā bija vērtības, ko Baltijas zemju folkloras kustība 20. gad-simta 70.–90. gados izvirzīja pret oficiālo, profesionāli rutinēto, bet saturā noplicināto sovjetisko folklorismu.

Tradicionālās zemkopju folkloras stiprumu, folkloras tradīciju plašo izvērsumu un stabilitāti senajā Latvijā un Igaunijā lielā mērā noteica šīs zemāko slāņu kultūras attiecības ar virsotņu kultūru. Baltijas kristianizācija 13. gadsimtā notika svešā valodā un ar agresīvu ģeopolitisku mērķi, tāpēc gadsimtiem ilgi saglabājās krasi izteikta atsvešinātība starp ideoloģiski un ekonomiski valdošās virsotnes feodālo kultūru svešā, pamattautām nesapro-tamā valodā un – pamatiedzīvotāju tradicionālo mutvārdu kultūru. Arī vēl pēc protestantiskās reformācijas, kam Latvijas un Igaunijas vācvalodīgais virsslānis pievienojās strauji (ap 1525. gadu), ne tikai galma teātris, muižu kultūra, bet arī vēlāk pilsētu muzikālais teātris un koncertdzīve līdz pat 19. gadsimta sākumam ignorēja latviešu un igauņu valodu un bija galveno-kārt vāciska. Gandrīz pilnīgi liegto izglītības iespēju dēļ latvieši un igauņi jeb tā sauktā zemnieku kārtā bija ilgi atstumta no profesionālās, rakstītās kultūras, tai atlika vienīgi mutvārdu kultūra. Tas ir viens no svarīgiem iemesliem, kā dēļ tā attīstījās, sazarojās un saglabājās tik plaši.

Šā paša iemesla dēļ pamatiedzīvotāju vidū vāji attīstījās pilsētas folk-lora, jo pilsētās dominēja citvalodīgā minoritāte. Tāpēc arī 20. gadsimta pēdējās trešdaļas folkloras kustībā pilsētu folkloras mantojumam bija maza loma.

Lietuvas vēsture kopš viduslaikiem veidojās atšķirīgi no pārējām Balti-jas zemēm. Tur vietējie agrīnie valstiskie veidojumi spēja atvairīt krustnešu feodālo agresiju 12. un 13. gadsimtā un apvienoties Lietuvas valstī, kas gadsimtu gaitā dibināja dažādu līmeņu ūnijas ar Polijas valsti, no kurie-nes Lietuva pamazām pārņēma kristīgo ticību. Tāpēc valdošo virsotņu kundzībai tur nepiemita krasas koloniālisma iezīmes, un virsotņu profe-sionālo kultūru no plašo tautas aprindu kultūras nešķīra tik dziļa plaisa. Toties Lietuvu vēl skarbāk nekā pārējās Baltijas zemes skāra nonākšana Krievijas impērijas pakļautībā un pārkrievošanas politika – 19. gadsimtā četrdesmit gadus ilgi bija pat aizliegti iespieddarbi lietuviešu rakstībā. No-klusot Napoleona kara dārdiem, Eiropas bijušo daudznacionālo impēriju nomaļu tautas modās patstāvīgai nacionālai dzīvei, aptuveni vienlaikus

ar ungāriem, čehiem, serbiem, somiem un daudziem citiem savas kultūras patstāvības prasības pieteica arī Baltijas zemju pamattautas – igauņi, latvieši un lietuvieši. Par svarīgu kulturālās patstāvības un pilngadības argumentu, kā visur, toreiz kalpoja arī folkloras, tāpēc sākās tās vākšana un iestrādāšana profesionālās mākslas žanros – no folkloras mantojuma svarīgas idejas, sižetus, izteiksmi, valodu ir smēlušies Baltijas zemju visi profesionālās mākslas veidi.

Mūzikā nacionālā romantisma laikmeta sākotnējais produkts bija tautasdziesmu aranžējumi profesionālās mūzikas formās – vispirms kora dziesmā. Tautasdziesmas melodija un teksts, lai arī pavisam vienkāršā, no korāļa aizgūtā harmonizācijā un faktūrā, bija tas nepieciešamais “savs”, kas pildīja nacionālā repertuāra funkciju, kamēr vēl nebija paguvuši izglītoties nacionāli komponisti un radīts oriģinālrepertuārs. Tautasdziesmu aranžējumi sevišķi raksturīgi kļuva Latvijā, kur, tāpat kā Igaunijā, jau kopš 19. gadsimta sešdesmitajiem gadiem kora dziedāšana iesakņojās plašās aprindās un notika regulāri nacionāla mēroga kora festivāli – tā sauktie dziesmu svētki, kas, pārdzīvojuši dažādus politiskos režīmus, turpinās joprojām, pulcinot apvienotā kori pat vairāk nekā 15 000 dziedātāju. Spriežot pēc šo festivālu programmām, tautasdziesmu aranžējumu īpatsvars Latvijas amatierkora repertuārā gadu gaitā bijis 25–40%. Ja ar folklorismu plašā nozīmē saprot folkloras mantojuma apzinātu iekļaušanu visdažādākajās mākslinieciskās kultūras sfērās, tad pie folklorisma pieder arī šie aranžējumi korim. Tomēr, neraugoties uz izplatību plašās aprindās, pie folkloras kustības tie nekādā gadījumā nepieder, jo tajos dominē nevis folkloras estētika, bet gan komponista vai aranžētāja paša, respektīvi, atbilstošā laikmeta profesionālās mūzikas, estētika.

Etnonacionālās kultūras otra svarīga iniciatīva toreiz, 19. gadsimtā, bija sistemātiska folkloras vākšana un publicēšana ar zinātnisku mērķi, pētīšana.³ Tāpat kā to darīja Eliass Lenruts (1802–1884; *Lönnrot*) Somijā vai Vuks Karadžičs (1787–1864; *Karadžić*) Serbijā, arī Latvijā tautasdziesmu publicēšanā pirmā vieta tika piešķirta tekstiem – tos publicēja bez melodijām, kā tautas literatūras parādību. Lielākie nopelni ir sistematizētājam un komentētājam Krišjānim Baronam (1835–1923), kurš izveidoja pirmo latviešu tautasdziesmu tekstu korpusu sešos sējumos, kur iestrādātas 217 996 tautasdziesmas (lielākoties – četrriņdes) un to varianti.⁴ Tomēr 19. gadsimta folkloras vācēji sāk apzināties arī nedalāmo vienotību, kādā eksistē tautasdziesmas teksts, mūzika, izpildījuma veids un konteksts (ie-raža, rituāls vai cita dziedāšanas situācija). Pieaugot folkloras fiksācijas apjomam, veidojas priekšstats par latviešu dziesmu folkloru kā sistēmu, ko var aprakstīt. Par latviešu mūzikas folkloras pamatlicēju kļūst komponists Andrejs Jurjāns (1856–1922), kurš 1894. gadā sāk publicēt sešdaļīgu

komentētu melodiju krājumu ar vairāk nekā 1000 vienībām – “Latvju tautas mūzikas materiāli” (Rīgā, 1894–1926).⁵

Šeit minētie un citi latviešu folkloras mantojuma izdevumi, kas citkārt varētu saistīt tikai akadēmisku interesi, folkloras kustības laikā kļuva par plašu aprindu “rokasgrāmatām”. Turklāt – ne tikai tautas mūzikas izdevumi, bet arī tradicionālās kultūras avoti kopumā, jo mērķis bija apgūt un pārdzīvot tautasdziesmu tās sākotnējā sinkrētiskajā kontekstā – kā plašākas sistēmas – tautas tradicionālās kultūras – daļu.

19. gadsimta romantiskā etnonacionālās kultūras atmoda uzturēja spēkā vēl trešo folkloras aspektu, kas toreiz gan bija tikai blakusparādība, bet 20. gadsimta 70.–90. gadu folkloras kustībai kļuva par pašu tās garīgo kodolu. Tas bija Eiropas ideju vēsturē labi zināmais izglītoto aprindu skatījums uz vienkāršo slāņu folkloru kā uz kādas alternatīvas kultūras, respektīvi, alternatīvas vērtīborientācijas, atspulgu. Saknes šādam skatījumam sniedzas ne tikai līdz Žana Žaka Ruso (1712–1778; *Rousseau*) “labestīgajam mežonim” un “dabiskajam cilvēkam”, bet pat līdz lielajiem ģeogrāfiskajiem atklājumiem, kas atklāja ne tikai jaunas zemes, bet arī principiāli citādas kultūras, un to kontekstā Eiropa sāka pārvērtēt savējo. Jaunā līmenī šīs idejas pārtvēra vācu apgaismotāji. Johanam Gotfrīdam Herderam (*Herder*), kurš no 1765. līdz 1769. gadam darbojās Rīgā, tās apkārtņē iepazīdamies ar gadskārtu ieražām un dziedāšanu,⁶ latviešu zemnieku folklorā kļuva par ierosinošu alternatīvu kultūru, ietekmējama viņa novatoriskos uzskatus par tautas dzeju.⁷

Ne bez šo ideju ietekmes arī 19. gadsimta romantiskajā etniski nacionālās kultūras atmodas laikmetā, kad dominēja folkloras pakļaušana romantisma profesionālās mākslas estētikai apdarēs un stilizācijās, Latvijā tomēr neizzuda priekšstats par tautas mūziku kā suverēnu parādību un vēlēšanās popularizēt to profesionāli nepārveidotās formās. Andrejs Jurjāns skolu dziedāšanas krājumā ievietoja tautasdziesmas nepārveidotā tautas daudzbalcībā. 1896. gadā viņš izraudzījās folkloras materiālu plašam etnogrāfiskam kāzu ieražu un citu tautas dziedāšanas formu uzvedumam latviešu etnogrāfiskās izstādes laikā Rīgā. Tas bija viens no pirmajiem mēģinājumiem sniegt plašai publikai folkloras mantojumu tās etnogrāfiskajā kontekstā.

Vēl skaidrāk šāds skatījums uz tautas mūziku mazliet vēlāk izpaudās komponista un folklorista Emiļa Melngaiļa (1874–1954) darbībā. Sācis mūzikas studijas Drēzdenē, bet N. Rimski-Korsakova kompozīcijas klases eksterna diplomu saņēmis Pēterpilī un tur piecus gadus (1901–1906) strādājis par lielākās vācu avīzes “St. Petersburger-Zeitung” mūzikas kritiķi, pēc tam daudz uzmanības pievērsis pašizglītībai svešvalodu skolotāja gaitās Vidusāzijā (1906–1920), Melngailis 20.–30. gados bija viens no latviešu

mūziķiem ar plašu skatījumu uz mākslas parādībām. Līdzās komponista darbam viņš šajā laikā plaši izvērs jau jaunībā sāktās šķietami necilās folkloras vācēja gaitas, veic tās ar etnogrāfa pieeju un pieraksta aptuveni 4000 mūzikas folkloras vienību. Galvenais – viņš seno tautas instrumentu spēlētājus, dziesmu un ieražu zinātājus ved uz Rīgu un koncertos demonstrē publikai un profesionāliem mūziķiem, no kuriem dažs kaut ko tādu redz pirmo reizi. Līdzīgus koncertus Rīgā gandrīz vienlaikus ar Melngaili rīkoja arī tautas dzejas pētnieks Ludis Bērziņš (1870–1965). Melngailis šo folkloristisko muzicēšanu pasniedz kā alternatīvas kultūras atspulgu – jo vairāk tāpēc, ka pats ir opozīcijā dažām oficiālās profesionālās mūzikas dzīves izpausmēm Latvijā.

To nekavējās ievērot un uzsvērt arī mūsu laikmeta folkloras kustība 70.–90. gados – tai bija svarīgs katrs vēsturisks arguments par labu folkloras mantojuma suverenitātei. Jo folkloras kustība Baltijas zemēs nostājās pret uzspiesto oficiozo ieskatu par folkloras mantojumu tikai kā kaut ko tādu, kura atsevišķi elementi ir derīgi “izmantošanai”, respektīvi, manipulēšanai, lai sasniegtu “laikmetīgus”, tas ir, padomiskajai ideoloģijai piemērotus, estētiskus rezultātus, ne vairāk.

Folkloras mantojums pāraudzināšanā

1945. gadā, karam beidzoties, Baltijas zemēs tika atjaunots sovjetiskais režīms, ko PSRS tur iedibināja jau 1940. gada vasarā, okupējot un anektējot šīs valstis. Lai panāktu lojalitāti režīmam, līdzās represijām varas iestādes sāka plašu ideoloģisku ietekmēšanu un pāraudzināšanu, kam bija jāskar burtiski katrs cilvēks un jānotiek arī dziļākajā, respektīvi, kultūras, līmenī. Tāpēc gan iestādēs un fabrikās, gan lauku saimniecībās ar valsts iestāžu un kompartijas organizāciju kopējiem spēkiem notika visplašāko aprindu iesaistīšana arī mākslas amatierismā. Organizētais mākslas amatierisms ļāva propagandai skart pat tos cilvēkus, kas nebija sasniedzami ar izglītības sistēmas, oficiālas nodarbinātības vai kara dienesta starpniecību. Mākslas amatierismu koordinēja un kontrolēja īpašas nodaļas gan pašvaldības, gan valsts, gan kompartijai pakļautu arodbiedrību kultūras iestādēs. Lai ieinteresētu dalībniekus, tika rīkotas mākslas amatierisma skates un konkursi.⁸ Piedalīšanās kādā mākslas amatierisma pulciņā kļuva gandrīz vai obligāta katram, kas neiesaistījās kādās citās sabiedriskās aktivitātēs, vai vismaz šāda piedalīšanās zināmos apstākļos atbrīvoja no aizdomām par nelojalitāti režīmam. Tāpēc pirmajos pēckara gados ļaudis nereti izvēlējās līdzdalību tā sauktajos etnogrāfiskajos uzvedumos, un šāda folklorisma forma līdz zināmai robežai tika pieļauta. Tiesa, pieejā

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Deju paraugdemonstrējumi Aknīstes rajonā 1952. gadā.
Demonstration of folkdances in Aknīste district
in 1952*

folkloras jautājumiem arī bija jāievēro marksistiskais šķiriskuma princips⁹, un bija jāsargājas, teiksim, iekļaut programmā tautasdziesmu, kas parāda pozitīvi pagātnes dzīves ainas. Pievērsšanās folklorai bieži raisīja aizdomas par “rakņāšanos pagātnē”, tāpēc tika prasīts tajā ieviest “laikmetīgus” atribūtus – etnogrāfiskajām kopām vajadzēja iekļaut programmā sovjetiskās propagandas dziesmas vai vismaz “atsvaidzināt” tautasdziesmu vārdus ar sovjetisku terminoloģiju.¹⁰ Tas drīz vien padarīja toreizējo etnogrāfisko kopu pastāvēšanu bezjēdzīgu, un kopš piecdesmitajiem gadiem tās no mākslas amatierisma uz vairākiem gadu desmitiem gandrīz izzuda – izņemot īpašus gadījumus, kā, piemēram, 1957. gada Vispasaules Jaunatnes un studentu festivālu Maskavā, kad tā vajadzībām etnogrāfiskas kopas tika organizētas ar īpašu reprezentācijas mērķi.

Toties šīs “ideoloģiskās grūtības” it kā nevarēja attiekties uz tautas deju grupām, jo tur nebija darīšanas ar dziesmu tekstiem, tāpēc dejošana tautastēpos kļuva par visai populāru un arvien pieaugošu mākslas amatierisma nozari.

Padarīt dejošanu par galveno, gandrīz vienīgo tautas tradīciju izpausmi bija visai izdevīgi no ideoloģiskās manipulēšanas viedokļa. Jo kur gan vieglāk bija sasniegt ždanoviskās estētikas prasīto rožaino *optimismu* mākslā, ja ne dejā, un pasludināt to par tautas patieso noskaņojumu? Tiesa, arī šajā ziņā vajadzēja mazliet piepalīdzēt. Deju grupu vadītāji saņēma norādījumus horeogrāfisko folkloru papildināt ar daudz straujākiem tempiem, augstākiem lēcieniem, nedziestoši žilbinošiem smaidiem dejojāju sejās utt.¹¹ Lai ievirzītu tautas deju baletiska reprezentatīvisma gultnē, mākslas amatierisma skatēs katram no vairāk nekā divdesmit Latvijas administratīvajiem rajoniem ar valdības lēmumu jau 1947. gadā tika iecelts savs baletmeistars.¹² Sevišķi saistībā ar Jaunatnes un studentu festivālu (1957. gadā Maskavā) “tautas dejai tika izvirzīts uzdevums – drošāk tiek ties pēc mūsdienīgas horeogrāfiskās domas un skatuviskās meistarības”, un, “sākot ar 1946. gadu (līdz 1970. gadam – A. K.), Latvijā bija uzkrāts ap pusotra simta horeogrāfiju”.¹³ Praksē tas nozīmēja tā saukto tautas deju arvien plašāku pārtapšanu baleta raksturdejās, ko deju unificētos un krāšņi stilizētos tautastēpos, ar aranžētu tautas vai tautiski stilizētu mūziku. Bija pat gadījumi, kad deju ansamblis ar vienu un to pašu horeogrāfisko priekšnesumu uzstājās gan tā sauktā tautas deju koncertā, gan profesionālā nacionālā baleta izrādē.¹⁴ Šāda grezna dejošana tautastēpos bija pievilcīga plašām aprindām ar savu slēpto vai atklāto nacionālo reprezentativitāti, taču reprezentativitāte diemžēl daudz neatpalika no pseidoklasisko kolonnu, ģipša ziedu vītņu un stadionu masu vingrojumu reprezentatīvisma, kas bija pieņemams 20. gadsimta totalitārajiem režīmiem. Stadionos tik tiešām arī tika dejots, tostarp tā sauktās ornamentālās dejas, kuru uzdevums

nereti bija ar dejotāju izvietojumu stadionu zālienos veidot sovjetiskajai propagandai svarīgas burtu kopas un skaitļus, jo tautas deju ansambļu piedalīšanās, sākot ar 1948. gadu, šajos nacionāla mēroga dziesmu svētkos skaitliski auga un jau tuvojās kora dziedātāju skaitam, kuru bija pāri par desmit tūkstošiem. Tāpēc 1960. gadā šo kora festivālu pārdēvēja par dziesmu un deju svētkiem.

Šai tautas deju ansambļu darbībai bija arī sava iekšēja attīstība. Meklējot glābiņu no reprezentatīvisma viestās vienveidības, sešdesmitajos gados horeogrāfi daudz piedāvāja tautas dejas kā izvērstas žanra ainas – galvenokārt komiska rakstura, kas stilizēja folkloras sižetus vai situācijas. (It kā attaisnojās vispārzināmā tēze par to, ka folkloras žanra dekadenci neizbēgami raksturo komikas pieaugums tajā.) Septiņdesmitajos gados tautas deju statusā stilizēja arī sarīkojumu dejas. Astoņdesmitajos gados šie paši ansambļi skatēs dejoja balles dejas un pat rēvijas dejas (sovjetiskajā terminoloģijā – estrādes dejas).

Tie bija varbūt sasniegumi no mākslas amatierisma tehnikas viedokļa, taču, piesavinot folkloras prestižu, šie deju ansambļi neviļus veidoja sabiedrībā noplicinātu priekšstatu par folkloras saturu un vērtībām, veicināja patērējošu attieksmi pret tradicionālo kultūru. Lielā mērā tieši no opozīcijas pret to radās folkloras kustība, un tāpat tas bija arī Igaunijā un Lietuvā. Turklāt šāda folkloru diskreditējoša pieeja sevi galīgi apstiprināja tieši sešdesmitajos gados, kad tautas tradīcijas nesagrozītā un neizskaistinātā veidā tika noniecinātas un to popularizēšana faktiski tika ar visiem līdzekļiem skauستا vai vismaz pasludināta par ļoti nevēlamu. Vienīgo iespēju paretam publikai redzēt un dzirdēt tautas tradīcijas toreiz uzturēja Latvijas Zinātņu akadēmija – tā jau kopš 1947. gada sava ievērojamā muzikologa Jēkaba Vītolīņa (1898–1977) vadībā ik vasaru rīkoja folkloras vākšanas ekspedīcijas kādā Latvijas rajonā un noslēguma zinātniskajā sesijā uzaicināja vietējā kultūras centrā uzstāties ekspedīcijas laikā atklātos folkloras teicējus, tautas dziedātāju un muzikantu grupas.

Jauns sākums

Kad 1978. gadā Latvijas Zinātņu akadēmija, atzīmējot 30. ekspedīciju, sarīkoja līdzīgu folkloras teicēju skati Rīgā, Dailes teātrī, un tur pārsteidzīgi paziņoja, ka līdz ar to ekspedīciju darbs tiks pārtraukts, jo Latvijā folkloras avoti izsīkuši, sekas bija negaidītas. Šis negribēti herostratiskais paziņojums, nonākdams pretrunā ar plašo, ļaužu pārpildīto un iekveldējošo koncertu, kāds Rīgā nebija redzēts gadu desmitiem, kļuva par pēdējo, izšķirošo impulsu, lai Latvijā sāktos tas, ko vēlāk nosauca par folkloras

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Dignājas sievas (Milda Kusiņa, Ieva Kalniņa, Milda Bružuka) 30. folkloras ekspedīcijas noslēguma koncertā Dailes teātrī. Women from Dignaja (Milda Kusiņa, Ieva Kalniņa, Milda Bružuka) in a concert at the Daile Theatre dedicated to the closure of the 30th folklore expedition

kustību. Jo paziņojums par šķietamu folkloras *izbeigšanos* Latvijā lika par daudz ko padomāt, lai arī folkloras interesenti zināja, ka tas ir nepietiekami pamatots. Kā rakstīja prese, koncerts kļuva par pagrieziena punktu ar vairākiem principiālu, bet pārāk aizmirstu patiesību atgādinājumiem. Tas atklāja plašām aprindām, ka “tautas māksla ir ne tikai profesionālās mākslas avots un sastāvdaļa, bet arī patstāvīga pasaule ar savu īpatnību, savu funkciju, savu ideālu”,¹⁵ citiem vārdiem – tā ir alternatīvas kultūras balss, bet diemžēl “tautas mākslu viņas pašas formās un izpausmēs ne profesionālās mākslas iestādes, ne amatieru grupas mums nerāda un nemāca”.¹⁶ Citētajam dzejnieka un tautu dzejas atdzejotāja Knuta Skujenieka rakstam bija programmatisks raksturs: ir jāatjauno “etnogrāfiska folkloras izpratne”,¹⁷ kur tautasdziesma nozīmē ne tikai tekstu un melodiju, bet vēl vairāk dziesmas kontekstu un īpašo tautas dziedāšanas stilu – dziļāko etniskās tradīcijas izteicēju un tās nesēja cilvēka kultūras zīmi; šajā ziņā

Latvija ir palikusi iepakā kaimiņu tautām, arī Lietuvai un Igaunijai, kur tautas dziedāšanas renesanse jau acīm redzama.

Par laimi, šī sēkla varēja krist ne tikai uz akmenāja. Izpratne par etnogrāfiski ievirzītu folkloras popularizēšanu jau veidojās praksē dažu septiņdesmitajos gados dibinātu kopu darbībā, un ārējas informācijas iespaidā tā pieauga etnomuzikologu vidū. Iespaidu atstāja ziņas, ka mutvārdu ceļā pārmantotas folkloras kopas, ko oficiozā kultūras politika, tās pārstāvji parasti dēvēja par primitīvām un diletantiskām, citviet bauda pat savus īpašus festivālus – piemēram Stražnicē (Čehijā) un Zagrebā (Horvātijā). Interesentiem pavērās iespēja kaut neoficiāli iepazīties ar CIOFF ieteikto folkloras festivālu iedalījumu vismaz trīs tipos atkarībā no tā, kādā veidā folkloras materiāls tiek sniegts – a) mutvārdu ceļā pārmantots, b) iestudēts no avotiem, c) stilizēts. Šāds skatījums vedināja tādā pašā aspektā veikt inventarizāciju arī Latvijā.

Pirmajam tipam, t. i., atsevišķiem teicējiem un kopām, kuras bija mantojušas sava novada folkloru nepārtrauktas tradīcijas ceļā un ar to joprojām piedalījās, piemēram, tradicionālajās ģimenes vai kalendārajās ieražās savās dzīves vietās attālos lauku rajonos, bija vajadzīga vienīgi aizsardzība pret vietējo oficiālo kultūras organizatoru mēģinājumiem “modernizēt” vai kaut kā tematiski reglamentēt viņu repertuāru. To uzņēmās etnomuzikologi, un šīs retās, vēl joprojām spontānās folkloras grupas drīz kļuva par vērtīgu materiālu, kā arī stila ierosmju avotu otrā tipa folkloras kopām. Pirmā tipa grupas arī pašas vēlāk piedalījās folkloras kustības pasākumos un festivālos, līdz ar to gan pamazām nonākot citā – organizēti koncertējošu vienību – statusā.

Trešajam tipam atbilda vairākums stilizēto tautas deju ansambļu. Taču tie aptvēra ļoti mazu tautas tradīciju spektru un darīja to tik pavirši, ka to loma folkloras kustībā bija vienīgi provocējoša, un opozīcija pret tiem bija viens no folkloras kustības dzinuliem. Šīs kustības tapšanas laikā stilizāciju ansamblī vienīgie baudīja kultūras politikas morālu un materiālu atbalstu.

Toties otrajam tipam atbilstošās amatieru kopas, t. i., tās, kuras nebija tradīciju mantojušas mutvārdu ceļā, bet vēlējās to pārtvert no dzīviem vai rakstos fiksētiem avotiem, lai turpinātu un popularizētu savā izpratnē un pēc labākās sirdsapziņas, lauza sev ceļu autsaideru statusā, parasti izpelnoties varas iestāžu aizdomas vai pat pārmetumus “ideoloģiskā diversijā”. Atšķirībā no lauku etnogrāfiskajām kopām tās kā *folkloras kopas* izvērtās par kustības galveno virzītāju spēku. Par to vadītājiem kļuva tautas tradīciju entuziasti, retāk – arī profesionāli mūziķi. Dominēja jauni un pusmūža dalībnieki, taču netika atraidīti arī vecāku gadagājumu cilvēki – it sevišķi, ja viņi bija tradīciju pārmantojuši un varēja nodot tālāk – un pat bērni.

Jo daudzas folkloras kopas it kā simbolizēja sabiedrības šūniņu – ģimeni, dzimtu, plašāk – vienas lauku mājas saimi. Tāpēc atšķirībā no centralizēti organizētajām tautas deju kopām nebija nedz vecuma cenza, nedz fizisku dotumu prasību – gaidīts bija katrs, kas varēja līdzdarboties neapdarināta, nepārveidota folkloras materiāla iedzīvināšanā.

Šajā ziņā sevišķi raksturīga bija viena no Latvijas pirmajām folkloras kustības kopām “Skandinieki” (dibināta 1976. gadā), kuras darbības modelis ierosināja arī daudzu citu kopu rašanos un stilu.¹⁸ “Skandinieku” darbībā izpaudās vairāki principi, kas raksturoja folkloras kustību un tās dalībniekus kopumā. Proti. Neatļauties nekādu folkloras materiāla profesionālu apdari, jo tā ved prom no folkloras estētikas. Nesadalīt folkloru pēc profesionālās mākslas žanru principa – dziesmu ansamblis, instrumentāls ansamblis, deju ansamblis utt., bet apvienot visu to galvenokārt ap ieražas darbību; vieni un tie paši cilvēki gan dzied, gan vajadzības gadījumā iet dejā vai rotaļā, to pašu dara arī instrumentu spēlētāji; jebkurš var arī atgādināt tautas gudrību mīklā vai sakāmvārdā un, protams, piedalīties ieražas rituālā. Ja arī kāda no folkloras relatīvām sastāvdaļām – dziesma, deja vai cita – kļuva par kopas galveno izteikšanās veidu, tā saglabāja folkloras sinkrētisma kontekstu, respektīvi, nekļuva tikai par mākslu, kas apmierina estētiskās prasības vien. Neviena no folkloras kopas izteikšanās formām – arī dziedāšana kā pati *garīgākā* forma – netika pacelta īpaša mākslinieciska fenomena kārtā; lai nezustu folklorai piemītošā organika.

Entuziastiem, kas septiņdesmito un astoņdesmito gadu mijā pirmie Latvijā pulcējās šādās kopās, protams, nebija teorētiskas izpratnes par to, ka šī folkloras organika nozīmē mākslas estētiskās funkcijas pirmatnēju sakļautību ar lietišķajām funkcijām, estētiskās apziņas tuvību prakses priekšstatiem. Taču viņi bija pārpārēm redzējuši – kaut vai tautas deju ansambļus vērojot, cik ļoti noplicinās folklorā, tās saturs, ja to cenšas padarīt tikai par māksliniecisku fenomenu. Galvenais – viņi bija ielāgojuši, *kā* folkloru teic tie, kuri to pārmantojuši mutvārdu ceļā un kuriem tā vēl ir pašas dzīves sastāvdaļa, nevis nošķirta kultūrdarbība. Viņi neraizējās, vai viņu dziedāšana sagādās kādam māksliniecisku baudu, bet ar intonēšanas un artikulācijas līdzekļiem ieliek dziedāšanā “sevi visu” – arī ētisko stāju un pasaules redzējumu. Viņu izturēšanās pauzē pārsteidzošu apziņas stabilitāti un viengabalainību – vārdu un darbu vienotību, garīgās un materiālās sākotnes harmoniju, indivīda saskaņu ar kopumu. Lai arī šī senajā zemnieku folklorā sastopamā apziņas viengabalainība, kas šķiet it kā pašas dabas objektīvi dota, ir sasniegta ar zināma vienkāršojuma palīdzību, respektīvi, ar indivīda apziņas ierobežošanu kopuma ietvaros, tā tomēr septiņdesmito gadu konkrētajā sociālajā situācijā ieguva spēcīgu alternatīvas kultūras jēgu.

Šajā dziļi tradicionālajā folklorā un tās funkcionēšanā jauno folkloras kopu adepti izjuta nozīmīgu sociāli regulējošu spēku, kas, protams, visvairāk bija slēpts senajās ieražās, tāpēc tās viņi padarīja par repertuāra dominanti. Kad tradicionālās zemkopju folkloras cilvēks izdziedāja, izdejoja, izdzīvoja savas gadskārtu, ģimenes vai darba ieražas, viņš ar to apliecināja savu tuvību dabas apritei (pasaulizjūta), savu attieksmi pret cilvēkiem (ētika), atbildību par dzimts turpināšanu un labklājību (sociālie pienākumi) un citas dzīves pamatorientācijas. Lai arī būdamas senas, šādas folkloras vērtības šķita nepārejošas un bezgala pārakas par apnicīgajiem tautas mūzikas sajautrinājumiem un stilizācijām, ko piedāvāja oficiālais organizētais amatierisms. Taču, lai šo folkloras sinkrētisma spēku lietotu, bija jāapgūst tā īstenošanas mehānisms. Nedrīkstēja padarīt folkloru tikai par *priekšnesumu*, tai bija pēc iespējas jāpaliek pašas dzīves un arī acumirkļa situācijas sastāvdaļai. Ar folkloras materiālu saistītās situācijas tikai tiktāl izpaudās ārējās skatuviskās norisēs, cik tās tika piepildītas ar saturu, nevis teatrālas formas dēļ. Bieži folkloras sižeta situācijas vietā tika izraudzīta un apdziedāta pati kopas uzstāšanās situācija konkrētajā vietā, laikā un publikā, nereti improvizējot pēc folkloras modeļa.

Ne mazāk svarīgi bija ievērot vienkāršu, tiešu, nepastarpinātu komunikēšanos, tāpēc folkloras kopas vairījās no skatuves, bet deva priekšroku atrasties vienā horizontālē ar publiku, mēģināja arī to iesaistīt – ja ne vairāk, tad vienkāršā dejas norisē. Tautastērpu valkāšanā tika ievērota liela atšķirība no oficiālā amatierisma deju ansambļiem, kur tautastērps – turklāt pa lielākajai daļai stilizēts – bija kļuvis tikai par krāšņu uniformu izrādei, par aktiera kostīmu. Turpretī folkloras kopu dalībnieki tautastērpus nēsāja kā savus, un to darīja galvenokārt tie, kuri šos tērpus valkāja arī citos svinīgos gadījumos kā savas personības piederumu. Bet bieži vien – it sevišķi, ja runa bija par darba ieražām – folkloras kopas atteicās no goda tērpu nēsāšanas un izraudzījās vienkāršākus. Atturīgi šajā ziņā kopu dalībnieki, it sevišķi kustības pirmajos gados, bija arī tāpēc, ka vairākums no viņiem izjuta sevi kā opozicionārus izskaistinājumiem tautas mākslas jomā, kurus viņi ne bez iemesla pielīdzināja tautas dzīves viltojumam – attiecībā gan uz pagātni, gan tagadni. Viņi bieži deva priekšroku raupjam kreklam un puskažokam vai pat vispārīnātam viduslaiku zemo kārtu tērpiem nekā uzsvērtam krāšņumam.

Folkloras kopas centās saglabāt arī mutvārdu tradīcijai piemītošas raksturierzīmes, tostarp valodas un izlokšņu savdabības. Labākajiem dziedātājiem bija pa spēkam arī dažas no zemkopju folklorai raksturīgajām artikulācijas īpatnībām, kas visai atšķiras no akadēmiskās mūzikas – tā sauktais baltais tonis, *glissando*, pusruna, *portamento*, akorda skanējuma nepilnīga saliedētība. Taču artikulācija ir etnosa un arī indivīda neatkarīgo

jamākā pazīšanas zīme, tāpēc, ja tā nav dziļi mutvārdu ceļā pārmantota, ir sasniedzama vienīgi tā sauktā *otrreizējā artikulācija*. Toties kopas atveidoja mūzikas folkloras faktūras (atbilstošas vairākbalsības vai vienbalsības) raksturiezīmes, kā arī tai tipisko ansambļa izpratni (dalībnieku savstarpēju saziņu, nevis orientāciju uz vienu vadītāju kā diriģentu), dažos gadījumos apguva arī improvizācijas prasmi. Daudzas dziedātājas izmantoja folkloras teicējām raksturīgo balss krūšu reģistru, kurā sasniedzams baltais tonis un kas raksturīgs tālskanīgai dziedāšanai brīvā dabā un ļauj sasniegt vēstošu, pārliecinošu skanējumu.

Tomēr, lai cik precīzi kāda folkloras kopa arī atveidotu visus materiāla un teicēja izteiksmes muzikālos parametrus, ar to vēl būtu bijis par maz, lai sasniegtu folklorai specifisko iedarbības spēku. Bija jāpārvar psiholoģiskā distance, ko attiecībās ar publiku viesa senais materiāls, jo dziedātāji taču bija nevis *dzīvi magnetofoni* no lauka ekspedīcijas, bet gan jūtoši un domājoši sava laika cilvēki, kuri vēlējās sevi realizēt, iedzīvināt folkloras mantojumā. Turklāt – realizēt ne tikai un ne pirmām kārtām savas estētiskās spējas (kas izdarāms arī jebkurā citā mākslas formā), bet sevi visu kā personības. Tieši folkloras mantojums tādas iespējas sniedza, turklāt jebkuram cilvēkam; tomēr šajā ziņā nepietika ar folkloras teksta apguves līmeni, vajadzēja iekļauties arī folkloras psiholoģiskajā un sociālajā mehānismā (balstīšanās tradicionālajās formās un tēlu sistēmās; improvizēšana kanona ietvaros; sociālo normu apgūšana un vērsana par indivīda nepieciešamību u. c.). Folkloras mantojums un cilvēks varēja it kā nākt viens otram pretī. Mantojums atrada cilvēkā savu iedzīvinātāju, bet laikmeta cilvēks atrada tradicionālajā kultūrā modeli tādai sevis realizēšanai, kāda viņam nebija iespējama citās darbības formās. Viņš ieraudzīja folklorā to, pēc kā ilgojās, un identificējās.

Proti, gan dzīvajos, gan rakstītajos folkloras avotos varēja atrast cilvēku, kurš ir saskaņā ar *dabu* un *dabisko*, cilvēku, kura darbībā (arī mākslinieciskajās izpausmēs) apziņas sfēra ir daudz ciešāk vienota ar prakses sfēru nekā tagadnes ikdienišķajā racionalizētajā un visbiežāk atsvešinātajā dzīvesdarbībā. Te varētu lietot vecveco, jau pieminēto Ž. Ž. Ruso kategoriju *dabiskais cilvēks*, to izprotot, protams, ne kā kaut ko konkrētu un patstāvīgu, bet drīzāk kā mūžīgu abstraktu principu, lai aizstāvētu cilvēka personības viengabalainību pret racionālistiskās civilizācijas drupinošo varu. Viegli saprast, ka sabiedrībai uzspiestās komunistiskās ideoloģijas apstākļos, kad ļaudis bija noguruši no mākslotas izturēšanās un dubultmērāes sloga, šī abstrakcija bija ilgots priekšstats.

Folkloras mantojuma aktualizēšana ļāva katram sevi realizēt arī kā *etniski noteiktu* cilvēku, un tas PSRS nacionālās politikas apstākļos nozīmēja ļoti daudz. Var iebilst, ka to ļauj jebkura etnonacionāli noteikta

mākslinieciska darbība. Tomēr folkloras kustība šajā ziņā panāca nesalīdzināmi vairāk. Pirmkārt – tāpēc, ka ar mākslu – tiklab profesionālo, kā amatiermākslu – ideoloģiskā vara nepārtraukti manipulēja, noteica repertuāru, uzspieda lielus kompromisus utt., turpretī pret folkloras repertuāru represīvi vērsties, kā tas notika piecdesmitajos gados, septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados vairs nevarēja, ja reiz marksisma teorijā folklorai bija ierādīts materiālo vērtību radītāju gara pasaules prestižs un leģitimizējums. Otrkārt – un galvenokārt – tāpēc, ka mākslā visai dominējoša un privileģēta ir estētiskās iedarbības funkcija, turpretī folkloras aktualizācija, ja vien izdevās kaut daļēji iedarbināt tās sociālpsiholoģiskos mehānismus, skāra ne tikai estētisko, bet visu cilvēka vērtību sistēmu kopumā, viengabalaini. Tāpat kā šādā nozīmē folklorā ir mazāk un reizē vairāk nekā māksla,¹⁹ tā arī folkloras kopu dalībnieki uzrunāja cilvēkus ne vispirms kā māksliniekus, bet gan kā cilvēkus, taču tādi, kuros ir integrēts folkloras cilvēcisko vērtību kopums, tāpēc viņi atstāja lielākas etniskas vitalitātes iespaidu nekā tie, kas uz skatuves reprezentējās vienīgi kā māksliniekus tautastērpos. Citiem vārdiem, folkloras kopu dalībnieki nāca pie publikas nevis rādīt mākslu, bet gan izteikt paši sevi – kā dziļu etnisku tradīciju sankcionētu cilvēcisko vērtību nesējus, turklāt kā tādas alternatīvas kultūras pārstāvjus, kuras elementi ir nepieciešami arī mūsdienu kultūrai. Tāpēc viņu attieksme pret klausītājiem varēja būt vienkārša: lūk, mūsu etniskās gadsimtu tradīcijas, tās mums palīdz būt tādiem, kādi arī tagad vēlētos būt mēs un jūs, jebkurš labas gribas cilvēks – vienkāršs un organisks; principiālā saskaņā ar dabu un pats ar sevi; tāds, kam dabas noliktais visu lietu mērs ļauj pasmaidīt par pārskrejoso modes vērtību fetišismu; ģimenes un dzimts saišu sarežģītību papildinam saprazdams, taču tās uzņemdamies kā atbildību; etnisko pašcieņu izjuzdams kā dabisku pamatu citu etnosu cienīšanai un tā joprojām. Bet tie, kas vēro, atsaucas jau ar to vien, ka arī viņi jūt: šīs vispārcilvēciskās vērtības, ko satur etniskās tradīcijas, ir arī viņu vienkāršāko dzīves orientāciju pamats. Ja tās ir aizmirstas vai liegtas, viņos mostas vēlēšanās atkal atcerēties, un viņi it kā mēmi atbild. Bet vēl vērtīgāks dialogs rodas, ja viņi var atbildēt ar savām pašu etniskajām un vispārcilvēciskajām vērtībām – nākt pretī ar savām dziesmām un ieražām. Īsteni tas veido starptautisko folkloras festivālu neatkārtojamo humānistisko gaisotni.

Folkloras kopas, apvienojot vispārcilvēciskās vērtības ar folklorai piemītošo cilvēka mērogu un darbojoties visiem tuvā tradicionālā materiāla ietvaros, vairāk nekā jebkura mākslas vai amatiermākslas izpausme veicināja neformālas attiecības gan savā, gan ļaužu vidū. Un tas tika novērtēts. Folkloras ansambļa modelis ir nevis formāli strukturēts kolektīvs, bet gan mājas saime vai ģimene. Tas bija viens no retajiem amatiermākslas veidiem, kur nebija reglamentācijas pēc vecuma un spējām, nenotika

nekāda uniformēšana ar vienādu tērpu palīdzību vai simetrizēšana pēc augumiem, matu krāsas vai bizes garuma. Lai arī darbība notika pagātnes materiāla ietvaros, kopas dalībnieki, šā materiāla nesēji, neizturējās pret sevi vai pret cilvēkiem publikā kā pret *pagātnes tēliem*, bet, piesakot sevi vai apmainoties replikām, dēvēja cits citu vārdos, lietoja sava laikmeta terminus, apspēlēja sava laika atribūtus. Jo vairāk viņi apdzīvoja aktuālo situāciju kā šodienas cilvēki, jo mazāk viņiem varēja piedēvēt dzīvu magnetofonu nosaukumu.

* * *

Tāds ir mēģinājums aprakstīt ideālu folkloras kopu un to, ko tā gribēja sasniegt. Lai arī tas izdevās ne visiem un ne vienmēr, tuvošanās šādam ideālam tomēr notika. Bija sasniegumi pat vienā no grūtākajām folkloras tehnikas apgušanas jomām – improvizācijā, it sevišķi tur, kur folkloras kopas publikas priekšā sastapās un savstarpēji sacentās tā sauktajā apdziedāšanās dziesmu (respektīvi, disputa dziesmu) žanrā. Cits grūts uzdevums bija iedzīvināt ieražu tā, lai tā nebūtu tikai izrādīta, bet arī tiktu uztverta kā nepieciešama un satura pilna. “Skandinieki” šajā ziņā reizēm veica pat gluži ko neparastu. Kādā folkloras sarīkojumā lielas auditorijas priekšā Latvijas Valsts universitātes aulā, dziesmās un rituālos izdarot Latvijas rietumdaļā sastopamo unikālo jaundzimušā iesvētišanas – vārda došanas jeb pādes dīdīšanas – ieražu, visjaunākais norises dalībnieks, respektīvi, iesvētišanas objekts, bija nevis butaforija, bet dažus mēnešus vecs kādas kopas dalībnieces bērniņš, kurš pusstundu tika cilāts rokās un iesvētīts ļaužu saimē ar dziesmām, dejām, novēlējumiem, ticējumiem utt. Ieraža tika nevis attēlota, bet īsteni notika. Toreiz un līdz šai dienai šī kopa vada ģimenes ieražas arī mājās un ģimenēs, kur to uzaicina. Tā ir sasniegusi tādu prasmi folkloristiskas situācijas izraisīšanā, ka, tai ierodoties jebkurā sabiedriskā pasākumā, nevar neizmainīties sabiedriskā gaisotne – pat Latvijas parlamentā, kur tā dažkārt mēdz ierasties ar apsveikuma vai nopēluma dziesmām un ieražām.

Domājot par tādu kopu, kāda ir “Skandinieki”, gandrīz varētu piekrist uzskatam, ka folkloras materiāla pārceļšana citā kontekstā dažos gadījumos arī ir folkloras, nevis folklorisms.²⁰ Taču caurmēra folkloras kopām un kustībai kopumā piemērojams termins *folklorisms*, atstājot jēdzienu *folkloras* tām retajām nepārtrauktu dziedāšanas tradīciju izpaušmēm, kas stihiski joprojām izpaužas un dzīvo neorganizētu un neapmācītu teicēju apziņā.²¹ Bet tas bija īpaša veida folklorisms – folkloras mantojums, to aktualizējot, tas netika pakļauts citai mākslinieciskai sistēmai, bet saglabāja to pašu praktiskajā dzīvē iekļautās kultūras tipu, kas ir pamatā pašai folklorai.

Notikumi

Kas bija folkloras kustības galvenā motivācija un arī lielākais pievilkšanas spēks? Tas bija alternatīvas kultūras piedāvājums. Pasaules sešdesmito un septiņdesmito gadu norišu kontekstā sovjetiskā ideoloģija bija izsmēlusi iespējas sniegt apmierinošu sabiedrības sociālās un garīgās attīstības perspektīvu. Dzīves mērķa apziņa izzuda, jo izrādījās, ka pat mantiskā stāvokļa relatīva uzlabošanās – tur, kur tā notika – cilvēku vairs necēla sabiedriski un garīgi augstākā līmenī. Individus un etnosus nivelējošā sistēma un prakse, kompartijas pasludinātā tā sauktā jaunā etnosociālā kopuma – “padomju tautas” – veidošana, protams, skāra ļaudis visā PSRS, tomēr Baltijas zemēs, kuru tautas periodā starp abiem pasaules kariem bija dzīvojušas neatkarīgu valstu statusā, šī garīgā stagnācija un strupceļš tika izjauts asāk un lika jo drudžaināk meklēt visneparastākos ceļus, kā izkļūt no krīzes.

Alternatīvas kultūras piedāvājums bija tik svarīgs kustības aspekts, ka to gribētos pievienot tiem pieciem jaunatklāta folkloras vērtīguma tulkojumiem, ko attiecībā uz Dienvidslāviju min Naila Ceribašiča.²² Runa, protams, nav par atgriešanos folkloristikajā pasaulizjūtā pilnā mērā, bet gan par iespēju paplašināt laikmetīgu kultūrapziņu ar kaut ko ļoti svarīgu, kā tai trūka. Tomēr tas bija mēģinājums mainīt sabiedrības vai tās daļas vērtīborientāciju un tāpēc tika uztverts kā drauds sovjetiskās ideoloģijas monopolam. Sākumā, septiņdesmito gadu otrajā pusē, varas iestādes atteicās atvēlēt folkloras kopām jebkādu vietu oficiālajā kultūras sistēmā. Tas savukārt iekvēlināja folkloras entuziastus, jo viņi juta, ka ikvienas tautas neapstrīdamā mantojuma – folkloras – aktualizāciju var izmantot kā pretestības formu režīmam. Pīcauga vēlēšanās darboties *ārpus sistēmas*. Tas sevišķi patika jaunatnei, jo deva iespēju ar pietiekami svarīgu iegānu kopt autsaiderismu. Nekur gan netika deklarēts, taču dažu folkloras kopu tapšanā izpaudās arī zināms sešdesmito un septiņdesmito gadu mijas Rietumeiropas jaunatnes kustību un garīgo meklējumu iespaids – kopīga bija vēlēšanās kopt mazāk atsvešinātu kultūrizturēšanos, neapmierinātību ar rakstīto kultūru vien, kā arī rusisma aspekts.

Šķietami nevainīgā nodarbošanās – demonstrēt nepārveidotu folkloras mantojumu un ar savu interpretāciju aktualizēt to – jau pašā sākumā izraisīja krasi diferencētu attieksmi plašās aprindās. Etnomuzikologu ieskati bija atšķirīgi, folkloras kopu neatzinēji pārmeta nepietiekamu materiāla atveidošanas “tīrību”, tradīciju ignorēšanu. Apsūdzēja gan mantojuma arhaizācijā, gan vienlaikus arī modernizācijā. Profesionālās mūzikas un amatiermūzikas aprindās izturējās rezervēti, toties nenoliedzami vairāk atbalsta jaunās folkloras kopas atrada citu mākslu pārstāvju un literātu aprindās. Oficiālo kultūras ideologu reakcija bija paniska, taču arī amatiermākslu

koordinējošās iestādēs un ar laiku pat kompartijas vadošajās struktūrās radās klusi folkloras kustības atbalstītāji, kas meklēja “diplomātiskas” iespējas leģitimizēt to. Tajā pašā 1978. gadā, kad notika sabiedrību saviļņošais folkloras pasākums Rīgā, kopa “Skandinieki” ieguva pirmo vietu amatierdziedāšanas konkursā (to gan drīz apstrīdēja *augstākas instances*), un kopš šā laika sākās straujš folkloras kopu veidošanās periods – par spīti tam, ka Latvijas amatiermākslas iestādes tajā pašā gadā saņēma direktīvu nepieļaut nepārveidotas folkloras popularizēšanu. Pagāja vēl trīs gadi, iekams Kultūras ministrija atzina folkloras popularizāciju par amatiermākslas leģitīmu daļu, taču, protams, arī pēc tam paturēja sevišķā uzraudzībā.

Kopu veidošanās pamatā bija pilnīga pašiniciatīva un brīva darbības formu izvēle. Vienkāršākajos gadījumos, piemēram, pašvaldības kultūras darba organizators puslegāli sapulcināja vietējos jauniešus, lai ciematā publiski atjaunotu aizmirstas gadskārtu ieražas. Sociālo aspektu akcentēja tādi Rīgas jaunieši, kuri vasaras brīvdienās pajūgā apbraukāja attālākus lauku rajonus gandrīz ceļojošu komediantu statusā, veica nerakstītus un neatļautus socioloģiskus pētījumus par ļaužu patieso dzīvi un kultūrizturēšanos, pie viena sniedzami improvizētus koncertus ar viņu pašu novada folkloras materiālu. Gluži citus folkloras aspektus aktualizēja mūzikas vai mākslas iestāžu audzēkņu kopas, pirmajā vietā likdamas tradīcijas muzikālo un lingvistisko izpēti un aktualizāciju vai citkārt atjaunodamas ieražas mītoģisko aspektu, un tamlīdzīgi. Bija kopas, kas akcentēja samērā nesenas, tikai dažu paaudžu atstatas tradīcijas, piemēram, Pirmā pasaules kara laika folkloru. Ar jaunu ierosmi darbību turpināja vai atjaunoja kādreizējās pēckara gadu etnogrāfiskās kopas lauku klusumā, tur izveidojās arī jaunas. Dažos gados (1978–1981) folkloras un etnogrāfisko kopu skaits Latvijā vismaz desmitkārtšojās. Tomēr precīzu skaitu noteikt gandrīz ir neiespējami, jo bieži kopas neregistrējās, tāpēc ka iestādes prasīja apstiprināt repertuāru un iesniegt cenzūrai dziesmu tekstus, bet tas nonāca pilnīgā pretrunā ar folkloras un improvizēšanas būtību.

Folkloras kustība kļuva par negaidītu sociālpsiholoģisku fenomenu, kopas nonāca preses un televīzijas uzmanības lokā, tika veidotas etnogrāfijas un folkloras filmas,²³ savus krājumus sāka pārcilāt muzeji, rīkoja izglītojošus un mākslinieciskus pasākumus, atjaunojās interese par senajiem tautas mūzikas instrumentiem, to būvi.²⁴

1981. gadā saistībā ar komponista un folklorista Andreja Jurjāna dzimšanas 125 gadu atceri izdevās sarīkot vairākus plašus folkloras pasākumus. Folkloras svētki Rīgas piepilsētā Ogrē bija pirmais gadījums, kad folkloras kopas sankcionēti piedalījās liela mēroga oficiālā kultūras sarīkojumā. Bet Folkloras dienas Rīgā tā paša gada rudenī būtībā bija festivāls, tas notika lielākajās koncertzālēs, turklāt pirmo reizi piedalījās Igaunijas un

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Festivāla Baltica '88 koncerts Dainu kalnā Turaidā.
A concert of the Baltica '88 festival at Dainu Hill in Turaida*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Folkloras kopa "Skandinieki" K. Barona 150 gadu jubilejas koncertā.
Folk-group "Skandinieki" in a concert dedicated
to the 150th birthday of Krišjānis Barons*

Lietuvas folkloras kopas. Galvenie rīkotāji bija Latvijas Rakstnieku savienība un Komponistu savienība, jo oficiālajā amatiermākslas sistēmā joprojām nebija struktūras, kas popularizētu folkloras darbu. Koncerti, kā arī plašā diskusija par folklorisma metodikas jautājumiem apliecināja, ka Latvijas folkloras kustība ir kļuvusi par neapstrīdamu kultūras spēku – gan ar plašu atbalsi sabiedrībā, gan ar noteiktu teorētisku un metodisku pamatu. Šajā folklorisma estētikā visu trīs Baltijas zemju folkloras kopām bija daudz saskares punktu un principiāla saskaņa, lai arī Igaunijā un Lietuvā folkloras kustība varēja jau atskatīties uz vismaz desmit gadu ilgu vēsturi.

Folkloras dienas vēroja arī vairāki Maskavas muzikologi, ko bija deleģējusi PSRS Komponistu savienības Tautas mūzikas komisija. Šī organizācija septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados nopietni pievērsās jautājumam par folkloras vietu laikmeta kultūrā, un tās rīkotajos semināros, kur uzstājās prominenti PSRS etnomuzikologi, sociologi un citu zinātņu pārstāvji, vērtīgas ierosmes guva arī Baltijas zemju muzikologi. Slēptāka vai atklātāka uzskatu cīņa jautājumos par folkloras mantojuma lietojumu norisa arī Padomju Krievijā. Tur liberāli ieskatī dominēja ne tikai Komponistu savienības Tautas mūzikas komisijā, bet arī PSRS Kultūras ministrijas Tautas mākslas nama Folkloras nodaļā, kas uzņēmās metodiska centra funkcijas.

Šis metodiskais centrs rīkoja izglītojošus pasākumus amatiermākslas grupu vadītājiem, un astoņdesmitajos gados tur dažkārt piedalījās arī Baltijas zemju folkloras kopu vadītāji vai organizatori. Paradoksāli tieši šajā centrā, kur joprojām arī skubināja izmantot folkloras mantojumu tā sauktajā internacionālajā audzināšanā, respektīvi, PSRS etnosociālās vienotības stiprināšanā, dzima ideja par starptautisko folkloras festivālu *Baltica*, kas kļuva par vienu no netiešiem Baltijas valstu neatkarības atgūšanas idejas briedinātājiem sabiedrībā.

Padomju Savienība, būdama *CIOFF* dalībvalsts, pastāvīgi piedalījās starptautiskos folkloras festivālos, taču pati nebija iedibinājusi nevienu *CIOFF* festivālu. Pēc šā metodiskā centra speciālistu domām, nepieciešamais sadzīves kultūras un amatiermākslas līmenis, lai šādu festivālu sarīkotu, bija vienīgi Baltijas zemēs. PSRS Kultūras ministrija deva atbilstošu norādījumu, un pirmais festivāls *Baltica* notika 1987. gada vasarā Lietuvā. Nākamajam bija jānotiek pēc gada Latvijā.

Tuvojoties festivālam, no jauna sasasinājās uzskatu cīņa par to, kas pārstāv tautas tradīcijas – deju ansambļi vai folkloras kopas, tātad – kāds būs šis festivāls. Pēc plašas diskusijas presē²⁵ izdevās novērst tradicionālā mākslas amatierisma adeptu nodomu padarīt šo festivālu par deju ansambļu svētkiem, kā tas zināmā mērā bija noticis Lietuvā. Dominēja folkloras kopas ar aptuveni piecsimt dalībniekiem no Latvijas, bet deju ansambļi un

citi amatiermākslas veidi bija sekundārā lomā. Baltijas zemēs šajā laikā bija jau sākusies tā sauktā tautas atmoda, Latvijā sešas nedēļas pirms festivāla bija publiski pateikta patiesība, ka Baltijas zemju atrašanās PSRS sastāvā ir 1939. gada 23. augusta PSRS un Vācijas vienošanās jeb Ribentropa–Molotova pakta slepenā pielikuma sekas, nevis šo zemju tautu brīva griba. Jebkura ļaužu pulcēšanās šajā vasarā draudēja izvērsties demonstrācijā pret okupācijas statusu.

Festivāla atklāšana un pirmā dalībnieku uzstāšanās (1988. gada 13. jūlijā) notika plašajā Sporta pilī, kur publika izvietojās amfiteātrī, bet darbība, izvairoties no skatuves, risinājās telpas centrā. Goda vietā, augstu virs skatītāju galvām, starp dalībvalstu karogiem vīdēja arī trīs Baltijas zemju kā PSRS republiku karogi, būtībā dziļi vienaldzīgi šo zemju iedzīvotājiem. Taču igauņu, latviešu un lietuviešu folkloras grupas bija maskēti ienesušas zālē arī savu valstu vēsturiskos nacionālos karogus un patvarīgi tos izvietoja greznā improvizētā statnī ar pašu dalībnieku organizētu simbolisku apsardzi. Tas notika kompartijas vadošo personu acu priekšā, no kuriem dažs sašutumā pameta zāli. Sekojošajā dalībnieku gājienā pa Brīvības (toreiz – Ļeņina) ielu uz vecpilsētas Doma laukumu Latvijas nacionālais sarkanbaltsarkanais karogs, ielu malās stāvošajiem klusībā priecāloties vai varbūt nodrebot, kopu dalībnieku rokās tika pirmo reizi pēc vairāk nekā četrdesmit gadiem iznests cauri Rīgas centram. Festivāls turpinājās Doma laukumā un, krēslai metoties, arī tuvējā Daugavas krastmalā pie vēsturiskās Latvijas prezidenta pils, kas jau četrdesmit astoņus gadus tāda vairs nebija. Arī pils tornī tajā vakarā uz brīdi prožektoru gaismā parādījās nacionālais karogs.

Festivāls *Baltica '88*, kļūdams par Latvijas folkloras kustības desmit gadu rezumējumu, apliecināja, ka šī kustība, lai arī ir tradicionālās kultūras uzaudzēta, spēj uzminēt un atbalsot sabiedrības laikmetīgo noskaņojumu. Ne ļaužu politiskās aktivitātes uzjundīšana bija svarīgākais nopelns, jo šo izdevību festivālam sagādāja pati notikumu attīstība. Visvairāk gandarīja folkloras kopu spēja agrāko sovjetisko festivālu mākslotās kultūrsituācijas, pie kā publika bija ilgstoši radināta, vērst dabiskās kultūrsituācijās, nojaukt ilgi celto barjeru starp *māksliniekiem* un *publiku*, saplūdināt māksliniecisku, precīzāk – folkloristisku, darbību ar ikdienas praksi. Kad festivāla atklāšanas laukumā skatītāju tūkstoši sāka piebalsot arī vairāk nekā četrdesmit gadu publiski nedzirdētām vēsturiskām dziesmām, aizmirstām tautasdziesmām, sovjetisko deportāciju upuru dziesmām, tad varēja runāt gan par stihisku *refolklorizāciju*, gan *deprofesionalizāciju*, jo daudzas dziesmas bija profesionālu komponistu aizmirsti darbi. Arī šis jaunais repertuārs ieguva tautas mūzikas jēgu, festivāla gaisotnē tas tika sniegts un uztverts kā etniskās kultūras daļa. Turklāt pats pasniegšanas veids tuvojās

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Folkloras kopa "Ilgi" K. Barona 150 gadu jubilejas koncertā.

Folk-group "Ilgi" in a concert dedicated to the 150th birthday of Krišjānis Barons

folkloristiskas komunikācijas līmenim – tas nebūtu bijis iespējams, ja folkloras ansamblī nebūtu no folkloras jau apguvuši praksi piepildīt dzīves situāciju. Visā pilnībā jāpiekrīt Neilai Ceribašičai, ka maldās tas, kas uzskata folkloras repertuāru par svarīgāku nekā tā nesēju.²⁶ Nevis reproducējamais materiāls ir izšķirošais, bet folkloristiskā izturēšanās, varētu pat teikt – folklorā kā darbība, kas saistīta ar dabiskākām, neformālākām un produktīvākām cilvēku savstarpējām attiecībām.

Festivāla *Baltica* iedibināšana sniedza arī pirmo plašāko iespēju salīdzināt Rietumeiropas un Baltijas zemju folkloras kopas. Izrādījās, ka Baltijas zemju stiprā puse ir labāk uzturēta dziesmu un ieražu folklorā, tajā spilgti izteiktas cilvēku harmoniskās attiecsmes ar dabu un Visumu, kā arī savstarpējo saišu svarīgums. It īpaši Latvijas un Lietuvas kopas, interpretējot seno mantojumu, vairāk jautā, ko folklorā paustais nozīmēja vai ko simbolizēja manam sencim un ko man. Savukārt Rietumeiropas un Ziemeļeiropas zemju folkloras kopas izrādījās stiprākas neformālā komunikācijā, ikviena dalībnieka personības bagātībā, sava folkloras mantojuma atraktīvā pasniegumā.

Festivāla *Baltica* rīkotāji, kuru sakari ar *CIOFF* notika ar PSRS Kultūras ministrijas Maskavā starpniecību, drīz atrada arī tiešus kontaktus ar šo organizāciju. 1989. gada aprīlī viņi nodibināja reģionālu folkloras asociāciju *Baltica*, kuras prezidente bija Ingrīda Rītele (*Rüütel*, Igaunija), un apelēja par uzņemšanu *CIOFF* sastāvā. Lai gan PSRS jau bija pārstāvēta šajā organizācijā ar savu nacionālo komiteju PSRS Kultūras ministrijas personā un reglaments nepieļāva vienā valstī vairākas dalīborganizācijas, *CIOFF* juridiskais birojs pēc ilgām diskusijām un diplomātiskiem pūliņiem izlēma: ievērojot pēdējo gadu radikālās pārmaiņas Eiropā un sevišķi Baltijā, atļaut asociācijai *Baltica* izvirzīt savu kandidatūru uz asociatīva biedra vietu. 1990. gada septembrī *CIOFF* Ģenerālās asamblejas sesijā Kvebekā (Kanāda) balsojums bija pozitīvs. Līdz ar to *CIOFF* kļuva par vienu no pirmajām UNESCO struktūras organizācijām, kas, uzņemot asociāciju *Baltica* savā sastāvā, netieši atzina Baltijas valstis par starptautisku tiesību subjektiem.

Taču šis pats 1990. gads nesa Baltijas folkloras kustībai arī zaudējumus. Pēc 1989. gada festivāla *Baltica* Igaunijā tam 1990. gadā atkal vajadzēja notikt Lietuvā, taču PSRS sāktās blokādes dēļ pret Lietuvu to nevarēja organizēt. Arī otrais festivāls *Baltica* Latvijā 1991. gada vasarā pagāja politiskās situācijas sasprindzinājumā, kas gan atrisinājās jau drīz – ar Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas pasludināšanu 1991. gada 21. augustā un strauju starptautisku atzišanu.

Neatkarības atgūšana zināmā mērā mainīja arī folkloras kustības vietu sabiedrībā. Alternatīvas kultūras ideāla statuss mainījās tajā ziņā, ka bija zuduši agrākie politiskie un ideoloģiskie šķēršļi ceļā uz tā sasniegšanu. Kustību vairs neturēja sasprindzinājumā kopīgā *ienaidnieka tēls*, folkloras kopas jutās brīvākas arī ceļa izvēlē un vairāk izkopa savu individualitāti. Iepriekšējā laikposmā, oponējot pret folkloras trivializāciju deju ansambļu darbībā, kopas tiecās vispirms pēc folkloras mantojuma precīzas atveides, tagad pieauga to grupu skaits, kuras meklēja daudzveidīgākus folkloras laikmetīgas interpretācijas ceļus. Jau 1991. gada festivālā *Baltica* uzmanību pievērša kopas, kas sniedza uzsvērti lirisku folkloras traktējumu tā sauktās intuitīvās mūzikas garā. Vairojās folkloras interpretācijas paņēmieni dažādība, lai arī bez profesionālas apdares.

Radās lielākas atšķirības starp abām galvenajām strāvām folkloras kustībā – lauku etnogrāfiskajām kopām un daudz neapreķināmākajām pilsētu folkloras grupām. Etnogrāfiskās kopas folkloru uzlūkoja par absolūtu vērtību kopumu, kas ilgstoši veidojies tradicionālajā zemkopju sabiedrībā. Folklorā te nozīmē harmonizēta pasauleskatījuma iemiesojumu, un tāpēc tai piekrīt sociāli stabilizējoša funkcija. Tas ir vērojošs skatījums uz folkloru, kāds dziļi iesakņojies gan sadzīviskas apziņas līmenī, gan folkloras zinātnē.

Folkloras grupas arī nenoliedz mantojuma vērtīgumu, tomēr izprot tā apgūšanu mazāk kā vērojumu, vairāk – kā darbību. Tā ir garīgi praktiska darbība, kurā apziņas un prakses sfēras grūti atdalāmas. Šis folklorisms ir sinkrētisks un nostājas pret rakstītās kultūras vienpusību. Savā spontanitātē un neizskaistinātībā tas ignorē kultūras atsvešinātās formas un tāpēc vieglāk piesaista jaunatni. Protams, tas saņem pārmetumus par tradīciju ignorēšanu, patvaļu utt. Būtībā runa ir tikai par to, ka šādas grupas, lai arī darbojas tradīcijas gultnē, tomēr nepaļaujas tikai uz seno zemkopju kultūras mantojumu, bet kaut kādā mērā arī adaptē mūsdienu kultūras sniegtās iespējas un materiālu. Šķiet, jebkura folklorisma attīstība ar laiku nonāk izvēles priekšā: vai nu palikt tikai pie tradīcijas un rīkoties ar sastingušu, toties muzikāli tīru un augstvērtīgu materiālu, vai pieļaut iespēju, ka folklorisma attīstības ceļš ir neparedzams, jaunu materiālu un jaunas iespējas adaptējošs. Tā bija arī Latvijā.

Folkloras kopu adekvāta, cieša komunikēšanās ar publiku – šis bija vēl viens jautājums, kas saasinājās skaitliski ļoti lielas publikas apstākļos, it sevišķi festivālos *Baltica*, kad liela koncerta pretenzijas uz grandiozitāti un spožumu nonāca pretrunā ar folkloras vienkāršības garu un tās nelielajām mūzikas formām. Lielie koncerti attaisnojās tad, ja to norisē izdevās izveidot vienota folkloristiska rituāla gaisotni, pārējos gadījumos priekšroka bija koncertiem nelielās zālēs vai dabā, brīvdabas muzejos. Par festivāla *Baltica* tradīciju kļuva tā izkliedēšana pa daudzām sarīkojumu vietām samērā plašā ģeogrāfiskā telpā.

CIOFF Ģenerālajā asamblejā 1991. gada 13. oktobrī visas trīs Baltijas valstis – Latvija, Lietuva un Igaunija – tika uzņemtas šajā starptautiskajā organizācijā pilntiesīgu nacionālu komiteju līmenī. Festivāls *Baltica* Latvijā turpinājās iepriekšējā trīs gadu ritmā, taču tas bija tikai viens no daudzajiem folkloras pasākumiem, kuru skaits pēc neatkarības atgūšanas pieauga. Beidzot tika radīts folkloras popularizēšanas metodisks centrs Latvijas Kultūras ministrijas sistēmā. Veidojās centri Latvijas novados, notika skates un gadskārtu svētki. Lai sabiedrībā veicinātu folkloras izpratni, Rīgā un citās vietās tika rīkoti folkloras semināri, kursi, Izglītības un zinātnes ministrija pievērsa uzmanību skolotāju sagatavošanai šajā jomā. 1992. gadā Latvijas Universitātē izveidoja Etniskās kultūras centru, kas gatavoja populārzinātniskus izdevumus par tautas tradīcijām, it sevišķi mācības iestāžu vajadzībām, rīkoja daudz izglītojošu pasākumu. 1994. gadā CIOFF festivāla statusu ieguva bērnu un jauniešu folkloras festivāls “Pulkā eimu, pulkā teku”, tas kā neliels interns festivāls bija sācis darbību jau 1984. gadā un paveica lielu darbu arvien jaunu paaudžu piesaistīšanā tautas tradīcijām. Piemēram, 1994. gadā tas pulcināja skolēnu folkloras kopas kopskaitā ar diviem tūkstošiem dalībnieku.

* * *

Katrs laikmets ņem no folkloras mantojuma sev nepieciešamo. Alternatīvas kultūras ideāls palīdzēja salauzt sovjetiskās ideoloģijas slogu. Jau ar to vien Latvijas folkloras kustība ir ieņēmusi vietu savas zemes vēsturē. Taču arī ultraliberālās tirgus ekonomikas un globalizācijas laikmetā, kad komerciālā popkultūra apdraud individualitātes garīgo pasauli un sociālo pārmaiņu ātrums saasina nepieciešamību pēc stipriem vērtību orientieriem, tautas tradīcijas ar tajās iestrādāto dzīves gudrību nezaudē savu veselīgo ietekmi.

Atsauces un piezīmes

- ¹ CIOFF – UNESCO organizācijas *Conseil International des Organizations des Festivals de Folklore et d'Arts Traditionnels* (Folkloras un tradicionālās mākslas festivālu organizāciju starptautiskā padome) abreviatūra.
- ² 1242. gada kauja Igaunijas austrumos uz Peipusa ezera ledus, kurā Livonijā dibinātā Zobenbrāļu ordeņa un igauņu apvienotie spēki piekāpās Novgorodas karaspēkam, “uz gadsimtiem noteica Livonijas austrumu robežu, kas ar laiku kļuva par atšķirīgas kultūras robežu starp Krieviju un Rietumeiropu”. (Dunsdorfs E. *Latvijas vēsture*. Linkolna, 1980. 99. lpp.) Par Livoniju viduslaikos dēvēja visas tagadējās Baltijas zemes, vēlāk – tikai Latvijas ziemeļaustrumu un Igaunijas dienvidu daļu.
- ³ Latviešu folklorā nesistemātiski tika fiksēta jau daudz agrāk. Tā pieminēta hronikās kopš 12. gadsimta. Pirmais plašākais apraksts (no 1547. gada) par latviešu zemnieku dziedāšanu un mūzikas instrumentiem atrodams darbā: Münster S. *Cosmographie: das ist Beschreibung aller Länder*. Basel, 1598. Pirmās tautasdziesmas teksta un melodijas pieraksts iespiests darbā: Menius F. *Syntagma de Origine Livonorum*. Dorpat, [1635]. 45. lpp. (nevis 1632. gadā, kā parasti apgalvo; 1632. gadā ir gravēts grāmatas vāks, bet izdevums izdots 1635. gadā).
- ⁴ Barons K., Visendorfs H., sast. *Latvju dainas*. 1. sēj. Jelgava, 1894; 2.–6. sēj. Sanktpēterburga, 1903–1915. Šā izdevuma papildinājums, kas papildina ar vienotu numerāciju publicēto folkloras vienību skaitu līdz 300 000, ir: Šmits P., izd. *Tautas dziesmas*. (Papildinājums K. Barona “Latvju dainām”) 4 sēj. Rīgā, 1936–1939. Abi šie izdevumi apvienoti atkārtotā 12 sējumu izdevumā: Švābe A., Straubergs K., Hauzenberga-Šturma E., sast. *Latviešu tautas dziesmas*. Copenhagen, 1952–1956, kuram savukārt ir internetā pieejama transkripcija: Bērziņš V., Freibergs I., Konrāde K., Strazds G., Viķis-Freibergs V. *The Boston/Montreal Data Base of Latvian Folk Songs*. 1982. (internetā <http://etext.lib.virginia.edu>). Turklāt internetā pieejams nerediģēts K. Barona vākums: <http://www.dainuskapis.lv/wap/>. Tautasdziesmu tekstu izdevumu, kas papildināts ar vēlāko gadu folkloras pierakstiem, 12 sējumos ar plānotām 1,2 miljoniem folkloras vienību 1979. gadā sākuši publicēt Latvijas Zinātņu akadēmija (kopš 2006. gada – Latvijas Universitātes aģentūra Literatūras, folkloras un mākslas institūts): *Latviešu tautas dziesmas*.

- Rīga: Zinātne. 1. sēj. – 1979; 2. sēj. – 1980; 3. sēj. – 1981; 4. sēj. – 1982; 5¹. sēj. 1983; 5². sēj. – 1984; 6. sēj. – 1993; 7. sēj. – 2000.
- Svarīgākās publikācijas citos folkloras žanros: Šmits P, sast. *Latviešu pasakas un teikas* (15 sēj.). Rīga, 1925–1937; Šmits P, sast. *Latviešu tautas ticējumi* (4 sēj.). Rīga, 1940–1941; Birkerts P., ed. *Latvju tautas anekdotes* (3 sēj.). Rīga, 1929–1930; Birkerts P., sast. *Latviešu sakāmvārdi un parunas*. Rīga, 1927; Birkerts P., sast. *Latvju tautas mīklas* (3 sēj.). Rīga, 1927; *Latvju raksti* (3 sēj.). Rīga, 1924–1931; pārspiedums – Parīzē, 1990.
- ⁵ Citu sistematizēto latviešu tautas mūzikas materiālu vidū: Melngailis E., sast. *Latviešu mūzikas folkloras materiāli*. 1.–3. sēj. Rīga, 1951–1953. (Izdevums satur vairāk nekā 3000 vienību, ko Melngailis pats pierakstījis aptuveni 30 gadu laikā.) Ar kopējo nosaukumu “Latviešu tautas mūzika” piecdesmitajos gados sāka iznākt J. Vītolīņa sastādīta un latviešu un krievu valodā komentēta folkloras publikāciju sērija: *Darba dziesmas*. Rīga, 1958; *Kāzu dziesmas*. Rīga, 1968; *Bērnu dziesmu cikls. Bērnu dziesmas*. Rīgā, 1971; *Gadskārtu ieražu dziesmas*. Rīga, 1973; *Precību dziesmas*. Rīga, 1986.
- ⁶ Stavenhagen K. *Herder in Riga*. Rīga, 1925. 14. lpp
- ⁷ Arī pēc aizbraukšanas no Rīgas J. G. Herders lūdza iesūtīt viņam latviešu tautasdziesmas. Viņa arhīvā bija sakrāti 78 teksti un viena melodija, no tiem 11 teksti Herdera vācu tulkojumā publicēti viņa pazīstamajos tautasdziesmu krājumos.
- ⁸ Latvijas PSRS Ministru padomes 1946. gada 10. decembra lēmumā nr. 181 “Par mākslinieciskās pašdarbības skates organizēšanu” lasāms (punkts b): “izskaidrot partorgiem, ka mākslinieciskā pašdarbība ir viens no svarīgākajiem masu idejiskās un politiskās audzināšanas veidiem, un prasīt, lai viņi aktīvi atbalsta un vada visu skates sagatavošanas darbu.” [Tulkojums no krievu valodas. – A. K.] (Latvijas Valsts arhīvs, 243-1-11, 21. lpp.)
- ⁹ Par “nešķirisku pieeju folklorai” 1947. gadā asus pārmetumus un akadēmiskas sankcijas pieredz ievērojamais folklorists Latvijas Valsts universitātes profesors Pēteris Birkerts. Sk.: Krievs J. Kā P. Birkerts izskaidro latviešu folkloru. *Literatūra un Māksla*. 1947. Nr. 8.
- ¹⁰ Laikrakstā var izsekot, kā kāda etnogrāfiska kopa pirmajā laikā pēc nodibināšanās rāda tradicionālās kāzu ieražas ar atbilstošām dziesmām un dejām (*Literatūra un Māksla*. 1946. Nr. 29), 1948. gadā tā spēlēja arī sovjetisko propagandas dziesmu aranžējumus (*Literatūra un Māksla*. 1948. Nr. 49), vēl pēc gada programmas 28 numuri ir “laikmetīgas dziesmas un visdažādāko PSRS tautu dziesmas un dejas” (*Literatūra un Māksla*. 1949. Nr. 26).
- ¹¹ Sk.: *Otro dziesmu svētku* (1950. gadā – A. K.) *biroja materiāli*. Rokr. – Latvijas Valsts arhīvs, 236-1-13. Par paraugu tika izvirzīts toreiz Padomju Savienībā pazīstamais profesionālais PSRS tautas deju ansamblis baletmeistara Igora Moisejeva vadībā, jo tam esot “vienīgi pareizā pieeja tautas deju interpretēšanā”, proti, balstīšanās uz klasisko baletu un pantomīmu ar tautas deju elementiem. Siliņa E. PSRS Valsts tautas deju ansambļa koncerti. *Cīņa*. 1949. 28. jūn.
- ¹² Sk. 8. piezīmē minētā avota 23. lpp.
- ¹³ Sūna H. Tautas horeogrāfija. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 5. sējuma 2. grāmata. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1984. 640. lpp.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Skujenieks K. No koncerta pārnākot. *Padomju Jaunatne*. 1978. 5. nov.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Šo kopu dibināja un vadīja Dainis Stalts un Helmi Stalte un viņu meita Julgi Stalte. Pēc viņu liecības, "Skandinieki" savai folkloras popularizēšanas metodei ierosmes guvuši no igauņu folkloras kopas *Leegajus*, kas etnomuzikologa Jāna Sarva (*Jaana Sarv*) vadībā Tallinā darbojās jau kopš 1971. gada.

¹⁹ Vēl kategoriskāku atziņu izsaka I. Zemcovskis: "Folklorā ir vienlaikus māksla un nemāksla." (Земцовский И. Народная музыка и современность. Современность и фольклор. Москва, 1977. 34. lpp.

²⁰ Sk.: Naila Ceribašić. Folklore Festivals in Croatia: Contemporary Controversies. *The World of Music*. Vol. 40. (3) 1998. 33. lpp.

²¹ Folklorā un folklorisms veidoja arī pārejas situācijas un starpparādības. Mutvārdu ceļā pārmantotu tautas tradīciju kopas jeb tā sauktās etnogrāfiskās kopas, agrāk plašāk nepazītas, folkloras kustības ietekmē nereti aktivizējās, dažkārt arī ieguva savu organizatorisko vadītāju, sāka piedalīties saietos un festivālos. Bija arī tādas pilsētas folkloras kopas, kurās piedalījās folkloras teicēji, tātad tās apvienoja sevi gan folklorismu, gan folkloru.

²² "Once again they became something of value, phenomena of "indescribable wealth", displaying a "wealth of diversity". This "wealth" could be interpreted in various ways: 1) folk music and dance a part of Yugoslavi's cultural Wealth; 2) as an ethnic-national asset that preserves group authenticity and silently resists Yugoslav hegemony; 3) as an economically sound cultural asset; 4) as an asset of those who monitor it." Cerebašić N. Folklore Festivals in Croatia: Contemporary Controversies. *The World of Music*. Vol. 40. (3) 1998. 25. lpp.

²³ Folkloras filmu celmlauzis Latvijā un arī viens no ietekmīgākajiem autoriem bija kinooperators Andris Slapiņš (1949–1991), viņš veidoja etnogrāfiskas filmas arī Lielbritānijā un Sibīrijas ziemeļos.

²⁴ No folkloras kustības sākumiem Latvijā līdz pat mūsu dienām bez jau iepriekš nosauktajiem cilvēkiem vai nu vadījuši kopas, rakstījuši presē, snieguši priekšlasījumus, vai arī strādājuši organizatoriski un bijuši saistīti ar folkloras izpēti vai popularizēšanu: Vilis Bendorfs, Vizbulīte Bērziņa, Mārtiņš Boiko, Andris Kapusts, Artis Kumsārs, Vidvuds Medenis, Māra Mellēna, Valdis Muktupāvels, Liāna Ose, Romāns Pussars, Ilga Reizniece, Jānis Rozenbergs, Aina Salmane, Ernests Spičs, Margarita Šakina, Māra Zālīte.

²⁵ Bērziņa V. Kā dzīvot tautas mūzikai. *Literatūra un Māksla*. 1987. 14. aug.; Klotiņš A. Folklorā un dejas. *Literatūra un Māksla*. 1988. 22., 29. apr.

²⁶ Cerebašić N. Folklore Festivals in Croatia: Contemporary Controversies.. 25., 26. lpp.

Arnolds Klotiņš

A retrospect of the Baltic folklore movement

Summary

The folklore movement in the Baltics in this article is understood as increased interest in folklore heritage in the 1970s and the forms of its revival in everyday life that accompanied the Baltic nations' national awakening and struggle for the restoration of their independence in the late 1980s and early 1990s. The folklore movement saw in folklore a manifestation of an alternative culture and its modern use.

The folklore movement was something new and unpleasant to the ruling Communist regime, especially at a time when the Soviet ideology was pushing a system and practice aimed at phasing out the individual and ethnic features of its subjects.

The turning point came in 1978 when a landmark concert of folk-singers took place in Riga to demonstrate the results of the 30th field expedition of the Latvian Academy of Sciences. The performance demonstrated the force of the *primaeval*, authentic art and at the same time raised concerns about the state of the ethnic culture.

Authorities responded to this with prohibitions. For several years, folk-groups were totally banned from the cultural scene, which only inflamed the enthusiasts. From 1978 to 1981, the number of folk-groups increased at least tenfold.

The Soviet culture authorities were afraid of any alternative activities, however, even in their midst there emerged some supporters of the folklore movement. Thanks to their diplomatic efforts, a folklore festival in the central Latvian town of Ogre in 1981 could be held, and the Folklore Days in Riga that took place in the autumn of that year grew into widely popular festival. As folk-groups were rapidly gaining media attention, it became impossible for the official system to ignore them.

As a member of the CIOFF, the Soviet Union had committed to organizing international folklore festivals, but authorities in Moscow came to a conclusion that only the Baltic republics had cultural infrastructure in place for holding such events. A central directive was issued to organize the international Baltica festival from 1987, with Lithuania, Latvia and Estonia becoming the rotating organizers.

In the summer of 1988, the truth of the Baltic states' occupation by the Soviet Union in 1940 was first publicly voiced in Riga. The popular awakening movement gathered strength and any assembly could turn into a protest against the occupation regime, which finally happened on July 13. Baltic folk-groups had secretly brought the banned national flags that were raised at the Baltica festival's opening event in the presence of dismayed Communist officials.

Thus, the Baltica '88 festival became the climax and resume of Latvia's decade-long folklore movement.

In April 1989, organizers of the Baltic festivals in Estonia, Latvia and Lithuania established their regional association of the same name. By granting the association membership in September 1990, the CIOFF became one of the first UNESCO organizations to implicitly recognize the Baltic states as subjects of international law even before they had restored their sovereignty.

With the restoration of independence the public role of the folklore movement changed. The status of an ideal alternative culture changed also in that the previous obstacles to achieving it had been removed. As the image of the "common enemy" had vanished, folk-groups felt free to choose their individual path, to develop their unique style and work on more contemporary interpretations.

In October 1991, Estonia, Latvia and Lithuania were admitted to the CIOFF at the level of fully-fledged national committees. The tradition of the Baltica festival continued in Latvia but only as one of many folklore events whose numbers surged after the restoration of independence. A centre for the promotion of folklore was also finally set up under the Latvian Culture Ministry.

Guntars Godiņš

Muzikalitātes estētika igauņu un latviešu tautasdziesmās

Viena no pirmatnējās mākslas funkcijām ir bijusi atdarināšana – dabas parādību, darba procesa un darbariku skaņas un ritma atdarināšana. Šai funkcijai nepiemita spoguļa ilūzija, bet gan vienas pasaules mimētikas ilūzija citā pasaulē. Sākotnēji ik skandētais vārds bija cieši saistīts ar skaņu – ganu saucieni, buramvārdi, raudu dziesmas, refrēni utt. Gan latviešu, gan igauņu (arī citu somugru tautu) folklorā skaniskumam jau izsenis ir bijusi nozīmīga vieta, var pat teikt, ka skaņu atdarināšana jeb skandēšana samērā spilgti atspoguļojas tautas mākslas vārdiskajā slānī. Tāad vissenākajā mutvārdu daiļradē vārds bija cieši saistīts ar mūziku.

Igauņu dzejnieks Hando Runnels poētiskā esejā raksta: “Dzejolis nāk no mūzikas, no dziesmas. Kad dziesma iemuka grāmatā, tā pazaudēja savu melodiju, pazaudēja savu skaņu un pārvērtās par dzejoli. To, ko agrāk klausījās ar ausi, tagad skata ar aci. Dzejolis, salīdzinot ar dziesmu, ir kā putns bez spārna, kā “putns ar salauztu spārnu”. Dzeja ir kā ātrskrējējs strauss vai noplūkta vista blakus lidojošam un dziedošam cīrulim. Tikai burvīgs vai dvēselē tuvs dzejolis spēj arī lasītāja acīs iedziedāties.”

Valodu skaniskums un pirmatnējās tautasdziesmas

Pasaules valodas nosacīti mēs iedalām skanīgās un ne tik skanīgās valodās. Igauņu un arī citas somugru valodas ir skanīgās, tajās labskaņai ir būtiska nozīme. Šīs valodas var dēvēt arī par muzikālām valodām – par aliterāciju un asonanšu jeb līdzskaņu un patskaņu harmonijas valodām. Piemēram, somu valodas gramatikā ir jēdziens – patskaņu harmonijas likums, t. i., vārdā esošo patskaņu saskaņošana labskaņas dēļ. Patskanis *a, o* vai *u* vienā vārdā nedrīkst būt kopā ar patskani *ä, ö* vai *y* un otrādi (*pöydällä* – uz galda, *pääsemättömissä* – bēdās, *kirjastossa* – bibliotēkā). Igauņu valodā vokāļu harmonijas likums daļēji izmantots izloksnēs.

Igauņu valodas skaniskums ir pat leģendām apvīts. Kāda populāra leģenda vēsta par pasaules valodu sacensībām – kura valoda ir visskaistākā? Šajās sacensībās pirmo vietu ieguva itāļu, otro vietu – igauņu valoda ar izteicienu “*Sõida tasa üle silla!*” (Brauc lēnāk pār tiltu!).

Igauņu valodas skaniskumu veido ne tik daudz līdzskaņu (aliterācijas), bet gan patskaņu (asonances) blakus efekts. Igauņu valodā ir iespējams izveidot kādu frāzi no vārdiem, kas sastāv tikai no patskaņiem, – *õe õue aia oa õie õõ* (‘māsas pagalma dārza pupas zieda nakts’).

Pirms igauņu *regivārs* pantmēra (*regivārs* – tiek traktēts dažādi – arī kā *regi* – ragavu pants; drīzāk aizguvums no vācu valodas – *reg*, *reig*, *re* – deja, deja kora pavadījumā, vienkārši dziesma) nostiprināšanās tautasdziesmu poētikā vārda un skaņas vienotība atrodama jau primitīvajās jeb pirmatnējās dziesmās.

Ir zināmi arī igauņu pirmatnējo tautasdziesmu termini: ganu saucieni – *õlletamine* vai *aetamine* – onomatopoētiski atgādina ganu sasaukšanos – *õlle* vai *alle*, vai *ae*. Daudzi igauņu folkloristi uzskata, ka sasaukšanās bijusi ar nolūku uzzināt, kur atrodas citi gani. Tas vairāk noticis rīta un vakara stundās, kad ir labāk dzirdama, labāk saklausāma atbalss. Iespējams, ka atbalss spēlējusi arī savā ziņā ritma funkciju, tādējādi radot pamatu divzilbju uzsvērtajai un neuzsvērtajai pēdai jeb trohaja pantmēram – *õlle õlle, alle alle* vai *ae ae*. Šī ritmiskā struktūra saglabājas arī tad, kad vēlāk iesakņojas *regivārs* pantmērs, kas balstās uz trim pamatprincipiem – kvantitatīvo (zilbju garums un īsums), sillabisko (zilbju skaits) un tonisko (uzsvaru izkārtojums) principu. Var teikt, ka *regivārs* ir kvantitatīvi sillabotoniskā metriskā sistēma.

Pirmatnējā igauņu tautasdziesma nebija tikai ganu saucieni vien, bet arī kāzu dziesmas – *kaasitamine*, populāras bija arī pļaujas dziesmas ar refrēnu *ūles*, kuras dēvē par – *leesitus*. Viena no senākajām igauņu tautasdziesmām ir arī raudu dziesma – *itke*. Ir trīs veidu raudu dziesmas: mirušā apraudāšana, līgavas raudāšana, atstājot mātes namu, rekrūšu raudas (jaunākas).

Raudu dziesmām ir divas daļas – tradicionālā un improvizācija. Apraudātāja, saucot žēlabaini – Kādēļ gan aizgāji? Kur gan esi palicis? Kādēļ gan mūs atstāji? –, rod kontaktu ar aizgājēju; tas ir nosacīts dialogs ar mirušo. Pirmatnējās tautasdziesmas atgādina sāmu joikas un joikēšanu.

Maģiskajām dziesmām bija praktiska, buramvārdu funkcija pret slimībām, sāpēm, ļauniem gariem utt. Arī šajās dziesmās skaniskumam ir vislielākā nozīme. Ir atrodams apraksts, kā bērnam ārstējuši vēdersāpes. Ar labo roku sāpīgajai vietai ritmiski uzspiež un atlaiž, vienlaikus skandējot:

*Kiirmus – kaarmus
varesele valu, harakale haigus,
mustale linnule muu tōbi!*

(Kiirmus – kaarmus,
vārnai sāpes, žagatai slimība,
melnajam putnam cita kaite!)

Regivārs muzikalitātes pamatprincipi

Zinātnieki uzskata, ka igauņu *regivārs* un somu *kalevalamitta* (kalevaliskais jeb kalevalas pantmērs) radies baltu cilšu ietekmē tajā laika posmā, kad baltu ciltis atradās kaimiņos somugru ciltīm. Igauņu vai somu tautasdziesmas rinda sastāv no astoņām zilbēm, un to veido galvenokārt četrpēdu trohajiskais pantmērs, kam ir vairāki varianti. Lai gan viens no skaniskuma elementiem ir tautasdziesmu ritms, pievērsīšos dziesmu skaniskajam aspektam.

Igauņu tautasdziesmu valoda atšķiras no igauņu literārās valodas. Morfoloģiskie izņēmumi tautasdziesmu valodā radušies galvenokārt valodas skaniskuma un ritmiskuma, kā arī dialektoloģisko īpatnību dēļ. Šos izņēmumus pamatīgi ir pētījis igauņu tautasdziesmu pētnieks Edgars Laugaste. Juhans Pēgels ir sastādījis pat igauņu tautasdziesmu vārdnīcu.

Par vienu no igauņu tautasdziesmu valodas fonētiskā skaniskuma rašanās iemesliem tiek uzskatīts šo dziesmu samērā skopais mūzikas materiāls. Atšķirībā no latviešu tautas mūzikas igauņu senāko tautasdziesmu izpildījums vairāk atgādina skandēšanu, rečitēšanu, nevis dziedāšanu.

Atdzejojot igauņu un somu tautasdziesmas, vispirms esmu studējis šo tautu etnomūziku. Igauņu tautas mūzika vairāk veica ritmiskā rāmja funkciju. Bieži vien igauņu garā mītoloģiskā tautasdziesma sastāv no simt un vairāk rindām, un mūzikas materiāls veido tikai divu vai četru taktu periodu. Daudzās dziesmās lielākais intervāls ir terca, un melodija vairāk kalpo kā poētiskā teksta metriskuma un asimetrijas kopā saturētāja. Mūzikas materiāla atturība it kā veicina teksta vārdisko labskaņu. Labs piemērs ir mītoloģiskā dziesma "Lielais ozols".

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Tautasdziesmas tekstam un mūzikai blakus vienmēr bijis arī izpildījums. Senās tautasdziesmas tika izpildītas galvenokārt tā, ka teicējs jeb priekšā dziedātājs sāk pirmo frāzi (rindu) un koris atkārto to ar tiem pašiem vārdiem un melodiju. Koris pievienojas teicējam septītajā zilbē (pēdējā pantmēra pēdā), pabeidzot astoto zilbi un sākot pirmās rindas atkārtojumu. Teicējs un koris parasti dziesmu izpilda vienbalsīgi, izņēmums ir Setu apkaimē pierakstītās dziesmas. Tur teicējam ir divas pavadijuma balsis – augstākā (*kille*) un zemākā (*torró*).

Visspilgtāk teicēja un kora attiecības redzamas tā saucamajās šūpoļu dziesmās – *kiigelaulud*.

Igaunņu zinātnieks Herberts Tampere novērojis, ka šūpoļu dziesmām ir savdabīga melodija un ritms, kas atgādina šupošanos. Viņš arī izpētījis, ka šūpoļu dziesmu centrs ir Ziemeļīgaunijā. Citur tās tiek izpildītas kā Lieldienu tradīcija, īpaši Latvijas pierobežā. Dienvidīgaunijas daļā šūpoļu dziesmu melodija ir nedaudz līdzīga baltkrievu dziesmām. Arī Setu šūpoļu dziesmu melodija ir atšķirīga.

Šūpoļu dziesmu refrēns ir – *kiigēle* vai *kiigāle* (uz šūpolēm! vai šūpolēs!) Citi refrēni: *ūles, ūles* (augšā, augšā).

*Kiias, kiias, kiigekene,
kiias, kiike, kōrgeelle,
kōrgeelle, kaugeelle!*

Šūpo, šūpo, šūpolītes,
šūpo, šūpo augšā augstu,
augšā augstu, tālē tālu!

(Atdzejojis G. Godiņš)

Samērā skopais muzikālais materiāls radījis ļoti krāšņu vārdisko skanējumu, kura galvenais princips ir dažādi atkārtojumi: paralēlisms (sinonīmiskais, analogais, arī jauktais), stereotipiskums, kad tiek atkārtots vairākkārt pateiktais – “*Kui mina hakkā laulamaie, / laulamaie, luulemaie*” (Kad es dziesmu dziedāt sākšu, dziesmu dziedāt, dziesmu skandēt), vārdu, rindu atkārtojums, piemēram, “*Paras, paras, peremeesi, / lina ütleb: liigu, liigu*” (Derēs, derēs, saimnieciņ, lins saka: ligo, ligo). Vai “*Lähme, lähme, käime, käime*” (Dodamies, dodamies, ejam, ejam). Par vienu no būtiskiem muzikalitātes jeb vārdiskā skaniskuma veidotājiem tiek uzskatīts aliterāciju un asonanšu lietojums. Daudzi igauņu un somu zinātnieki to saista ar tautasdziesmas labskaņu un atcerēšanos. Aliterācija vai asonanse ļauj vieglāk atcerēties tekstu. Latviešu tautasdziesmās aliterāciju un asonanšu lietojums ir nejaušs, nekonsekvents, turpretī igauņu tautasdziesmās tas gadu gaitā izveidojies kā pamatprincips. Latvietis zina divas trīs rindas, kurās atrodami aliterāciju pāri – “Riti, riti, rīta rasa” un “Gludu, gludu galvu glaudu”. Protams, arī latviešu tautasdziesmās var atrast vēl citus aliterācijas un asonanšu variantus, tomēr to nav tik daudz.

Igauņu tautasdziesmu terminoloģijā aliterāciju un asonanšu biežo lietojumu dēvē par sākumatskaņu (*algriim*). Jebkurā tautasdziesmu krājumā, īpaši nemeklējot, atrodami līdzskaņu vai patskaņu atkārtojumi.

Loomine

Ūks on õunapu u mäella,
 ūks on oksa õunapuussa,
 ūks on õile oksa päällä,
 ūks on õuna õile päällä.
 Sie õuna mõnesugune:
 kuu puolt kumerikene,
 päävä puolt on punasikene,
 Riia puolt on ristiline,
 Narva puolt on aukuline.
 Tuli ūksi suuri tuuli,
 sai ūksi sadune ilma,
 vieretas õuna vedeje,
 ajas õuna allikaie.
 Mis sest õunast sündinekse?
 Sinikirja linnukene,
 sinikirja, siibakirja.
 Luogelekse linnukene,

Radišana

Viena ābele stāv kalnā,
 ābele ar vienu zaru,
 zied viens zieds uz garā zara,
 aug viens ābols no tā zieda.
 Ābols tas tik daudzu veidu:
 mēness pusē apalītis,
 saules pusē sarkanītis,
 Rīgas pusē strīpainītis,
 Harju pusē caurumītis.
 Nāca virsū lieli vēji,
 nesa līdzī lietūs laiku,
 ābols ripoja ūdenī,
 ābols iekrita avotā.
 Kas no āboliša dzima?
 Zilspārnītis, mazspārnītis,
 zilspārnītis, zīdspārnītis.
 Lokus meta mazais putniņš,

luogelekse, lendelekse,	lokus meta, laidelējās,
lendas meie lepikuie,	alksnājā tas ielaidās,
kukkus meie koppelic,	aplokā tas nolaidās,
arvas meie haavikuie,	apsājā tas pasēdēja,
māaras meie männikuie.	priedājā tas palika.
Meie koplis kolme pōesast:	Mūsu aplokā trīs krūmi:
ūks oli sinine pōesas,	vienam krūmam zilas lapas,
teine on punane pōesas,	otram sarkanas ir lapas,
kolmas kullakarvaline.	trešam krūmam zelta lapas.
Sinikirja linnukene,	Zilspārnīti, mazspārnīti,
āra puoe sinise pōesa,	nesēdies tu zilā krūmā,
āra puoe punase pōesa,	nesēdies tu sarkanā,
puoe kullakarvasesse!	sēdies zelta krāsas krūmā!
Vōttas kuldase omaksi,	Sēdās putniņš zelta krūmā,
hōbedaise armaaksi.	sudrabiņa mīlēja.
Sinisiiba linnuke	Zilspārnītis, mazspārnītis
hakkas siis pesa tegema.	ligzdu vija zelta krūmā.
Sai siis pesa valmieksi,	Ligzda gatava kad tika,
hakkas siis mune munema.	olas dēja zelta krūmā.
Sai siis munad munetud,	Olas izdētas kad tika,
hakkas poegi haudumaie.	perēt bērņus sēdās putniņš.
Said pojad verisulije,	Tād, kad spalva bērņiem tika,
hakkas puoegi pillutama:	sāka bērņus izmētāt:
ūhe pani kuuks Kuuramaale,	viens lai mēness Kurzemē,
teised pani tāheks taevaaie,	otrs zvaigzne debesīs,
kolmas pāevaks pāale ilma.	trešais saule pasaulē.

(Ardzejojis G. Godiņš)

Citos šīs dziesmas variantos no izperētajiem putnēniem tiek Auseklītis, Sietiņš, Lielie Greizie Rati – tātad debesu spīdekļi, kosmogoniskais mīts. Dažos variantos no vētrā plosītās jūras paceļas putniņš, kas meklē, kur varētu ligzdu vīt. Dažos šīs dziesmas variantos skaidri norādīts, ka šis it kā mistiskais “zilspārnītis, mazspārnītis” ir bezdelīga.

Somugru tautasdziesmām nepiemīt latviešu tautasdziesmu lakoniskums, tās bieži vien ir simt un vairāk rindu garas. Lai atcerētos tekstu, senajam teicējam palīdzēja valodas skaniskums: asonanses, aliterācijas, epiforas, refrēni, atkārtojumi utt. Vārdu saskaņai nereti tika pakļauta domas loģika, tagad daudziem vārdu savienojumiem senā nozīme ir zudusi vai mainījusies, tomēr skaniskā saderība palikusi mantojumā kā ornaments. Lai pētītu šo vārdu nozīmju saderību, nepieciešama sava veida valodas

arheoloģija – seno formu pārzināšana. Esmu igauņu folkloristiem jautājis, ko nozīmē igauņu tautasdziesmas nosaukums “Riia rikumine” (Rīgas postīšana, bojāšana, maitāšana). Vairākums no viņiem domā, ka ar Rīgas maitāšanu tam nav nekāda sakara, tā vienkārši ir labskaņa, igauņu tautasdziesmas poētikas priekšnoteikums. Vienkārši aliterācija un asonanse radījusi tādu vārdu salikumu. Šādu piemēru par neatbilstību jēdzieniskajai loģikai skaniskuma dēļ somugru tautasdziesmās ir ļoti daudz. Šis valodas skaniskuma princips bieži vien senajā igauņu *regivārs* jeb rūniskajā dzejā radījis neiedomājamus paradoksus, sava veida modernismu. Piemēram, “*Sibulasta tegin sillad*” (No sīpoliem taisīju tiltus), “*Ma laulan mere maaks*” (Es dziedāšu jūru par zemi) u. c.

Senajā poētikā viens no galvenajiem priekšnoteikumiem ir gadsimtu gaitā izveidojušās formulas, noteikti vārdu salikumi, sava veida noteikumi, kas jāievēro tulkojot. Taču šīs noteiktās formulas nedrīkst tulkot arī burtiski, vārds vārdā, nedrīkst arī pilnībā aizstāt vienas tautasdziesmas valodas un poētikas struktūru ar citā valodā un poētikā iedibinātajām formulām. Samērā brīvi izmantojot latviešu tautasdziesmu poētikas tradīcijas, esmu radījis šo formulu aizstājējus, radot nojausmu par sistēmu. Piemēram, dziesmas “*Ķemmes jeb sukas meklēšana*” sākuma rindas “*Veere, veere, pāevakene*” (Riti, riti, saulīte), izmantojot nojausmu par latviešu tautasdziesmas aliterācijas paraugu “*riti, riti, rīta rasa*”, tulkoju šādi: “Riti, riti, saulīt, riti.” Līdzīgi esmu tulkojis arī šādas rindas: “Gludi glauda ganiem galvas,/sukā meitām garās bizes.” Šeit kā pamatu esmu izmantojis latviešu tautasdziesmās zināmo aliteratīvo moduli: “Gludi gludi galvu glaudu.” Tā kā mūsu tautasdziesmās šādu aliterācijas paraugu nav daudz, atdzejojot igauņu vai somu tautasdziesmas, veidoju savus aliterāciju un asonanšu modeļus, cenšoties tos ievērot atkārtojumu gadījumos. Piemēram, neliels fragments no bērnu dziesmas “Vilks un kaza”:

Akmens kurpes, baznīckurpes,
kaula kurpes, danču kurpes,
koka kurpes, kāzu kurpes!

Latviešu tautasdziesmu skaniskuma pamatā arī ir atkārtojums – ne tik daudz līdzskaņu un patskaņu, bet gan vārdu, rindu atkārtojums. Bieži latviešu tautasdziesmās tiek izmantots divdabis ar galotni -dams, -dama, kas arī ir samērā skanīgs.

Esmu arī atdzeojis latviešu tautasdziesmas igauniski, izmantojot igauņu tautasdziesmu senās vārdu formas un valodas skaniskuma iespējas – aliterācijas un asonances, epiforas, anaforas u. c.

Kas to teica, kas redzēja,
 Kā jūrā(i) miežus sēja.
 Tad jūrā(i) miežus sēja,
 Kad saulīte meita bija.

*Kesse ütles, kesse nägi –
 Otra merre külvatie.
 Otra merre külvatie,
 Siis kui päike neiu oli.*

Pūti, pūti, vēja māte,
 Met jel mieru vakarā.
 Dažas labas dvēselītes
 Uz ūdeņa ligojās.

*Puhu, puhu, Tuule ema,
 Ole vakka õhtu eeli.
 Head, hellad hingekeised
 Õle vee veel liikumas.*

Labāk dziedu nekā raudu,
 Lai raud mana ļauna diena.
 Dod, Dieviņi, vieglu mūžu
 Ar dziesmiņu nodzīvot!

*Parem laulan kui ma nutan,
 Nutku minu, kuri päev.
 Anna, Jumal, kerget elu
 Lauldes mulle elada.*

Tautasdziesmu atdzejojumos pantmēra atveidojums ir komplicēts. Esmu pētījis Elīnas Zālītes eposa “Kalevipogs” (“Kalevdēls”) un Alfrēda Ķempes igauņu tautasdziesmu atdzejojumu ritmisko uzbūvi. Jāsecina, ka atdzejojātāji ir gājuši vieglāko ceļu, pielāgojot igauņu ritmisko un asimetrisko pantmēru strikti noteiktam četrpēdu trohajam. Manuprāt, latviešu tautasdziesmās arī var runāt par trohajisko, nevis tīri trohaja pantmēru. Tieši šajā simetriskuma un asimetriskuma apvienojumā ir igauņu un somu tautasdziesmu krāšņums.

Savdabīgais seno igauņu tautasdziesmu skaniskums ir ietekmējis arī rakstīto dzeju. Viens no spilgtākajiem piemēriem ir igauņu dzejnieka Artura Alliksāra un sirreālista Ilmara Lābana dzeja. Būtībā viņu dzejoļu pamatā arī ir igauņu *regivārs* instrumentācija. Piemēram, Ilmara Lābana aforistiskie īsdzejoļi no krājuma “Rrooza Selaviste” (“Roosi selaviste”): “*Istus kirstus*

ja karastus Kristuse karistus” (burtiski – “Sēdēja šķirstā, un rūdījās Kristus sods”) vai “*Orgasm puuris orgiga purismi orgiat*” (burtiski – “Orgasms urba ar iesmu pūrisma orgiju”), vai “*Kõik roomad roomavad Rooma*” (“Visi romieši romā uz Romu”). Artura Alliksāra populārā dzejoļa nosaukums: “*Suur dresuur on kurja juur*” (burtiski – “Liela dresūra ir ļaunuma sakne”) vai “*Õhtute meekollane tolm /Õhtute eekollane tolm./Õhtute teekollane tolm*” (burtiski – “Vakaru medus dzeltenie putekļi. Vakaru cirtnes, spaiļes dzeltenie putekļi. Vakaru ceļa dzeltenie putekļi”).

Abi dzejnieki savos dzejoļos izmantojuši igauņu senās tautasdziesmas veidošanas paņēmienus.

Izmantotā literatūra

- Alliksārs A. Nebūtība varētu arī nebūt. Rīga: Minerva, 1998.
 Lābans I. Putnu mistiskais mugurkauls. Rīga: Neputns, 2003.
 Ozols auga debesīs. Igauņu tautasdziesmas. Rīga: Nordik, 2002.
 Alliksaar A. Päikesepillaja. Tartu: Ilmamaa, 1997.
 Eesti Rahvalaulud I. Tallinn: Eesti Raamat, 1969.
 Laaban I. Sõnade sülemid. Tartu: Ilmamaa, 2004.
 Põldmäe J. Eesti värsiõpetus. Tallinn: Eesti Raamat, 1978.
 Tampere H. Eesti rahvalaule viisidega. Tallinn: Eesti Raamat, 1964.

Guntars Godiņš

Aesthetics of musicality in Estonian and Latvian folksongs

Summary

In olden times, chanted texts – shepherds' calls, magic formulae, dirges, refrains etc. – were all closely linked with the sound. In both Latvian and Estonian (and also other Finno-Ugric peoples') folklore, sound played an important role, it can even be said that copying sounds or chanting featured prominently in verbal folklore.

Estonian poet Hando Runnel writes in a poetic essay: "A poem stems from music, from a song. When the song ran into the book, it lost its tune, it lost its sound and turned into a poem. What was once listened with the ear is now being seen with the eye. A poem, compared with a song, is like a bird with a missing wing, like a "bird with a broken wing"."

Languages of the world can be roughly divided into more euphonic and less euphonic ones. Estonian, just like other Finno-Ugric languages, is considered euphonic, as the pleasantness of sound is important there. These languages can be described as musical languages or the languages of alliterations and assonances. The Finnish grammar, for example, has a rule of the harmony of vowels, which requires the harmonization of vowels in the name of euphony.

The unity of the word and sound can be seen in primitive or primeval songs already.

The musicality of old Estonian folksongs has also influenced written poetry.

Poems by Estonian author Artur Alliksaar and surrealist Ilmar Laaban are among the best examples. In fact, their poems are based on the instrumentation of the Estonian *regivärs* as both poets used the versification system of old Estonian folksongs.

Māra Grudule

Igaņu tauta, kultūra un literatūra latviešu grāmatās un presē. 17.–19. gadsimts

Pētījums piedāvā izsekot igauņu tautas dzīves, kultūras, folkloras un daiļliteratūras atspoguļojumam latviešu laikrakstu publikācijās un grāmatās, kas nākušas klajā no 17. gadsimta līdz 19. gadsimta beigām. Tajā nav aplūkoti jau iepriekš plaši pētītie latviešu un igauņu kultūras un sabiedrisko darbinieku personiskie sakari, kā arī nav iztirzāta igauņu kultūrvēstures, folkloras un mītoloģijas ietekme latviešu literatūrā.

Priekšvēsture

Senākie rakstītie avoti, kuros latviešu valodā pieminēti igauņi un igauņu valoda, ir 17. gadsimta vārdnīcas, pirmā – Georga Mancela “Let-tus” (1638). Tās otrās daļas “Phraseologia Lettica” (Latviešu frazeoloģija) 31. nodaļā Mancelis piedāvā ar baznīcu saistīto leksiku – *Von Kirchen und dero Gerächte* – un tālāk – *ein Gesang /Dseefsmis. Teutsch, Lettisch, Littawisch, Estnisch singen/Wahziske, Lattwiske, Leitiske, Igganiske dseedah* [Izcēlumi mani. – M. G.].¹ Savukārt 37. nodaļā minēta *Igauna zeme*, turpat dažas rindas zemāk – *ickweens mieļo sawu Thäwu=Sem*.² Frazeoloģijas vārdnīcai Mancelis pievienojis arī desmit sarunas. Vienā divi zemnieki – Ansis un Miķelis – pārspriež, kāda dzīve ir Kurzemē un kāda – Vidzemē, no kuras pēc dažiem prombūtnes gadiem atgriežas Ansis. Mancela laikā Vidzeme pieder Zviedrijai, Kurzemes hercogiste ir Polijas vasaļvalsts, Ansis tātad ir šķērsojis valstu robežas. Dialogā ne tikai virspusēji ieskicēta abu novadu atšķirīgā saimnieciskā politika, bet arī – nacionālās atšķirības.

M [Miķelis]. Arrieg tad Kunghi turr palieds?

A [Ansis]. Dohd Kattlus, dohd Ghowi, dohd Kasu, dohd Sirrghu.

M. Darrbohß nhe dsänn?

- A. Dsänn, bet ka kurram Semme. Zitts eet trieß Deenas, zitts diwi, zitts tschetras rättais pillu Neddeļu..
- M. Kahdu Wallodu tur runna?
- A. Kahdu? No Rieghas lieds Wallkam runna muhssu Lattwisku Wallodu, winja puß Wallkas, par Upp parzehleeß, the jaw Iggaunisku wallodu dsirrdehssi.³

Latviešu vārdnīcās *igauņu valoda*, *igauņu zeme* un citi ar igauņiem, tautu, zemi un valodu saistītie vārdu savienojumi savu vietu saglabā arī turpmākajos gadsimtos.

Pirmais plašākais igauņu tautas raksturojums, šķiet, atrodams mācītāja Fridriha Bernharda Blaufūsa (*Blaufuß*; 1697–1756) manuskriptā “Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu” (1753), joprojām nepublicētajā senākajā latviešu valodā Vidzemes vēsturē, un sniedz ieskatu šejienes dzīvē jau kopš 13. gadsimta. Piemēram, 52. lappusē Blaufūss raksta⁴: “Kad tie livju un latviešu ļaudis bija kristīti, tad gāja šie ar tiem vāciešiem atkal tiem igauņiem virsū, lai tie arīdzan tai kristīgai ticībai un tam Biskapam padodās, bet tie igauņi bija nikni un cieti ļaudis, viņi kāvās ilgu laiku cieti pretī tā, ka liels cilvēku pulks no abām pusēm nokauts tapis un lielas postīšanas notikušas. Viņi nestāvēja vien savā zemē pretī, bet viņi nāca reizu reizas Vidzemē, kāve tos ļaudis un vede citus sevīm līdz savā zemē par vergiem. Caur to uzvarēšanu tās Dērbatas pils ir no abām pusēm daudz cilvēki maitāti tapuši, jo tie igauņi aicināja tos krievus pret tiem vāciešiem palīgā un padarīja caur to ne vien tiem vāciešiem, bet arīdzan sev pašiem grūtus karus un lielas kaušanas un postīšanas. Viņi turējās tiem vāciešiem un kristītiem livjiem un latviešiem tik ilgi pretī, kamēr viņi vairs ne spēje pretī stāvēt un viņiem tāpat tai kristīgai ticībai bij jāpadodās.”⁵

Aleksandrs Johans Stenders (1744–1819) trešajā paša papildinātajā “Augstas gudribas grāmatas” izdevumā (1796) sniedz pirmo plašāko igauņu zemes ģeogrāfiskā stāvokļa raksturojumu.⁶ Šajā laikā – nu jau gadu – līdz ar Kurzemes pievienošanu – visa mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorija ir Krievijas impērijas sastāvā, un visas trīs Baltijas guberņas (Kurzeme, Vidzeme, kas ietver arī tagadējās Igaunijas dienviddaļu,⁷ un Igaunija) turpmāko gadsimtu saglabā nemainīgas robežas. Atbilstoši toreizējai guberņu izpratnei A. J. Stenders 10. nodaļu velta Vidzemei un *Igaunu-zemei*.⁸ Viņš raksturo lielākās upes (“Pernava, Narova”, kas “no ta liela Peipus-ezara isiedama, 2 jūdzes ais Narvas pilsata jūrā krīt”, un “Mētra, caur Tērpata pilsāta skriedama”), ezerus (“Peipus-ezars” un “Vercjerve”) un pilsētas – Tartu, Tallinu, Narvu un Pērnavu, neaizmirdams arī pieminēt, ka Tērbatā “bija citkārt augsta skola (Universitāt)”; Tartu

universitāti atkal atvērs studentiem pēc sešiem gadiem (1802). Iepazīstinot lasītāju ar lielām un svarīgām pilsētām to ģeogrāfiskā novietojuma dēļ, Stenders tradicionāli izvēlas pieminēt baznīcu skaitu un konfesijas, un tas ir pietiekami, lai varētu spriest par pilsētas lielumu un arī nacionālo sastāvu, kā arī galvenos tirdzniecības jeb *kupčošanas* virzienus un tranzitceļus, piemēram, par Tallinu – *Dānpilis* jeb *Revali* Stenders raksta: “Še ir liela kupčošana ar kuģiem, no kuriem gan divsimts dažu gadu atnāk. Še ir 7 Luteru- un 6 Krievu baznīcas un 12 000 iedzīvotāji. Ta osta, kur tie kuģi sapulcējās, ir droša un gan dziļa, un par visām citām ostām pie jūras ta labaka.” Atsevišķa rindkopa veltīta arī “lielai jūras salai, kas apakš Rīges valdīšanas stāv, tikai 6 jūdzes no Dundangas, kur tas Kolka-raks jūrā stiepjas”. Tā ir Sāmsala.

Kopīga teritorija un robežas, kā arī līdzīga problemātika sadzīvē nosaka igauņu ienākšanu arī latviešu preses slejās, piemēram, “Latviešu Avīzes” jau pirmajā iznākšanas gadā – 1822. gadā – vēsta par traģēdiju Kambi [Kambjas – *M. G.*] muižā: “Nešķīstība dzemdina slepkavību. Kambi muižas pie Terpatas kalps nogalina no viņa pavestu meitu.”⁹ 19. gadsimta pirmajā pusē latviešu presē publicētās ziņas par igauņiem un notikumiem Igaunijā ir epizodiskas, tās stāsta lielākoties par dabas katastrofām – vētru, stipru salu, negaidītu ledus iešanu u. tml., kā arī krimināliem atgadījumiem – slepkavībām un laupīšanām – un, šķiet, domātas galvenokārt lasītprīekā vairošanai; igauņa kā citas valodas runātāja un citas tautas pārstāvja loma šajos tekstos ir niecīga.

Ieskatu vēsturē un ģeogrāfijā kopš 19. gadsimta trīsdesmitajiem gadiem piedāvā arī latviešu mācību grāmatas. 1839. gadā Apekalna draudzes mācītājs Kristiāns Augusts Berkhols (*Berkholz*; 1805–1889) ģeogrāfijas grāmatā informē lasītājus par guberņu robežām un to iedzīvotājiem. Pie Igaunijas guberņas viņa skats gan pārāk ilgi nekavējas: “No Igaņu zemes nav daudz ko pieminēt, tāpēc, ka viņa ar Kurzemi un Vidzemi no vienādas būšanas, tikai zemnieki igauņiski runā.” Dažas lappuses tālāk Berkhols valodas un sociālo attiecību dēļ atkal atgriežas pie igauņiem: “Igaņi un piņņi [somi – *M. G.*] no vienas sugas, jebšu viņiem pēc valodas drusciņ savāda mēle. Viņi ar' kā Kurzemes un Vidzemes ļaudis visi brīvi, un pavisam nav dzimtļaudis; ar mums līdz viņi pie evaņģēliskas ticības pieskaitās.”¹⁰

Regulāra informācijas plūsma par igauņiem, viņu kultūru un literatūru saistāma tikai ar 19. gadsimta vidu un otru pusi, un ziņu sniedzēji tad jau ir latvieši vai latviskojušie igauņi, kāds bija, piemēram, Lapas Mārtiņš. Kopumā aina ir samērā pilnīga – prese raksta par igauņu dziesmu svētkiem, atspoguļo gan biedrību dzīvi, gan iekšējās nesaskaņas savā, igauņu un Baltijas vāciešu vidū, kas spilgti izpaužas igauņu rakstnieku biedrības reorganizācijā, preses izdošanas kavēšanā, slēgšanā un redaktoru maiņā.

Pirmo sistemātisko ieskatu igauņu literatūras attīstībā kopš tās pirmsākumiem 16. gadsimtā sniedz Lapas Mārtiņš "Baltijas Vēstnesī" 1894. gadā divos maija numuros,¹¹ dažus gadu vēlāk "Dienas Lapā" seko pārskats par igauņu visjaunāko rakstniecību.¹²

Latviešu lasītājs ar igauņu folkloras fragmentiem var iepazīties jau kopš 19. gadsimta pirmās puses, mazliet vēlāk – arī ar prozu un dzeju. Par 19. gadsimtā latviešu valodā publicētām vai iestudētām igauņu lugām diemžēl ziņu nav, toties daiļliteratūras žanrisko dažādību patīkami atsvaidzina Baltijas vāciešu, latviešu un igauņu ceļojuma apraksti. 19. gadsimta otrajā pusē žanru pārstāv arī latviešu rakstnieki – Lapas Mārtiņš,¹³ brāļi Kaudzītes,¹⁴ Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš¹⁵ un citi.

Viens no agrīniem paraugiem ir Liepupes mācītāja Arnolda Gotliba Velliga (*Wellig*, 1778–1862) apraksts "Par Sāmu zemi un Mon-salu [Muhu salu – *M. G.*] Vidzemes jūrā" (1835). Velligs, Sāmsalā pavadījis sešus jaunības gadus, pēc trīsdesmit gadu pārtraukuma dodas uz turieni atkal, un, lai gan secina, ka kopumā nekas nav mainījies, šķiet, īpatnējās dabas reibinošo vilinājumu viņš izjūt joprojām: "Uz Sāmu zemes vienā vietā es pie jūrmalas tādu augstu un stāvu akmiņa krastu redzēju kā kad uz apakšu uz jūru skatījos man galva sāce reibt. Še apakšā viņi pār lieliem akmeņiem lauzās, pie krasta sitās, atpakaļ metās, un ar tiem, kas šņākdami nāce, kā kautin kāvās." Pēc izklāsta stila un vecmodīgās valodas Velliga raksts atgādina "Augstas gudrības grāmatas" tekstu. Arī Velligs sākumā iepazīstina ar salu ģeogrāfisko stāvokli un iedzīvotājiem: "Uz Sāmu zemes 12 baznīcas draudzes jeb ķirspēles un uz Monsalu vienu, un uz Runo [Roņu sala – *M. G.*] arī tik vienu draudzi [...] 35 tūkstošas vīrisku un sievīsku dvēseles kopā [...] Viņi ir igauņi un dzīvo apciemos, kuru dažā 20 voi vairāk sētas kopā."

Laikam ritot, ceļojuma aprakstu informatīvā daļa samazinās, sāk dominēt sadzīviski iespaidi, piemēram, kāda dundadznieka Sāmsalas ceļojuma piezīmes 1885. gada pavasarī pat aprobežojas ar līdzbraucēja dzērumā sastrādāto nebēdnību aprakstu.¹⁶ Tomēr 19. gadsimta otrajā pusē – tautas atmodas laikmetā – gandrīz ikviens ceļotājs kādu rindu savos vērojumos velta arī igauņu tautas kultūrai: vai nu raksturo tautas tērpus un ieražas, vai iepin stāstījumā teikas un pasakas. Tērbata [Tartu – *M. G.*] tās savdabīgo ģeogrāfisko apstākļu dēļ – Domkalns, ap kura izvietojusies augstskola – un tā pakājē plūstošā mierīgā Mētra iegūst gluži vai mītisku raksturu. Teiku par igauņu dziesmu dievu Vanemuini, garām ejot, piemin ne tikai ceļotāji, bet arī mācību grāmatu autori un dažādu avīžu korespondenti – igauņu dziesmu svētku novērotāji. Arī paši tērbatnieki nacionāla pacēluma virsotnē nekavējas domās mērot ceļu no senās Grieķijas – Orfeja dzimtenes – līdz Mētras krastiem un Vanemuinēm.

“Koncerta otrā pusē Dr. Hermans turēja runu par mūziku, aizrādīdams uz Tubalkainu¹⁷ kā mūzikas tēvu un pāriedams uz mūzikas kopšanu pie grieķiem, ēģiptiešiem un citām tautām; beidzot īsumā atstāstīdams igauņu teiku par mūzikas izcelšanos,” vēstulē “Mīļajam Pēterim” “Dienas Lapā” 1891. gada vasarā par IV Vispārējos igauņu dziesmu svētkos pieredzēto ziņo kāds Kārlis.¹⁸ Šajā laikā Tērbata neapšaubāmi jau ir kļuvusi par Igaunijas apceļotāju Meku, arī augstskolas dēļ – līdz 20. gadsimta sākumam tur studē 1366 latvieši¹⁹; tā ir arī daudzu latviešu jauniešu un viņu tuvinieku ilgu objekts. “Jūsu auklējumu, lolojumu lielākā daļa dodas ceļā uz sirmo Mētraini [Tartu – *M. G.*]. Jūs tāpēc neņemsat jaunā, ja bildē rādām to vietni, kur jūsu acuraugi dzīvo, strādā un pūlas pa ilgo šķiršanas laiku. Ir tēvs un brāļi uzmetis labprāt aci uz bildi. “Tā tur viņš dzīvo, mūsu Jānis, Kārlis u.t.t.”,” žurnāls “Rota” vairākos 1885. un 1886. gada numuros publicē pilsētas panorāmu līdz ar sīku informāciju par tās izvietojumu un turienes studentu dzīvi.²⁰

Kaut arī daudz kas no nule teiktā būtu atsevišķa un sīkāka raksturojuma vērts, šoreiz pievērsīšos tikai latviskajos avotos publicētajiem igauņu folkloras un mītoloģijas materiāliem, kā arī igauņu daīlliteratūras tulkojumiem.

Folkloras un mītoloģija

Manuprāt, latviešu mītoloģiskā panteona robežas pirmais igauņu dievs šķērso vācu rakstos 17. gadsimtā – Kristiāns Kelhs (*Kelch*; 1657–1710) 1695. gadā Tallinā publicē darbu “*Liefländische Historia*” (Vidzemes vēsture) un norāda, ka livonieši pielūguši Jumalu, Toru, pēdējo – iespējams, kā kara dievu, ko igauņi saukuši par *Thoraphita*,²¹ u. c. Interesanti atzīmēt, ka latvieši par savu cilmi un dievībām savā valodā pirmoreiz var lasīt trīs gadu desmitus vēlāk – Jēkaba Fridriha Bankava sprediķu grāmatas (1725) izvērstajā ievadā: “No tava pirmā iesākuma atrodam mēs daudz domas starp tiem rakstu mācītājiem. Ka viens cilvēks esi tu tāpat cēlies no Ādama un Ievas, kā citi cilvēku bērni. Bet no kurienes tu kā viens latvietis nācis, to gribam mēs tagadīņ ar īsiem vārdiem izstāstīt. Viens gudrs mācītājs stāv šinīs domās: ka tu cēlies exots no tiem Gibeoniteru ļaudīm [..] Citi raksta, ka no tiem grieķeriem nācis [..] Tomēr man labāki patīk tās domas to rakstumācītāju, kas saka: ka tavi tēvi pagāni bijuši un no tiem sarmatieriem cēlušies, kas pēc galā tie Lacij nosaukti tape.”²² Bankavs norāda uz Paulu Einhornu un nule minēto Kristiānu Kelhu kā viņa galvenajiem zināšanu avotiem, tāpēc nekādu izbrīnu neizraisa dažas lappuses tālāk paustais apgalvojums, ka pagāniskie latvieši pielūguši dievu “ar vārdu Jummals, no

koka izgrieztu, vīra ģimī [...] vienu kroni ar divpadsmit dārgiem akmeņiem uz savu galvu, vienu zelta šķēdi apkārt kaklu un vienu zelta bļodu klēpī turēdams...”²³ Kā turpmāk redzēsim, Kelha apraksti ir dzīvi vēl 19. gadsimta latviešu grāmatās.

Senākais publicētais igauņu folkloras fragments latviski ir teika “Kā Em-upe pie Tērpatas cēlusies”, ko Neretas un Ilzes muižas mācītājs Frīdrihs Vilhelms Vāgners (*Wagner*; 1786–1854) pārstāstījis 1842. gada “Latviešu Avīzēs”.²⁴ Vāgners ir Latviešu literārās (draugu) biedrības biedrs, un tieši 19. gadsimta pirmā puse – jo īpaši trīsdesmitie un četrdesmitie gadi – ir aktīvs vācbaltiešu darbības laiks arī latviešu folkloristikā. Piemēram, 1844. gadā nāk klajā Kārļa Kristiāna Ulmaņa (*Ulmann*; 1793–1871) latviešu tautasdziesmu vākums, ko papildinājis un apkopojis Georgs Bitners (*Büttner*; 1805–1833).²⁵ Šajā laikā vācbaltiešu krājumā ir vairāk nekā pieci tūkstoši latviešu tautasdziesmu.

Tā kā nav ziņu, ka Vāgners būtu pratis igauņu valodu, domājams, viņš, tāpat kā vēlākie igauņu folkloras cienītāji, piemēram, Krišjānis Barons un Kārlis Kundziņš, izmantojis Frīdriha Roberta Fēlmana (*Faehlmann*; 1798–1850) četrdesmito gadu publikācijas vācu valodā Igauņu zinātniskās biedrības (*Ehstnische Gelehrte Gesellschaft*) rakstu krājumā.²⁶ Vāgners arī pats teikas ievadā netieši uz to norāda: “No šiem veciem laikiem vēl dažādi stāsti dzirdami. Vienā no tiem pašiem tie igauņi, kas ap Tērpatas pilsētu Vidzemē dzīvo, izteic, kā tā tur garām iedama liela Emupe ir cēlusies. Kāds tur dzīvodams vācu kungs to no viņiem dzirdējis un uzrakstījis. Varbūt, ka ir latviešiem patīks to lasīt, un tā ar savu kaimiņu tautu iepazīties. Klausaities tādēļ!”

Kopumā gadsimta gaitā preses izdevumos un grāmatās tiek publicēts aptuveni četrdesmit dažādu igauņu pasaku un teiku – gan kā atsevišķi teksti, piemēram, 1876. gadā “Pateicīgs ķēniņa dēls. Igauņu pasaka” “Mājas Viesa” pielikumā vai “Pitk Hans ar velnu strīdā” turpat pēc gada, gan kā papildinājumi plašākiem rakstiem par igauņu folkloru. Piemēram, Krišjānis Barons 1857. gadā “Mājas Viesī” publikācijai “Igauņu tautas dziesmas” pievieno trīs teikas,²⁷ un Mācītājs Harijs Adolfs, kurš, kā viņš pats raksta, “pusgadu strādājis par skolotāju igauņos”, ar teiku virkni papildina savas ceļojuma piezīmes.²⁸ Teikas īsākos un garākos pārstāstos publicētas arī mācību grāmatās, ne tikai Ludviga Hervāģena “Skolas maizē” (1874), bet arī Cesvaines draudzes skolotāja A. Dauguļa “Ģeogrāfijā” (1872) un Ernesta Dinsberģa “Etnogrāfijā” (1876). E. Dinsberģis nodaļā “Igaunija un igauņi” raksta: “Viņiem ir arī uzglabāta viena liela dzeja (rīme) par savu vecu heroīgu (pusdievīgu jeb varīgu) dzīvi “Kalevipoeģ” nosaukta.” Seko “Kalevipoeģa” satura īss pārstāsts.

Igauņu pasaku izdevums (1888).
Collection of Estonian fairytales
 (1888)

Autortiesību ierobežojumu dēļ
 attēls nav pieejams.

Vēstītājfolkloras publikācijas 19. gadsimta otrajā pusē papildina 1888. gadā klajā laistā neliela grāmatiņa “Tautas pasakas. Iz igauņu valodas tulkojis L. Rujeniets”, Lapas Mārtiņa sarūpēta Fridriha Reinholda Kreicvalda pasaku un teiku izlase, kurā iekļauta arī, iespējams, paša Lapas Mārtiņa sacerētā pasaka “Ziemeļu ķēniņa skaistā, mūžīgā meita jeb ziemeļu jaunava”, tādā gadījumā – viena no pirmajām latviešu literārajām pasakām vispār.²⁹ Domājams, grāmatas publicēšanas gads nav nejaušība – 1888. gads uzskatāms par krāšņāko un augstāko tautas atmodas laikmeta virsotni ar latviešu trešajiem vispārīgajiem dziedāšanas svētkiem, Pumpura “Lāčplēsi”, ar Āronu Matīsa “Mūsu tautas dziesmām”, kam Lapas Mārtiņš pievieno arī nedaudz no igauņu gara mantām.

No visām, aptuveni četrdesmit, latviešu valodā publicētajām igauņu pasakām un teikām 19. gadsimtā piecas iespīestas vairākas reizes: teika par Emmas upes jeb Emajēģi izcelšanos vismaz piecas reizes, par dziesmu dievu Vanemuini – četras reizes, par Koitu un Emariku jeb Rītablāzmu un Vakarblāzmu, kā arī par valodu vārīšanu – trīs reizes, par Kalevipoegu – pat sešas dažādās variācijās³⁰ (pirmo reizi Kārļa Kundziņa rakstā “Baltijas Vēstnesī” 1870. gadā³¹). Manuprāt, tam ir loģisks cēlonis. Pirmās četras teikas Fridrihs Roberts Fēlmans publicējis vācu valodā, tā tekstu darot pieejamu arī igauņu valodas nepratējiem, arī sirsnīgajam Ata Kronvalda vadītā Tērbatas latviešu pulciņa apmeklētājam un vēlākajam Smiltenes mācītājam Kārlim Kundziņam. Otrs iemesls, šķiet, rodams faktā, ka – uz to pie savas publikācijas jau norādījis pats Fēlmans – tās ir Tērbatas teikas, tādējādi to sižeti ienāk daudzās ar šo Baltijas studentu citadeli saistītās

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*H. M. Jākobsona zīmēts Tērbatas skats žurnālā "Rota".
H. M. Jakobson's drawing of a view of Tartu, published in the magazine "Rota"*

publicācijās, piemēram, Dauguls 1872. gada "Ģeogrāfijā", sniedzot, šķiet, pirmo tik ļoti plašo ieskatu Tērbatas vēsturē, līganā pārejā no observatorijas pie bibliotēkas bijušajā Doma ēkā iesaista arī trīs iepriekšminētās un acīmredzot populārās teikas: "Tērbatas zvaigžņu zinātāju namam ir liela slava, vienkārt tādēļ, ka viņā daudz vērā liekami darbi zvaigznes aplūkojot izdarīti, otrkārt dēļ viņu labiem rīkiem (kā: lielās Trauenhofera³² milzuķīķeres dēļ). Tērbatas vidū izceļās Domas-kalns, kas pie Mētras rakšanas no izmestās zemes esot cēlies (tā veca teika stāsta). Še esot tās dažādas pasaules valodas vāritas; arī Vannamuine (dziedāšanas dievs) esot še visus kustoņus sapulcinājis un tiem mācījis dziedāt. Domas kalnā arī atrodās lielākās un skaistākās Baltijas Domas baznīcas drupas."³³

Iespējams, sava loma ir arī teiku sižetu aktualitātei – dziesmu dieva Vanemuines darbības sasaukšanās tiklab ar latviešu, kā igauņu plaukstošo dziesmu svētku tradīciju, bet "valodu vārišana" ir trāpīgs apzīmējums visam 19. gadsimtam lingvistiskās domas vēsturē, kurā veidojas un pazūd dažnedažādas teorijas par tautu un valodu savstarpējo radniecību un cilmi. "Valodu vārišana" ir igauņu fantāzija par Veco Dievu, kas devis tautām

valodas, klausoties uz uguns uzlikta katliņa burbulēšanā. Pirmie pie Dieva atskrējuši igauņi, un Dievs tos kā čaklākos arī dāsnī apbalvojis ar skaistu valodu, beidzot, pašas dienas beigās, ieradušies vēl kādi citi tuvēji kaimiņi. Ieskatam fragments Kārļa Kundziņa pārstāstā: “Bet vēl viens bars tuvojas, slinks, neskaidrs, nekaunīgs. Tāļš grūts ceļš skan par aizbildināšanos. Priekš slinkiem un palaidņiem man nav nekāda vārda, uzspiesties jau nevariet, kā lai no jauna uguni uzskuru? Bet varbūt varu vēl ūdeņa virsū ko izlasīt? Grāpī skatīdamies, tas ierauga putas, ko, ar karoti nosmēlis, uz zemi met – “lač” nokrīt šūmes zemē. Labi, labi, teica Vecais; “Lačen”, “Latvišen” būs jūsu vārdam būt, un jūsu valoda būs daudzkārtīgi samaisīta. Tā tapa beidzot Latvieši atraidīti.”³⁴

Salīdzinoši krietni mazāk publikāciju veltīts igauņu tautasdziesmām,³⁵ arī to tulkojumu skaits nav liels, turklāt ieskats tautasdziesmās pārsvarā saistīts ar tautas dziedāšanas ieražu un dažādu godu (visbiežāk – kāzu) aprakstiem. Pieminēšanas vērtā arī kāda mācītāja Kārļa Kundziņa publikācija par igauņu Brāļu draudzi, kas “krusta karu pret tautasdziesmām sacēlusi”, nopietnu šķērslī kā tautas dziesmu vākšanas kustībai, tā tautas tradīciju saglabāšanai.³⁶ Iespējams, tas saistīts ar vispārēju 19. gadsimta otrajā pusē igauņu inteliģencē valdošo noraidošo attieksmi pret Brāļu draudzi un nenoliedzami – šīs kustības radikalizēšanos igauņu vidū atšķirībā no latviešiem.

19. gadsimta otrajā pusē publicēts arī daudz rakstu, kas sniedz ieskatu igauņu tautas ieražās, piedāvā plašākus godu aprakstus, raksturo atsevišķu novadu etnogrāfiskās īpatnības, tradīcijas un folkloru, piemēram, I. Sīpols “Baltijas kalendārā” (1887) piedāvā “Druskas no Sāmu salas iedzīvotāju ierašām”, Runda četrus gadus vēlāk – vēsturisku ekskursu, pārskatot 17., 18. un 19. gadsimta avotus – Hupeļa un Forsēlija rakstus par igauņu sadzīvi un tradīcijām.³⁷ Īsu ieskatu igauņu mītoloģijā sniedz Jānis Bankins grāmatā “Tēvzemes stāsti jeb notikumi Baltijā priekš mūsu skolām sarakstīti” (1878) un Krišjānis Dinsbergs darbā “Baltiešu senatnes vēsture” (1882). Aizkraukles skolotājs Jānis Bankins raksta: “Igauni, Livieši, Latvieši u.t.pr. bija pagāni un kalpoja elkiem. Piņņu augstākais dievs bija Jumala, kā Igauni vēl tagad savā novadā Dievu nosauc. Tad pērkona dievs Kuke, Ma-emma (zemesmāte) un Vanemonen, dziedāšanas dievs, tad vēl saules-, mēness- un zvaigžņu-dievi; bez tiem vēl medišanas dievi un dievekles. Sāmuzemes Igauniem bijis dievs, ko par Tarapita sauca.”³⁸ Krišjānis Dinsbergs, atzīstot, ka “Ēstu un Latviešu sentēvi šinī zemē ilgu laiku pagānībā dzīvojuši”, nenoliedz, ka to, “kādi dievekļi viņiem bijuši, nemākam vairs skaidri pasacīt”. Viņa “Baltiešu senatnes vēsture” ir viens no retajiem šā laika sacerējumiem, kurā rodama atsauce uz tik daudziem kultūrvēstures avotiem. Piemēram, runājot par igauņu Jumalu, viņš

norāda uz vācu-zviedru cilmes humānista Johana Gerharda Šefera (*Scheffer*; 1621–1679) idejām:³⁹ “Šis Jummal’a dievs no koka mākslīgi izgriezts bijis, pie tam tas stāsta, ka tēls pēc vīra auguma izskatījies, kas virs altāra sēdējis, un nesis ar 12 dārgiem akmeņiem izrotātu kroni galvas virsū, arī zelta saiti jeb ķēdi ap kaklu; tas zelta jeb sudraba kausi klēpī turējis, kur ļaudis dieviem ziedoja pēc savas rocības zelta vaj sudraba minci (naudas gabalus) [...] Jummal’a dievs stāvējis jaukā mež-bogā [svētā birzē – Dinsbergs, turpat, 2. lpp.] bez jumta un sienmaļiem, tikai ar žogu jeb sētu aptaisīts, un tāpēc jo vairāk ticams, ka vecie Ēsti un tāpat arī vecie Latvieši to pašu citādā veidā godājuši, jo pie tiem nekad nav dievekļu nami jeb baznīcas uz-ietī, bet tikai svēt-dēvētie meži.”⁴⁰

19. gadsimta septiņdesmitie un astoņdesmitie gadi latviešu kultūrā ir nacionālā romantisma un tam raksturīgā dievību panteona meklējumu un radīšanas laiks. Arī igauņi, Fēlmans un Kreicvalds, jau dažus gadu desmitus agrāk, balstīdamies priekšgājēja Kristiāna Jāka Petersona uzskatos par somu un igauņu mītoloģijas vienotību senatnē,⁴¹ šo domu attīsta tālāk un savos sacerējumos integrē daudz somu dievību, tās nereti modelējot pēc antikās mītoloģijas parauga. Fēlmana un Kreicvalda veikumu vispār un arī šādā aspektā plaši apcer Lapas Mārtiņš rakstā “Iz igauņu mītoloģijas”, tam pievienojot arī vairākas teikas.⁴²

Igauņu literatūras tulkojumi

1852. gadā Tērbatā pie Heinriha Lākmaņa (*Laakmann*; 1802–1891), turpat, kur četrus gadus vēlāk nāks klajā Jura Alunāna “Dziesmiņas”, dienas gaismu ierauga **populārzinātniska izdevuma** “Pasaule un daudz no tā, ko pasaulē atronam” pirmā daļa. Turpmākos trīs gadus tai seko vēl četras burtnīcas. Grāmatas saturā – informācija par jaunākajiem zinātnes un tehnikas sasniegumiem, pasaules mākslas un arhitektūras pērlēm un citzemju iedzīvotājiem un dzīvniekiem (sal. “Stepiņa baznīca Vīnes pilsātā” [Sv. Stefana katedrāle Vīnē – *M. G.*], “Makaroni ēdēji Neapelē” u. tml.), arī praktiski padomi medicīnā. Izdevuma pamatā ir līdzīga saturs vācu tautas literatūras darbs – arī turpinājumizdevums “Das Pfenning Magazine” (Feniņa magazīna).⁴³ Pirmais no vācu valodas igauņiski to tulko, papildina un rediģē Fridrihs Reinholds Kreicvalds. Igauņu lasītājos izdevums gūst atsaucību. Pēc Tērbatas izdevēja Lākmaņa iniciatīvas nu jau Kreicvalda izdevums tiek tulkots vāciski. No vācu valodas to latvisko Tērbatas universitātes teoloģijas students Andrejs Šulmanis (1820–1880). Atzīstot Kreicvalda nopelnus šā izdevuma tapšanā, jākonstatē, ka tas ir pirmais un vienīgais igauņu autora izdevums piecās atsevišķās grāmatās jeb

*“Pasaule un daudz
no tā, kas pasaulē
atronams” pirmās
burtnīcas (1952)
vāks.*

*Cover of the first
part of “The World
and Many Things
One Can Find in
the World” (1852)*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

burtnīcās, kas ir
tulkots latviski un
publicēts 19. gad-
simtā.

Šajā laikā arī
igauņu dzejas lat-
viešu valodā nav
daudz. Ieskatam
atdzejotie auto-
ri, dzejoļi un to
publikācijas gads

latviski: Fridrihs Reinholds Kreicvalds “Pamudinājums” (1882); Johans Voldemārs Jansens “Mans prieks un mana laimība” (1892), Lidija Koidula “Man sirdī, prātā vienādi” (1892) un “Kad dzirdēji” (1893), Mikels Veske “Ejiet augšā, kalna galā” (1892), Anna Hāva “Tu esi šķelmis” (1893), Ju-
hans Kunders “Kalnā” (1893), Kārlis Eduards Sēts “Ai, par tevi” (1895),
“Divi eņģeļi” (1896) “Jāņu uguns” (1896), “Krusts” (1896) – pavisam
vienpadsmit dzejoļi.

No tematiskā viedokļa dominē 19. gadsimta otrās puses nacionā-
lajam romantismam raksturīga ievirze – tēvzemes, dārgās, mīļākās, mī-
lās, vissvētākās, slavinājums. Tēvijas mīlestības motīvs ne tikai caurvij
Koidulas, Veskes un arī Sēta dzejoļus, bet, atkārtots refrēnos, iegūst teju
vai reliģisku nokrāsu. Vienīgais atdzejotais Jansena lirikas paraugs “Mans
prieks un mana laimība”, sacerēts I Igauņu vispārējiem dziesmu svētkiem
Tērbatā 1869. gada 19. jūnijā, 1918. gadā pārtop par neatkarīgās Igauni-
jas valsts himnu. Kreicvalds dzejoli “Pamudinājums” atgādina, ka tautai
laiks mosties: “Dzīves ceļā miegā staigāt/Turpmāk mums vairs neklājas”,
un arī tas ir motīvs, kam līdzinieku latviešu literatūrā netrūkst. Līdz ar
dažiem Sēta un vienu Koidulas dzejoli igauņu lirika apliecina mīlestības
un nāves motīvu noturību visu laikmetu un visu tautu poēzijā. Igauņu

dzeju 19. gadsimta beigās atdzejojis un lokalizējis Lapas Mārtiņš, izņemot Sēta tekstus, kurus, domājams, ar vācu valodas starpniecību lokalizējis dzejnieks Eduards Treimanis-Zvārgulis. Sēta dzejas kopš 1894. gada publicētas vācbaltiešu presē un atsevišķās antoloģijās.

Hronoloģiski pirmā jau 19. gadsimta astoņdesmito gadu sākumā ir Kreicvalda dzejoļa publikācija, visi pārējie atdzejojumi nāk klajā tikai gadsimta pēdējā gadu desmitā. No šiem vienpadsmit dzejoļiem četri Sēta lirikas paraugi un Kreicvalda mazā kvarta publicēti presē,⁴⁴ pārējie seši – nošu

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Baltijas guberņu karte. Map of Baltic provinces.
No/From: Atlāss ar septiņpadsmit landkartēm. Jelgava, 1861.*

krājumos,⁴⁵ tātad paredzēti dziedāšanai, galvenokārt koru vajadzībām. Diemžēl latviešu lasītājam 19. gadsimta otrajā pusē igauņu dzeja tikpat kā nav pazīstama, kaut arī, uzskaitot autorus un pārskatot tekstus, var pievienoties Tenu Karmas apgalvojumam: "Kopā tas nav daudz, bet, ja saliktu vienos vākos, iznāktu maza igauņu dzejas antoloģija.. Pārstāvēti ir gandrīz vai visi nozīmīgākie igauņu dzejas sākumposma autori līdz mūsu gadsimta sākumam."⁴⁶

19. gadsimta otrajā pusē latviešu lasītājs presē var izlasīt arī dažus igauņu **daiļprozas** tekstus Aleksandra Rebanes, Tūteru Kārļa un Lapas Mārtiņa tulkojumā vai brīvā pārstāstījumā. Hronoloģiskā secībā tie ir: Maksimiliāna Pedera romāns "Bobis Ellerheins" (1884),⁴⁷ Andresa Sāla fantāzija "Pie galvas kausa" (1893),⁴⁸ Juhana Līva stāsti "Slavens vīrs" (1893) un "Vienkāršs nostāsts" (1893),⁴⁹ Eduarda Vildes stāsti "Celmi un atvases" (1893),⁵⁰ "Nauda" (1894)⁵¹ un "Dora Ozols" (1894),⁵² Juhana Līva apcere "Pirmās rakstnieka jūtas" (1896),⁵³ Eduarda Vildes stāsts "Apgādāta" (1898)⁵⁴ un Augusta Kicberga stāsts "Irbes Pētera izmanība" (1899).⁵⁵ Nav publicēts neviens raksts, kas būtu veltīts kādam no iepriekš minētajiem rakstniekiem, vienīgi pie dažiem prozas tekstiem tulkotāji pievienojuši īsu komentāru, piemēram, Aleksandrs Rebane raksta: "Saals ir viens no labākiem igauņu oriģinālromānu sacerētājiem, sevišķi kas attiecas uz igauņu vēsturi un pagātņi. Viņš ir gadus 30 vecs. Šovasar tas ceļoja labu laiku pa ārzemēm. Viņš sarakstījis 5 lielākus romānus un kādus 6–7 mazākus stāstus. Šinīs dienās iznākuse iz drukas "Igaunijas vēsture", kurš darbs arī pieder pie viņa krietnākiem ražojumiem. Priekš pāris gadiem iznāca viņa "Dzimts un brīvs" (dzimtbūšanas vēsture). Viņš man laipni devis atļauju tulkot viņa sacerējumus arī latviešu valodā. Šoreiz pasniedzu kādu īsu apcerējumu."⁵⁶ Joprojām neviena raksta nav arī par Eduardu Vildi, izņemot dažus tulkotāja Lapas Mārtiņa teikumus pie stāsta "Celmi un atvases": "Eduards Vilde ir ievērojams igauņu stāstu rakstnieks, kurš iz igauņu dzīves jau īsti daudz stāstus sarakstījis. Arī vācu valodā viņš sarakstījis vairāk stāstus, kuri nodrukāti dažādos laikrakstos. Viņš man laipni deva atļauju viņa stāstus pārtulkot latviski, no kuriem augšējo pasniedzu "Austrumam"."⁵⁷ Latviešu avīžu un žurnālu redaktori laikam gan nav pārliecināti, vai šīs atsevišķās dzejas un prozas publikācijas būtu papildināmas ar garākiem izklāstiem par ļaudīm, kuri lasītājam varētu būt pilnīgi sveši. Citādi ir ar igauņu sabiedriskajiem darbiniekiem, tautas atmodas laikmeta censoņiem, piemēram, daudz rakstu ir 1882. gada pavasarī un 1890. gada rudenī un ziemā sakarā ar Kārļa Roberta Jakobsona⁵⁸ un Mihkela Veskes⁵⁹ nāvi, tikai viens raksts publicēts par Fridrihu Reinholdu Kreicvaldu, un arī tas ir nekrologs.⁶⁰ Nāves piemiņa ir īstais brīdis darbu un nopelnu izklāstam un patosa pilnam cildinājumam, ieceļot kaimiņtautas sabiedrisko cīņu

līderus varoņu statusā. Piemēram, atvadoties no Jakobsona, laikraksts "Balss" 1882. gada martā raksta: "Bālā nāve bija nogāzusi spēcīgo vīru, kas kā ozols stāvēja mūsu laiku cīņos, nešaubīgs un nekustēdamies, lai gan bargas aukas raudzīja viņu locīt un ļaunas melšu mēles viņu ar dubļiem apmētāt. Saistīts nu ir tas prāts, kas tik gaiši, droši un svabadi domāja un liekulību nīstin ienīdēja; vairs nepukst tā sirds, kas bija pārņemta no pārlieku lielas milestības priekš igauņu tautas; sastingusi tā roka, kas bez mitēšanās kustējās priekš apspiestiem tautas brāļiem [...] K. R. Jakobsona nāve ir liels pametums un stiprs spēriens priekš igauņu tautas."⁶¹ Tradicionāli šādu tekstu beigās pausts atgādinājums par abu kaimiņtautu līdzīgiem likteņiem un kopīgiem darbības mērķiem.

Vienīgais igauņu atmodas laikmeta darbinieks, kura pūliņi tiek cildināti, viņam dzīvam esot, ir mācītājs un folklorists Jakobs Hurts,⁶² viņa dzīves gājums un čaklā darbošanās tautas gara mantu vākšanā, iespējams, tiek uztverts arī kā iedvesmas avots latviešu tautas brāļiem.

Atgriezīsimies pie igauņu prozas tulkojumiem. Šķiet, iepriekš citētie Tenu Karmas vārdi par atdzejojumiem kā nelielu, tomēr vispusīgu ieskatu igauņu dzejas procesā ir vērā ņemami arī attiecībā uz prozu, kaut gan latviskoti tikai desmit dažāda garuma daiļprozas teksti. Daži tulkojumi ir gandrīz vai vienā laikā ar oriģināliem, piemēram, Maksimiliāna Pedera garstāsta, viņa populārākā darba "Bobis Ellerheins" (pēc četriem gadiem tas saņems igauņu rakstniecības balvu) latviskojums laists klajā tajā pašā gadā, kad tas vairākos turpinājumos publicēts igauņu presē (*Sakala*. 1884. Febr.–Aug.; *Baltijas Vēstnesis*. 1884. Aug.–Okt.). Tulcoti četri Eduarda Vildes prozas darbi, turklāt stāsta "Dora Ozols" darbība risinās Rīgā; Vilde 1889./1890. gadā strādā Rīgā avīzes "Zeitung für Stadt und Land" redakcijā. Pa vienam latviskoti Kicberga, Sāla un Pedera darbi, Juhans Līvs pārstāvēts ar miniatūru un diviem īsiem stāstiem.

Konkrēto tekstu izvēle, protams, nav nejauša. No desmit latviskotajiem darbiem viens – Juhana Līva "Pirmās rakstnieka jūtas" – noder par ceļa rādītāju ikvienam rakstīt kāram iesācējam, atgādinot par nepieciešamo paškritikas devu un uzdevumu kalpot tautai. Otrs Juhana Līva darbs "Slavens vīrs" un Andresa Sāla fantāzija "Pie galvas kausa" noskaidro tautas un tautas tribūna attiecības, atgādinot gan par pūļa šaudīgo prātu, kas īsti novērtē savus varoņus tikai pēc viņu nāves, gan par tautas kalpa uzdevumu godprātīgi ziedot sevi cēliem mērķiem, pārvarot skaudību un savstarpējās ķildas. Šādu tēmu risinājumam tradicionāli raksturīgo didaktiku aizplūvuro simboliski un alegoriski tēli – no aizmūžiem izkāpis sirms vanems un tauta, runājošs mēness, kā arī fantastiska gaisotne – vīzija uz kapu soliņa pie galvaskausa, tādējādi ieviešot pa oriģinālam akcentam arī mūsu literatūrā. Pārējie septiņi prozas darbu sižeti risināti visnotaļ realistis-

kā manierē ar atsevišķiem sentimentāliem akcentiem un atklāj vai nu lauku zemniecības problēmas, vai igauņu jaunās paaudze intelīgences dzīves ainas. Visiem septiņiem darbiem uzkrītoši kopīga ir interese par sievieti, sešos no tiem risināts arī grumbuļainais mīlestības un precību jautājums. Septītais darbs – Juhana Līva “Vienkāršs nostāsts” – ir igauņu stiprās, pazemīgās un pacietīgās zemnieces Punasu Marijas skumjš dzīvesstāsts, kas vārda un atsevišķu sižetisku līdzību dēļ ar igauņu teiku par Svētezeru⁶³ vedina uz vispārinājumu – Punasu Marijā, iespējams, saskatāms igauņu tautas liktenis.

Interese par sievieti un viņas precībām ir simptomātiska – tā nosacīti iezīmē ne tikai jaunās ģimenes, te – igauņu ģimenes, modeli, bet arī potenciālo tautas attīstības ceļu, kas sākas ģimenē un tās jaunākajā paaudzē – bērnos. No sešiem tā sauktajiem precību stāstiem (M. Peders. “Bobis Ellerheins”, E. Vilde. “Celmi un atvasēs”, “Dora Ozols”, “Nauda” un “Apgādāta”, A. Kicbergs. “Irbes Pētera izmanība”) divu darbība – Kicberga “Irbes Pētera izmanība” un Vildes “Nauda” – risināta laukos. Kicberga stāstā – viegli un rotaļīgi, ne bez veselīgas ironijas un humora devas diezgan trūcīgajam, bet gudrajam un izmanīgajam Irbes Pēterim izdodas labi izprecināt visas trīs savas meitas un vēl tikt pie mantas. Savukārt Vildes reālistiskais stāsts “Nauda”, kā jau virsraksts rāda, atklāj mantas un sirds problēmas, jūtām gūstot virsroku, un paralēli tam – gadsimtu mijai joprojām raksturīgo zemniecības noslāņošanos un dzeršanas postu. Gar stāsta galvenā varoņa jaunā un strādīgā Ramuļas Anša acīm slid neliela potenciālo līgavu rinda, un viņš, protams, izvēlas labāko – čaklo un kautrīgo, bet trūcīgo Minnu, un lasītāja acu priekšā top ideāls jaunās igauņu zemnieku ģimenes modelis.

Iepriekšminētajos sacerējumos kārtu atšķirībai nav īpašas nozīmes, bet pārējos četros tieši sociālajai un – vēl vairāk – arī nacionālajai piederībai ir būtiska loma. Ja ne dzīvē, tad vismaz uz papīra tiek izspēlēta iespēja šķērsot, pat ne šķērsot, bet likvidēt kārtu robežas, kuras dziļākas un smagākas padara arī nacionālais konflikts. Runa nav vienkārši par vāciešu un igauņu attiecībām, bet gan par iespēju no neizbēgami zemāka sociāla slāņa nākušajiem igauņiem tikt caur turīgo, pat augstdzimušo vācu sabiedrību uz augšu, turklāt – nacionālās kustības laikmetā – mēģinot integrēt vāciešus igauņiskā vidē. Vienīgais igauņa ceļš uz veiksmi ir laba izglītība un karjera. Kur censoņa gara trūkst, tur nav arī laimīgu beigu – tā Paula Koppel Vildes stāstā “Apgādāta” ir nabaga trūcīga šuvēja, ne vairāk, kas savas jaunās dienas upurē brāļa un mātes dēļ par labu mantai veca un nepatīkama vīra izskatā, un vienīgais mierinājums ir jauns mīļākais no blakus mājas. Lasītājs nopūšas, tomēr sirds dziļumos Paulas nav žēl.

Savukārt Vildes stāstā "Celmi un atvases" igauņu krodzinieka Miķeļa Trompa meita Helēna ir ne tikai klasiski skaista, bet arī apgūst Tērbatas meiteņu kursos klavierspēli un franču valodu un pievērš igauņu zemniecības problēmu risinājumam grāfa Kielmaņa dēlu Edgaru, sākotnēji savu ienaidnieku, vēlāk mīloto, ligavaini un vīru. Jaunā daiļā latviete Dora Ozols Vildes stāstā "Dora Ozols" ir beigusi augstāko meiteņu skolu un kāri iepazīst teātri un literatūru, viņa apprecas ar bagātu vācieti rūpnieku Lozi, bet sirdī nes līdzīgu trūcīgo latvieti Osvaldu Kalniņu. Rāmā laulībā rit gadi, Osvalds Kalniņš tikmēr kļūst par ievēribas cienīgu inženieri Lozes uzņēmumā un lēnām ieplūst vāciešos. Nu gudrā latviete Dora šķiras no bagātā pavecā vācieša Lozes un dodas pie karjeras augstumus sasniegušā latvieša Kalniņa, turklāt liek viņam atgriezties uz tautiskā ceļa. Vēl neticamāks ir Pедера romāna "Bobis Ellerheins" fināls – titulvaronis igauņis izskolojas par slavenu ārstu, cauri dzīves peripetijām gājis, iegūst ne tikai augstdzimušas vācietes Mildas Runnenšteines sirdi, bet arī roku, un abu kopīgais mūžs sāk skanēt kā laimīga dziesma: "Viņš tapis par slavenu ārstu, bet palicis īsts igauņis, krietnis patriots, kas ar siltu sirdi ņem dalību pie savas tautas priekiem un bēdām un strādā pēc iespējas līdz citiem tautas vīriem, lai tauta kļūtu pie izglītības un labklājības. Viņa jaunā sieviņa, kura pārvērtusēs vēl daudz skaistāka, vada viņa saimniecību, ņem sirsniņu dalību pie sava vīra centieniem tautas labā un saka, ka viņa, kaut gan vāciete dzimuse, nepiederot vairs vācu tautai, bet tai tautai, no kuras klēpja cēlies viņas karsti mīļotais vīrs."⁶⁴

Ne velti šādu notikuma izspēli literatūrā Jāns Undusks kādā rakstā dēvē par laulībām kā utopiju.⁶⁵ Utopijas klātbūtne, un tas lasāms arī pēdējā citātā, jaušama arī tēlošanas manierē – gandrīz visi nacionālas un kārtu robežas šķērsojušie sieviešu tēli gremdēti sentimentālisma mērcē. Šādiem sižetiem patiešām, tēlaini izsakoties, saknes ir debesīs. Bet vienlaikus jāuzsver to iedvesmojošais paraugs tā laika lasītājiem un – jo īpaši svarīgi – arī latviešiem. Latviešu literatūrā starpnacionālu un aristokrātisku/trūcīgu laimīgu laulību risinājums nav tik izplatīts. Laulības kā utopija, kaut arī uz papīra, tomēr palīdz stiprināt pārliecību par igauņu tautas līdzvērtību ar citām tautām ne tikai kultūras un izglītības jomā, bet vēl dziļāk un būtiskāk – ģimenē līdzsvarotā sievas un vīra tandēmā. Toreiz latviešu sabiedrībā īsti nav ne pirmā, ne otrā, tāpēc varbūt arī te meklējams viens no daudzajiem cēloņiem, kāpēc tagad, piemēram, brīvu un atvērtu savstarpējo attiecību jomā, arī ar Baltijas vāciešiem, igauņi tomēr tikuši tālāk.

Tātad pirmās rakstiskās ziņas par igauņiem latviešu kultūras telpā ienāk latviešu laicīgo rakstu sākotnē – jau 17. gadsimtā, cauri gadsimtiem gan ne sevišķi strauji, tomēr pakāpeniski to skaitam palielinoties. 19. gadsimta pirmajā pusē līdz ar pastāvīgu latviešu preses izdevumu skaita pie-

augumu informācija par notikumiem kaimiņos kļūst arvien pilnīgāka un pārskatāmāka. Igaunijas ģeogrāfisko un vēsturisko apstākļu raksturojums, kā arī iepazīstināšana, kaut virspusēja, ar tautas kultūru kļūst par neatņemamu vispārīzglītojoša satura grāmatu sastāvdaļu. Tiek tulkota igauņu folklorā, galvenokārt pasakas un teikas, ir daži teorētiski raksti par igauņu tautasdziesmām, kā arī ieskats etnogrāfijā, mītoloģijas izziņā un – līdzīgi latviešiem – pseidoolimpa veidošanā. Igauņu daiļliteratūras tulkojumu šajā laikā vēl ir maz, un tie visi saistīti galvenokārt ar 19. gadsimta astoņdesmitajiem un deviņdesmitajiem gadiem, tomēr pārstāvēto rakstnieku loks (Kreicvalds, Jakobsons, Koidula, Vilde, Līvs un citi) un tematiskā daudzveidība piedāvā pietiekamu vielu salīdzinājumam ar notikumiem latviešu literatūrā un literārā procesa attīstību kopumā. Latviešu tautas atmodas ceļā 19. gadsimtā būtiska nozīme ir galvenajai Baltijas augstskolai – Tērbatas universitātei. Literatūras un kultūras saziņas un apmaiņas gaitā starp igauņu un latviešu tautām šajā laikā ne mazāk svarīga loma ir igauņim, latviešu tautas un tās kultūras cienītājam Lapas Mārtiņam, publicistam, atdzejotājam un prozas tekstu tulkotājam.

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Phraseologia Lettica. Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache.* Ververtigt durch Georgium Mancelium, Semgallum. Riga: Schröder, 1638. 148. lpp.
- ² Turpat, 388. lpp.
- ³ Turpat, 10. saruna.
- ⁴ Šeit un turpmāk latviešu teksti atveidoti atbilstoši mūsdienu ortogrāfijai.
- ⁵ Blaufuss F. B. *Stahsti No tahs wezzas un jaunas buhschanas to widsemmes lauschu usrakstīti 1753.* Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. Latviešu draugu biedrības fonds. Šifrs 5316; Nr. R 3639.
- ⁶ Stenders G. F. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas.* Rīga: Liesma, 1988. 149.–152. lpp.
- ⁷ Vidzeme jeb Livonija šādā nozīmē izveidojas Livonijas kara laikā 1583. gadā, kad Zviedrija un Krievija noslēdz pamieru pie Pļusas upes. Ziemeļigaunija (vēlākā Igaunijas guberņa) nonāk zviedru pārvaldē, Sāremā – dāņu, Dienvidigaunija un Vidzeme (vēlākā Vidzemes guberņa) – poļu.
- ⁸ G. F. Stendera "Augstas gudrības grāmatas" abos pirmajos izdevumos (1774, 1776) Kurzeme un Vidzeme ir iekļauta 8. nodaļā "No tām valstīm virs zemes", igauņi nav pieminēti vispār, ģeogrāfiskā stāvokļa raksturojuma nav.
- ⁹ *Latviešu Avīzes.* 1822. Nr. 12.
- ¹⁰ Berkholcs K. A. *Ziņas par Krievu Keizera valsti.* Riga: W. F. Häcker, 1839. 27. un 40. lpp.

- ¹¹ L. Rujeniets [Lapas Mārtiņš]. Igaunų rakstniecība. *Baltijas Vēstnesis*. 1894. 5. un 7. maijs.
- ¹² S. Rud. Vēstules iz Igaunijas III [igaunų jaunākā rakstniecība]. *Dienas Lapa*. 1896. 16. maijs.
- ¹³ Lappas Mart. Tautas brāļu apmeklēšana jeb kāds vārds par igauņiem. *Mājas Viesis*. 1868. Nr. 49.
- ¹⁴ Sākot ar "Baltijas Vēstneša" 1879. gada 44. numuru; vēlāk arī atsevišķā izdevumā: Kaudzites Reinis un Matīss. *Vija*. I sēj. I daļa. Caur tēviju un svešumu. Vecpiebalga: J. Ozols, 1893 u. c.
- ¹⁵ No Jūsniņa [J. Lautenbahs]. Pa Igauniju līdz Svētezeram. *Pagalms*. 1881. Nr. 8.–13.
- ¹⁶ Dundadznieks. Vienu nakti Sāmu salā. *Latvietis*. 1885. Nr. 18. 1. maijs.
- ¹⁷ Acīmredzot domāts Tubals-Kains, Vecajā Derībā (1. Moz. 4:22) minētais vara un dzelzs riku kalējs, iespējams, sajaukts ar viņa brāli Jūbalu (1. Moz. 4:21), "ciltstēvu tiem, kas spēlē cītaras un stabules".
- ¹⁸ Kārlis. Igaunų III vispārējie dziedāšanas svētki. *Dienas Lapa*. 1891. 18. jūn.
- ¹⁹ H. Tankler, A. Rämmer. *Tartu University and Latvia*. Tartu: Trūkikoda, 2004. P. 25.
- ²⁰ Tērbatas augstskola. *Rota*. 1885. Nr. 18–20; P. Kl. [Puriņu Klāvs]. Tērbata. *Rota*. 1886. Nr. 36.
- ²¹ No igauņu izsaiču *Thor awwita! Tor, palidzi!* Straubergs K. Latviešu mitoloģijas gaitas. *Izglītības Mēnešraksts*. 1943. Nr. 8. 169. lpp.
- ²² Bankavs J. F. Latviski svētdienas darbi. Rīga: S. Frölich, 1749. Ievads. 1. lpp.
- ²³ Turpat, 3. lpp.
- ²⁴ W-r [Vāgners F. V.] Kā Em-upe pie Tērpatas cēlusies [teika]. *Latviešu Avīzes*. 1842. 9. jūl.
- ²⁵ Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes. *Magazin*. 1844. Nr. 8.
- ²⁶ *Das Entstehen des Embachs. Ehstnische Sagen*. Verhandlungen der gelehrten Ehstnischen Gesellschaft zu Dorpat. Bd. 1. Heft 1. 1840. Te Fēlmans publicē vēl divas teikas – "Wannamunne's Sang" (Vanemuines dziesma) un "Das Kochen der Sprachen" (Valodu vārīšana), bet turpat 3. burtnīcā (1844) Fēlmans ievieto arī teiku "Koit und Amarik" (Rīta blāzma un Vakarkrēsla).
- ²⁷ Par Emmas upes izcelšanos, Vanemuini, Rīta blāzmu un Vakarkrēslu – visas Fēlmana publikācijas. *Mājas Viesis*. 1857. Nr. 7.–8.
- ²⁸ Harri A....i [Adolphi H.] Vēstules iz Igaunijas. *Latviešu tautas biedris*. 1878. 22., 29. marts; Harri A....i [Adolphi H.] Stāsti iz igauņu tautas mutes. *Latviešu tautas biedris*. 1878. 1. nov., 6. dec. u. c.
- ²⁹ Karma T. Kas sacerēja pirmo Ziemeļmeitu? *Varavīksne*. 1996. Literārā mantojuma gadagrāmata. Rīga: Preses nams, 1996. 107.–108. lpp.
- ³⁰ Fridriha Reinholda Kreicvalda eposs "Kalevipoegs" pirmizdevumā publicēts igauņiski un vāciski krājumā "Verhandlungen der gelehrten Ehstnischen Gesellschaft zu Dorpat" 4. un 5. sēj. (1857–1861).
- ³¹ K. K. [K. Kundziņš]. Igaunų teikas. *Baltijas Vēstnesis*. 1870. 17. dec.

- ³² Acīmredzot domāts vācu optiķa Dž. fon Fraunhofera (1787–1826) teleskops.
- ³³ Dauguls A. *Ģeogrāfijas otra daļa. Baltijas un Krievu zemes aprakstīšana*. Rīga: K. Stālberg, 1872. 34. lpp.
- ³⁴ K. K. [K. Kundziņš]. Igaņu teikas. *Baltijas Vēstnesis*. 1870. 24. dec.
- ³⁵ Manuprāt, tikai četras: Barons Kr. Igaņu tautas dziesmas [ar 4 igauņu teiku tulkojumiem]. *Mājas Viesis*. 1857. 18. febr., 25. febr.; K. K. [K. Kundziņš] Tautu balsis dziesmās. *Baltijas Vēstnesis*. 1869. 27. aug.; K. K. [K. Kundziņš]. Par igauņu tautas dziesmām [pēc M. Veskes runas]. *Baltijas Vēstnesis*. 1874. 22. maijs; Runda J. Iz igauņu tautas dzīves [par folkloru un etnogrāfiju]. “*Baltijas Vēstneša*” feļetona turpinājums. 1891. Nr. 185.
- ³⁶ K. Kundziņa rakstā “Par igauņu tautas dziesmām” (*Baltijas Vēstnesis*. 1874. 22. maijs) pārstāstīta igauņa Mikela Veskes pieredze tautasdziesmu vācēja gaitās.
- ³⁷ Runda J. Iz igauņu tautas dzīves [par folkloru un etnogrāfiju, pēc vācu preses materiāliem]. “*Baltijas Vēstneša*” feļetona turpinājums. 1891. Nr. 167, 173, 179, 185.
- ³⁸ J. Bankins. *Tēvzemes stāsti jeb notikumi Baltijā*. Rīga: Brāļi Buši, 1878. 5. lpp.
- ³⁹ Kā jau minēju, Baltijā to pašu atkārto K. Kelhs – vācu rakstos (1695), J. F. Bankavs – latviešu (1725), pēc viņiem, kā redzams – daudzi citi joprojām 19. gadsimtā.
- ⁴⁰ K. Dinsbergs. *Baltiešu senatnes vēsture*. Rīga: A. Štāls, 1882. 36. lpp.
- ⁴¹ 1822. gadā nāk klajā K. J. Petersona no zviedru valodas vāciski tulkotais un ar igauņu folkloras norādēm papildinātais K. Ganandera darbs “*Mythologia Fennica*” (Somu mitoloģija).
- ⁴² Rujenieša tulkots. [Lapas Mārtiņš]. Iz igauņu mitoloģijas. “*Baltijas Vēstneša*” feļetona turpinājums. 1894. Nr. 51, 56, 62.
- ⁴³ Par šā izdevuma vēsturi un ceļu pie latviešu un igauņu lasītājiem sīkāk sk.: Apīnis A. *Tā paplašinās pasaule. Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*. Rīga: Preses nams, 2000. 262.–291. lpp.
- ⁴⁴ Sēts: *Mājas Viesa Mēnešraksts*. 1895. Nr. 2, 136; 1896. Nr. 5, 405; “*Mājas Viesa*” pielikums. 1896. 3. apr., 14. aug.; Kreicvalds: *Baltijas Zemkopja pielikums*. 1882. 15. apr.
- ⁴⁵ Koidula “Man sirdī, prātā vienādi”, Jansens Veske: Гусля. *Garīgas un laicīgas dziesmas tautas skolām*. 2. izd. Rīga: W. Mellins, 1892; Koidula “Kad dzirdēji”, Hāva, Kunders: *Septiņas dziesmas*. Komponējis Aleksanders Lāte. Tērbata: Šnakenburgs, 1893.
- ⁴⁶ Karma T. Pirmais igauņu literatūras popularizētājs Latvijā (Lapas Mārtiņam – 150). *Vāravīksne*. 1996. Literārā mantojuma gadagrāmata. Rīga: Preses nams, 1996. 99. lpp.
- ⁴⁷ *Baltijas Vēstnesis*. 1884. 28.–31. aug., 1.–29. sept., 1.–9. okt.
- ⁴⁸ *Dienas Lapas pielikums*. 1893. 9. okt.
- ⁴⁹ Turpat. 1893. 12. jūn.
- ⁵⁰ *Austrums*. 1893. Nr. 9. 214.–239. lpp.; Nr. 10. 313.–338. lpp.

- ⁵¹ *Baltijas Vēstnesis*. 1894. 23.–31. aug., 1.–6. sept.
- ⁵² Turpat. 1894. 21.–31. janv., 1.–5. febr.
- ⁵³ *Mājas Viesa pielikums*. 1896. 12. jūn.
- ⁵⁴ *Baltijas Vēstnesis*. 1989. 30.–31. marts.
- ⁵⁵ Turpat. 1899. 21.–28. aug.
- ⁵⁶ Saals A. Pie galvas kausa. Fantāzija. *Dienas Lapas pielikums*. 1893. 9. okt.
- ⁵⁷ Vilde Ed. Celmi un atvases. Stāsts. *Austrums*. 1893. Nr. 9. 214. lpp.
- ⁵⁸ K. R. Jakobsons *Baltijas Vēstnesis*. 1882. 9. marts; K. R. Jakobsons [nekrologs]. *Balss*. 1882. 17. marts; Par netaika "Sakalas" redaktora Kārļa Roberta Jakobsona.. *Baltijas Vēstnesis*. 1882. 18. marts; Par K. R. Jakobsona bērēm. *Balss*. 1882. 24. marts; W. Par K. R. Jakobsona bērēm. *Baltijas Vēstnesis*. 1882. 22. marts; L. Rujeniets [Lapas Mārtiņš]. Pēc Kārļa Roberta Jakobsona nāves. *Baltijas Vēstnesis*. 1882. 7. apr.; *Baltijas Zemkopis*. 1882. 7. apr.; L. Rujeniets [Lapas Mārtiņš]. Netaika igauņu patriota "Sakalas" redaktora Kārļa Roberta Jakobsona dzīve, darbi un bēres. *Baltijas Zemkopis*. 1882. 15., 21., 28. apr.; Lejpilsētnieki. Kārlis Roberts Jakobsons. Pie Jakobsona kapa [dzejolis]. *Latvietis*. 1882. 14. apr.; L. Rujeniets [Lapas Mārtiņš]. Kā igauņu tautas vīrs, netaikis Jakobsons, strādājis un cīnījies. *Baltijas Vēstnesis*. 1882. 10. dec.; Kārlis Roberts Jakobsons. *Austrums*. 1893. Nr. 9. 478. lpp.
- ⁵⁹ Mūsu kaimiņiem igauņiem [Veskes nāves piemiņa]. *Baltijas Vēstnesis*. 1890. 8. maijs; Igaun rakstniecības biedrība [Veskes piemiņas sapulce biedrībā]. *Baltijas Vēstnesis*. 1890. 9. maijs; Igaun rakstniecības biedrība [aicinājums ziedot Veskes pišļu pārvešanai un bērēm dzimtenē]. *Baltijas Vēstnesis*. 1890. 31. maijs; Igaun tautas vīra Dr. M. Veska bēres. *Dienas Lapa*. 1890. 25. okt.
- ⁶⁰ Netaika igauņu dzejnieks un rakstnieks... [nekrologs no "Eesti Postimees"]. *Baltijas Vēstnesis*. 1882. 24. aug.
- ⁶¹ K. R. Jakobsons. *Balss*. 1882. 17. marts
- ⁶² Par Dr. I. Hurta igauņu tautas gara mantu krāšanu 1888. gadā. *Dienas Lapa*. 1888. 21. dec.; Igaun tautas vīrs, mācītājs Dr. Jakobs Hurts. *Balss pielikums*. 1889. 19. jūl.; Ievērojamu vīru galerija. Dr. Jakobs Hurts. *Austrums*. 1893. Nr. 3. 286.–287. lpp.
- ⁶³ H. A....i [H. Adolphi]. Svētais ezars. Vidzemes teika. *Latviešu tautas biedra pielikums*. 1879. Nr. 17.
- ⁶⁴ *Baltijas Vēstnesis*. 1884. 9. okt.
- ⁶⁵ Undusk J. Die Ehe als Utopie: Einführung in ein literarisches Motiv. *Interliteraria*. 1998. 3. S. 216–132.

Māra Grudule

Estonians – people, culture and literature in Latvian periodicals and books (17.–19.cnt.)

Summary

The article traces the reflections of Estonian life, culture, folklore and literature in written Latvian sources – periodicals and books – from the 17th century till the end of the 19th century. It does not discuss personal contacts between Estonians and Latvians at that time or the impact of Estonian culture and literature on Latvian literature.

Such words as Estonians, the Estonian language and the Estonian land appear already in the first Latvian dictionaries published during the first half of the 17th century (e.g. G. Manzelius “Lettus”, 1638); the first historical sources in Latvian (1753) speaking about the German crusader invasion in the Baltics also characterize Estonian people and their historical deeds. The first more or less detailed description of Estonia’s geographic situation is to be found in the first popular scientific book in Latvian “Augstas gudrības grāmata” (1796, 3rd ed.).

In the 19th century due to the rapid increase of Latvian periodicals, teaching aids and fiction also the information about our neighbours becomes more detailed and complete, towards the middle and second half of the 19th cnt. the Baltic Germans as authors giving their place to Latvians. A short glimpse in the history and geography as well as – in some sources – also mythology and popular culture is given in the schoolbooks by K. Dinsbergs, A. Dauguls, J. Bankins etc. The number of travel impressions increases as well. Due to the interest in popular culture and linguistics, translations of Estonian folklore also appear in Latvian sources – from 1842 till the end of the 19th cnt. about 40 Estonian folk legends and fairy tales are published in periodicals and in 1888 also in a separate edition – a selection of F. R. Kreutzwald’s fairy tales and folk legends.

In the second half of the 19th century the first translations of Estonian poetry and prose works appear, the starting point is marked by 1852 – a publication in Tartu of a popular scientific edition compiled by F. R. Kreutzwald “Pasaule un daudz no tā, ko pasaulē atronam” (*Maailm ja mōnda mis seal sees leida on*).

At the last two decades of the 19th cent. also 11 Estonian poems, mainly of patriotic character – by L. Koidula, F. R. Kreutzwald, M. Veske, K. E. Sööt, J. Kunder, A. Haava and J. V. Jannsen appear, six of them in song books denoted for chorus singing. With the translation of M. Pödder's novel "Bob Ellerhein" (1884) Estonian prose steps into Latvian periodicals, followed by selected works of E. Vilde, J. Liiv, A. Kitberg and A. Saal. That is time when before the eyes of Latvian readers the panorama of Estonian culture life becomes more and more complete informing regularly not only about the process of Estonian national awakening – the establishment of national periodicals, national literature, song festivals, raising money for education and of course – about the deeds of its heroes (J. Hurt, C. R. Jakobson, F. R. Kreutzwald and M. Veske), but also about problems, quarrels inside the Estonian society and with the Baltic Germans as well – like us, the Latvians, to compare and think over. In that respect the contribution of an Estonian by nation but a Latvian by heart Lapas Mārtiņš (*Lapp*, 1846–1909) with his articles in Latvian newspapers and for the translations of Estonian prose and poetry in the 2nd half of the 19th century has been of high value.

Ojārs Lāms

Rītausmas dzejnieki. Ausekļa un Lidijas Koidulas dzeja salīdzinošā skatījumā

Latviešu dzejnieks Auseklis (īstajā vārdā Miķelis Krogzems, 1850–1879) un igauņu dzejniece Lidija Koidula (īstajā vārdā Lidija Emīlija Florentīne Jensena, 1843–1886) bija laikabiedri, un viņu dzīves ritēja tuvu līdzās arī tīri fiziski. Tuva ir viņu nozīme katram savā nacionālajā literatūrā, gan izsakot laikmetam raksturīgās nacionālās emancipācijas idejas, gan meklējot un atrodot jaunas poētiskas formas, tādējādi būtiski paplašinot literatūras apvāršņus. Abi dzejnieki tipoloģiski līdzīgi izraudzījušies pseidonīmus, saistot tos ar rītu, ar austošu dienu (*koidu* igauņu valodā ‘rītausma’), šajos vārdos ļaujot saskatīt it kā dubultmotivāciju – gan poētiski novatorisku, gan nacionāli ideoloģisku. Pseidonīmi līdzīgi ir ne tikai nozīmes ziņā, bet arī skanīgumā – vārdos iekļautie divskaņi *au* un *oi* atgādina izsaukmes partikulas. Arī mūža gājums abiem bija lemts līdzīgs – ne pārāk garš, bet dinamisks. Auseklim dzīves laikā iznāca viens dzejoļu krājums “Dzeijas” (1873), L. Koidulai divi – “Pļavas puķes” (1866) un “Mētras lakstīgala” (1867).

Abu dzejnieku daiļrades izvērtējums salīdzinošā skatījumā ļautu plašākās dimensijās gan ieraudzīt katra dzejnieka nacionālo un individuālo savdabību, gan novērtēt laikmetisko un reģionālo kopību. Raksts nepretendē uz visaptverošu un vispārīnātu abu dzejnieku daiļrades salīdzinājumu. Pirmkārt, tas ierobežots ar dzeju kā ar abu autoru spilgtāko radošo izpausmju jomu, otrkārt, par ierobežojumu izmantots latviešu lasītāja iespējamās uztveres prizmas aspekts, respektīvi, uzmanība ir pievērsta tikai tai Koidulas daiļrades daļai, kas pieejama latviski. Šādā skatījumā Koidulas daiļrades objektīvā aina, protams, tiek pakļauta specifiskai deformācijai, bet vienlaikus ir arī pilnīgi objektīvi tas, ka latviešu lasītājam priekšstatus par Lidijas Koidulas daiļradi ierobežo valodas barjera.

Centienos padarīt salīdzinošo izvērtējumu uzskatāmāku un skaidrāku, ir izraudzīti noteikti aspekti, kas abu dzejnieku daiļradē veido būtiskas līnijas un atklāj gan kopīgo, gan atšķirīgo. Šie aspekti ir liriskais/episkais, feminis/maskulīnais, laiks un telpa, krāsas un skaņas un reliģiskie motīvi.

Episkais/liriskais

Eposa jautājums no 18. gadsimta beigām līdz 20. gadsimta sākumam caurauž Eiropas jauntopošo nāciju literāros meklējumus kā sarkans dzīpars. Eposa tēlotā totālā un varenā pasaules aina ļauj tapšanu uzlūkot par atdzimšanu, dod nacionālās identitātes izjūtai spēka un varenības dimensiju. Folkloras pētījumi un viduslaiku eposu tekstu atradumi bibliotēkās un arhīvos veicina un attīsta interesi par eposu, padarot to par sava veida apmātību, kuras vārdā arī notiek mistifikācijas un falsifikācijas. Skotu un čehu literatūrā ir pat tik savdabīgi gadījumi, ka dzejnieki gatavi upurēt savu autorību, lai apliecinātu savas nācijas literāro pagātņi, un uzdod savus sacerējumus par atrastiem senatnes rakstiem. Arī krievu 19. gadsimtā atrastā teksta "Igora karāja" autentiskums ir ticis apšaubīts. Eposa meklējumu kontekstā nacionālās emancipācijas procesā nostiprinās pārliecība, ka eposs ir būtisks kultūras tautas kritērijs. Plašu šos uzskatus savos rakstos iztīrījis vācu dzejnieks V. Jordans,¹ un tiešā veidā no viņa tos pārņēmis arī Andrejs Pumpurs.² Ausekļa raksti nedod norādes, ka viņš būtu bijis pazīstams ar Jordana uzskatiem, bet dzeja un nepabeigtie uzmetumi liecina, ka eposa jautājums bijis aktuāls arī viņam. Kad literatūrā darbojas Lidijs Koidula, īgaunu eposs "Kalevi-poeģs" jau ir tapis, tāpēc Koidulas daiļrade top, ja tā varētu teikt, postepiskā laikmetā. Eposs ir sava veida robežšķirtne, kas iezīmē būtiskus orientierus laikmeta literatūras ainavā. Tāpēc var teikt, ka Koidulas un Ausekļa daiļrades vēsturiskie priekšnoteikumi būtiski atšķiras. Eposa poētikas atskaņas jūtas arī Koidulas daiļradē. Galu galā viens no viņas literārajiem skolotājiem bija F. Kreicvalds, ar kuru viņa sarakstījās sešus gadus, līdz pat viņa nāvei. Koidulas daiļradē ir atsevišķi balādiski dzejoļi (spilgtākais – "Pārdomas Domkalnā"), kuros ir izvērsts pagātnes tēlojums, mītoloģisku un teiksmainu motīvu klātbūtne, tomēr viņas dzejā dominē liriska ievirze, patriotiskie motīvi izteikti galvenokārt intīma pārdzīvojuma formā. Pretēji Koidulai Auseklis būtu saucams par preepisku dzejnieku. Viņa daiļradi ļoti spēcīgi caurauž šīs literārajā pasaulē virmojošās, bet vēl nerealizētās ilgas pēc eposa. Ausekļa dzejā dominē liroepiskums – naratīva elementi, teiku un leģendu pārstrādājumi, cīņas epizodes, heroiskums. Šis preepiskuma un postepiskuma aspekts ir būtiskākais abu dzejnieku daiļrades salīdzinājumā, jo tas ļoti lielā mērā nosaka visu poētikas elementu savdabību.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*A. Upīša apcere par L. Koidulu "Pasaules rakstniecības vēsturē" (1934).
Andrejs Upītis' essay on Lydia Koidula in "The History of World Literature" (1934)*

Femīnais/maskulīnais

Ausekļa un Koidulas dzejas salīdzinājumā būtisks ir arī maskulīnā un femīnā aspekta izvērtējums. Ar Koidulas personību igauņu dzeja iegūst arī spēcīgu sievišķīgu balsi, dodot sabiedrības attīstībai savdabīgu paātrinājumu, jo Koidulas radošā darbība ir ne vien nācījas, bet arī sievietes emancipācijas izpausme. Igaņu literatūrzinātnē ir izteikti psihoanalītiski viedokļi, ka Koidulas patriotiskajai dzejai ir sublimatīvs un kompensējošs raksturs.³ Koidulas privātā dzīve tiešām bija gana sarežģīta – nelaimīga mīlestība uz somu žurnālistu Anti Almbergu, platoniskas attiecības ar

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Igaņu dzejas izlases "Kur ciemā gāja Koidula" vāks.
Cover of the collection of Estonian poetry
"Where Koidula Used to Visit"*

F. Kreicvaldu, laulība ar pārvācojušos latviešu ārstu Eduardu Miķelsonu. Sākotnēji laulības dzīve bija laimīga, abi dzīvesbiedri balstīja viens otra literārās aktivitātes, tiesa gan, lielāka nozīme bija Koidulas ieinteresētībai, jo viņa tulkoja dzīvesbiedra medicīniskās apceres publicēšanai igauņu presē. Lai arī Miķelsons saprotoši pieņēma sievas literārās aktivitātes, dziļi un patiesi tās saprast viņš nespēja, nacionālais patoss viņam bija svešs. Pagurums ģimenes dzīvē iestājās pēc dēla nāves no difterijas. Mūža beigās Koidula pavada Kronštātē, kur vīrs strādā par kara ārstu, dzejā spēcīgi skan rezignācija, nostalgija un melanholija. Bet dzimtenes mīlestība joprojām ir spēcīgākais balsts, pašai savu dzīvi jau tēlojot vakara un krēslas noskaņās pretstatā kādreiz dzejā dominējušajām rīta un pavasara noskaņām:

Smagais darbs daudz spēcīgākus
vēl pirms manis saliecis:
dziesmu putnis noguris!
Dvēs'les asarās ko slēpi,
dziesma vija vaiņagā;
atver nu man savu klēpi,
dves'les laime – Ēstija!⁴

Koidulas dzejā ir gan neatbildētas mīlas sāpes, klusināta kaislība, gan mātes laime. Dzejā nav jūtams, ka sabiedriskā darbība un to laiku Igaunijas sabiedrībā valdošie patriarhālie priekšstati par sievieti un ģimeni dzejniecē radītu kādu iekšēji spriedzi vai nesaskaņas. Taču interesanti, ka viņas dzeja drīzāk veido kādu ideālu un nosacītu vīrieša pasauli, kuru kā "triju šķirstiņu kompleksa" variācija veido Māte – Mīlotā – Tēvzeme.

Ausekļa dzejai intīmās krāsas un personīgo pārdzīvojumu klātbūtne ir daudz blāvāka. Lai arī intīmā nots nav sveša viņa poētiskajai pasaulei, tās realizācija rada konstruētības iespaidu. Ausekļa dzejas "es" mīlotā sieviete ir ideālā tautiete, nevis reāla sieviete:

Jau daudzreiz ar Smuidriņu abi
Uz kalnāja sapņojām mēs.⁵

Šis konstruētās ideālās tautietes tēls īpaši spilgti redzams dzejolī "Tēvijas dziesma". No sievietes ideāla pilnībā ir izslēgts jebkāds personīgums un intimitāte. Individuālo attiecību ķīla un priekšnoteikums ir tēvzemes mīlestība:

Es latvju tautas meitens!
Man šķīstā, tiklā sirsnīga
It stipri pukst,
Kad piemin dārgu tēviju!

Cik dikti viņa pukstēs!
 Kad tautas dēlu pieminēs,
 Kas latviets ir,
 Un karsti mīlē tēviju.⁶

Ausekļa rudimentārā izpausme intīmā lirikā apliecina viņa dzejas preepisko ievirzi. Liroepikā plaši izmantots līgavas izraudzīšanās un mītisku kāzu motīvs, kam ir kosmogoniska ievirze ("Čūsku tēvs Zalktis", "Naula", "Aivieksta" u. c.). Pretstatā Koidulas dzejai raksturīgajai tēvzemes mīlestības sasaistei ar ģimeniskumu Auseklis iet gluži pretējā virzienā un savu karsto patriotismu izsaka spēcīgās vecpūsisiski hedoniskās noskaņās. Alus, miests, dzīres ir būtiski laimīgās pagātnes atribūti, un tautiskā atdzimšana Ausekļa skatījumā ir cieši saistīta ar liksmu reibumu un dionīsisku aizrautību. "Bāliņ, tveri kausu!",⁷ "Kam dievīgs gars, tas smēlās dievīgos dzērienus",⁸ "„atspirsim pie miesta", „nemirstību baudīsim/Iz tūkstoš prieka kausiem"⁹ – tie ir tikai daži piemēri no hedonisma un patriotisma savdabīgā savijuma Ausekļa dzejā. Tāpat kā Koidulas, arī Ausekļa tekstos reizēm ieskaņas nāves priekšnojautas motīvs, taču tam nav tās eksistenciālā sāpīguma noskaņas, kā tas ir Koidulai. Auseklim nāve ir skatīta tautiski romantiskā pacilātībā, Atzailis (viņsaule) ir nonāksana pie "senču dzīru galdiem". Visticamāk, Auseklis bija pārāk jauns un vitāls, lai par nāvi reflektētu apcerīgās un skumjās noskaņās, kā to darīja dzīvē pagurusī Koidula.

Laiks un telpa

Laika un telpas izjūtā abu dzejnieku daiļradē jūtama vislielākā tuvība. Jau abu izvēlētie pseidonīmi izsaka viņu esamības laika izjūtu. Tēlainība, saistīta ar rītu un pavasari, daudzās un dažādās izpausmēs caurvij abu dzejnieku darbus. Romantiskā pretstatā nesenā pagātne skatīta kā tumšs laiks, bet tālā pagātne mirdz ideālā spožumā. Vērojamas arī atšķirības. Koidulas dzejā ir arī idealizēts bērnības laiks, kas tāpat ietver iespēju paust patriotiskas noskaņas:

Ne pus' kā ciema ieliņā
 Nav skaisti it nekur!¹⁰

Laika izjūtā atkal spilgti izpaužas Ausekļa daiļrades liroepiskā ievirze – teiku, mītu un leģendu poētiska apstrāde, izmantojot gan latviešu folkloras materiālus, gan antīkās literatūras paraugus (Ovidija "Metamorfoses"), gan lokalizējot cittautu dzejnieku darbus (F. Šillera "Hektors", kas

pārtapis par “Marģera atvadišanos”, latviskā pasaules izjūtā iekļaujot arī lietuviešu materiālu).

Telpas aspektā gan Koidulas, gan Ausekļa dzejā būtiskākais ir tēvzemes aprišu iezīmējums, ieviešot tajā arī laiku pretstata dimensiju. Iezīmējot dzimteni, tā tiek pretstatīta arī nedraudzīgajam svešumam. Koidulas patriotiskajā izjūtā svarīgi tēli ir māja, ģimene, dzimtais ciems. Igaunijas tēls tiek precizēts pārsvarā ar dabas tēliem – mežu, putniem, augiem, pļavām. Kā konkretizējoši akcenti izmantota Mētras upe, Domkalns Tērbatā. Ausekļa dzejai ir raksturīga daudz lielāka detalizētība – upes (Daugava, Salaca, Aiviekste, Kaibala, Venta – tādējādi aptverot visus Latvijas novadus), senlatviešu apdzīvotās vietas – Tālava, Trikāta, Jersika. Ausekļa dzejā ļoti nozīmīgs ir reālās ģeogrāfiskās telpas sastatījums ar idealizēto mītisko telpu, ko visbiežāk izsaka Romavas tēls (vārds dažādos dzejoļos lietots dažādās formās). Tāpat Auseklis savas dzejas telpā iezīmē arī vairākas vertikāles – Zilo kalnu, Staburagu, kas ir gan latviskās telpas orientieri, gan laiku saistītāji.

Krāsas un skaņas

Abu dzejnieku daiļradē liela nozīme ir krāsu un skaņu tēlainībai, kas dzejā veidoto pasauli padara jutekliski uztveramu. Upju, strautu, jūras šalkšana, burbuļošana, čalošana, lapu švikstoņa un zaru čaukstēšana – dzimtenes daba ir dzīva un skanoša. Koidulas dzejā ļoti plašu izjūtu spektru izsaka putnu tēli, sākot ar lakstīgalu, turpinot ar sagūstītu, bet atbrīvojušos ērgli (Igaunija) un beidzot ar dzīves pagurušu putnu.

Kopā ar dabas skaņām dzejā ienāk arī dabas krāsas – zaļš, balts, zils, arī melns un sarkans, kas rada dramatisku pretstatu un izsaka laikmeta noskaņas. Koidulas krāsu izmantojumā dominē balts un zaļš, un tās atspoguļo dzejnieces ilgas pēc miera un harmonijas. Ausekļa dzejā dabas krāsu paleti spēcīgi caurauž mītoloģiskas krāsas – zelts un sudrabs. Zelts Ausekļa dzejā ir dominējošā krāsa, to papildina epitēti – spožs, košs, mirdzošs, daiļš. Zelta krāsa nenoliedzami raksturo arī Ausekļa episkās ambīcijas, jo visbiežāk tas izmantots mītiskās idealizētās pagātnes tēlojumam. Attiecīgi šādai tendencei Koidulas dzejā neesot, nav arī zelta un sudraba.

Reliģiski motīvi

Lai arī reliģiskie motīvi nav plaši izmantoti ne Koidulas, ne Ausekļa dzejā un arī attiecīgā laikmeta literatūrā tie nav dominējoši, tomēr tiem jāpievērš īpaša uzmanība, jo tie atspoguļo nozīmīgas iezīmes abu dzejnieku personībā un iezīmē plašāku un daudzveidīgāku kopīgu vērtību horizontu, nekā to rāda patriotiskās ievirzes dzeja. Gan Koidulai, gan Auseklim ir vairāki kristīgas ievirzes dzejoļi, kuru tēlainība stipri atšķiras no kopējām viņu dzejas tendencēm. Kristīga pārdzīvojuma klātbūtne īpaši pārsteidzoša ir Ausekļa dzejā, jo viņa aizrautība ar latvisko mītoloģiju viņas dzejas kopnoskaņu iezīmē gandrīz vai pagāniskās noskaņas. Dzejoļi “Kristus parādās diviem mācekļiem”, “Laulības pārkāpēja”, “Mikla” vienkāršā un sirsnīgā tēlainībā, kura gan arī ir liroepiski tendēta, atklāj Ausekļa dzīvās saites ar viņa bērnības hernhūtisko vidi. Līdzīgi arī Koidulai ir vairāki izjusti Jau-nās Derības notikumu poētiski tēlojumi. Interesanti kristīgie priekšstati Ausekļa dzejā tiek sakausēti ar viņa poētiskās izteiksmes savdabību dzejoļi “Ticība, mīlestība, cerība”:

Zelta meita mīlestība
Cerību dzemdina,
Cerību dzemdina,
Ticību stiprina.¹¹

Līdzīgā veidā Koidula dzejoļi “Pirms nāves Igaunija” kristietības vērtības sasaista ar patriotismu:

Tēvijai lai mīlestība,
cerība un ticība!¹²

Metaforiski vispārinot abu dzejnieku daiļrades salīdzinājumu, varētu teikt, ka viņu abu veidotu dzejas ēku pamatus balsta ticība, cerība, mīlestība, kuru poētiskajā realizācijā ir daudz saskanīga, kas atspoguļo līdzīgo divu nāciju tapšanas gaitā, bet spilgti jūtama arī mākslinieciskās pasaules savdabība, ko nosaka gan individuālas atšķirības, gan literatūras procesa attīstības objektīvās likumsakarības.

Atsauces

- ¹ Jordan W. *Epische Briefe*. Frankfurt: Selbstverlag, 1874. S. 42–44.
- ² Pumpurs A. *Lāčplēsis*. Rīga: Zinātne, 1988. 141. lpp.
- ³ Lindsalu E. The Dilemma of Lydia Koidula's Poetry: Loving Him or the Fatherland. *Feministica Lettica' 2001*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001. 83. lpp.
- ⁴ *Kur ciemā gāja Koidula*. Rīga: Liesma, 1976. 103. lpp
- ⁵ Auseklis. *Kopotī raksti*. Rīga: A. Gulbis, 1923. 271. lpp.
- ⁶ Turpat, 199. lpp.
- ⁷ Turpat, 196. lpp.
- ⁸ Turpat, 250. lpp.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ *Kur ciemā gāja Koidula..* 41. lpp.
- ¹¹ Auseklis. *Kopotī raksti..* 221. lpp.
- ¹² *Kur ciemā gāja Koidula..* 103. lpp.

Ojārs Lāms

Poets of the dawn.

Poetry by Auseklis and Lydia Koidula
in a comparative perspective*Summary*

Latvian poet Auseklis (real name Miķelis Krogzems, 1850—1879) and Estonian poetess Lydia Koidula (real name Lydia Emilie Florentine Janssen, 1843—1886) were contemporaries who lived their lives not far from each other also in the purely geographical sense. Also, their roles in their respective national literatures were quite similar in that they expressed the ideas of national emancipation characteristic of their time and that they sought and found new poetical forms thus significantly broadening literary horizons. A comparative analysis of the two poets' writings reveals both the national and individual uniqueness of each poet in a wider perspective, as well as their likenesses as representatives of the same period and region. To make the comparative analysis more demonstrative, the author of the article has chosen certain aspects that can be regarded as the most essential in the two authors' poetry and that reveal both their common and different features. These aspects are: the lyrical/the epical, the feminine/the masculine, time and space, colours and sounds, as well as religious motifs.

Metaphorically generalizing the juxtaposition of the two authors it can be said that the edifices of their poetry are based on the same foundations of faith, hope and love whose poetical expression shows many parallels revealing similarities in the formation of the two nations, but that their uniqueness as artists is quite remarkable too, determined both by individual differences and objective rules of the literary process. To a great extent, their individual differences can be attributed to the opposition of the feminine and the masculine view, while the objective differences appear in the context of the literary process in which Koidula can be regarded as a post-epic poetess, while Auseklis as a pre-epic poet.

Benedikts Kalnačs

20. gadsimta sākuma sabiedrības tēlojums latviešu un igauņu drāmā – Rūdolfā Blaumaņa “Ugunī” un Eduarda Vildes “Neaptveramais brīnums”

Rakstā aplūkotas divas 20. gadsimta sākumā tapušas lugas, kas atklāj zīmīgas noskaņas latviešu un igauņu modernās sabiedrības veidošanās procesos.

Rūdolfā Blaumaņa “Ugunī” sarakstīta 1904. gadā, gadumijā nolasīta rakstnieka draugiem un paziņām Ērgļos un Rīgā, 1905. gada martā notikusi pirmizrāde Rīgas Latviešu teātrī, rudenī – paša autora iestudējumā Valmierā. Šis laiks gandrīz burtiski sakrīt ar revolūcijas noskaņu tuvošanos un tās uzplūdu posmu 1905. gada sākumā; lugas publikācijā sniegta arī norāde par tās darbības laiku: “*pirms revolūcijas*”.¹

Eduarda Vildes (*Eduard Vilde*) luga “Neaptveramais brīnums” (*Tabamata ime*) sarakstīta 1912. gada vasarā Kopenhāgenā, publicēta tā paša gada oktobrī, izrādīta 1913. gada oktobrī “Estonia” teātrī Tallinā; vēlāk, 1929. gada izdevumā, autors pievienojis norādi, ka darbība notiek “neilgi pirms Pirmā pasaules kara”.

Abu rakstnieku, gan Blaumaņa, gan Vildes, personības veidojušās pārmaiņu situācijā. Simboliska nozīme ir viņu neilgajai kopīgajai darbībai Rīgas vācu laikraksta “*Zeitung für Stadt und Land*” redakcijā 1889. un 1890. gadā. Gan vietmīlis Blaumanis, kura turpmākais ceļojums ir darbs avīzes redakcijā Pēterburgā 20. gadsimta sākumā, gan dēkainis Vilde, kurš no Rīgas dodas uz Berlīni un daudzām citām Eiropas pilsētām, redz latviešu un igauņu nacionālo centienu strauju uzplaukumu 19. gadsimta nogalē. Sajūsma par atmodināto garīgo spēku ir viens no rosinājumiem rakstīt savas tautas valodā. Tomēr allaž saglabāta tiek jau skolas solā mantotā citu kultūru izpratne. Blaumanis gan savā mākslas teorijā, gan praksē lielā mērā balstās vācu paraugos; Vildi igauņu kritiķis Tomass Haugs (*Thomas Haug*) nodēvējis par “pirmo eiropieti igauņu literatūrā”.² Šī cieņa sadzīvo ar reālās situācijas apzināšanos, lielkunga pātagas sajūtu, kas 20. gadsimta sākumā

joprojām ietekmē latviešu un igauņu dzīvi, gan rosinot protesta garu, gan cenšoties līdzvērtības apziņu nodrošināt ar jebkuriem līdzekļiem.

Lugās “Ugunī” un “Neaptveramais brīnums” rakstnieki tēlo divus atšķirīgus lūzuma posmus savu tautu dzīvē; tās var aplūkot kā mēģinājumu pozicionēt latviešus un igauņus citu nāciju vidū 20. gadsimta sākuma pirmajos divos gadu desmitos.

Blaumanis “Ugunī” tēlo latviešu nacionālās, sociālās un individuālās pašapziņas nostiprināšanos. Ierosmes lugas tapšanai meklējamas rakstnieka skrivera darba pieredzē Kokneses muižā 19. gadsimta astoņdesmito gadu vidū, ko rakstnieka biogrāfe Līvija Volkova saista ar slēpta protesta nobriedumu viņa personībā.³ Lugā šķietami tēlojot dzīvi savrupā, no apkārtējiem satricinājumiem nošķirtā muižas vidē, rakstnieks tekstā precīzi ietvēris topošā laikmeta izjūtu. Te rodams izskaidrojams intensīvajām, spraigajām attiecībām, ko redzam lugā, emocionālajam saviļņojumam, kas caurvij dramaturģisko risinājumu. Blaumaņa lugā pārdzīvojumu kāpinājums skar gan sabiedriskos jautājumus saistībā ar briesošajām un jūtamajām pārmaiņām, gan individuālo attieksmju līmeni un personības piepildījuma meklējumus. Tieši modernais laikmets palīdz rast personāžu psiholoģijas skaidrojumu un motivē viņus konkrētai rīcībai.

Lugas “Ugunī” telpiskajā risinājumā Blaumanis piedāvā plašāko iespējamo izvērsumu, katram cēlienam liekot norisināties citē vidē. Lugas pirmajā cēlienā tā ir virtuve – ķēķis, otrajā – vešerienes istaba, trešajā – barona kabinets. Tādējādi, notikumiem kāpinoties, nonākam muižas centrālajā daļā, telpās, kur tradicionāli tiek izšķirti ne tikai tās iemītnieku, bet arī apkārtējo iedzīvotāju likteņi. Rakstniekam būtiskā vēlme dažādot darbības vidi atklājas arī faktā, ka ceturtajā cēlienā telpisko ainu paplašina notikumu risinājums Alaines parkā – sarīkojuma laikā. Piektajā cēlienā notikumu vieta atkal ir muiža – Horsta madāmas istaba.

Blaumanis, pirmkārt, piedāvā ieskatīties visai dažādu cilvēku apdzīvotā vidē, saistībā ar to padziļināti atklājot viņu raksturu īpatnības. Otrkārt, atšķirīgās telpās atklājas citāda personu izturēšanās maniere. Īpaši uzskatāma šī iezīme ir ceturtajā cēlienā Alaines parkā. Gruntnieks Akmentiņš, kuram barons devis atļauju te sarīkot dziedāšanas biedrības svētkus un reizē uzdevis uzņemties par tiem atbildību, ne tikai atceļ muižkunga Frišvagara rīkojumu izraidīt no svētkiem Alderu, bet kā līdzīgs ar līdzīgu sarunājas ar pašu baronu. Tā kā neviena lugas aina nerisinās Akmentiņa īpašumā Ķezberos, autoram parka skats ir teicama iespēja atklāt pārmaiņas gadu desmitiem stabili hierarhiskajā attiecību sistēmā. Uz šo pārmaiņu norādīts arī barona un Akmentiņa dialogā ceturta cēliena sākumā. Tas sākas ar barona jautājumu: “Ko gan jūsu tēvatēvs teiktu, ja viņš šē pie mums stāvētu kā trešais? Par kādiem viņš visu to pulku noturētu?” Seko Akmentiņa

atbilde: "Par kungiem, baronkungs!"⁴ Pēc turpmākām, ne mazāk lepnām replikām baronam neatliek nekas cits, kā noslēgt dialogu ar secinājumu: "Es nedomāju, Akmentiņ, ka arī jūs tās avīzes tā saģiftējušas."⁵

Nelielais piemērs uzskatāmi atklāj Blaumaņa mākslinieciskās domāšanas precizitāti un arī tuvību vienam no reālisma principiem – ar šķietami parastā situācijā izteiktu repliku, konkrētu rīcību uzskatāmi atklāt plašāku laikmeta kopsakarību. Zīmīgi, piemēram, ka trešajā cēlienā, dodoties uz pilsētu, barons apvaicājas sulainim, vai līdzi ir revolveris. Nelielā detaļa saistībā ar iepriekš citēto barona un Akmentiņa dialogu sniedz nepārprotamu liecību par nemierīgajiem laikiem, pārmaiņām cilvēku psiholoģijā, kas izvērsti atklājas arī lugas tēlu raksturojumā.

Reālisma un naturālisma stilistikai Blaumaņa lugā piederīgi ir arī detalizētie vides un personu izturēšanās apraksti. Piemēram, pavārs raksturots kā "pusmūža vīrs, brangs un sārts, baltā blūzē un cepurē", savukārt Horsta madāma ir "spirgta sirmgalve. Vecmodīgi un spilgti tīrīgi ģērbusēs".⁶ Barons raksturots kā "veselīgs vecpuišs, ne pār par četrdesmitiem", bet muižkungs Frišvagars – "stalti noaudzis vīrs ar aizmetušos vēderiņu un iesirmiemi matiem, un īsu bārdu. Ģērbies ar labu garšu. Katra kustēšanās aprēķināta, valoda viscaur svaidīta ar ārkārtēju cienīgumu. Šad un tad viņš caur lūpām izpūš vēsmu, it kā tam būtu karst".⁷ Šiem raksturojumiem būtiskā vērtība pret detaļu konkrētību, kādas savdabīgas īpatnības atklāsmi daļēji ietver arī autora attieksmi pret radītajiem personāžiem. Citos gadījumos šī attieksme pausta tiešāk, piemēram, kučieris Sutka "smaida bieži tādu līdēja smaidu un runā saldīgsnēji padevīgā balsī".⁸ Sutka, tāpat kā nomnieks Klenga, pieder pie zemāko kārtu pārstāvjiem, kas raksturīgi naturālisma tradīcijai atveidoti, akcentējot kādu noteiktu īpašību, atkārtotu rīcību (Sutkas iecienītā dažādu sīkumu krāšana, Klengas padevīgā barona un Frišvagara rokas bučošana), ar izturēšanās savdabību tiecoties parādīt arī šo cilvēku domāšanas veidu.

Būtiski šķiet atzīmēt, ka pretstatā daudziem mazāk detalizēti parādītiem lugas tēliem autors (izņemot pēdējo cēlienu) nav devis nekādus norādījumus par sarežģītākā rakstura – Kristīnes – ārējo izskatu. Tādējādi arī mākslinieciskā risinājuma ziņā parādās pretstats starp nosacīti tradicionālu, konkrēta virziena poētikas paņēmieniem balstītu pieeju un novatoriskiem risinājumiem. Atšķirīga, bet ar līdzīgu nozīmi bijusi autora pieeja Edgara raksturojumam.

Staļļa puīša, vēlāk muižas kučiera tēlojumā pirmām kārtām uzsvērtā viņa ārējā izskata ārkārtējība. Pirmo reizi lugā Edgaru ieraugām, tērpušos "džokeja uzvalkā, ar baltām ādas biksēm un sarkanu cepuri. Rokā jājamā pātaga".⁹ Muižas virtuvē uz ikdienišķi tērptu cilvēku fona šis tērps liecina par pašapziņas pilna rakstura apzinātu izaicinājumu apkārtējai videi un

tās iemītniekiem. Otrā epizode, kurā detalizēti raksturots Edgara apģērbs, ir trešajā cēlienā. Barona kabinetā viņš ienāk “bez svārku, tikai sarkanā kreklā ar vaļēju, pelēku vesti”.¹⁰ Nevairoties jau no romantisma estētikā par klišejām padarītiem paņēmieniem, Blaumanis ne tikai acīm redzami izceļ Edgaru uz muižas iemītnieku fona, apveltīdams viņu ar neparastu izturēšanos un neikdienišķu pievilcību, bet metaforiski caur Edgara tēlojumu ļauj ieskatīties arī Kristīnes garīgajā pasaulē.

Sarkanā krāsa, ar ko izteikti saistīts Edgara vizuālais tēls, vienlaikus ir Kristīnē kvēlojošās liesmas, viņas pašas iekšējo izjūtu, ilgu un sapņu atspulgs. Tieši abiem kopīgās izjūtas, kaislību pārmērs ir viņus vienojošais spēks, kas atšķir Kristīni un Edgaru no pārējiem lugas tēliem un vienlaikus padara par jaunā laikmeta tendenču spilgtākajiem iedzīvinātājiem.

Dažādo tēlu atšķirīgo attieksmi pret pārejas laikmeta sociālajiem un psiholoģiskajiem izaicinājumiem Blaumanis lugā atklājis mākslinieciski pārlicinoši un spilgti. Tēlu raksturojumā izmantoti atšķirīgi paņēmieni – no aprobētiem līdz novatoriskiem vai tādiem, kas izmantoti negaidītā kontekstā (romantiska varoņa atribūtika sadzīves situācijā). Šie mākslinieciskie risinājumi precīzi saskaņoti ar konkrēto tēlu psiholoģijas atklāsmi.

Lugas tēli, kas raksturoti ar ierastiem paņēmieniem, būtībā ir akli un kurli pret gaisā vidošajām pārmaiņām. Sutkas ikdienišķā sikumainība, Klengas zemošanās kungiem, ko viņš ieaudzina arī savos bērnos, ir iezīmes, kas rada nepatikamu, atbaidošu iespaidu ne tikai ar savu nožēlojamo veidolu, bet arī neatbilstību konkrētajai laikmeta situācijai. Gan barona, gan Horsta madāmas izturēšanās nepārprotami parāda, ka arī viņus kaitina Klengas gadu desmitos iekoptais, bet strauji mainīgajā situācijā gluži neiederīgais pielidēja stils.

Godkārīgais Frišvagers, lokanais Viskrelis, vientiesīgais pavārs – katrs savas sociālās pozīcijas robežās – apkārtējos cilvēkus un vidi vērtē tikai un vienīgi pēc sava izdevīguma. Daudz tiešāk sociālu pārmaiņu tuvums jūtams protestējošā rakstveža Aldera dzīves piepildījuma meklējumos, Akmentiņa pašapziņas pieaugumā un arī vērīgajā baronā.

Tomēr visinteresantākos pretstatus lugā veido vešeriene un Horsta madāma, no vienas puses, un Kristīne un Edgars, no otras puses. Ar šo tēlu uzskatiem un rīcību saistītajās ainās uzskatāmi atklājas Blaumaņa precizitāte, kontrastu starp personām akcentējot ne tikai viņu psiholoģijā, bet arī lugas mākslinieciskā veidojuma līmenī.

Lugas sākumā sižetiskās norises virza sulaiņa un Sutkas organizētā intriga – avīzē ievietotais sludinājums par Edgara un Kristīnes saderināšanos. Uz šīs ziņas fona lugā pirmo reizi satiekas vešeriene un Kristīne un spriegā dialogā risina acīmredzot jau daudzkārt pārrunāto jautājumu par Kristīnes

*Rūdolfš Blaumanis 1894. gadā.
Rūdolfš Blaumanis in 1894*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

attiecībām ar Edgaru. Vešerienes mūža pieredze – nelaimīgās attiecības ar Kristīnes tēvu, dzērāja sievas skarba is liktenis – izveidojis viņā pārliecību, ka dzīve ar tādu cilvēku kā Edgars Kristīnei var nest tikai nelaimi. Visas cerības un šādu attiecību iespējamības vešeriene redz vienīgi pagātnes formā: “Vai es necerēju! Vai es tava tēva nelūkoju atgriezt!”¹¹

Uz mātes pieredzē balstīto pārliecību un izstrādātajām formulām Kristīne atbild ar dzīvu, konkrētu pārdzīvojumu viņojumu: “Ja jau nu es savas jūtas pret Edgaru tā būtu varējuse apturēt, kā sienas pulkstenu aptur, kad tas rāda nepareizu laiku, es jau sen pa tavai gribai būtu izdarījuse. Bet es tak tā nespēju.”¹² Kristīnes pakļaušanās mātes gribai lugas sākumā – solījums Edgaru neprecēt – ir prāta diktēta piekāpšanās viņas argumentācijai. Taču pat piektajā cēlienā, kad lēmums iziet pie Akmentiņa šķiet galīgs, šī rīcība Kristīnē neizraisa neko citu kā fiziska nelabuma, apdraudējuma sajūtu. Līdzīgi kā Edgara vēlēšanās noslikt, Kristīnes domas vada varbūt pat zemapzinīga izjūta, kas izteikta Horsta madāmai teiktajos vārdos: “Turat mani! Es sliktu, es sliktu!”¹³

Piektā cēliena darbības novietojums Horsta madāmas istabā, līdzīgi vairākiem citiem telpiskajiem risinājumiem, ir veiksmīgs dramaturģisks paņēmieni, kas lugas finālā ļauj rakstniekam akcentēt ļoti būtisko laikmetu nomaigās izjūtu. Šī iezīme precīzi atklājas, izvērtējot lugas fināla notikumu saistību ar konkrēto vidi. Jaunas kvalitātes rakstnieka darbā atklāj arī salīdzinājums ar lugas “Pazudušais dēls” pēdējo cēlienu, kurā tāpat izmantoti reliģiski akcenti.

Agrākajā darbā, kur piektā cēliena sākumā Mikus tēvs lasa bērniem priekšā Bībeles stāstu par pazdušo dēlu, tie ir kā sagatavotājs motīvs turpmākajai darbībai – Krustiņa nošaušanai – un kopējā kontekstā iegūst didaktisku skanējumu. Lugas “Uguni” finālā reliģiskās detaļas atbrīvotas

no vērtējuma un didaktikas piedevas un palīdz precīzi atklāt autora mākslinieciskos mērķus; šā risinājuma smalkums, šķiet, nepilnīgi akcentēts līdzšinējos lugas vērtējumos. Plašākā nozīmē "Uguni" pēdējā cēlienā gan vide – Horsta madāmas istaba, gan norise – Kristīnes gaidāmo laulību tērpa uzlaikošana – kā tradicionālās morāles simbols pretstatīta divu mīlētāju neapslāpējamām jūtu ugunīm.

Lugas trešajā cēlienā barona un Horsta madāmas dialogā uzzinām, ka madāma šajā muižā barona un pirms tam viņa tēva dienestā pavisam nostrādājusi trīsdesmit sešus gadus. Barons par to pauž dziļu cieņu. Bet piektajā cēlienā Horsta madāmas istabas iekārtojumā redzam viņas ieguvumu par ilgajiem un uzticamajiem kalpošanas gadiem. Atšķirībā pat no vešerienes istabas, kurā tiks mainīta krāsns, Horsta madāmas (rūpīgi uzturētajai un koptajai) dzīvojamai telpai neviens gadiem ilgi nav pievērsis nekādu vērību: "Vienā kaktā gulta ar puķainiem priekškiem. Uz gultas noplucis zils zīda dekis. Pie loga vecs gumijas koks un citas puķes, kuru starpā roze ar baltiem ziediem. [...] Tumša mahagoni kumode ar misiņa apkalumiem. Tāpat citas mēbeles tumšas, elegantas, bet nolietotas. Mazs skapītis ar stikla durvīm, kurām zaļš aizkars aizvilktis priekšā. Uz lielā galda stāv kupla mirte."¹⁴

Saviem kungiem vienmēr uzticīgā madāma it kā palikusi nomaļus no laika pārmaiņām; gadiem ilgi izstrādātajos muižas sadzīves ritmos viņa saglabājusi dziļu ētisku stabilitāti un izpelnījusies patiesu cieņu, bet vienlaikus privātās dzīves telpas – istabas – veidols ir kā gadu desmitos nemainīgi ritošas dzīves vispārinājums.

Cēliena sākumā, kad Kristīne pielaiķo laulību tērpu, viens šīs istabas apliecinātās nemainības elements tiek paņemts un tālāk nodots arī viņai – mirtes zariņi, uzticības simbols, kas ir kā zīmogs Kristīnes dzīves ritējuma nostiprinājumam visam turpmākajam mūžam. Viņas pašas bangojošo izjūtu pilnīgais pretstats turpmākās kārtības neatgriezeniskumam ir tas, kas ļauj jaunajai sievietei izjust viņas izmisuma patieso dziļumu un lugas finālā izlaužas apstiprinošā atbildē Edgara tikpat izmisušajam un kaislības pilnajam lūgumam.

Beigu risinājumu pavada Blaumaņa šajā cēlienā tik daudznozīmīgi izmantotā reliģiskā simbolika. Viens no akcentiem Horsta madāmas istabas iekārtojumā ir Leonardo da Vinči gleznas "Svētais vakarēdiens" liela izmēra reprodukcija, kas pavada visus cēliena notikumus. Lugas finālā Edgara un Kristīnes dialogs it kā neviļus atbalso reliģisko mācību motīvus. Uz Kristīnes skaļo un izmisīgo jautājumu, ko lai viņa dara, Edgars atbild: "Glāb – pestī mūs abus!"¹⁵ Sekojošā Kristīnes reakcija – lugas beigu replikas – precīzi savieno spontānu jūtu izlaušanos un reliģiskajā simbolikā ietverto zīmi, ka viņa labi apzinās to rezultātu (vai vismaz tradicionālos

priekšstatus par to), kāds var sagaidīt pēc ļaušanās savām jūtām; tās ir šaubas, ko visā lugas darbības gaitā vairojis Edgara dzeršanas netikums, īpašība, kas naturālisma mākslinieciskajā domāšanā vienmēr uzskatīta par neglābjama posta nesēju. Kristīnes beigu frāze lugā: "Es nolieku savas vieglās dienas... nesīsim tad arī kopā to krustu, kas mums abiem tiks uzlikts"¹⁶ atbalso gan Kristus ciešanu ceļu, gan bēru rituāla norisi, saistās arī ar mūža galā kapu kopiņai uzlikto krustu, un šāds drīzs iznākums abu attiecībās arī var būt visai reāls.

Grūti atvairāmo iznīcības draudu vienlaikus it kā līdzsvaro otra Kristīnes izteikuma daļa: "Es... es varu tikai mīlēt",¹⁷ ko pavada vainaga noņemšana un abas pretīm Edgaram izstieptās rokas. Pārejas laikmeta cilvēki uzdrīkstas sekot savu jūtu aicinājumam, personības piepildījuma meklējumos nebīstoties no tā, ka viņu izvēlei varbūt ir pašu dzīvības vērtība.

Ne velti par lugas centrālo sižeta līniju allaž uzlūkots tieši Kristīnes un Edgara attiecību stāsts, viņu kaislību intensitāte, kas slēpjas aiz sākotnējās ārējās atturības. Zīmīgi ir Edgara vārdi, uzrunājot Kristīni otrajā cēlienā pēc viņas brauciena uz Akmentiņa mājām: "Viss tas par mūsu draudzību, un tā – viss tas tak ir meli. Mēs skaidri zinām, ka viens otru mīļojam."¹⁸ Šis slēptās jūtas savienojumā ar šķietamo nespēju savienot divus likteņus lugas darbības risinājumā sākotnēji izraisa pat izaicinājumu, kad Kristīne atbild Edgaram "naidīgi". Līdzīga nozīme attiecību turpinājumā ir pļaukai, ko Kristīne iecērt Edgaram otrā cēliena finālā, lai novērstu viņa tuvošanos; bet divu cilvēku attiecību fiziskā kulminācija lugā ir trešā cēliena fināls. Atšķirībā no iepriekšējās situācijas vešerienes istabā šī aina norisinās barona istabās. Kristīne arī te sākotnēji izvairās, bēgot no Edgara, viņa "satver pie tam aizkara malu un atraun bēgdama un it kā aiz tā slēpdamās visu aizkaru vaļā. Atsedzas lepna zāle, pilna rožaina vakara sārtuma, no kura plata švitra slīpi ieplūst kabinetā. Kristīne nozūd zālē".¹⁹ Pēc brīža durvju atvērumā pazib garām skrienošie Kristīnes un Edgara stāvi; līdz beidzot Edgars uz rokām ienes Kristīni atpakaļ kabinetā.

Abus mīlētājus ietekmē ne tikai neparastā situācija – viņu izolācija aiz slēgtajām barona kabineta durvīm, sekojošais atteikums Akmentiņam, ko Edgars slepus noklausījies. Ne mazāk būtiska, varbūt pat vissvarīgākā, ietekme varoņu spontānajā sekošanā savām jūtām un kaislei ir pēkšņā kopīgā atrašanās tajās telpās – lepnajā pils svētku zālē, kas sociālajā hierarhijā viņiem liegta.

Tieši šis telpiskais risinājums atraisa Kristīni un Edgaru augstākajam, ko viņi var sasniegt; tā ir vienam otra un pašiem sevis iepazīšana un ļaušanās jūtu izpaušmei. Edgaram un Kristīnei tas ir vissvarīgākais pašapliecinājums; zīmīgi ceturtajā cēlienā Horsta madāma par Kristīni saka: "Ši tikai tagad zinot, kas ir dzīve."²⁰ Tieši iepazītā piepildījuma, tā

turpinājuma solīto un alkto iespējamību dēļ Kristīne un Edgars savam aicinājumam ļaujas arī lugas finālā – pat neraugoties uz viņu savienībā tik reālajām iznīcības briesmām.

Blaumaņa tēloto varoņu uzdrīkstēšanās sekot savam personiskajam aicinājumam netieši ietver polemiku ar tautiskā laikmeta ideāliem (to spilgta izpausme ir, piemēram, tautiskā romantisma dzeja, kurā indivīda pārdzīvojumi vienādoti ar tautas pārdzīvojumiem). “Ugunī” iekļaujas gadsimta sākuma kultūras polemiskajā savu priekšteču vērtējumā, kuras atbālsis saskatāmas gan Raiņa “Uguns un nakts” veidotajā dialogā ar Andreja Pumpura eposu “Lāčplēsis”, gan igauņu rakstnieka Frīdeberta Tuglasi skepsē par Fridriha Reinholda Kreicvalda apkopoto eposu “Kalevipoegs”. Gadsimta sākuma situācijā nācijas kopējā spēka pieaugumu pirmām kārtām apliecina atsevišķā cilvēka apziņa par savas dzīves nozīmi un tās vērtību.

Eduarda Vildes “Neaptveramais brīnums” iezīmē atšķirīgu problēmas akcentējumu. Rakstnieka analīzes objekts ir igauņu sabiedrība, kas sasniegusi citām nācijām līdzvērtīgu materiālo stāvokli un kam savas pašapziņas nostiprināšanai par būtisku kritēriju kļuvusi iekļaušanās cittautu kultūras kontekstā. Dramatismu lugā raisa fakts, ka šāds sabiedrības noskaņojums apdraud atsevišķo individualitāti un tās radošās izpausmes, veidojot asu kontrastu starp vēlmēm un iespējām.

Par kvalitātes kritēriju izvirzot vienīgi starptautiskus panākumus, tiek deformēts lugā tēlotā pianista Leo Sālepa radošo meklējumu ceļš, raisot vēlmi gūt panākumus par jebkādu cenu, tādējādi izjaucot viņa psihisko līdzsvaru. Mūziķa atgriešanās dzimtenē pāraug diskusijā par istajām un neistajām vērtībām sabiedrības apziņā.

Četru cēlienu norises mērķtiecīgi izkārtotas pēc kontrastu principa. Lugas pirmajā un pēdējā cēlienā dominē publiskās telpas analīze, otrajā un trešajā cēlienā atklātas varoņu individuālās izjūtas.

Leo Sāleps ar draudzeni Liliju Ellerti pēc ierašanās dzimtenē apmetušies Lilijas māšas Paulas ģimenes mājā. Vildes drāma sākas ar izvērstu ekspozīcijas ainu – Lilijas un Paulas dialogu, kurā tiek iepazīstināti ar notikumu priekšvēsturi, gaidāmajām norisēm un varoņu rīcības motivāciju. Lilijas un Leo mērķis ir nostiprināt savu karjeru dzimtenē, un pirmais solis ir Paulas vīra, uzņēmēja Gustava Lauritsa organizētais Sālepa koncerts igauņu publikai. Uz Paulas jautājumu, kā īsti izveidojušās Lilijas un Leo attiecības, Lilija atbild: “Es viņu atklāju, es viņu izaudzināju, es viņu pacēlu saulē.”²¹ Viens no šīs rīcības dzinūļiem ir vēlme apliecināt, ka igauņiem ir pa spēkam izlauzties līdz augstākajām mākslas virsotnēm. Lilija šīs domas dēļ pati garas stundas veltījusi klavierspēlei, vēlāk – mēģinājumiem rakstniecībā. Cerētos panākumus neguvusi, viņa kļuvusi par ambiciozā Leo Sālepa karjeras veidotāju; Sālepa iepriekšējās attiecības izjukušas

*Eduards Vilde 1892.–1893. gadā.
Eduard Vilde 1892–1893*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

tieši tāpēc, ka ticis apšaubīts viņa talanta mērogs. Gaidāmajam koncertam “lielajā igauņu pilsētā”, kur risinās lugas darbība, jāklūst par lūzuma punktu Lilijas un Leo materiālajā situācijā.

Lilijas māsa Paulas vīrs Gustavs Lauritss ir četrdesmit piecus gadus vecs agrākais lauku aptiekārs, kas paguvis krietni iekārtoties pilsētā. Lauritsu viesistabā, kā uzsver autors, gaumes netrūkst, jūtama jaunās igauņu vidusšķiras pašvērtības apziņa. Agrāk viņi bijuši aktīvi koru kustības dalībnieki un tagad par būtisku dzīves sastāvdaļu uzskata mākslas izpratnes un jau profesionālu iemaņu veicināšanu savos bērnos. Lauritsu meita, piecpadsmitgadīgā Juta, mācās dziedāšanu, dēli – vijoles un klavieru spēli. Atbalstu Sālepa koncerta organizēšanai Gustavs Lauritss uzskata par goda lietu un dara to ar pieredzējuša menedžera tvērienu.

Pēc ekspozīciju veidojošām sarunām autors pāreju publiskajā telpā precīzi iezīmē ar Lauritsu ģimenes kopīgo apsveikumu pianistam. Ģimenes galva – oratora tonī, kā uzsver lugas autors – saka svinīgu uzrunu: “Ja mūsu sirdis priecīgi pukst, ja mūsu mazā zeme, mūsu mazā igauņu tauta var lepoties, patiešām lepoties ar vienu no saviem dēliem, tas ir pateicoties Leo Sālepam, kurš ieguvis Igaunijai atzišanu un godu arī ārpus Baltijas robežām, lielo kultūras tautu starpā, uz kurām savas nabadzības dēļ mums vienmēr tika nācies raudzīties no apakšas uz augšu ar skumju skaudību. Bet īpaši priecīga pacilātība manu dvēseli pārņem tāpēc, ka šis panākums gūts igauņu muzikālajā mākslā, mākslā, kurai esmu tik tuvs gan kā tās sens piekritējs, kā orķestrants, kā kora vadītājs, gan kā kritiķis – mākslai, pret kuru izjūtu svētu, īstu priesteru mīlestību.”²² Pirmā cēliena norišu

turpinājumā sabiedrības tēlojumu autors paplašina ar uzņēmējiem un māksliniekiem, un tiek kāpinātas pēc divām dienām gaidāmā koncerta priekšnojautas.

Vispirms kā sveicēji Lauritsa namā ierodas doktors Vaiks, advokāts Kurgs un rakstnieks Kīrends. Vaika un Kurga iztikas avots ir viņu profesionālā darbība, tomēr viņi sevi pozicionējuši arī kā mākslas kritiķi, tādējādi uzsverot savus pūliņus sabiedrības pilnveidē. Arī Kīrends no literatūras arvien vairāk pievērsies kritikai, turklāt izpelnoties nesaudzīga vērtētāja slavu; izņemot tos, no kuriem iespējams sagaidīt atsauksmes par viņa paša darbiem. Kad parādās nākamie viesi – dziedātāja Salme Pedaka un Sālepa brālēns, gleznotājs Magnuss Kulls, visai uzskatāms kļūst pretstats starp sabiedrības balstiem (kā viņi lugā arī nodēvēti) un māksliniekiem, kuri ar radošo darbību cenšas nodrošināt arī savu iztiku. Iespējams, visneapskaužamākā ir Salmes Pedakas situācija, jo viņas koncerti notiek tikai provincē; satikšanās ar tādu atzītu personību, kāds ir Sāleps, viņai varētu nozīmēt jaunas karjeras iespējas, bet izturēšanās pauž skumju apziņu par to niecīgo vērtību, kāda viņai ir sabiedrības acīs, salīdzinot ar izslavēto pianistu.

Ceturtajā cēlienā, kad tēloti brīži tūlīt pēc notikušā koncerta, Vilde paplašina tās sabiedrības daļas tēlojumu, kurā dominē sajūsma un apbrīna. Atklājas igauņu laikmetīgās sabiedrības izmisīga vēlēšanās ne tikai iepazīt Eiropas kultūras procesus, bet arī pašiem būt līdzdalīgiem to veidošanā. Kā to formulē rakstnieks Kīrends: "Draugi, pie mums pastāvīgi dzirdama žēlošanās, ka Eiropa par mums nekā nezina. Bet ko mēs zinām par Eiropu? Starpība ir tikai tā, ka mēs esam iemācījušies izrunāt Eiropas vārdu, bet Eiropa mūsu vārdu nepazīst. Bet mēs esam vēsturiska pavērsiena priekšvakarā. Pie mums jau parādījušies cilvēki – tiesa gan, tie vēl saskaitāmi uz vienas rokas pirkstiem –, kuri pazīst Eiropu ne tikai nosaukuma dēļ, bet kuri nokļuvuši tik tuvu tās sirdij, ka viņu dzirde jau pazīst šis sirds pukstus, ko vēl nesaklausa parasta auss. Kā viens no šiem cilvēkiem, kuri dzird jaunā pulsa sitienus, pie mums, mani draugi, šodien atgriežas Leo Sāleps. Dodiet mums vēl dažus gadus – un jūs dzirdēsiet, cik skaidri, saprotami un godbijīgi māmuļa Eiropa minēs Tāras bērnu vārdus. Uz priekšu Eiropā! Uz priekšu nākotnē!"²³

Tomēr, izskanot arī dažiem profesionāliem vērtējumiem, lugas notikumi iegūst pretēju virzību. Pēkšņi kļūst skaidrs, ka, par spīti ārējiem panākumiem, Sālepa spēles mākslinieciskais iespaids tomēr nepavisam nav tāds, kas ļautu viņu dēvēt par īstu, ar izcilu talantu apveltītu mūziķi. Šaubu noskaņa pieaug, līdz beidzot konflikta atrisinājums – negaidīti, paradoksāli, bet saistībā ar abu personisku strīdu – atklājas Sālepa pavadones Līlijas stāstā par to, kā īsti veidojusies pianista slava. No nelielām avīžu ziņām, atsauksmju kompilācijām, pamazām tās ieplūdinot arī dzimtenes presē,

izdevies radīt pietiekami pārliecinošu iespaidu par Sālepa atzīšanu, pat viņa ģēniju, kaut realitātē nekā līdzīga nemaz nav bijis, un viņa atpazīstamība ir vienīgi reklāmas triks. Tas ir puspatiesību un apmāna ceļš, kas radījis realitātei pavisam neatbilstošu grandiozu panākumu ainu.

Atklājas neizbēgamā patiesība – orientēšanās un iekļaušanās Eiropas kultūras procesos ir tikai šķitums; reālajā situācijā sabiedrībā dominē sašaurināts, nepilnīgs skatījums, kura galvenā dominante ir panākumu un atzīšanas tieksme.

Šādi sakāpinātā vēlmju gaisotnē Sālepa ārprāts lugas finālā skaidri liecina, ka viņš kļuvis ne tikai par savu, bet arī visas sabiedrības pārlieku ambīciju upuri. Ceļš no pašapziņas nostiprināšanās līdz vēlmei gūt atzīību par katru cenu izrādījies visai īss.

Vildes lugā nozīmīga ir mākslas tēma, un aiz realitātes virskārtas nepārprotami iezīmēts un uzsvērts simboliskais slānis. Tieši šis izteiksmes slānis dominē lugas otrajā un trešajā cēlienā, kas atklāj Sālepa personiskās izjūtas un likteni.

Lugas autora interpretācijā vienīgais cilvēks, kam piemīt īsta patstāvība spriedumos, ir Sālepa kādreizējā iemīļotā Eva Mārlande. Viņu iepazīstam jau Lauritsu mājā pirmajā cēlienā, iezīmējoties kontrastam ar manierīgajiem sabiedrības pārstāvjiem. Īsti Evas līdzsvarotā personība un viedoklis atklājas lugas otrajā cēlienā, kura darbība risinās viņas vienkāršajā, bet ērtajā priekšpilsētas mājīnā.

Lugas otrajā un trešajā cēlienā darbojas tikai dažas personas. Trešajā cēlienā darbība atkal risinās Lauritsu viesistabā, un par dominējošo figūru šeit kļūst Sālepa dzīvesbiedre. Šajās lugas daļās īpaši izcelts pretstats starp Evas un Lilijas dzīves uztveri. Tikpat labi to var uzskatīt par paša Sālepa divu nesamierināmo personības daļu pretstatījumu, viņa zemapziņā valdošo atšķirīgo impulsu cīņu. Otrais cēliens priekšpilsētas namiņā noskaņas ziņā kļūst par harmonizējošu oāzi, tomēr gadu gadā krājies emocionālais pārsātinājums radījis neatgriezenisku nervu slimību, kas kļūst par iemeslu pianista bojāejai.

Sālepa nervu sabrukums netieši iezīmēts jau ar viņa parādīšanos lugas pirmajā cēlienā. Paša pianista atstāstījumā, uz brīdi izejot mājas dārzā, uz viņu no koka zara raudzījies melns, uzbrūkošam lēcienam gatavs kaķis. "Savādi, vairāk nekā savādi! Vai tev nešķiet, ka debesīs šeit ir pārāk zemas, it kā tās karātos tieši virs galvas un spiestu... Bet zem kājām staigni, pamats nodevīgi nedrošs,"²⁴ tādas ir pirmās Lilijai teiktās replikas, kuras iepazīstina lasītāju ar Leo. Norišu gaitā viņa zemapziņā valdošie rēgi arvien no jauna izlaužas ārpusē, līdz beidzot – nepārprotamā paralēlē Henrika Ibsena drāmas "Spoki" finālam – Sāleps sabrūk ceļos Evas priekšā, lūdzot atbrīvot no iedomātām saitēm, kas saņņaugušās ap

viņa galvu: "Māt, dārgo māt, norauj tās! Tās apkauno tava dēla karalisko galvu!"²⁵ Tik augsta izrādās cena, kas jāmaksā jaunam igauņu māksliniekam par viņa un visas sabiedrības vēlēšanos visīsākajā laikā kļūt ne tikai par pazīstamu, cienītu, bet arī apbrīnotu Eiropas kultūras daļu. Eduarda Vildes luga atklāj, ka 20. gadsimta otrajā gadu desmitā igauņu sabiedrībā veidojas situācija, kurā atkal no jauna nepieciešams izvērtēt indivīda eksistences pamatjautājumus.

Atsauces

- ¹ Ugunī. Blaumanis R. *Kopotī raksti*. 5. sēj. Rīga: LVI, 1958. 177. lpp.
- ² Haug T. Eduard Vilde. *Estonian Literary Magazine*. Spring, 1999. P. 3.
- ³ Volkova L. *Blaumaņa zelts*. Rīga: Karogs, 2008. 17.–20. lpp.
- ⁴ Blaumanis R. Ugunī. 237. lpp.
- ⁵ Turpat, 237. lpp.
- ⁶ Turpat, 179. lpp.
- ⁷ Turpat, 203. lpp.
- ⁸ Turpat, 182. lpp.
- ⁹ Turpat, 193. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 228. lpp.
- ¹¹ Turpat, 189. lpp.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Turpat, 253. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 250. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 255. lpp.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ Turpat, 212. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 233.–234. lpp.
- ²⁰ Turpat, 236. lpp.
- ²¹ Vilde E. Tabamata ime. *Draama neljas vaatuses*. Tallinn: Mixi, 2007. 10. lpp.
- ²² Turpat, 26. lpp.
- ²³ Turpat, 117. lpp.
- ²⁴ Turpat, 23. lpp.
- ²⁵ Turpat, 127. lpp.

Benedikts Kalnačs

Portrayal of the society of the early 20th century in Latvian and Estonian drama: Rūdols Blaumanis' "Ugunī" and Eduard Vilde's "Tabamata ime"

Summary

The article looks at two plays written at the beginning of the 20th century that reveal significant moods in the development of the modern Latvian and Estonian societies. "Ugunī" ("In the Fire" 1904), a play by Latvian author Rudolfs Blaumanis, was first staged at the Riga Latvians Theatre in 1905 and published in 1906. "Tabamata ime" ("The Elusive Miracle" 1912) by Estonian playwright Eduard Vilde was first staged at the Estonia Theatre in Tallinn in 1913.

In these two plays the authors show two different turning points in the life of their respective nations. They can be regarded as attempts to position the Latvians and Estonians among other nations during the first decades of the 20th century.

In his play "In the Fire" Blaumanis shows the development of the national, social and individual self-confidence of the young Latvian nation. Depicting life in a seemingly remote and insulated environment of a country estate, the author captures the feeling of the era precisely in his text. This explains the intensity of the play's characters and the power of emotions dominating the dramatic structure of the play. The escalation of emotions in Blaumanis' play is linked not only with the brewing and anticipated social changes, but also with the individual level and a search for personal fulfilment. It is the modern age that helps explain the psychology of the characters and motives that make them to take this or that decision.

The courage of Blaumanis' characters to follow their individual call suggests of an implicit polemic with the ideals of the so-called National Age. With its critical attitude to this period, "In the Fire" belongs to a trend of the early 20th century whose reverberations can be traced in the dialogue Rainis engaged in with Andrejs Pumpurs' epic "Lačplesis" by

writing his play "The Fire and the Night", and Estonian author Tuglas' sceptical attitude to Friedrich Reinhold Kreutzwald's epic "Kalevipoeg".

Vidle's "The Elusive Miracle" highlights different aspects of the problem. The subject of analysis in this case is the Estonian society that has achieved material prosperity equal to that of other nations and that needs to integrate into the cultural context of other nations to strengthen its self-esteem. The dramatic effect of the play lays in the fact that this general public mood ignores individuality and the potential of talent. Just like in Blaumanis' work, assumptions and reality are in a stark contrast, which exacerbates the crisis of the creative individual and leads to a critical outcome.

Zanda Gūtmane

Romantisma un simbolisma pārejas latviešu un igauņu prozā 20. gadsimta sākumā

20. gadsimta sākums igauņu un latviešu literatūrā ir būtisku izmaiņu periods. Sociāli politiskās dzīves kolīzijas un ar tām cieši saistītie dinamiskie idejiskie meklējumi, salīdzinoši plašāku starpkultūru kontaktu iespējamība un centieni izrauties no lokālās vides, lai paplašinātu skata perspektīvu, ir tie iemesli, kas veicina igauņu un latviešu literatūras paātrinātu attīstību. Izteiktā eiropēizācijas tendence, kas atklājas gan Eiropas kultūras un literatūras iepazīšanas un izzināšanas, gan ietekmju un integrācijas centienu veidā, pakāpeniski ļauj tuvināties Rietumeiropas literārajiem procesiem.

Līdz ar to 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos igauņu un latviešu literatūrā vērojami līdzīgi procesi kā Rietumeiropas literatūrā 19. gadsimta astoņdesmitajos gados un krievu literatūrā 19. un 20. gadsimta mijā:

- intensīvi mainās un attīstās tā literatūras daļa, kas piederīga pie romantisma kultūrtipa;
- no romantisma atzarojas jaunromantisms, impresionisms un simbolisms;
- simbolisma poētika kļūst par dominējošu šā laikposma literatūras izpausmi un modernisma sākuma zīmi.

Latviešu literatūrā simbolisma poētika spilgti un konsekventi izpaužas 20. gadsimta pirmajā gadu desmitā tapušajā dzejā – Viktora Egliša “Elējijās” (1907) un Edvarta Virzas “Biķeri” (1907). Prozā simbolisma poētika meklēta Kārļa Skalbes pasakās: krājumos “Ezerieša meita” (1907), “Pazemīgās dvēseles” (1911) un “Ziemas pasakas” (1913). Literatūrkritiķis Guntis Berelis Skalbes pasaku “Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties” (1904) nodēvējis pat par “pirmo simbolisma poētikas realizāciju latviešu prozā”, kas, pēc viņa domām, likumsakarīgi pamato autora vēlāko parakstu zem deklarācijas “Mūsu mākslas motīvi”.¹

Igauņu literatūrā saiknes ar simbolismu rodamas prozaikā Frīdeberta Tuglasa (*Friedebert Tuglas*; 1886–1971) daudzveidīgajā daiļradē. Simbolismam raksturīgā izteiksme, realitātes un fantāzijas laiktelpu sakausējums,

gandrīz vai matemātiski proporcionāla kompozīcijas izveide, literatūras un mīta mijiedarbe vērojama tieši viņa brieduma gadu prozā, laikā pēc 1917. gada, kad rakstnieks atgriežas no trimdas un publicē krājumus “Liktenis” (*Saatus*, 1917), “Tumsas gars” (*Raskuse vaim*, 1920) un “Dvēseļu pārceļošana” (*Hingede rāndamine*, 1925).²

Krājumā “Liktenis” iekļauts arī spilgts simbolisma poētikas paraugs – stāsts “Pasaules malā” (*Maa ilma lõpus*, 1915). Šis Tuglasa sacerējums piesaista uzmanību ne vien kā igauņu prozaiķa meistardarbs, kas mākslinieciskās kvalitātes un fascinējošā iedarbības spēka dēļ apliecina igauņu literatūras spēju iekļauties pasaules rakstniecības kontekstā, bet arī tāpēc, ka tā sākmā vairākos aspektos vērojama pārsteidzoša līdzība ar latviešu rakstnieka Kārļa Skalbes pasaku “Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties”.

Nenoliedzami šie Skalbes un Tuglasa darbi ir interpretējami daudzveidīgi. Tomēr attiecībā uz Baltijas prozas attīstību būtiski meklēt to sakņojumu romantisma mākslā un atklāt romantisma elementu transformēšanos simbolisma mākslā, kā arī secināt, cik lielā mērā katrs daiļdarbs, kas savas nacionālās literatūras kontekstā tiek uzskatīts par simbolisma poētikas paraugu, iekļaujas modernisma paradigmā.

Darbu līdzības pamatā, pirmkārt, ir vēstītāja un sižeta izvēle: vēstītāji ir jūrnieki, kuri stāsta par jūras braucienu un nokļūšanu nekad neredzētā vietā. Tēlu un sižeta izvēle apliecina autoru vēlmi atklāt pagaidu, nenoīkēšanas un pārvietošanās situāciju, kas simbolizē patības un piederības meklējumus. Abos gadījumos jūrnieku stāsti vispārināti un arhetipiski vēsti par cilvēka gara izaugsmes ceļu, tomēr to izvēle saistīta arī ar autoru personisko pieredzi un sabiedriski politiskās dzīves notikumiem.

Skalbes pasakā ceļa motīvs atklāj aktīva pirmsrevolūcijas laika cilvēka, iespējams, arī paša autora, noskaņas, savukārt Tuglasa stāstā tas izsaka ceļotāja, arī autora – trimdinieka, izjūtas un komunikācijas problēmas, ko pats rakstnieks piedzīvo ceļojumu laikā Francijā, Itālijā un Spānijā. Lai arī Tuglasa stāsts pirmām kārtām ir mīlas stāsts, nenoliedzamu papildu dimensiju tam piešķir gaisotne tā tapšanas laikā – Pirmā pasaules kara laikā, kas zaudētās paradīzes meklējumus tālajā salā liek uztvert vai nu kā garīgas izolēšanās un bēgšanas mēģinājumu, vai arī iezīmē eshatoloģisko – pasaules gala – perspektīvu.

Otrkārt, abus darbus vieno izteikta stilistikas līdzība. Īpašu uzmanību Skalbe un Tuglass pievērsuši simbolisma poētikai svarīgām kategorijām – valodas skanējumam un muzikalitātei. Abiem vēstījumiem raksturīgs noteikts ritms un ritma maiņa, kad aktivitāti un dinamiku nomaina pasivitāte un rīmtums, un otrādi. Abi darbi ir tverami skaniski un vizuāli. Telpu raksturojoši mikrotēli rada gluži vai vizuālu priekšstatu – sacerējumi ir krāsās dzirkstoši, visdažādākās krāsu paletes nomaina cita citu.

Treškārt, darbu acīm redzamās līdzības pamatā ir neomītisma tendence, kas literatūrā kopumā aktualizējusies jau romantismā, taču 19. gadsimta beigu simbolisma mākslā realizējas pavisam citādi – nevis stilizējot tradicionālos mītus, bet gan radot sintētisku mītisko slāni, bieži vien individuālas mītologēmas.

Zīmīgi, ka mītiskās laiktelpas meklējumi pieteikti jau darbu nosaukumos: Skalbem tā ir konkretizētā Ziemeļmeitas telpa, Tuglasam – pasaules malas telpa, kas turpmākajā tekstā pēc vairākām netiešām norādēm arī atklājas kā telpa zemeslodes ziemeļu daļā un vienlaikus uztverama gan kā pasaules pirmsākuma, gan gala situācija.

Tuglass un Skalbe nav vienīgie Baltijas autori, kuru darbos 20. gadsimta sākumā ieskanas teiksmainais laimes zemes – Ziemeļzemes – motīvs, kas šo tautu literatūrā kļuvis par svētā Grāla atrašanās vietas ekvivalentu un apliecina laikmeta griežu kultūrai tik tipiskās zudušās paradīzes alkas. Atbildi, kāpēc gan Tuglasi, gan Skalbes un arī citu Baltijas rakstnieku sacerējumos utopijas/idilles zeme meklējama tieši ziemeļu daļā, sniedz gan Baltijas topogrāfiskā atrašanās vieta, gan somugru (arī igauņu) un skandināvu mītoloģijas tradīcija. Skandināvu mītoloģiskajos priekšstatos pasaule sastāv no deviņām daļām un tālu Ziemeļos uz atsevišķas salas atrodas milžu apdzīvotā pasaule. Par milzi – zintnieku un viņa skaisto meitu, kas mīt Ziemeļos, pasaules malā – vēsta arī igauņu mītoloģijas avoti.

Tuglasi un Skalbes darbu sižeta izvērsuma pamatā ir apvienota divu Rietumu kultūrā nozīmīgu un savstarpēji saistītu arhetipisku modeļu un sižetu interpretācija: tajos veidota ideālās dzīves telpas modeļa un varoņa ceļojumu/pasaules iepazīšanas sižetu (kas kultūras vēsturē vienlaikus ir arī stāsti par varoņa iniciāciju) interpretācija.

Turpmākajā salīdzinājumā* veidota arhetipiskā sižeta posmu interpretācijas analīze Skalbes un Tuglasi darbos, kas palīdz atklāt ne tikai paralēles (kopīgo darbības izejas situāciju, varoņu koncepcijas pamatos līdzīgo ievirzi, paralēlo sižetu attīstību, mikrotēlu līdzīgās semantiskās nozīmes), bet arī autoru māksliniecisko mērķu un stilistikas atšķirības, kas uzskatāmi atklāj, ka abi darbi saistāmi ar simbolisma poētiku atšķirīgā pakāpē.

Arhetipisko ideālās telpas meklējumu pamatshēmas posmi

1. Varonis dodas jūrā vienatnē vai kopā ar citiem ceļabiedriem.

Līdz ar *jaunās, neievainotās sirds* raksturojumu un *neizteicamo ilgū* piesaukšanu abos darbos vēstītāji pozicionē sevi kā romantismam

* Sk. pielikumu raksta beigās.

tradicionālus tēlus – tie ir jauni, spēcīgi un kaismīgi vīrieši. Skalbes pasakas sākumā precīzi iezīmēta romantisma opozīcija: *zemā, pelēkā tēva mājiņa – kalns tālumā*.

Šajā posmā vēstītāji piesaka darbību – došanos ceļā, atklājot arī savas izvēles motivāciju. Skalbes pasakā minēti ārēji stimuli – romantisma mākslai tipiskais *zilās debesu jūras* tēls, *saules meitu* iedvestas *ilgas, milžu* stāsti par Ziemeļmeitu, kas visi nepārprotami norāda uz ideālo telpu. Tuglasa stāsta sākumā jau vērojama pāreja – pēc analogisku ārējo motivētāju (*debesu, zvaigžņu*) apzināšanas vēstītājs pievēršas savai subjektivitātei, kam ir centrālā vieta modernisma konceptā; ieklausās savu *asiņu šalkoņā*.

Pirmajā arhetipiskā sižeta posmā ir varoņu mērķu (vai – mērķa neesamības) formulējums – Skalbes varonis atklājas kā aktīvs, mērķtiecīgs, ideālistiski tendēts romantisma varonis, kurš skaidri zina savu ceļa mērķi (viņš dodas *Ziemeļmeitas lūkoties*), viņš pats nostājas pie kuģa stūres un sāk virzību uz Ziemeļiem. Gluži pretēja ir Tuglasa varoņa pozīcija – tiek akcentēta mērķa neesamība. Šī ir pirmā epizode, kurā redzama principiāla atšķirība – Tuglasa stāsta varonis netiecas nošķirties no masas, neizceļ savas iekšējās pasaules pārākumu, neatklāj ideālus. Šajā epizodē vērojama arī vēstījuma perspektīvas maiņa – notiek pāreja no vienskaitļa pirmās personas vēstījuma uz daudzskaitļa pirmo personu. Daļējā depersonalizācijas tendence Tuglasa stāstā norāda uz radniecību modernisma varoņa koncepcijai.

2. Varonis novirzās no iecerētā ceļa (vai nejauši nomaldās) un nonāk dabas, īpaši bieži – vētras, stihijā. Varonis zaudē kontroli pār situāciju.

Otrajā posmā Skalbes varonis jau pietuvinājies savu ideālu telpai, bet pats bailēs no Ziemeļmeitas valstības sargiem – milžiem – maina kuģa virzienu un nonāk vētrā, savukārt Tuglasa varonis līdz tālajai vietai un vētras situācijā nokļūst nejauši. Epizode abos darbos ir gandrīz analogiska – tiek zaudēta kontrole pār situāciju, valda bezspēcības (*grimšanas*) un nolemtības izjūta, dominējošie tēli – *trakojošs vilņu lauks, šņācoša jūra, biezējoša, necaurredzama migla*, kas ir tipiski iniciācijas procesu ierosinoši tēli.

3. Varonis cīnās par savu eksistenci un pārvar nāves robežsituāciju, tā pierādot savu spēku, gudrību un īpašo izredzētību.

Epizodes raksturojumā abos darbos izmantota melnā krāsa, veidots vienots priekšstats – varoņu priekšā nostājusies *melna siena* vai *tumšs lauks, bezgalīga tumsība* un *tukšums*. Neraugoties uz līdzīgo situācijas veidojumu, atsevišķo mikrotēlu izmantojums paver pavisam atšķirīgas epizožu interpretācijas iespējas. *Sēklis* un *kuģu kapsēta* Skalbes pasakā atklāj

skaidru alegorisko nozīmi – varonis ceļā pretim savam ideālam sastopas ar biedējošu vīziju, ir nonācis zudušo un iznīcināto ideālu telpā. Tuglasa stāsta epizode ir daudznozīmīga un brīvi interpretējama, tās veidojumā nav izmantota pārdomāta alegoriska izteiksme. Simbolisma poētikai atbilstošu mistisku, neizskaidrojamu spēku apliecinājums rodams nejaušas un negaidītas izglābšanās attēlojumā Tuglasa stāstā, kas ir krasi atšķirīgs no Skalbes pasakas, kurā joprojām apliecināta indivīda aktivitāte.

4. Varonis nonāk eventuālas drošības telpā, bieži vien nepazīstamā, civilizācijas neskartā un noslēpumainā salā, kas piedāvā visdažādākos pārsteigumus, tādas parādības un izjūtas, kādu nav varoņa iepriekšējā pieredzē.

Abos gadījumos sasniegtā telpa ir sala – tradicionāls pasaules mikro-modelis, jūra pie šīs zemes strēles rādīta kā *sekla*. Skalbes pasakā tam ir nepārprotami skaidra nozīme – tiek pieteikta tuvināšanās profānai pseidoparadīzes telpai.

Būtiskas atšķirības vērojamas jaunatklātās vides veidojumā – Skalbes varonis nonāk civilizācijas telpā, uz ko norāda rindā novietotie zemie *namini*; turpretī Tuglasa varonis nonāk pirmatnējas, kolorītas un bagātīgas dabas – īstas paradīzes – telpā.

5. Varonis iepazīst jaunatklāto vidi un mēģina pielāgoties dzīvei tajā.

Jaunatklātajā vidē mainās abu varoņu virzība – Skalbes varonis nepatikā nokrīt zemē, tādējādi pietuvinoties profānajai telpai, turpretī Tuglasa varonis izjūt dabas augšup ceļošo spēku, vēstījums atgriežas pirmās personas perspektīvā, un varonis sāk savu individuālo ceļu, rāpjoties augšup pa milzu koka lapām. Tikai uzkāpjot milzu kokā (ko varētu interpretēt kā kāpšanu Pasaules kokā), viņa skatam visā pilnībā paveras paradīzei līdzīgās salas veidols.

Pretstatā Miera un Pieticības salas zemajām, pelēkajām debesīm un kokiem bez galotnēm pasaules malas telpa izstaro varenību un spožu krāsu mirdzumu. Dabas tēlu blīvums, apjomīgums (*pārdabīgi lieli koki ar milzu lapotni, cilvēkauguma akmeņi, ziedi milzīgiem zelta biķeriem*) un vijīgums (rodas priekšstats, ka šajā dabas telpā visi elementi savijušies cits ar citu) rosina domāt par tuvību jūgendstila mākslinieciskajiem principiem, kas ir viena no simbolisma poētikas īpatnībām Baltijas reģionā. Šķietami skaidro priekšstatu par sasniegto īstās paradīzes telpu izmaina krāšņo, klusējošo putnu tēli, kas uztverami kā brīdinājuma signāls. Arī vējš, kas brīžiem pūš un brīžiem nepūš, paver neviennozīmīgu interpretāciju iespējas.

Skalbes veidotajā salā sastaptās būtnes – *sārti, nobarojušies cilvēciņi mikstos mētelīšos* – atkārtoti ironiski norāda uz antiutopisko ideālu

devalvācijas telpu. Pretstatā Skalbes lietotajai skaidrajai alegoriskajai izteiksmei Tuglasi mākslinieciskie nodomi nav tik viegli atšķetināmi – varonis salā sastop milzi un viņa meitu, kuru izcelsme rodama igauņu mītoloģijā, tomēr neticami skaistās, kailās milzenes tēls uztverams neviennozīmīgi. Tas asociatīvi saistāms ar Bībelē aprakstīto pirmcilvēku dzīvi bez grēka, “viņpus laba un ļauna” situācijā, un pretēji – kailums akcentē to lielo nozīmi, ko sievietes ķermeniskajiem aspektiem, sievietei kā kārdinātājai tiecas piešķirt simbolisti, savukārt sievietes lielo, vijīgo formu un matu cirtu apdziedājums liecina arī par jūgendstila elementu klātbūtni.

Milzene un viņas tēvs Tuglasi stāstā ir būtnes, kuras neizmanto verbālās komunikācijas līdzekļus, tām raksturīga acu un ķermeņu valoda, kas nodrošina pilnīgu intuitīvi emocionālu saskaņu. Varoni pārsteidz milžu īpašā gudrība, kas nav intelektuāla, bet gan dvēseliska un kuras pamatā ir vienotība ar dabu; arī paradīzei raksturīgā mazturība un visa pietiekamība. Visa kā gana ir arī Skalbes pasakas Miera un Pieticības malas iedzīvotāju telpā, tomēr šo būtnu sejas neizstaro ne īpašu gudrību, ne arī sapratnes spējas, viņi rādīti kā *apvēlušies* – tātad pašapmierinātībā ieslīguši.

Atšķirīga ir abu varoņu pozīcija jaunajos apstākļos. Skalbes varonis atrodas opozīcijā, jūtas viens un nesaprasts. Psidoparadīzes telpas iemītnieki gan strupi sarunājas, gan cenšas pārkliegt cits citu, tomēr nedzird un nesaprot jaunatnācēju. Savukārt Tuglasi varonis, lai arī nespēj sazināties sev ierastā verbālā formā, jūtas saprasts un pakāpeniski iekļaujas svešajā vidē.

Šajā arhetipiskā sižeta posmā iekļaujas arī milas stāsts. Skalbes pasakā to var dēvēt par varoņa un viņam nepieņemamās Vabulītes “nenotikušās milas stāstu”, un tā veidojums ir lakonisks, turpretī Tuglasi darbā ir izvērstis, mākslinieciski augstvērtīgs milas stāsts, kas salīdzināts ar *lieliem svētkiem meža templī*. Varoņa attiecībām ar skaisto milzeni ir vairākas stadijas, un par katru tiek vēstīts atšķirīgā, varoņa iekšējam psiholoģiskajam ritmam atbilstošā intonācijā, kas ir viena no simbolisma mākslas pazīmēm.

Virieša un milzu jaunavas milas stāsta sākumā ir psiholoģiskas spriedzes pilns savādas *bēgšanas un pakaldzīšanās* apraksts, turpinājumā *laimīgu, reibuma pilnu dienu* emocionāli kāpināts un estētizēts tēlojums. Augstāko simbiozi jeb divu cilvēku paradīzes telpu veido varoņu dvēseles un miesas vēlmju saskaņa, bet intelekta – gara – sfērai, ko pārstāv valoda, te nav vietas. Tuglasi stāstā rodamā attieksme pret Bībeles ideālās telpas jeb Ēdenes dārza mītu atklāj modernisma interesi par cilvēka esamības miesiskajiem aspektiem, kas tika noliegti gan kristīgajā kultūrā kopumā, gan romantisma mākslā. Igauņu rakstnieks, tāpat kā daudzi citi simbolisti, tiecas apdziedāt valdzošās “ļauņuma puķes” – kristietībā noliegtās miesas dāvētā prieka saldumu. Tuglasi versijā tieši grēkā krišana rada divu cilvēku paradīzes telpu, kurā īstas svētlaimes izjūtu sniedz nevis ārējie apstākļi un

vide, bet gan viņi paši. Autors jūsmo nevis par to paradīzes telpu, kuras varoņi, dzīvojot viens otram līdzās, bauda paradīzes dārza labumus un nepazīst miesas grēka, bet gan tieši par to, kurā fiziska bauda ieliksmo ne tikai miesu, bet arī dvēseli, liek visā pilnībā aizmirst apkārtējo pasauli, lai cik brīnišķīga tā arī būtu, un ļauj varoņiem absolūtas simbiozes saskaņā gremdēties vienam otrā.

Skalbes varonis atbilstoši romantisma koncepcijai īstās paradīzes telpu rod pavisam citā – vertikālajā – dimensijā – cilvēka gara un ideju pasaulē.

6. Varonis spiests atkārtoti cīnīties par eksistenci un vēlreiz pierādīt savas īpašās spējas.

Šajā posmā rādīta izeja no paradīzes (arī pseidoparadīzes) telpas: lai me atsūta Skalbes varonim sapni, kurā atnāk Ziemeļmeita un stāsta par savu valstību. Šis ir raksturīgs personiskās mītrades piemērs, kas visai tieši sasauca ar paradīzes aprakstu Dantes “Dievišķās komēdijas” trešajā daļā. Ideju pasaules vizualizācija sapnī aktivizē varoņa garu, un viņš atbilstoši autora pasaules redzējumam bez fiziska spēka, ar gara un pārliecības spēku vien dodas *debesīs iekšā, miglas siena pašķiras*, un varonis izraujas no profānās, viņa ideāliem neatbilstošās vides.

Tuglasa stāstā rādītas garas un mokošas divu cilvēku paradīzes telpas metamorfozes, process, kurā baudas radītais pārsātinājums izjauc saskaņu, aizvīrzo partnerus katru savas vientulības laukā un šķietami piesātinātās atiecības pārvēršot par iznīcinošu viltus paradīzi. Tāpat kā Skalbes varonim sapnis, Tuglasa varonim *putna dziesma* ir turpmākās rīcības motivētājtēls. Šī ir pirmā pasaules malā izdzirdētā skaņa, kas atgādina, ka vīrietis ir nevis mītiska dabas sastāvdaļa, bet gan intelektuāla, kādai noteiktai sociāla videi piederīga būtne. Putna dziesma modina varonī drosmi izmantot savu fizisko spēku (ši epizode kontrastē ar citu epizodi stāsta pirmajā daļā, kurā milzene tur vīrieti savās rokās un viņš jūtas nespēcīgs kā bērns, proti, arī fiziski nespēcīgs sievietes valdzinājuma priekšā) un triekt zobenu sievietes sirdī. Zīmīgi, ka pēc šīs vardarbīgās izlaušanās Tuglasa stāsta varonis ne jūtas ne atvieglots, ne laimīgs, viņš ir neizpratnē pats par savām izjūtām. Nenoliedzami, šī epizode paver interpretāciju bezgalību, to iespējams analizēt no dažādiem aspektiem un saskatīt arvien jaunas un jaunas nozīmes. Tikpat plaši interpretējams ir arī Tuglasa stāsta fināls.

7. Varonis dodas prom no nezināmās vietas un atgriežas mājās.

Varonis piedzīvo garīgu pārvērtību.

Skalbes pasakas fināla romantiskajā patosā ietvertā alegoriskā nozīme ir skaidra – varonis jūtas spēkpilns un apskaidrots, ir notikusi iniciācija – viņš spējis patverties savā gara telpā un apliecināt ideālu pasaules

pastāvēšanas iespējas tajā. "Pasaulei nav gala, un debesīm nav malas" – tāda ir Skalbes pasakas beigu atziņa, kas veido polemiku ar Tuglasa stāstu. Tajā varoņa pasaulei pēc sievietes nogalināšanas pienācis gals, kaut gan vīrietis turpina dzīvot un daudz ko pieredzēt; varonis apceļo vēl daudz telpu, atgriežas savā dzimtenē, bet viss viņam šķiet sīks un nenozīmīgs, un visur viņš jūtas svešs. Tuglasa stāsta fināla daļā izskan gan pieklusinātas intonācijas, kas atbalso pašapceres klusinātos toņus, gan kulminējoši dramatisks intonācijas, kas atbalso varoņa sāpes un nepiepildāmās ilgas. Paradīzes zaudējums, sievietes nāve vīrieša dvēselē rada mūžīgas un nepiepildāmas ilgas, izkaltējot arī vīrieša miesu un garu. Pēc simbolisma koncepcijas, cilvēka dvēsele ir pasaules dvēseles atspulgs, un, iestājoties tumsai kāda cilvēka dvēselē, satumst arī pasaule.

Kopumā var secināt, ka Skalbes pasaka iekļaujas romantisma tradīcijā, jo tajā darbojas romantisma mākslai tipisks varonis – vienpatis, kurš lolo augstus garīgus ideālus, īsto paradīzi rod cilvēka gara un ideju pasaulē un ir opozīcijā sabiedrībai. Pasakā veidots horizontāles (materiālisma jeb profāno sfēru) un vertikāles (garīguma jeb sakrālo sfēru) pretstats. Skalbes pasakai raksturīga tieša un pārdomāta alegoriskā izteiksme, kas būtībā ir sveša simbolisma poētikai. Beļģu simbolists Moriss Māterlinks teicis: "Dzejniekam ir jābūt pasīvam attiecībā pret simbolu, un vistīrākais simbols varbūt ir tas, kas rodas, dzejniekam to neapzinoties, un pat pretēji viņa nodomiem."³ Pēc Māterlinka uzskatiem, Skalbes veidotie simboli ir "apsvērtu vārdu" simboli.⁴ Pasaka "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties" ir sacerējums, kurā lietotie simboli radušies no gluži apolloniskas sakārtotības un skaidrības tieksmes, bet "no simbola radies mākslas darbs var kļūt tikai par alegoriju".⁵

Savukārt Tuglasa varonī saskatāma radniecība modernisma varoņa koncepcijai, kas īpaši spilgti atklājas stāsta finālā, kurā vīrietis ir komplicēta, sašķelta, dezorientēta, no pasaules atsvešināta būtne. Iepretī Skalbes divpasauļu uztverei Tuglasa stāstā atklāta modernismam raksturīgā pārliecība par daudzpasauļu pastāvēšanu, un cilvēka intīmās dzīves telpa šajā komplicētajā pasaules ainā veido atsevišķu, vienlīdz pilnvērtīgu daļu. Tuglasa veidotajiem simboliem raksturīga daudznozīmība, neskaidrība, noslēpumainība, tie liek nojaust kādus dziļākus patiesības slāņus, bet nekonkretizē tos. Tuglasa rakstības manieres attēlojumam izmantojama Māterlinka veidotā līdzība, kurā simbolisma mākslas radītājs dēvēts par galdnieku, kurš, "ja viņam ir jāaptēš balķis, to liek nevis sev uz galvas, bet gan uz zemes, un tāpēc ar katru cirvja vēzienu darbojas ne tikai šis cilvēks un viņa muskuļu spēks, bet arī pati zeme".⁶ Pārfrāzējot simbolisma teorētiku izteikumus, stāsta "Pasaules malā" autoram raksturīga īsta simbolista pozīcija, kurā rodama Bezgalības izteiksme, jo tur ietverts tas, ko, iespējams, nezina pats mākslinieks.⁷

Pielikums

Arhetipisko ideālās telpas meklējumu pamatslēma	K. Skalbes pasaka “Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties” Skalbe K. Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties. Skalbe K. <i>Pasakas</i>. Rīga: Liesma, 1979. 13.–36. lpp.	F. Tuglasi stāsts “Pasaules malā” Tuglass F. <i>Pasaules malā</i>. (Fragments.) Tulk. E. Zālīte. Rīga: Leta, 1922. 27 lpp. Tuglas F. At the End of the World. <i>At the End of the World: Text, Motif, Culture</i>. Ed. by R. Undusk. Tallinn: The Under and Tuglas Literature Centre, 2005. P. 13–67.
1. Varonis dodas jūrā vienatnē vai kopā ar citiem ceļabiedriem.	Varoņa pašraksturojums. “Man bija <u>jauna sirds</u>, gluži jauna, neievainota un stipra, kā tikko iz cepļa ņemta krūze..” (13. lpp.) “..manas straujās asinis rāva mani kaut kur prom. Un es <u>atstāju zemo, pelēko tēva mājiņu</u> klusajā meža likumā un <u>devos pār brāļa uzarto kalnu tālumā</u>, neskatīdamies, kur kājas iet..” (13. lpp.) Rīcības motivētāji. “Pār mani aizplūda zilā <u>debesu jūra</u>.” (13. lpp.) “Saules meitas <u>dziedāja ilgas</u>; milži stāstīja varoņdarbus [...] un es dzirdēju, ka milzis stāstīja viņai par Ziemeļmeitu..” (14. lpp.) Mērķa formulējums. “Atstādams tēva māju, pats nezināju, kur eju. Tagad zināju, ka eju uz <u>jūru un braukšu Ziemeļmeitas lūkoties</u>.” (14. lpp.) “Gāju dienas, gāju naktis [...] tur jūra tālumā saplūda kopā ar debesīm.. Un pie krasta stāvēja laiviņa un netālu kuģis ar baltu zēģeli.. Gavilēdams es devos lejā, metos laiviņā un biju uz kuģa. Un, ko es nostājos pie stūres [...], <u>zēģele piepūtās un kuģis devās taisni uz ziemeļiem</u>.” (14.–15. lpp.)	“Biju vēl <u>jauns</u>, un neizteicamas <u>ilgas</u> pildīja krūtis.” (1. lpp.) “No malas līdz malai, no krasta līdz krastam <u>debesis</u> bija pilna mirdzošu zvaigžņu.. Sudrabotas <u>zvaigznes</u> augšā, sudrabotas zvaigznes apakšā! [...] Klausījos zvaigžņu ugunsdziesmā un savu <u>asiņu šalkoņā</u>.” (1. lpp.) “Agri no rīta, kad saule vēl tikko aiz debesu malas sārtējās, <u>izvilcām enkuru</u>. [...] Divdesmit vīru bija pie ariem, desmit katrā pusē. [...] Tā sākās <u>mūsu ceļojums pretim neskaidei nākotnei</u>.” (1. lpp.)

2. Varonis novirzās no iecerētā ceļa (vai nejauši nomaldās) un nonāk dabas, īpaši bieži – vētras, stihijā. Varonis zaudē kontroli pār situāciju.	“Es atrados Ziemeļzemes vārtos. Gar abām pusēm, šķēpus draudoši izslējuši, stāvēja ledus milži [...] un es domāju: “Kādēļ man braukt taisni gar nevēra žaunām? <u>Var jau braukt ar likumu.</u> [...] Un, skatīdamies <u>trakojošā viļņu laukā</u>, es pagriezu kuģi taisni uz to pusi..” (15. lpp.) “Jo tālāk es braucu, jo <u>migla</u> biezēja un kāpa arvien augstāk. [...] Es vairs <u>nezināju</u>, vai mans kuģis peld uz ziemeļiem vai uz dienvidiem, vai viņš peld vai stāv uz vietas. ...man tikai likās, ka es <u>grimstu</u>, grimstu kā siltā pienā.” (16.–17. lpp.)	“<u>Jūra šnāca</u>, viņa bija baiga mēneša gaismā un mākoņu ēnā. Tā <u>aizbraucām tik tālu</u>, kur vēl nekad neviens no mums nebija bijis.” (4. lpp.) “Uz rīta pusi vējš piepeši apstājās. Viņa vietā cēlās bieza, necaurredzama <u>migla</u>. [...] Mēģinājām airēt, bet bijām miglā peldošo ūdenskalnu priekšā <u>nepēcīgi kā bērni.</u>” (4. lpp.)
3. Varonis cīnās par savu eksistenci un pārvar nāves robežsytuāciju, tā pierādot savu spēku, gudrību un īpašo izredzētību.	“..es ieraudzīju tūlumā uz jūras kā tumšu līdumu [...] izskatījās kā peldoša kapsēta.. Cik tālu acis sniedza, visa jūra bija pilna kuģu trūdošiem līķiem. Tāda sēkle! Kuģis knakšķēdams uzgūlās uz akmeņiem..” (17. lpp.) “Kuģis bija beigts, bet es vēl <u>varēju glābties</u>. Drebošām rokām raisīju laivu vaļā..” (17. lpp.)	“Piepeši ieraudzījām kuģa priekšā kaut ko tumšu uzceļamies. [...] Tā bija piepeši no ūdens pacēlusies melna siena [...] Tā nebija klints, nebija mākonis, tas nebija nekas, ko mēs pazītu. [...] Bet gaidītā atsišanās nesevoja. Viņas vietā pēc acumirkļa attapāmies <u>bezgalīgā tumsībā</u>.” (5. lpp.) “Tad atkal reiz izdzirdām spēju vēja šalkoņu tumsībā. [...] <u>Tā bija it kā augšāmcelšanās</u> no miroņiem.” (7. lpp.)
4. Varonis nonāk eventuālas drošības telpā, bieži vien nepazīstamā, civilizācijas neskartā un noslēpumainā salā, kas piedāvā visdažādākos pārsteigumus, tādas parādības un izjūtas, kādu nav bijis varoņa iepriekšējā pieredzē.	“Aiz miglas gulošā zemes strīpa izauga arvien biezāka un sāka arvien vairāk noskaidroties.” (18. lpp.) “..bridu basām kājām pa seklo, sasīlušo plančku, ar kuru šē beidzās varenā jūra..” (18. lpp.) “Un es ieraudzīju uz viņas rindā saliktus <u>namīņus</u> [...] visi viņi bija vienādā augstumā, vienādā lielumā.” (18. lpp.)	“Debessmalā bija redzama sala. [...] Viņa bija it kā jūrā iesviesta <u>kēde</u>.” (7.–8. lpp.) “Tā kā jūra bija <u>sekla</u>, palikām kādu pusjūdzi no krasta stāvot.” (8. lpp.) “Vispirms nāca plata kaļķu krauja, tad augsts, viršiem apaudzis līdzenums un aiz viņa <u>mežs</u>. [...] Mežs bija augsts..” (9. lpp.)

6. Varonis spiests atkārtoti cīnīties par eksistenci un vēlreiz pierādīt savas īpašās spējas.	“Mans izmisums auga kā lietuvēns un smacēja mani vai nost.” (26. lpp.) “Laimei tika manis žēl, un viņa man <u>atsūtīja sapni</u>. ..viņa bija jau klāt, Ziemeļmeita! [...] Viņas skūpstis pacēla mani kā uz plūdiem.” (27. lpp.) “..es biju brīvs!” (32. lpp.) “..es gāju debesīs iekšā ar tādu ticību, ka miglas siena paklausīgi <u>izšķīrās</u>..” (35. lpp.)	“..viņa iznīcināja gan mani, gan arī pati sevi. Es bezcerīgi mēģināju bēgt.” (Tuglas F. At the End of the World. 52. lpp.) “Tad es <u>dzirdēju dziedam putnu</u>. [...] Tā bija balss no mana dzimtā krasta.” (59. lpp.) “Un es <u>sarvēru savu zobenu</u> [...] šausmās aizvēru acis un <u>triecu to viņas sirdī</u>..” (60. lpp.) “Tas bija šausmīgi. Sievietes nāve ir šausmīga.” (60. lpp.)
7. Varonis dodas prom no nezināmās vietas un atgriežas mājās. Varonis piedzīvo garīgu pārvērtību.	“<u>Es laidos</u> no krasta lejā, it kā man spārni būtu izauguši.” (35. lpp.) “Es skatījos neaprobežotā tālē un domāju: “Pasaulei nav gala, un debesīm nav malas. <u>Īstā dzīve ir liela kā pasaule un augsta kā debesis</u>.”” (36. lpp.)	“Es skrēju uz laivu un iestūmu to ūdenī. Ielēcu tajā un sāku airēt no visa spēka.” (60. lpp.) “Es <u>redzēju daudz ko</u>.. Bet nekas mani vairs nevarēja pārsteigt.” (61.–62. lpp.) “Es atgriezos savas bērnības zemē un mežos. Bet mani neviens te vairs nepazīna, un es nevienu nepazīnu. Tie bija tie paši <u>laudi</u>s, bet viņi visi bija man <u>sveši</u>.” (62. lpp.) “<u>Mūžīgas ilgas</u> iemājoja manī. Mana <u>sirds</u> bija sašķelta divās daļās, un nekas tās vairs nevarēja apvienot. [...] Man vairs <u>nav māju</u>.” (62.–63. lpp.) “Es vēlos nomesties ceļos un teikt lūgšanu saulei: ..ja es nevaru dzīvot tur, <u>ļauj man vismaz tur nomirt!</u> ..aiznes manas skumjas līdz bezvārda jūrai, līdz bezvārda salai..” (62. lpp.)

Atsauces

- ¹ Berelis G. *Latviešu literatūras vēsture. No pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam.* Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. 46. lpp.
- ² Undusk R. Preface. *At the End of the World: Text, Motif, Culture.* / Ed. by R. Undusk. Tallinn: The Under and Tuglas Literature Centre, 2005. P. 8.
- ³ Māterlinks M. Atbildes uz jautājumiem. *Ceļā uz literatūras teoriju. No Platona līdz Diltejam.* Sast. V. Ivbulis. Rīga: Zinātne, 1998. 175. lpp.
- ⁴ Turpat, 174. lpp.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Moriss Š. Šodienas literatūra. *Ceļā uz literatūras teoriju. No Platona līdz Diltejam..* 183. lpp.

Zanda Gūtmane

The blending of romanticism and symbolism in the Estonian prose of the early 20th century

Summary

The fairytale "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties" ("How I Sailed in Search of the Maiden of the North", 1904) by Latvian author Kārlis Skalbe and "Maaailma lõpus" ("At the Edge of the World" 1915), a story by Estonian prose writer Friedebert Tuglas (1886–1971), have been noted in the context of the two Baltic literatures as works falling into the paradigm of symbolism and united by several similar features:

- 1) The choice of the narrator and storyline: the narrators are seamen and the plot is a story of a sea voyage to a previously unseen place.
- 2) Stylistic similarity – special attention is paid to the musicality of the language and the change of rhythms;
- 3) Both works are rooted into the same mythological matrix as the stories are based on two interconnected archetypal models typical of the Western culture and the interpretation of plots, as the authors create the ideal model of living space and an interpretation of travelling/exploration (and at the same time initiation) plots.

The analysis of the interpretation of the stages of the archetypal plots in the works of Skalbe and Tuglas not only helps reveal parallels but also to see differences in their artistic goals and styles. The juxtaposition shows that both works are rooted in the romanticism tradition, the transformation of romanticism elements into symbolic art, and that both works can be associated with the poetics of symbolism in varying degrees.

The comparative analysis shows that Skalbe's fairytale belongs to the tradition of romanticism, its protagonist is typical of romanticism art as he is a loner with lofty ideals who finds his true paradise in the world of spirituality and ideas and is in the opposition to the wider public. There is also an opposition between the horizontal (material or profane) and vertical (spiritual or sacred) values. Skalbe's fairytale is characterized by direct and considerate allegoric expression, which in its very essence is far from the poetics of symbolism. The protagonist of Tuglas' story, meanwhile, is close to the modernist concept of the central character, which is revealed especially vividly in the finale. In contrast to Skalbe's two-world model, Tuglas' story reveals a model of many worlds characteristic of modernism, and the man's intimate space in this complicated picture makes a separate, equally wholesome part. Tuglas' symbols are characterized by polysemy, ambiguity and mystery as they implicitly hint at some deeper layers of the truth without specifying them.

Maija Burima

Frīdeberta Tuglasa “Mazais Illimārs” bērnības atmiņu tēlojumu kontekstā

Igaņu rakstnieka Frīdeberta Tuglasa (*Fridebert Tuglas*) bērnības atmiņu tēlojums “Mazais Illimārs” (*Väike Illimar*), kas dēvēts arī par autobiogrāfisko romānu, bet romāna latviskojuma apakšvirsrakstā nominēts kā “*kādas bērnības stāsts*”, publicēts 1937. gadā. Latviski Džuljetas Plakidis (1906–1985) tulkojumā izdots 1960. gadā, kaut arī fragments ar nosaukumu “Illimāra vasara” latviskots un publicēts “Latvijas – Igaunijas Biedrības Mēnešrakstā” jau oriģināla izdošanas gadā, un to tulkojusi Lonija Jēruma-Lietīņa¹.

Latviešu lasītājam F. Tuglasa bērnības atmiņu naratīvs ir saistošs vispirms ar to, ka akcentē vairākas autobiogrāfiskās prozas iezīmes Baltijas literatūrā starpkaru posmā. Tāpat tēlojums atklāj igauņu rakstnieka savdabīgo, uz modernā vēstījuma bāzes veidoto poētisko rokrakstu un tā projekciju šķietami reālistiskajā “Mazā Illimāra” vēstījumā, jo romānā līdzās objektīvi tveramajam pasaules redzējumam autors iedzīvina arī daudzus modernajai izteiksmei un tās svarīgākajām pazīmēm – subjektivitātei un individualizācijai – raksturīgus konceptus.

Bērnības atmiņu tēlojumu kontekstā F. Tuglasa darba interpretācija ir būtiska arī tāpēc, ka vedina aktualizēt autobiogrāfiskajai literatūrai nozīmīgus jautājumus: naratīvu specifiku, kopīgo un atšķirīgo ar citiem memuārliteratūras žanriem, bērnības atmiņu tēlojumu tematikas specifiku autobiogrāfiskās prozas kontekstā.

Pirmie nozīmīgākie autobiogrāfiskās literatūras pētniecībai veltītie monogrāfiskie darbi – Georga Miša (*Misch*)² un Annas Bāras (*Burr*)³ autobiogrāfiskie pētījumi – Rietumos un Amerikā parādījās 20. gadsimta sākumā, tomēr padziļināti memuārliteratūras žanru pētījumi sākušies 20. gadsimta piecdesmito gadu otrajā pusē. Summējot iepriekšējo gadu desmitu autobiogrāfiskā žanra studijas, Viljams Spengemans (*Spengemann*)⁴ grāmatas “Autobiogrāfijas formas” (*The Forms of Autobiography*) bibliogrāfijas nodaļā sniedz detalizētu autodokumentālo žanru vēstures apskatu. Nodaļā “Mūsdienu kritiskā interese un definīcijas problēma” Spengemans norāda uz autodokumentālo žanru izplūdušajām robežām, ko

viņš skaidro ar faktu, ka autodokumentālo vēstījumu žanri tika definēti, nevis pamatojoties uz tekstiem, bet gan veidoti apriori – tekstu identifikēšanai. Definīciju veidotājus nereti vadīja viņu pragmatiskās intereses, apgūstot šos tekstus no arhivāru, vēsturnieku, redaktoru, psihologu un psihoanalītiķu pozīcijām.⁵

Vienlaikus 20. gadsimta piecdesmito gadu otrajā pusē un līdz septiņdesmitajiem gadiem tiek izdoti darbi, kuros autobiogrāfiju apguvē pētnieku interese, pēc Džeimsa Olnija (*Olney*) rakstītā, notiek pārbīdē no *bio* uz *auto*; uzreiz jāpiebilst, ka nedaudz vēlāk interešu centrs pārvirzās uz *graphy*, par ko rakstījuši Georgs Gusdorfs (*Gusdorf*), Rojs Paskāls (*Paskal*), Elizabete Brjūsa (*Bruss*), Filips Ležēns (*Lejeune*) un Jans Starobinskis (*Starobinski*).

Apkopojot nosaukto pētnieku atziņu vienojošās tendences, iespējams izdalīt vairākus problēmu lokus, kas iezīmējas diskusijās un polemikās par autodokumentālo literatūru:

- jautājums par to, vai autobiogrāfija (memuāri, autobiogrāfiskā literatūra, autodokumentālie žanri) attiecas uz daiļliteratūru (*fiction*) vai dokumentālo (*nonfiction*) literatūru, un kādas ir proporcijas starp faktiskumu/faktoloģiskumu jeb dokumentalitāti un izdomu šādos tekstos;
- otrs jautājums ir cieši saistīts ar pirmo, proti, par subjekta ticamību jeb teksta realitātes korelativitāti memoāru un biogrāfiskajā vēstījumā, proti, vai autors ir narators vai protagonistis;
- "es" (*self*) tēla apzināts izmantojums, tā strukturējums, personības veselums vai sašķeltība;
- vēstījuma hronoloģijas problēma: vai "es" (*self*) reprezentācija memoāros un biogrāfiskajos tekstos ir saistīta ar personības veidošanās un attīstības ideju, un vai secīgs, sižetisks vēstījums par dzīvi (naratīvs) ir "pareiza" autobiogrāfijas forma;
- adresāta, lasītāja uztveres problemātika.

Visi šie jautājumi joprojām ir autobiogrāfiskās literatūras pētnieku uzmanības centrā. Viņi pievēršas žanru robežām un to īpatnībām, kā arī literatūras veidiem,

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*F. Tuglass savā kabinetā 1935. gadā.
Friedebert Tuglas in his study
in 1935*

kas šķir *nonfiction* literatūru no “tīrās” daiļliteratūras, un literatūras veidu iekšējām attiecībām, kas nodala dienasgrāmatas, autobiogrāfijas, memuārus, vēstulju žanrus. Literatūrzinātnieks Broņislavs Tabūns ir uzsvēris, ka “autobiogrāfiskums ir gan pakļauts jēdzienam “rakstnieka pieredze”, bet nav ar to vienādojams. Bez tiešajā saskarē izjustā un izdzīvotā rakstnieka rīcībā nonāk milzu informācija par pasauli un cilvēku tajā kā šodienā, tā arī vēsturē. Šī informācija, tai skaitā arī zinātniskā, nāk no “otrējām rokām” un tiek apdraudēta galvenokārt mentāli”.⁶

Literatūrzinātnē autobiogrāfisko vēstījumu izpētes un iedalījuma problemātika līdzās antropoloģiskam skatījumam ir saistoša arī tāpēc, ka subjektivitāte un objektivitāte mākslinieciskajā vēstījumā (autora nostādne attiecībā uz savas pozīcijas atveidi) ir saistīta ar jautājumu par rakstnieka piederību pie poētiskā tipa. 20. gadsimta autobiogrāfiskā proza piešķir visai atšķirīgu nozīmi empīriskam faktam, personības izaugsmes un lūzuma mirkļiem, kā arī literārai mistifikācijai. Dzīves notikumu interpretācija, morāli ētiskais vērtējums un emocionālā vide atmiņu tekstos var būt ļoti dažāda. F. Tuglass autobiogrāfisko vēstījumu, protams, raksta ar stratēģiju atveidot bērnības notikumus, ļaudis, izjūtas. Viņa atmiņu tēlojums ir māksliniecisks process, kur realitāte meklē kompromisu ar fantāziju. To visspilgtāk ataino atmiņas kategorijas aktualizācija romānā.

Atmiņa F. Tuglasa atmiņu tēlojumā “Mazais Illimārs”

Autobiogrāfiskā teksta pamatā ir autora biogrāfiskās ziņas, viņa pieredze, bet autobiogrāfisms paredz tādu situāciju atlasī izmantošanai tekstā, kas balstītas uz autora iekšējo motivāciju runāt par notikumiem savā retrospekcijā, nevis tēlot precīzu to atveidi. Pagātnes notikumu aizmiršanu vai atcerēšanos, to emocionālo marķējumu veic atmiņa, kas literārā teksta izveidē funkcionē kā atmiņas poētika. F. Tuglasam atmiņa ir bērnības notikumu arhivētāja. Tās mehānismiem pakļaujas saglabāto vai no atmiņas izstumto notikumu reģistrs, kas autobiogrāfiskajā vēstījumā neizbēgami savienojas ar autora fantāziju. Illimāra tēla veidotājs – Frīdeberts Tuglass bērnības atmiņu tēlojumā “Mazais Illimārs” – nevairās aprakstīt šo nara-tīva specifiku – atmiņas un kreativitātes sintēzi, ko spilgti atklāj autora izteikums sarunā ar personāžu – sevi – bērnībā: “Mazo Illimār, es tēloju tevi tādu, kādu atceros pagātnē un kādu redzu tagad. Esmu kopā ar tevi uzaudzis, esmu kopā ar tevi pavadījis visas tavas mūža dienas, esmu tikpat kā tu, un man vajadzētu tevi pazīt. Tagad es jau gan esmu daudz vecāks

un redzu un izprotu visu gluži citādi. Daudz kas no tevis manī ir zudis un daudz no jauna klāt nācis."⁷

Atmiņas dzeš senāko notikumu robežas un iezīmē jaunas, atbilstoši atmiņu vēstītāja psiholoģiski emocionālajam stāvoklim un dzīves pieredzei, kā arī aprakstāmo notikumu iespaidam uz tagadnes situāciju teksta rakstīšanas brīdī: "Illimāra atmiņā uzkrājās notikumi, sejas, sarunas. To lielākā daļa aizmirsās tūlīt, daudzus aizēnoja un izdzēsa jauni iespaidi, tā ka likās, iepriekšējie vispār nekad nebūtu bijuši. Un laika gaitā tikai daži no jauna izpeldēja atmiņā, bet jau pavisam citādā veidā. Tiem nāca klāt jauno notikumu nokrāsa, un tos papildināja paša iztēle. Par kādu senu notikumu nebija vairs īsti skaidrs, vai tieši tā toreiz bija noticis. Atmiņā tas bija saglabājies tāds, kādu to vēlējās redzēt un izprast. Bieži vien vairāki līdzīgi notikumi apziņā bija saplūduši vienā vienīgā, kam piemita gan atsevišķo notikumu iezīmes, tomēr pilnīgi līdzīgi viens otram tie nebija. Tā atmiņa visu gan apvienoja, gan izsijāja."⁸

Rakstot par Illimāra izjūtām, Frīdeberts Tuglass reizēm bērnam piedēvē savas pieredzes diktētus atzinumus, piemēram: "Illimāram vēl reizi nācās pārliecināties, cik gaistoša ir cilvēka apņemšanās..."⁹

F. Tuglass atmiņas poētikas paspīlgtināšanai izmanto paņēmienu "atmiņas atmiņās": "Šis sarūgtinājums tomēr izraisīja viņā [Illimārā] atmiņas par to, ka taisni te viņš kādreiz bija juties esam savās mājās un ka toreiz viņam tagadējās mājas likās tik atbaidoši svešas."¹⁰

Atmiņa ir saistīta arī ar aizmiršanas mehānismiem. Piemēram, par Illimāra izjūtām F. Tuglass raksta: "Viņš centās par to nedomāt, krampjaini atvairīja to no sevis, lai tikai neatcerētos. Bet taisni tad tas nāca prātā!"¹¹

Atmiņa un tās mehānismi kļūst par nozīmīgāko subjektivitātes producētāju tekstā.

Vide

Divdesmito un trīsdesmito gadu bērnības atmiņu vēstījumos konceptuāls ir mākslinieciskās telpas tēlojums. Autori pievēršas galvenokārt lauku vides atainojumam. Lauki tiek reprezentēti kā mītiska telpa, un nereti rakstnieki nemaz necenšas konkretizēt tās telpiskos orientierus: reģionus, novadus, ciemus.

Bērna pasaules centrs ir lauku mājas. Ar to saistās apzīmējumi – gaišums, baltums, siltums. Tā vienlaikus ir atvērta un slēgta telpa, ko struktūrē tikai bērniem nozīmīgi lokālie telpiskie orientieri: "Putnu māja īstenībā bija kā robeža, līdz kurienei drikstēja iet bez prasīšanās. Ja gribēja iet tālāk, tad vajadzēja īpašu atļauju."¹²

Mājas dzīves ritmu nosaka sadzīves un ikdienas ritējums, tikai retumis – garīgās kultūras iniciēti notikumi. Vēstījumā faktiski nav reliģiskā teksta, kas ir būtisks latviešu bērnības atmiņu vēstījumiem. F. Tuglass tikai vienreiz un ar negatīvu konotāciju vēstījumā ievij reliģiskās pārdomas un arī tad liek Illimāra vecākiem apgalvot, ka “.. vispār gan māte un īpaši tēvs šādu reliģiju neatzina”.¹³

Tēlojumā minimāli iezīmēts igauniskais kolorīts, tikai “citāda” vai “svešais” attiecībā pret “savējo” – igaunisko: runas veidu, izskatu, ģērbšanos, paražām. Ar neuzticību tiek uzņemti zvejnieki vecticībnieki (tekstā – raskolņiki) vai īpatnējās izlokšnes dēļ igauņi no Latvijas pierobežas. Etnisko kolorītu tēlojumam piešķir arī tajā atveidotie žīdu un čigānu tēli, kuri kā klaidoņi pretstatīti vietsēžiem igauņiem. Arī “personāži dīvaiņi” piesaista bērna uzmanību “savā” telpā. Romānā to ir daudz: Dulburs, Buļļu Kānus, Trakais Juhanss un citi. Zīmīgi, ka tieši neadekvāta rakstura vai uzvedības personāžu izveidei, “citādo”, “izstumto” tēlojumiem un Illimāra interesei par sabiedrības autsaideriem autors veltījis daudz lielāku uzmanību nekā Illimāra tuvinieku vai apkārtējo cilvēku raksturojumam.

Tikai tēlojuma izskaņā ieskicēta lauku telpas opozīcija – pilsēta, un arī tad Illimārā tā raisa vilšanos: “Illimārs jutās vīlies. Vai tā bija tā pati pilsēta, par kuru viņš tik daudz bija domājis un kura no tālienes bija izskatījusies tik skaista!”¹⁴

“Pilsēta nogurdināja,”¹⁵ atzīst Illimārs. Viņš pamana, ka uz nogurušo, bālo pilsētnieku fona zemnieki izceļas ar veselīgo izskatu un možo noskaņojumu. Pastorālā vide un mītiskie riti ir bērna apziņas atspoguļojumam visatbilstošākais fons, kas pastiprina laucinieku dabiskā valdzinājuma, nesamākslotības, tiešuma atainojumu un kontrastē ar pilsētvides raksturotājiem – civilizētības, kultūras ritmu kanoniem vai samākslotību.

Laiks

Laika poētika ir galvenā romāna 44 nodaļu sasaiste. Nodaļas izriet viena no otras, bet tiklab tās varētu tikt lasītas dažādā secībā un uztvertas arī kā neatkarīgi teksta segmenti. Jauktā secībā tās neļauj lasīt tikai to iekļaušanās mākslinieciskā laika virsuzstādījumā – laika strukturējumā atbilstoši cikliskajiem lokiem, tas ir, diennakts un gadalaiku mijai. Vēstījums sākas un beidzas vasarā. Gadalaiku tēlojuma sākumu iezīmē lauku darbi ap vasaras saulgriežiem, beidzas tas ar Jāņu dienas svinēšanu. Tāpat gadskārtas iezīmē ar tradīcijām – ticējumiem un paražām – saistīti lielāki un mazāki notikumi un to atribūtika: “Līdz Ziemsvētkiem bija atlikusi vairs tikai nedēļa. Ziemsvētki bija it kā robežstabs, jo arvien mēdza teikt: tik

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*F. Tuglasa grāmatas "Mazais Illimārs" izdevums latviešu valodā.
Latvian edition of Friedebert Tuglas' book "Little Illimar"*

un tik līdz un tik un tik pēc Ziemsvētkiem. Illimārs gan vēl īsti neizprata šo svētku nozīmi, taču priecīgu satraukumu tie atnesa arī viņam."¹⁶

Gadalaiku ritmi nosaka saimniecības darbu ritmu. Darbarīki – kārstuves, ratīņi, tītavas un vēl daudzi citi, ietaises, ierīces, kas saistās ar sezonas lauku darbiem – rosina Illimāra iepazīšanos ar apkārtējo pasauli un dažādo bērna vienmuļo ikdienu.

Īsākos posmus laiku strukturē diennakts ritmi. Illimārs prāto: "Ja dienas varētu sarindot citu pie citas, tad ārēji tās vairāk vai mazāk izskatītos vienādas. Diendienā pamošanās, ēšana, sarunas un gulēt iešana. Diena – nakts – un atkal diena. [...] Un, kaut arī dienu ārējais ietvars bija gandrīz visām vienāds, tad saturs tām tomēr atšķīrās. Ikvienu dienu atstāja atmiņā te kādu seju, te vārdu vai notikumu. Un tā no šiem sīkajiem atmiņu tēliem pamazām veidojās raiba atmiņu virkne, tikpat raiba kā krustmātes stellēs uzvilktā svītrainā grīdsega."¹⁷

Atmiņu vēstījuma nosacīto objektivitāti pārtrauc sapņa laika atveide, piesātinot tekstu ar subjektivitāti: "Tas, ka viņš atrodas šeit, tagad viņam šķita tīri dabiski, turpretim šurpu nāksana – tāla kā sapnis. Likās,

ka būtu pagājuši gadi, kopš viņš ar krustmāti pa aukstu, drēgnu krēslu bija nācis šurp.”¹⁸

Laika kategorijas semantika ataino, ka Illimāra bērnības notikumus, dzīves ritmu strukturē arī neikdienišķi notikumi, dažādi atgadījumi, kuriozi. Savukārt laikmeta sociālo, politisko un kultūras dzīves notikumu atveides ziņā vēstījums ir neitrāls. To nav, jo šiem notikumiem nav izšķirošas nozīmes bērna apziņā un vērtību sistēmā.

Ģimene

Bērnības atmiņu tēlojumos nozīmīgākais bērna pasaules strukturētājlīlums ir ģimene. Piederība pie ģimenes atveidota kā iespēja pašidentificēties, būt pilnvērtīgai mazas sabiedrības daļiņai: “.. šoreiz visa ģimene sēdēja ap galdu, kā arvien. Visiem viņiem bija vienādi saulē iedegušas sejas lieliem vaigu kauliem, kuras vairāk vai mazāk klāja vasaras raibumi. Illimārs vēl nebija domājis par to, vai viņi ir skaisti vai ne, bet viņam šķita, ka tie kaut kādā veidā atšķiras no visiem pārējiem. Visi viņi taču bija mēs.”¹⁹

F. Tuglass tradicionāli marķē ģimenes locekļu statusu un funkcijas.

Māte tēlota kā bērna dzīves centrs, stabilitātes izjūtas radītāja: “.. tikai ieraugot māti, Illimārs jūta, ka viņš atgūst pašapziņu, kas viņam bija sākusi zust. Māte tomēr bija atbalsts visās dzīves grūtībās.”²⁰

Tēvam piedēvēts ģimenes saimnieciskās un sociālās dzīves centra statuss: “Tēvs gan bija ģimenes galva, un no viņa bijās, bet īstenībā viņš tikpat kā nelikās zinīs par ģimenes dzīves sākumiem. Viņš pat ar bērniem daudz nebārās un nepavisam nepacēla roku pret tiem.”²¹ Tēvs ir noteicējs visās ēdienreizēs (piemēram, emocionāli tēlots jauna maizes klaipa dalīšanas rituāls), no viņa noskaņojuma atkarīgs ģimenes noskaņojums.

“Tēvs vispār nemēdza citādi uztvert jokus, kā saistot tos ar kaut kādu dzīves gudrību.”²²

Tēvs Illimāram ir pirmais dzīves skolotājs. Viņa teiktajā Tuglass iekodē savas pieredzes izkristalizētas lakoniskas, bet universālas atziņas par dzīvi, piemēram:

“Ja tu esi pilnīgi nevarīgs un bezspēcīgs, ietinies smilšpapīrā un tad tikai paskaties, kas nu vēl pēc tevis tikos! Tas visur ir tā: kā zemes virsū, tā ūdenī. Un no tā var mācīties.”²³

“Cilvēks jau nedzīvo tikai šodien, bet rīt un vēl parīt. [...] Un tādēļ nav vienalga, kā tu dzīvo šodien, ja gribi dzīvot arī parīt.”²⁴

Ģimenē kā noslēgtā mikrosabiedrībā grūti ienākt jaunam cilvēkam, iegūt citu ģimenes locekļu uzticību, simpātijas. Illimārs sāpīgi izjūt jaunākā brāļa Johannessa piedzimšanu: “Vai tiešām šī neglītā būtne ir viņa brālis?

Jau doma vien par to bija apvainojums."²⁵ Tomēr pakāpeniskā saziņas veidošana ar jaunāko brāli Illimāram kļūst par pirmo komunikācijas skolu.

Vismazāk uzmanības tēlojumā veltīts Illimāra vecākajam brālim Kārlim. Viņš tikai dažās epizodēs parādās zēna redzeslaukā. Illimārs ietur distanci attiecībās ar vecāko brāli, lai neciestu no viņa apvainojumiem, izsmiekla, vai arī mācās no vecākā brāļa jaunu pieredzi.

Ģimene Illimāram ir sabiedrības mikromodelis. Prasme sadzīvot ar radniekiem un tuviniekiem līdzinās prasmei iedzīvoties sabiedrībā, izjust apkārtējo nodomus un noskaņojumu.

Bērna psiholoģija

F. Tuglasa naratīva stratēģijas pamatā iešifrēts bērna savdabīgais pasaules uztveres un izpratnes skata punkts, ko raksturo Tuglasa definētais princips "pēc Illimāra saprašanas".²⁶ Ar Illimāra starpniecību akcentējot bērna pasaules redzējuma savdabību, Tuglass raksta ne vien par bērnu un pieaugušo attiecībām, bet arī par dažādu personāžu skata punktu dažādību kā universālu savas daiļrades reprezentēto cilvēka koncepcijas iezīmi: "Pasaulē notiek daudz kas, domāja Illimārs, bet viens redz vienu un cits atkal citu."²⁷ Tuglasa skatījumā bērnam vairāk nekā pieaugušajiem raksturīga pasaules asociatīva uztvere, piemēram, ar smaržu starpniecību. Īpatnēja smarža piemīt pat jaunām, no pilsētas vestām lietām un to iesaiņojumam.

Illimāra psiholoģiski emocionālā stāvokļa raksturojuma pamatā iezīmētas lielākoties tieši eksistenciālas izjūtas. Vispirms pastāvīgi tekstā ieskaņas vientulības motīvs. Vientulība kļūst par būtisku bērna psiholoģijas raksturotājelementu: "Illimārs bija pieradis būt viens un arī šoreiz palika viens."²⁸ Bieži izmantots baiļu motīvs: "Illimāra atmiņā bija iespaidies viens vienīgs vārds un ar to saistītās bailes: pastardiena. Viss, kas bija noticis pirms un pēc tam, bija aizmirsis. Prātā bija palikusi vienīgi šī pastardienas varasarkano debesu aina.

Nu Illimāra apziņā saplūda visas šīs atmiņas ar viņa paša nāves bailēm. Bet viņš vairs nebija īsti nomodā, un atsevišķās atmiņu ainas mijās ar tumsas atvariem, līdz beidzot viņš pilnīgi ieslīga drudža tumsā."²⁹

Bailes kā psiholoģiskais mehānisms ir emocijas, pārdzīvojums, kas rodas kā atbildes reakcija uz draudiem cilvēka bioloģiskajai vai arī sociālajai labklājībai. Atkarībā no situācijas un cilvēka personības īpatnībām bailes var izpausties ļoti plašā diapazonā – kā nedrošība, bažas, satraukums, izbailes, panika, izmisums, šausmas. Vislielākās bailes cilvēks piedzīvo jau bērnībā, kad viņu vada spilgta, nedisciplinēta fantāzija. Bērna bagātīgā iztēle un vēl daudz citu cēloņu raisa izjūtas, kuru dēļ vēlāko gadu atmiņās tik jauki rēlotā bērnība īstenībā dažos brīžos ir pārdzīvota kā žņaudzošu

moku pilna, ko vēlāk, bērnību idealizējot, ir tik viegli aizmirst. Tēlojumā Illimārs pārdzīvo vairākus baiļu izpausmes veidus: bailes no slimības, nāves, suņiem, ķekātņiekiem, vīzijām rijā, zalgojošām kaķa acīm naktī vai baiguma sajūtu uz sasaluša ledus zem tilta, kur par Illimāra atrašanās vietu neviens nevar iedomāties, kā arī citu izjūtu izraisītas bailes: “Viņš bija nobijies kā arvien, kad notika kaut kas nepatīkams.”³⁰

Bailes nereti izraisa atbilstošu fizisku pretreakciju: “..bailes bija viņu pienaglojušas pie klonā.”³¹

Bailes ir kā starpposms ceļā uz apkārtējās pasaules izziņu: “Kaut arī Illimāram bija lielas bailes, taču ziņkārība nedeķa miera. Par visu notikušo viņš ir domāt negribēja, bet tai pašā laikā viņu urdīja vēlēšanās uzzināt, ko viņi [govs kāvēji – *M. B.*] tagad dara.”³² Bailes ir cieši saistītas ar plašāku psiholoģisko krīžu spektru. Tās izpaužas kā psiholoģiskas traumas situācijas, kad Illimāram zūd drošības, līdzsvara un harmonijas izjūta. Šādu stāvokli provocē emocionāli ekspresīvi notikumi, piemēram, netīšām redzētā govju kaušana. Atmiņas par to Illimāram šķiet kā ļauns murgs. Taču bērna psiholoģiska diskomforta, kauna cēlonis var būt ne vien redzētas nežēlīgas ainas, bet jo īpaši situācijas, kad bērns kļūst par izsmiekla (pat ja ne ļauni domāta) objektu. “..viņš nevarēja un nevarēja atbrīvoties no mokošās kauna sajūtas.”³³ “Ar viņu notika atkal kaut kas, ko varbūt pieaugušie spētu izprast, bet kas viņa saprašanai nebija pa spēkam. Un viņš jutās tik nožēlojams, ka gribējās raudāt!”³⁴

Tuglass tēlojumā iezīmē personības virzību, kas liecina par Illimāra apziņas ceļu uz pieaugušo pasaules izpratni un saziņas veidošanos ar to, tostarp – spēju atšķirt pieaugušo jokus no nopietni teiktā vai arī pašam jokot. Pieaugušo statusam viņu tuvina arī lasītprasmes un rakstītprasmes apgušana.

Bērna psiholoģijas atveides ziņā F. Tuglasa bērnības atmiņu tēlojums atšķiras no tā laika kopējā bērnības naratīvu fona, jo autors līdzās grodi risinātajam sižetam šķietina arī trauslos bērna emocionālās dzīves pavedienus.

Secinājumi

Kaut arī F. Tuglasa atmiņu vēstījums (kādas bērnības stāsts) “Mazais Illimārs” dabiski ieaūžas starpkaru posma bērnības atmiņu vēstījumu tradīcijā, tomēr īgaunu rakstnieka darba savdabību nosaka viņa daudzveidīgās poētiskās saspēles starp trijotni Frīdeberts Tuglass kā persona, viņa atmiņa un mazais Illimārs kā rakstnieka jaunrades tēls, citiem vārdiem sakot – atieksmes starp autobiogrāfiskās literatūras stūrakmeņiem: *auto* (grieķu

valodā *authos* – pats, patība) – *bio* (*bios* – dzīve) – *graphia* (*graphes* – rakstība, no *graphein* – rakstīt). Autors, viņa dzīves ceļš un tā izstāstīšanas specifika "Mazajā Illimārā" izteikta ar atšķirīgām literārās jaunrades proporcijām: "...es tomēr nespēju tevi skatīt pilnīgi tādu, kāds tu toreiz bijī. Es droši vien esmu kļuvis gudrāks, bet kaut kas manī ir arī uz visiem laikiem zudis. Ar lielām pūlēm man izdodas atcerēties, kāda šķita tev pasaule aiz augstās zāles, kas sniedzās pāri tavai galvai .. Bet vārdus savirknēt es gan tagad protu labāk.." ³⁵ Ši F. Tuglasa literārā atklāsme demonstrē, ka bērnības atmiņu tēlojumos objektivitātes un subjektivitātes attiecības ir ļoti nosacītas – '*auto*' un '*bio*' kā vēstījuma stratēģijas komponenti ir margināli attiecībā pret '*graphia*' jeb izklāsta veida dominanti.

F. Tuglass, kurš literāro jaunradi ir sācis kā modernā tipa rakstnieks un moderno izteiksmi izteiktākā vai pieklusinātākā veidā izmantojis visā daiļrades laikā, īpaši jau specifisku vēstījuma iezīmju veidošanā, piemēram, īsprozas laika poētikas modelēšanā, atmiņu tēlojumā "Mazais Illimārs" izmanto tikai dažus modernā naratīva elementus: atmiņu poētikas dažādošanu ar daudzveidīgu atmiņas mehānismu aprakstiem, sapņa laika (kā variants – murgs) akcentējumu, autora – vēstītāja – īpatnējo attiecību risinājumu, saplūdinot robežas starp tiem, mainoties vietām u. tml. F. Tuglasa darbā īpaša uzmanība veltīta bērna psiholoģiskajiem pārdzīvojumiem: bailēm, kaunam, vainas, pārestības un neērtības izjūtai, jo psiholoģiskās izjūtas arī ir viens no moderno autoru studiju objektiem. Notikumu šķietamo ticamības efektu mazina F. Tuglasa detalizētie dažu epizožu, priekšmetu un telpu apraksti, kas pārliecinoši apstiprina autora centienus atmiņas "baltos plankumus" aizstāt ar literāro jaunradi. F. Tuglasa bērnības atmiņu tēlojums "Mazais Illimārs" autobiogrāfisko vēstījumu kontekstā iekļaujas vēstītāja un galvenā personāža vienotās identitātes dēļ un visā bērnībai un pusaudzībai veltītajā biogrāfiskajā literatūrā izceļas ar tolaik tekstrādē reti izmantoto bērna psiholoģisko iezīmju akcentējumu uz kopējā atmiņā rekonstruēto lineāro notikumu fona, kā arī ar netipiski spēcīgu vēstītāja pozīcijas veidojumu.

Atsauces

- ¹ Tuglass F. Illimāra vasara. *Latvijas – Igaunijas Biedrības Mēnešraksts*. 1937. Nr. 4.
- ² Misch G. *Geschichte der Autobiographie*. Leipzig und Berlin, 1907.
- ³ Burr A. R. *The Autobiography: A Critical and Comparative Study*. – Boston and New York, 1909.

- ⁴ Spengemann W. C. *The forms of Autobiography: Episode in the History of a Literary Genre*. New Haven and London: Yale University Press, 1980.
- ⁵ Савкина И. Автобиографические формы, их границы и трансформации в современном контексте. *Literatūra*. N. 47 (5). *Opus # 1 – 2. Русский мемуар. Соавторство*. Vilniaus universitetas, 2005.
- ⁶ Tabūns B. Autobiogrāfiskums kā Gunara Janovska jaunrades procesa faktors. *Meklējumi un atradumi 2004*. Rīga: Zinātne, 2004. 192. lpp.
- ⁷ Tuglass F. *Mazais Illimārs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960. 5. lpp.
- ⁸ Turpat, 128.–129. lpp.
- ⁹ Turpat, 35. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 141. lpp.
- ¹¹ Turpat, 211. lpp.
- ¹² Turpat, 34. lpp.
- ¹³ Turpat, 388. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 390. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 395. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 249. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 318. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 143. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 43. lpp.
- ²⁰ Turpat, 168. lpp.
- ²¹ Turpat, 42. lpp.
- ²² Turpat, 255. lpp.
- ²³ Turpat, 171. lpp.
- ²⁴ Turpat, 316. lpp.
- ²⁵ Turpat, 169. lpp.
- ²⁶ Turpat, 130. lpp.
- ²⁷ Turpat, 46. lpp.
- ²⁸ Turpat, 170. lpp.
- ²⁹ Turpat, 212. lpp.
- ³⁰ Turpat, 251. lpp.
- ³¹ Turpat, 236. lpp.
- ³² Turpat, 242. lpp.
- ³³ Turpat, 92. lpp.
- ³⁴ Turpat, 141. lpp.
- ³⁵ Turpat, 7. lpp.

Maija Burima

Friedebert Tuglas' "Little Illimar" in the context of childhood memoirs

Summary

"Little Illimar" (Väike Illimar, 1937), a childhood novel by Estonian author Friedebert Tuglas, is a vivid example of memoir literature both comprising narration features typical of childhood memoirs and reflecting the issues concerning the definition and categorization of memoir literature. In Tuglas' work authors' own memories are entangled with imaginary elements in combinations that are quite hard to untangle. The Latvian version of the book translated by Dzulfeta Plakidis was published in 1960, although an extract titled "Illimar's Summer" appeared in "Latvijas – Igaunijas Biedrības Mēnešrakstā" ("The Monthly of the Latvian – Estonian Society") already in 1937.

Although Tuglas' "Little Illimar" is an organic part of the Baltic authors' childhood memoir tradition of the 20th century interwar period, the uniqueness of the Estonian author's work is achieved by diversifying the poetics of memory with various descriptions of memory mechanisms, the accentuation of time in dreams and the changing relations between the author – narrator – main character.

Already in the early 20th century Tuglas was deeply involved in the studies of modernist literature and experimenting, which is why he turned to psychology, a subject of modern authors' studies, in writing a book such specific genre as childhood memoirs that is not directly linked with modernist literature. More than in childhood memoirs by other authors, Tuglas' work concentrates on the child's psychology and traumas, such as the sensations of fear, shame, embarrassment and loneliness.

The text contains lots of "literary provocations": at the beginning of the book the author (Tuglas) "meets" his prototype (Illimar), and the image of memory appears unexpectedly a number of times throughout the book. The effect of credibility is undermined by the detailed descriptions of things and places, which show the author's attempts to compensate "blanc spaces" in his memory with literary imagination. The author employs the said literary strategies to point at two possible ways of reading the text: the direct way, as a review of the most vivid episodes of Tuglas'

childhood that at the same time provides a description of the cultural and social panorama of that time; and the indirect way of reading, which reveals a subjective outlook of a child, highlighting the accents of his micro and macro world. In the spatial modelling it is revealed in such opposites as countryside – city; in cyclical perception; in the modelling of relations between individual-society in the importance of the mother, the father and the brothers, as well as in relations between people from cities and people from the countryside, in communication among neighbours, social outcasts and other personages.

Anneli Mihkeleva

Igaņu un latviešu ciems 20. gadsimta literatūrā

Pirms diviem gadiem Baltijas literatūrzinātnieku konferencē Tallinā tika meklēta kopīgā Baltijas tautu kultūras atmiņa – tas, kas mums ir kopīgs. Izrādījās, ka ir kāda parādība, kas ir kopīga visām trim Baltijas tautām, un tā ir zemnieku kultūra. Kaut arī zemnieku kultūra ietver daudzas variācijas un ir bezgalīgi daudzpusīga, kopīgais tajā tomēr ir saprotams daudzām tautām. Ar kopīgo zemnieku kultūrā es domāju dzīvi lauku sabiedrībā, t. i., mazā kopienā, kam raksturīga dabai tuva un lielākoties patriarhāla dzīves kārtība.

Igaunijā un Latvijā šāda priekšstata veidošanā sava nozīme ir bijusi vācu un vācbaltu kultūras ietekmei, secina Līna Lukasa (*Lukas*): “19. gadsimta vācbaltu literatūrā igauņu nācijas tēla tipa pamatā bija zemnieka tēls. Šajā laikā pēc vācu literatūras zemnieku prozas (*Bauernepik*) parauga bija izveidojies vācbaltu zemnieku dzīves tematikas stāsta žanrs, kurā, vairoties no sociālās problemātikas, tika attēlotas patriarhālās attiecības laukos. Piemēram, Georga Jūlija fon Šulca-Bertrama (*von Schultz-Bertram*), Teodora Hermana Pantēnija (arī Pantēnusa; *Pantenius*) vai Elīzas fon Keizerlingas (*von Keyserling*) lauku tematikas stāsti. Igaunis/latvietis tika attēlots vai nu kā zemnieks, vai muižas kalpotājs, kas dzīvoja labticīgās patriarhālās attiecībās ar muižnieku. Muižnieks savukārt rūpējās par zemnieku tautas izglītību un labklājību.”¹

Identificēšanās ar zemnieku pavada igauņi un latvieti arī 20. gadsimtā gadu desmitiem ilgi, un lielā mērā uz to balstās arī sižeti un stāsti mūsu literatūrā. Kaut gan 20. gadsimta sākumā situācija bija mainījusies – igauņi un latvieši sen vairs nebija tikai zemnieki un darbojās arī citās dzīves jomās, bieži vien dzīvojot pilsētā. L. Lukasa vērš uzmanību uz vācbaltu literatūrā dominējošo tēlu: “Igaņu/latviešu tautas tēla tips vācbaltu literatūrā laika gaitā mainās maz. Arī jaunajos sabiedriskajos apstākļos 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos vācbaltu literatūra nespēj un negrib lauzt iesakņojušos stereotipu par igauņiem/latvietiem kā zemnieku un neredz viņu ārpus zemnieku vides vai kalpu istabas. Vācbaltu literatūrā igauņim/latvietim ir ierādīta noteikta loma, no kuras iziet nav pieļaujams. Tādējādi varētu

apgalvot, ka igauņis/latvietis kā zemnieks ir vācbaltu literatūras ideja, ar kuras palīdzību [lasītājus – *A. M.*] mēģināja pārliecināt par tradicionālās šķiru iekārtas un patriarhālo attiecību nemainīgumu.”²

Vācbaltu koloniālā literatūra attīsta nemainīgu ideju, turpretī igauņu un latviešu jaunā literatūra rāda daudz lielāku un vētraināku attīstību. Tomēr, iespējams, vācbaltu kultūras ietekmē, vēl ilgu laiku lielākā daļa daiļliteratūras tematu un sižetu ir saistīti ar lauku dzīvi un dzīvi ciemā. Vai vismaz kaut kādā veidā ir saistīti ar lauku dzīvi. Kaut gan 20. gadsimta sākumā laiki bija mainījušies un agrākajiem zemniekiem pasaule bija pavērusies vai vērās, daudzi rakstnieki apzinās, ka viņu saknes ir laukos. Turpmāk tiek aplūkots lauku dzīves atspoguļojums igauņu un latviešu literatūrā. Latviešu literatūras gadījumā par pamatu ir ņemti tulkojumi igauņu valodā, līdz ar to tas būs zināms pārskats par to, kā igauņi redz latviešu laukus caur tulkotajiem darbiem.

Igauņu literatūrā 20. gadsimts sākās ar to, ar ko beidzās 19. gadsimts, – ar kritiskā reālisma dominēšanu. Frideberts Tuglass (*Tuglas*) to uzskata par laiku, kad igauņu literatūra kļuva pieaugusi.³ Tas bija laiks, kad lauku dzīve tika tēlota kā sabiedrības problēmu atspoguļotāja. Tika izdota Eduarda Vildes vēsturiskā triloģija “Mahtas karš” (*Mahtra sõda*), “Anijas vīri” (*Kui Anija mehed Tallinnas käisid*) un “Praviētis Maltsvets” (*Prohvet Maltsvet*”; 1902–1908), Ernsta Petersona-Sergavas (*Peterson-Särgava*) “Vātis” un “Tautas apgaismotājs” (1899–1904), Augusta Kicberga (*Kitzberg*) “Brālis Henns” (1901) un “Henna Brālis” (1904). Šie darbi līdzās vācbaltu literatūrai parāda pavisam citādu lauku dzīves atspoguļojumu. Līdzšinējās patriarhālās sabiedrības attīstības un atražošanas vietā dzīvi laukos un ciemā sāka attēlot daudz kritiskāk. Vildes vēsturiskā triloģija pilnībā ir atskats uz muižas laikiem un ciešanām, kas tika zemniekiem sagādātas. Turklāt Vilde bija guvis pieredzi un izglītojies ārzemju ceļojumos, kā arī dzīvojot ārzemēs. Tagad viņš jauno pieredzi atnesa uz dzimteni, kur valdīja noslēgta un sastingusi vācbaltu mentalitāte. Tuglass secina, ka Vilde “bija parādījis īsto ceļu mūsu reālistiski naturālistiskajam lauku dzīves atspoguļojumam”.⁴ Ar savu vēsturisko triloģiju “[viņš – *A. M.*] tuvināja mums tos vēsturiskos notikumus ar visu to idilli un traģiku, atsevišķiem likteņiem un kopīgām kustībām, sociāliem apstākļiem un garīgām interesēm. Viņa darbs ir reālistisks eposs, kurā atspoguļotie apstākļi šķiet jau tik tāli, taču ar savu nopietno toni mums vēl ir pilnīgi saprotami”.⁵ Tuglass Vildes darbos saskata materiālu, kas tautā modināja kolektīva izjūtu, un šis dumpīgais noskaņojums pārauga arī 1905. gada revolūcijas notikumos. Tātad lauku dzīve kā protesta un sacelšanās, “karu” avots, bet arī vieta, kur valda netaisnība un kur ir diezgan maz idilles – tādi ir igauņu lauki Vildes atspoguļojumā.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*A. Upīša un R. Egles "Pasaules rakstniecības vēstures" (1934) vāks un ievadlapa
apcerējumam par igauņu literatūru. Cover of Andrejs Upīts and Rūdolfis Egle's
"The History of World Literature" ("Pasaules rakstniecības vēsture", 1934) and the
introductory page of a chapter on Estonian literature*

Turklāt Vildes stāstos ir vērojama spēcīga romantisma ietekme, sevišķi 19. gadsimta beigu stāstos, kuros ir aizraujoši un saistoši notikumi un cildeni varoņi. Vildes cēlie varoņi ir zemnieki pēc izcelsmes, kuri, par spīti grūtībām, atrod ceļu uz savu laimi. Izturēšanās ziņā viņi ir līdzīgi aristokrātiem (piemēram, "Vīrs melnajā mētelī", 1886). Vācbaltu literatūras kontekstā tā, bez šaubām, ir jauna pieeja, jo lauž baltvācu literatūrā dominējošās klišejas. Vildes zemnieki saglabā aristokrātisku un cēlu izturēšanās manieri arī 20. gadsimta sākuma darbos pretstatā muižnieku zemiskumam, ignorancei un varmācībai. Vellamē Pērns (*Päärn*) "Mahtras karā" varētu būt viens piemērs – viņš saglabā savu augstsirdību pat tad, kad muižas stalli ir saņēmis pērienu.

Vēl kritiskāks lauku dzīves kritizētājs un tur valdošo trūkumu attēlotājs ir Petersons-Sergava. 19. gadsimta beigās dzīvot laukos nozīmēja nemitīgu darbu un pūles, lai kaut kā savilktu galus kopā. Saimei gan bija liels prieks par mazu teliņu, taču pēc laiciņa tas ir jāpārdod: "Rente ir dārga, nekādi nesanāk," teica Ēva, "tieši ar vēršēnu pusgada rentei jāsanāk." Un tad viņa sāka skaitīt, kur visa nauda atdodama: baznīcai, skolai

un pagastam, kalējam un drēbniekam – visur; labība neko nemaksā...”⁶ Tātad 20. gadsimta sākuma literatūra pārsvarā atspoguļoja lauku dzīves negatīvās iezīmes, kas bija saistītas ar sociālām problēmām un ko ideoloģiski noteica revolūcijas tuvošanās.

Kaut gan Vildi varētu salīdzināt arī ar latviešu reālistiskās tradīcijas aizsācējiem brāļiem Matisu un Reini Kaudzītēm, kuru romāns “Mērnieku laiki” (1879) materiāla un tā aplūkošanas veida ziņā sakristu, piemēram, ar Vildes romānu “Uz salto zemi” (1896), kas bija igauņu literatūras kritizētājreālisma pirmais darbs, igauņiem droši vien no tulkojumiem vispazīstamākais no šā perioda latviešu literatūras ir Rūdolfs Blaumanis. Brāļu Kaudzišu “Mērnieku laiki” igauņu valodā tika izdoti tikai 1959. gadā, taču Blaumaņa darbi bija pazīstami jau 19. gadsimta beigās.

Vilde un Blaumanis kopā strādāja Rīgā un līdz ar to bija pazīstami un draugi. Viņus vienoja arī literatūras metode – reālisms. Priekšvārdā Blaumaņa pirmajam Igaunijā izdotajam krājumam “Zem salmu jumta” (1892) Vilde raksta, ka Blaumanis savos stāstos dabu tēlo ļoti poētiski, taču arī ļoti dabiski un naturāli.⁷ Abu autoru daiļdarbu kopīga iezīme ir lauku dzīves atspoguļošana paralēli ciemā un muižā, taču arī bagātā un nabadzīgākā saimniecībā. Tas nozīmē, ka abi autori cenšas radīt priekšstatu par visiem laukos esošajiem sociālajiem slāņiem un to attiecībām. Turklāt tik tiešām var ievērot, ka dabas tēlojumos Blaumanis ir daudz liriskāks nekā Vilde. Tā, piemēram, būtiska loma dabai ir stāstā “Salna pavasarī”, arī muižas vidi attēlojošā luga “Ugunī” ir romantisks mīlasstāsts, kur muižas vide drīzāk ir kā fons. Vilde attiecībā uz muižām un muižniekiem ir kritiskāks un asāks, taču viņa rakstīšanas stilu vairāk ir ietekmējuši romantiskie piedzīvojumu stāsti, varoņi ir augstsirdīgi un cildeni zemnieki. Blaumanis gan izmanto dabu liriskā fona radīšanai, taču viņa lauku dzīves atspoguļojums šķiet reālistiskāks: arī zemnieks nav nekāds pārcilvēks, arī viņa dzīvē naudai un praktiskumam ir liela loma. Romantiķiem lauku sabiedrībā bieži ir jājūtas kā svešiniekiem un jāpaliek zaudētājos, kā Andram stāstā “Salna pavasarī”.

Vilde un Blaumanis gan meklēja inspirāciju un paraugus ārpus dzimtenes, tomēr materiālu saviem darbiem atrada lielākoties tuvākajā apkārtnē (kaut gan Vildes darbos notikumi bieži risinās Vācijā, Francijā, Ungārijā, Šveicē, Pēterburgā un citur, visi šie stāsti tomēr kaut kā ir saistīti ar Igaunijā notiekošo). 20. gadsimta sākuma grupējums “Jaunā Igaunija” (*Noor-Eesti*) vēl vairāk raudzījās uz Rietumeiropas paraugiem un līdz ar to ieviesa igauņu literatūrā vairākus pavisam citādus jauninājumus, tostarp vairāk uzmanības tika pievērsts pilsētas tematikai. Arī jaunromantisms, kas ienāca no citām Eiropas zemēm, spēcīgi ietekmēja prozu.

Var sacīt, ka 20. gadsimta pirmajos divos gadu desmitos igauņu lauki ļoti bieži tika atspoguļoti ar kritiskā reālisma metodi tādēļ, lai pievērstu sabiedrības uzmanību valdošajiem trūkumiem vai lai sekotu revolucionārās situācijas aicinājumam. Nedaudz vēlāk iznāca darbi, kuros ir zināma jaunromantisma ietekme vai elementi. Igaunijas lauku dzīve pa jaunam atspoguļota Vildes romānā "Kalnaciema piena vedējs" (1916) un Oskara Lutsa romānā "Pavasaris" (1912–1913) par ciema skolas dzīvi.

Arī "Kalnaciema piena vedējā" tiek aplūkots muižnieku temats, taču tad jau laukos notikušas neatgriezeniskas pārmaiņas: augstprātīgais muižnieks ir kļuvis par pagurušu un apbružāta izskata pavecu kungu, kura īpašumi ir nolaisti un iesāktās būves nepabeigtas: "Kaut kas ir tā, kā nevajadzētu būt. Šis klusums muižā nav attaisnojams ne ar ko. Nerunāsim par lopu kūtim un zirgu staļļiem, kuru tuvumā gans vairs pat neuzdrīkstas ietaurēties, nerunāsim par kļaušu laiku ļaužu istabu ar salmu jumtu, kas tiešām ir neglīts un nedara godu muižas parādes vārtiem, nerunāsim par muižas ābeļdārzu, kurš jau sen aizgājis bojā tāpēc, ka nav dārznieka, un kurā vairs neaug nekas ēdams, vienīgi pāris zustreņkrūmu un satārpojušu aveņceru – tieši dzīvojamā māja ir tā, kas liek Kalnaciema muižniekam nosprauslāties..."⁸ Šo aprakstu varētu uzskatīt par izzūdošās vācbaltu muižnieku augstākās varas simbolu. Gadsimtiem ilgi pastāvējusī patriarhālā lauku sabiedrība, ko savā varā turēja muižnieki, izzūd. Šajā ziņā dziļi simboliska ir arī galvenās varones Mares aiziešana uz pilsētu romāna beigās. Turklāt vēl pašas laucinieces Mares pretrunīgais tēls. Vilde "ir spējis aplūkot cilvēkus, apstākļus un sociālās attiecības ar objektivitāti, ko tik reti redzam viņa agrākajā daiļradē. [...] Te ir cilvēks kā dzīvs, ar savu izskatu, domāšanas veidu un valodu. Atsevišķs atgadījums autora stāstījumā iegūst plašākas dimensijas, izgaismojot cilvēka mūžīgās ciešanas. [...] Šajā realismā vietām ir valdijušas impresionisma nokrāsas un toņi un pat simbolisms".⁹ Taču viens ir skaidrs – modernisma un jaunromantisma ietekmē mainījās arī ciema un lauku dzīves atspoguļojums mākslā. Varētu pat teikt, ka, runājot par laukiem, pilsēta nekad vairs nebija tālu, biežāk – diezgan tuvu, vai nu traucēdama, vai atbalstīdama dzīvi laukos.

Neatkarības laiks lauku dzīvē ieviesa pārmaiņas un radīja jaunas problēmas, kas tika apskatītas arī literatūrā. 20. gadsimta divdesmitajos gados nozīmīga ir Tammsāres (*Tammsaare*) daiļrade. 1922. gadā tika publicēts romāns "Mežstrautu saimnieks". Tammsāre šo darbu rakstīja, pavadot vasaru Koitjervē – vietā ar brīnumskaistu dabu. Tur viņš tiešā tuvumā redzēja lauku dzīves apstākļus, lauku cilvēku dzīves uzskatus un raksturu. Tas bija laikmeta kontrasts, kas Tammsāri rosināja uzrakstīt šo romānu. No vienas puses – lauku dzīves idille meža ielokā ar savām tradīcijām un monotono dzīves ritmu, no otras puses – aizvien intensīvāka sabiedrības

virzība industriālā un modernistiskā virzienā, kas prasa uzņēmību un atteikšanos no vecajām tradīcijām. Pilsētas kultūra radīja jaunu attieksmi un jaunas paražas. Mežstrautu saimnieka jautājums iegūst simbolisku nozīmi: jaunā laika jaunais saimnieks, kas romāna beigās sēž priekā un cerību pilnās sarkanās brūklenēs, vēl [pašiem – *A. M.*] ir jāizaudzina.¹⁰ Tātad, šķiet, Mežstrautu saimnieks nepavisam nenozīmē tikai vienu māju saimnieku, bet gan visas valsts un zemes saimnieku. Tammsāre caur zemi un laukiem uzrunā arī Igaunijas pilsētas un to iedzīvotājus. Vai viņš pieņem, ka ar laukiem un zemi saistītais ir saprotams visai tautai? Tas ir visai ticami, ja skata Tammsāres turpmāko daiļradi. Tāpat var sacīt, ka mīts par igauņiem kā zemnieku tautu tajos gados atkal nostiprinājās ar jaunu spēku, un sava loma tur ir arī Tammsārem, kura darbi ir igauņu nacionālais lepnums.

Tammsāres lielais darbs “Patiesība un taisnība” (latviešu tulkojumā – “Zeme un mīlestība”) tika sarakstīts no 1926. līdz 1933. gadam. Epa Annusa (*Annus*) nesen iznākušajā literatūras vēsturē raksta: ““Zeme un mīlestība” ir daudzslāņains romāns. Tā ir zemnieku dzīves epopeja (pirmā un piektā daļa), vispārinošs skatījums uz igauņu sabiedrību un tās attīstību, Andreja un Indriķa izaugsmes romāns. Tas ir stāsts par cilvēka četrām cīņām, cīņu ar zemi, dievu, sabiedrību, sevi un savu dzīves laimi – un sekojošo rezignāciju. Tas ir stāsts par cilvēka sākumu no zemes un pastāvīgu attālināšanos no tās, attīstoties “kultūrai”. Un par to, kā, spēkiem izsīkstot, to atkal un atkal dodas smelties no zemes. Tas ir arī stāsts par namu celšanu uz smiltīm vēju varā un to sagrūšanu, un celšanu no jauna jaunos vējos. Tas ir stāsts par cilvēka ilūzijām un cilvēces attīstības vēsturi, pasaules radīšanu, grēkā krišanu un grēku izpirkšanu.”¹¹ Tādējādi ar lauku dzīvi Tammsāre apvieno visas savas tautas dzīves izjūtu un likteni. Kaut arī epopejas visu daļu darbība nerisinās laukos, darbs sākas un beidzas Zagļukalnā, lauku mājās, un visas citas darbības tā vai citādi ir saistītas ar šīm mājām. Tā ir igauņu epopeja, kas ir paraugs vairākiem citiem darbiem, piemēram, Ādu Hinta jūrmalas epopejai “Vētru krasts” (1951–1966).

Aptuveni tajā pašā laikā, kad iznāca Tammsāres “Zeme un mīlestība”, Latvijā tika publicēts Edvarta Virzas darbs “Straumēni” (1929–1933). Tas arī ir vienīgais Virzas darbs, kuru pazīst igauņu lasītājs. Igaunu valodā to ir tulkojis Marts Pukitss, un šis darbs tika publicēts 1937. gadā, atkārtots izdevums iznāca 1988. gadā ar Valli Heldes pēcvārdu.

Virzas prozā sarakstītā poēma igauņu lasītājam ir kaut kas jauns un oriģināls. Kā iepriekš teikts, zemnieka dzīve igauņu lasītājam nav nekas svešs, tieši pretēji – lauku dzīves atspoguļošana igauņu prozai un dzejai ir pat ļoti raksturīga, taču Virzas poēma prozā ir pilnīgi atšķirīga no dzejas un prozas, kurā atspoguļota igauņu lauku dzīve. Virza poetizē latviešu lauku

dzīvi, turklāt izmantojot oriģinālu žanru. Darbs uzrakstīts eksaltētā stilā, un lauku dzīve atspoguļota idilliski. Galvenie temati ir darbs, čaklums un laimes izjūta. Arī igauņu literatūrā ir izplatīti šie temati, taču tie nekad nav idilliski vai idealizējoši. Tammsāres "Zeme un mīlestība" ir reālistisks romāns, un dzīve laukos ir mokoša, rūpju pilna. Viens no galvenajiem labi pazīstamajiem tematiem Tammsārem atklājas vārdos "dari darbu un pūlies, tad nāks arī mīlestība", kas, par spīti varoņu lielajām pūlēm, tā arī neatnāk. Ir gan darbs, gan centība, taču laimes izjūta neseko. Varbūt iemesls slēpjas apstākļi, ka zeme, dzīves vieta ir pārvērsta par mūžīgu cīņas lauku, kā ievērojis čehu pētnieks Vladimirs Macura: "Eiropas literatūrā lauku prozas uzplaukums starpkaru periodā tā vai citādi nozīmēja stingru un mūžīgu vērtību apliecinājumu, turpretī Tammsārem tas īsti nav spēkā. Sākot no darba pirmajām lappusēm, kad Indreks kļīst savas bērnības pazīstamajā ainavā, parastā "zeme" un "augšne", izrādās, ir mainīgs un nepastāvīgs elements, vēl vairāk – pat viltīgs elements, uzglūnot katrai pagurušās rokas kustībai, lai uzminētu cilvēka nodomus. Lauku pasaule tikai šķietami piedāvā mieru un pastāvīgumu – patiesībā tā īsti piedāvā tikai vienu – mūžīgu cīņu ar zemi. Kad lauku pasaule stāv pretī modernajai pasaulei, tad tā ir kā cīņas lauks, zināmā mērā būdama arhetipiska un pārstāvēdama savā veidolā "lielus" un "stiprus", "mītiskus" pretiniekus."¹² Šo pašu cīņu var redzēt arī vēlākajā igauņu literatūrā, piemēram, Matsa Trāta daiļradē.

Idilliskas igauņu lauku ainas, piemēram, Gailiša "Toms Nipernādijs" (1928) vai Tuglasa "Felikss Ormusons" (1915), neidealizē lauku vai zemnieku dzīvi. Šos abus romānus vairāk ir ietekmējusi skandināvu klaidoņu literatūra un Rietumeiropas impresionisms – lauki šajos darbos ir tikai idilliska dekorācija, pārstāvēt to eiropaisko virzienu, kas nošķir laukus un pilsētu un saskata iespēju laukos izbēgt no modernās pasaules steidzīgā dzīves tempa vai pasaules sāpēm.

Šajā ziņā Virzas poēma ir oriģināla un Latvijas kontekstā acīmredzot arī dziļi nacionāla. Igaunijas kontekstā tā varētu būt jauna patriotisma un tradīciju pieredze. Šķiet, ka arī te būtībā turpinās konservatīvisma un stabilitātes meklējumi, novatorisms paliek vairāk formā un stilā. Tomēr ir acīm redzami, ka latviešu literatūrā daudz biežāk ir idillisks lauku dzīves atspoguļojums un vairāk jūtama tā laimes izjūta, kas igauņu literatūrā bieži vai pat lielākoties paliek nenotverta.

Varbūt latviešu literatūrai vairāk raksturīgais lirisms slēpjas jau folklorā. No latviešu dainām strāvojošo lirismu un noskaņu varētu uzskatīt par baltu substrātu, kas ir novērots, piemēram, latviešu un igauņu izcelsmes rakstnieka Augusta Gailiša daiļradē, kura Nipernādijs gan ir ziemeļniecisks klaidonis, tomēr "svešāds savādnieks Dienvidigaunijas ainavā. Vai viņā nav arī krietnas daļas vieglprātīga un dzejiska latvieša, kas dejodams iet cauri

pasaulei?”¹³ Tā laikam arī ir Gailīša savdabība, ka viņš apvieno igauņisko smagnējību ar latvisko lirismu jeb ziemeļniecisko substrātu ar baltu substrātu. Endels Nirks ir aprakstījis Nipernādiņa būtību šādi: “Ikdienišķā un dumpinieckiski romantiskās iztēles kontrastos balstīts, “Toms Nipernādijs” izceļ daudzas realitātes dīvainās puses, izsmej jebkādu konvencionālismu un cilvēciskās vajības. Ar saviem nevaldāmajiem izdomājumiem un meliem savdabīgais romāna varonis stājas pretī visam parastajam, rāmjos un likumos iezņautajam, trulai kārtībai un nomācošai pienākuma pildīšanai: viņš ir gluži kā kariķēts dabiskuma un altruisma apustulis. Taču aiz tā visa ir skaidri sajūtamas romantiskas skumjas par dzīvi un cilvēkiem, esības spokainuma un zūdamības sajūta.”¹⁴

Lauki ir Nipernādiņa klejojumu un piedzīvojumu fons un avots. Droši vien tāpēc, ka lauku sabiedrībā ir arī visbiežāk sastopama tā parastā, rāmjos un likumos iezņautā trulā kārtība, taču pretstatā tam trulumam laukos un ciemā ir arī vienreizīgi daudz brīvas dabas. Bet daba kopš latviešu dainām acīmredzot visā kultūrā, tostarp literatūrā, ir atstājusi dziļas pēdas: latviešu dainas pēc savas būtības ir ekoloģiskas, pacifistiskas un matriarhālas.¹⁵ Varbūt Gailīša noslēpums arī ir kaut kur dziļi apslēptā dainu ietekmē.

Bez darbiem, kuros atspoguļota lauku dzīve, abu zemju literatūrā ir arī darbi ar jūras tematiku, kuros aprakstīta dzīve jūrmalas ciemos un salās. Pazīstamākie igauņu autori, kas šo tematu ir aplūkojuši, ir Augusts Melks (*Mälik*), Juhans Smūls (*Smuul*), Jiri Tūliks (*Tuulik*), Ādu Hints (*Hint*) un citi. No latviešu literatūras igauņiem vispazīstamākais šāda temata darbs, bez šaubām, ir Viļa Lāča “Zvejnieka dēls” (1934), kas izdots atkārtoti. Pirmo reizi tas bija lasāms žurnāla *Taluperenaine* pielikumā (1938–1939), grāmatā izdots 1940. gadā. Igaunijā šī grāmata iznāca gandrīz vienlaikus ar jaunās valsts iekārtas ieviešanu, un tādējādi tas bija atskats uz neatkarības laiku. Romāns ar saistošo fabulu būtībā sniedz ne tikai priekšstatu par zvejnieku darba dzīvi, bet arī pilsētā un jūrmalas ciemā. Darbības centrs tomēr ir ciems, zvejniekciems, kur maizi pelna ar smagu darbu. Vilis Lācis neidealizē ne zvejnieku ciemu, ne arī zvejnieka darbu, kas ir smags un mokošs, taču viņa simpātijas pieder godīgajam un nopietnajam darba cilvēkam Oskaram Kļavam, kas nebaidās grūtību un drosmīgi stājas pretī ļaunajiem spēkiem. Ar to viņš izpelnās ciema bagātākās un skaistākās līgavas mīlestību un arī sabiedrības cieņu, kad ļaundari ir noķerti un saņēmuši savu algu.

Arī šajā romānā būtiska loma ir dabas tēlojumiem. Autors izmanto dabas aprakstus, lai radītu nepieciešamo noskaņu vai pat psiholoģisku spriedzi, piemēram, epizodē, kad vētras laikā Oskars ved savas sievas mīļāko Sārtaputnu pa jūru. Sārtaputns nevarīgi cīnās ar jūras slimību, un Oskars Kļava tiek raksturots sāncenša acīm: “Sārtaputns piepeši sajūtās tik

bezpaldzīgs un nožēlojams blakus savam sāncensim, ar skaudības pilnu apbrīnu viņam nācās noraudzīties šajā vienkāršajā stiprajā vīrā – varens un skaists viņš bija tagad, cīņā ar mežonīgo dabu.”¹⁶ Oskars Kļava ir romantisks varonis, kas cīnās un dzīvo saskaņā ar saviem principiem.

Tematikiski Lāča romānam līdzīga ir igauņu autora Ādu Hintā četrdaļīgā epopeja “Vētru krasts”. Tas ir panorāmas romāns par tautas stāvokli un cīņu no 20. gadsimta sākuma līdz pirmā neatkarības laika beigām. Šajā ziņā Hintā darbs līdzinās Vildes vēsturiskajiem romāniem – tajos ietverta tā pati ideoloģija, un tie daudzpusīgi atspoguļo dzīvi (zvejnieku) ciemā, un, tāpat kā tekstos par lauku dzīvi (Tamsāre), arī “Vētru krastā” pilsēta ir netālu un ietekmē dzīvi laukos, un otrādi. Turklāt vētrainā jūra kā dumpīguma un spēka simbols ir pateicīgs materiāls, atspoguļojot revolucionāras situācijas un sabiedrības pārmaiņu laiku noskaņojumu.

No šiem diviem romāniem atkal atšķiras Augusta Gailīša “Skarbā jūra” (1938). Nelielā roņu mednieku un zvejnieku sala ir no pārējās pasaules nošķirta: “Noskaņa drīzāk ir liriska un pat elēģiska, ko pastiprina skumjais fināls. [...] Gailītis glezno lasītāja acu priekšā darbīgu, tradīcijām svētītu un mazprasīgu salenieku dzīvi. Te savijas eksotika un romantika, pārējai pasaulei neizprotami nerakstīti likumi un nostalgiska attieksme pret pagājušajiem laikiem, dabas cildenuma izjūta.”¹⁷ Tāpat kā senā lauku sabiedrība kontinentā, arī uz salas sabiedrība ir noslēgta, un nav jūtams ne pilsētas tuvums, ne tās ietekme. Pat ja būtu, tā tūlīt tiktu atstumta: “Jūra un vietām arī citi cilvēki ir drauds indivīdam. Tā nav priedīga, ražīga sadarbība, bet gan cīņa par eksistenci.”¹⁸ Šajā ziņā Gailīša romāns ir līdzīgs Tammsāres darbiem, kas atspoguļo cīņu ar zemi. Taču Gailīti vairāk interesē, kā atsevišķs cilvēks pārvar grūtības un izturas šādā slēgtā lokā. Un, protams, būdams konservatīvs, viņš ilgojas pēc veco vērtību saglabāšanas.

Latviešu un igauņu lauki literatūrā ir atspoguļoti diezgan līdzīgi, un 20. gadsimta romānos darbība bieži risinās tieši tur. Mērķi, kāpēc tiek atspoguļota lauku un ciema dzīve, var būt dažādi, sākot ar politiskām un sociālām problēmām un beidzot ar romantisku lauku dzīves idealizēšanu. Atšķirīgs ir latviešu literatūrā dominējošais lirisms, savukārt igauņu literatūra stila ziņā ir spēcīgāka un pilna romantiska patosa, kas pastāv blakus reālistiskam atspoguļojuma stilam.

Lauki igauņu un latviešu kultūrā ir tā vieta, kur viss ir sācies, un tas acīmredzot, salīdzinot ar citām nacionālajām literatūrām, arī ir īpatnējais.

No igauņu valodas tulkojusi *Ērika Krautmane*

Atsauces

- ¹ Lukas L. Eesti rahvusimago muutumine baltisaksa kirjanduses. *Muutustemehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses*. M. Laak, S. Olesk (sast., red.). Tartu, 2000. 30. lpp.
- ² Turpat, 49. lpp.
- ³ Tuglas F. *Kriitika. II*. Tartu: Osäühistus "Noor-Eesti Kirjastus", 1926. 165. lpp.
- ⁴ Turpat, 168. lpp.
- ⁵ Turpat, 171. lpp.
- ⁶ Särgava-Peterson E. *Paised*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958. 29. lpp.
- ⁷ Vilde E. (red.) *Õlest katuse all. Rudolf Blaumanni uudisjutud*. Tallinn: K. Busch, 1892. 3. lpp.
- ⁸ Vilde E. *Kalnaciema pienavedējs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963. 6.–7. lpp.
- ⁹ Tuglas F. *Kriitika. II*. 176.–177. lpp.
- ¹⁰ Sk.: Macura V. Kaks maastikku põrguga. *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare – uurijat*. E. Treier (sast.) Tallinn: Olion, 2001. 193. lpp.
- ¹¹ Annus E., Epner L., Järv A., Olesk S., Süvalep E., Velsker M. *Eesti kirjanduslugu*. Tallinn: Koolibri, 2001. 279.–280. lpp.
- ¹² Macura V. Kaks maastikku põrguga.. 227. lpp.
- ¹³ Haug T. 2006. Toimetaja järelmärkus: Toomas Nipernaadi, Balti kukeke. *Looming*, 2006. Nr. 9. 1384. lpp.
- ¹⁴ Nirk E. *Eesti kirjandus. Arengulooline ülevaade*. Tallinn: Perioodika, 1983. 154. lpp.
- ¹⁵ Kronbergs J. Minu läti kirjandus. *Looming*, 2006. Nr. 9. 1363. lpp.
- ¹⁶ Tulkots no igauņu valodas: Lacis V. 1956. *Kaluri poeg*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956. 351. lpp.
 Originaļteksts: "No inženiera sejas likās pazūdam pēdējā asins lāsīte, zaļgani bāls un nožēlojams viņš sēdēja laivas vidū. Ja viņš būtu viens, bez liecinieka, tad tas nebūtu nekas. Bet tagad vajadzēja saņemties, koncentrēt visus spēkus, lai nekļūtu niecīgs šī brūnā mežona acīs, kas kā pats jūras ķēniņš smaidīdams vadija laivu cauri vētrai. Ak, ko viņš nebūtu devis, ja tagad, šajā braucienā, varētu tikpat mierīgi un bezjūtīgi panest šo trako šūpošanu kā tas otrs! Ar skaudīgu izbrīnu Sārtaputns vēroja savu sāncensi. Varens un skaists viņš bija tagad, ciņā ar mežonīgo dabu." (Lācis V. *Zvejnieka dēls*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956. 295. lpp.)
- ¹⁷ Peep H. Armastuse ja mere romaan. Gailit A. *Karge meri*. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. 188.–189. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 189. lpp.

Anneli Mihkeleva

Estonian and Latvian village in the 20th century literature

Summary

Peasant culture – life in a small, patriarchal community – is common to all Baltic peoples. Under the influence of Balto-German literature, the peasant themed story grew strong in the 19th century Estonia and Latvia. In stories by Balto-German authors, the Estonians and Latvians mostly appeared as marginal characters – these were peasants living in patriarchal relations with their German landlords. In Latvian and Estonian literature, too, the Latvians and Estonians were traditionally identified as belonging to the peasant world. While in Balto-German literature this marginal peasant character became also a tradition of the 20th century, in Estonian and Latvian literature the depiction of rural life experienced dynamic development.

In the early 20th century, the depiction of the life of peasantry was determined by critical realism, the rural environment lost its idyllic quality (E. Vilde, F. Tuglas, A. Kitzberg, E. Peterson-Sergau, R. Blaumanis) as authors focused on social contradictions, revealing parallel lives that were going on in peasants' farmsteads and their landlords' manor houses. Estonian writers highlighted a romanticism-inspired central character and social injustices, while Latvian authors remained more lyrical.

New romanticists (E. Vilde, O. Luts) discovered the proximity of the city and its ambivalent impact on the countryside.

In the literature of the 1920s-1930s, rural life is filled with the contrasts of that time (A. Tammsaare), but at the same time a myth is being created about Estonians as a peasant people, about the earth as the origin of man and constant moving away from it with the development of "culture". The countryside again becomes a place for regaining one's strength or escaping the hectic pace of urban life. Unlike Estonian literature, the writings of Latvian authors reveal an idyllic, mythological view of rural life (E. Virza), which is associated with the lyricism of folklore. Lyricism and nature are also more important in the works of A. Gailitis, an Estonian author of Latvian descent.

Marine themed works describing life in coastal villages and islands are also common to both literatures (A. Melk, J. Smuul, J. Tuulik, V. Lācis, A. Hint).

Depictions of rural life both in Latvia and Estonia are fairly similar, and novels of the 20th century are set in the countryside quite often. The purposes of depicting life in the countryside or a rural village can be different, from an intention to expose political and social issues to the romantic idealization of rural life. While lyricism is the characteristic feature of Latvian literature, style is the strength of Estonian literature, which is full of romantic pathos that coexists with the realistic style.

Inguna Daukste-Silasproģe

Igauņu literatūra Latvijā padomju gados: tulkošanas tendences

Otrā pasaules kara iznākums 1945. gada 8. maijā nebija labvēlīgs trim Baltijas valstīm. Jau 1940. gads tajās iezīmēja pārmaiņas – padomju ēras aizsākumu, kara laikā mijās un mainījās okupācijas varas, notika deportācijas, represijas un kara izskaņā arī došanās bēgļu gaitās uz Rietumiem, daļa igauņu atgriezās no Maskavas, Ļeņingradas (tagad – Sanktpēterburgas) un citām Padomju Krievijas pilsētām, kurp bija evakuējušies. Politiskie un vēsturiskie procesi bija atstājuši iespaidu uz igauņu literatūru. Tāpat tas viss bija atstājis iespaidu uz agrākajiem nostiprinātajiem literārajiem kontaktiem latviešu un igauņu kultūras dzīves kontekstā – bija cita politiski ideoloģiskā situācija un atšķirīgs skatījums uz literatūras vēstījumu un nozīmi.

Padomju periodikā izteiktāk nekā citos laikposmos saplūda mākslas, varas, politikas un ideoloģijas jēdzieni un funkcijas. Arī igauņu literatūra bija sadalījusies divās straumēs, kas daudzus gadu desmitus līdz pat valstiskās neatkarības atjaunošanai ritēja paralēli. Igauņu rakstniecībā, līdzīgi kā latviešu literatūrā, mainījās literārās dominantes – pirmkārt, tas bija cits, vājināts rakstnieku sastāvs ar “pareizu” biogrāfiju, kuriem vairāk piedienētos literāta, nevis rakstnieka vārds; otrkārt, tas bija cits rakstības stils un cita tematika; treškārt, vairs nevar runāt par neatkarīgu rakstniecību, jo notika strikta pakļaušanās augstākiem rīkojumiem, rezolūcijām, kanonam, vispārējai virzībai iekļauties vienotā padomju rakstniecības masā, kurā nereti pazuda katras tautas nacionālās iezīmes un savdabība. Taču aplūkotais laiks nebija viendabīgs. Vissmagākie bija tieši pirmie desmit gadi pēc kara, tomēr piecdesmito gadu vidū, tā sauktā atkušņa periodā, situācija mainījās. Tāpat kļuva skaidrs, ka shēmas un stereotipi lasītājiem un rakstītājiem sāka apnikt. Pagrieziena no dogmām un stereotīpiem notika ar devīzi – iepazīt pašu dzīvi. 20. gadsimta piecdesmito gadu otrajā pusē Igaunijā tika atzīts, ka būtu aplami, ja “*mēs vērtētu iepriekš minēto laika posmu* [domāts Igaunijas Republikas laiks. – I. D.-S.] *vienīgi no tumšās puses*”.¹

20. gadsimta piecdesmito gadu vidū, pēc Komunistiskās partijas XX kongresa 1956. gadā, sākās tā sauktais atkušņa periods. Tas ap 1960. gadu

iezīmēja jaunas paaudzes ienākšanu igauņu rakstniecībā. Šis laiks bija ne tikai politiskais, bet arī literārais “atkusnis”, pieļaujot arī nepolitisku padomju varoņu liriku, karavīru slavinājumu un plašās padomju dzimtenes apdziedāšanu, kolhozu izveides tēlojumu, darba varonību bez pārlieka patosa. 20. gadsimta sešdesmito gadu sākums iezīmēja arī klusinātu savas tēvzemes dabas apdziedājumu, cilvēku jūtu atklāsmi, atteikšanos no skaļām frāzēm un vienveidības. Frāžainību nomainīja lirisms un jūtas, kolhozniekus – arī citi vienkāršā darba darītāji šajos smago pārbaudījumu laikos. Viendabīgajā masā daudz vairāk iezīmējās katrs atsevišķais cilvēks. Igauņu literatūra visos žanros kļuva tuvāka “mūsdienu dzīvei”, kaut saglabājās prasība pēc pagātnes vēstījumiem, kas ļautu labāk izprast tagadni. Sešdesmitie gadi igauņu padomju literatūrā apzīmēti kā literatūras apjaunošanās un meklējumu laiks, kā estētiskā plurālisma periods, kad literārs darbs pats par sevi tika uztverts kā vērtība bez ideoloģiskiem uzslāņojumiem. “*Ar sešdesmitajiem gadiem Padomju un arī Igaunijas rakstniekos vērojams pagrieziens, rakstnieki neseko tradīcijām, ignorē partijas norādījumus, neraksta klišejas darbus, bet meklē jaunu formu savu ideju izteikšanai.*”² Tāpat igauņu rakstniecība guva spēcīgu impulsu no pasaules literatūras, atjaunojās literārās diskusijas, tomēr arī šajā meklējumu laikā saglabājās varas pārraudzība un kontrole pār literārajiem procesiem. Par 20. gadsimta septiņdesmito gadu otru pusi igauņu kritiķis un esejists Kalle Kurgs (*Kalle Kurg*; 1942) rakstīja: “*Igauņu literatūras centrā izvirzās interese par dzīves veidu kā ikdienas dzīves izpausmes formu abstrahētu raksturojumu: sociāli psiholoģiskā analīze; jautājumi par darbības motivāciju un personības rašanos: interese par cilvēka dzīvi regulējošiem mehānismiem, par kultūru, kas patiesībā nozīmē humānisma problēmu aktivizēšanos.*”³ Septiņdesmitajos gados igauņu literatūra dažādojās, ienāca vēl viena jauno literātu paaudze. Astoņdesmito gadu sākums iezīmēja apslēptas pārmaiņu gaidas, tomēr politiskie procesi bija stagnējoši. “*.. vaina acīmredzot slēpjas septiņdesmito gadu sabiedriskās domas stagnācijā, faktā, ka samazinājusies ticība un uzticība vārdam. Vārds kļuvis lētāks, un to īpaši izjūt jaunatne,*” secināja igauņu rakstnieks Ilo Tūliks (*Ülo Tuulik*; 1940).

Runājot par citas, šajā gadījumā kaimiņu – igauņu, literatūras atpazīstamību nacionālajā kultūrtelpā, būtiski ir vairāki faktori, kas rosina to tulkot un atdzejot, kā arī rada par to interesi.

Kontakti

Tomēr kara un pārmaiņu laikā vājinātās latviešu un igauņu rakstnieku/rakstniecības attiecības padomju periodā tika atjaunotas. Kopumā

*S. Rannamā romāna "Kadrija"
latviešu izdevuma (1977) vāks.
Latvian edition (1977)
of S. Rannamma's novel "Kadria"*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

jāatzīst, ka "iepazīšanās" ar igauņu padomju rakstniecību faktiski bija jāsāk no nulles (ne visi igauņu rakstnieki bija padomju varai vēlamī, par viņiem nerunāja, darbus npublicēja; tie, kas sāka publicēties padomju ēras sākumā, savukārt bija nepazīstami padomju Latvijā).

Padomju periodā būtisku nozīmi sāka iegūt personiskie kontakti un draudzība abu tautu rakstnieku vidū un tikšanās jau kopš 20. gadsimta piecdesmitajiem gadiem.⁴ Tas veicināja arī interesi par igauņu literatūru, kas izpaudās apskatu, grāmatu recenziju un tulkojumu izdošanā. Nereti personiski satikās autors ar tulkotāju vai atdzejotāju, kā, piemēram, Laimonis Kamara un Matss Trāts (*Mats Traat*; 1936). Igaņu rakstnieki kā viesi piedalījās Latvijas padomju rakstnieku kongresos⁵. Igaņu rakstnieki un dzejnieki viesojās Latvijā, piedalījās Dzejas dienu pasākumos, un pēc tam atdzejas publikācijas parādījās krājumā "Dzejas diena".

Atceras tulkotāja Anna Žigure: "Ļoti svarīgu vietu abu republiku literārajā dzīvē ieņem tulkotāju un literātu personiskie kontakti. Par tradīciju kļuvušas savstarpējās dzejas vakaru apmaiņas (pagājušajā gadā Rīgā viesojās Igaunijas PSR Tautas dzejniece Debora Vārāndi un dzejnieks Jāns Kaplinskis), kopējie vakari (1968. g. Tartu Valsts universitātē ar mūsu dzejnieku, rakstnieku un mākslinieku piedalīšanos atzīmēja E. Veidenbauma 100. dzimšanas dienu), literātu apciemojumi, teātru repertuāru, televīzijas un radiopārraižu apmaiņa un tā tālāk."⁶ Tomēr tulkotāja bija pamanījusi, ka 20. gadsimta sešdesmito un septiņdesmito gadu mijā literārie kontakti starp Igauniju un Latviju bija kļuvuši vājāki, abās republikās krasi izjūtams tieši "nepārtrauktu sakaru trūkums" – latviešu prese gan sniedzot īsu informāciju par notikumiem igauņu kultūras dzīvē, taču ar to esot par maz, "lai latviešu lasītājam rastos plašāks priekšstats par kaimiņu kultūras problēmām un attīstības virzieniem. Vai mūsu periodiskajos izdevumos nevarētu parādīties garāki un izsmēlošāki igauņu rakstnieku, dzejnieku un kritiķu sacerējumi,

kas iepazīstinātu ar pašām svarīgākajām un aktuālākajām problēmām Igaunijas literārajā dzīvē?”⁷

“Ar to vien nepietiek, ka lielāka vai mazāka jauno literātu apvienības (studijas) delegācija dodas izbraukumā uz kaimiņrepubliku, kur savukārt tiek organizēta prese, radio un televīzija, lai steidzīgi nodziedātu slavas dziesmu (pretējā gadījumā var rasties neērtas situācijas) ciemos esošajiem jaunajiem autoriem. Drīz pēc tam visas draudzības dzirkstis, vēl mazu brīdi pakvēlojušas, izdziest un iedegas tikai nākamajā tikšanās reizē – pēc pāris gadiem. Lietderīgi varbūt būtu organizēt kopējus seminārus, apspriedes, kā arī regulāru darbu apmaiņu. [...] Kontaktiem starp Igaunijas un Latvijas republikām ir pārāk dziļas saknes un senas tradīcijas, lai tik vienkārši ļautu tiem kļūt par irdieniem, neregulāriem un šabloniskiem,”⁸ rakstīja tulkotāja Anna Žigure. “Satikšanās” intensitāte dažādos padomju perioda posmos bija atšķirīga.

Raksti par igauņu literatūru, recenzijas

Būtiska nozīme ceļā uz tulkojumiem un arī tulkojumu tendenču apjaušmā ir arī latviešu preses izdevumos publicētajiem ieskatiem un pārskatiem par procesiem igauņu padomju literatūrā. Tomēr par rakstu vai informācijas regularitāti runāt nevar. Līdzās plašākiem vai konspektīvākiem rakstiem par igauņu literatūru latviešu preses izdevumos parādījās recenzijas par tulkoto igauņu rakstniecību vai, piemēram, astoņdesmitajos gados žurnālā “Jaunās Grāmatas” publicētas īsrecenzijas vai faktiski informācija par tulkojumu, ko nereti bija rakstījis pats tulkotājs, lai icinteresētu potenciālo lasītāju, par ko liecināja arī īsi fragmenti no publicēšanai sagatavoto darbu tulkojumiem.

Kopš 1958. gada žurnālā “Karogs” viena gada laikā lappusē *Brāļu saimē* aktualizējās igauņu literārās rosmes, procesi, jauniznākušās grāmatas, tendences, kas saglabājās līdz septiņdesmito gadu sākumam. Parādās īsraksti ar nosaukumiem *Jaunumi igauņu grāmatniecībā; Ko raksta igauņi; Jaunumi igauņu grāmatu klāstā* u. tml., autori ir Jānis Žigurs, Džuljeta Plakidis, Tamāra Vilsone. Septiņdesmito gadu vidū un astoņdesmito gadu sākumā vērojams, ka interese par igauņu literatūras procesiem strauji samazinās, bet atjaunojas deviņdesmito gadu sākumā. Rakstus un informāciju latviešu periodikā publicēja gan latvieši (par igauņu literatūras procesiem latviešu lasītāju informēja galvenokārt igauņu literatūras tulkotāji Latvijā – E. Zālīte, J. Žigurs, Dž. Plakidis, L. Kamara, A. Žigure), gan igauņi (O. Jegi, K. Abens, I. Vidinga, P. Kūsbergs, K. Kurgs).

Kopumā latviešu periodikā publicēti 63 raksti (informatīvas ziņas, ieskatī, apskatī, problēmrakstī) par igauņu literatūru, tomēr pēc apkopotās

bibliogrāfijas jāsecina, ka no šiem 47 gadiem 22 gadus latviešu preses izdevumos nav neviena plašāka raksta par igauņu literatūras procesiem. Tātad vērojami kāpumi un kritumi, un ap septiņdesmito gadu vidū šie informatīvie raksti apstāgst (1974., 1979., 1984. un 1991. gads – tāda aina ir gandrīz divdesmit gadu).

Taču nevar vispārinoši teikt, ka šajā posmā Latvijā nav intereses par igauņu literatūru – ir gan atdzejas un tulkojumu publikācijas periodikā, gan tulkojumi izdoti grāmatās, gan publicētas recenzijas par igauņu grāmatām. Aplūkotajā posmā no Latvijā izdotajām 112 grāmatām latviešu periodikā recenzētas 67 grāmatas, recenzijas par Padomju Latvijā izdotajām igauņu grāmatām publicētas arī latviešu trimdas preses izdevumos, piemēram, "Jaunā Gaita".

Pamazām latviešu preses izdevumos parādījās igauņu literatūras tulkojumi un tika izdotas igauņu grāmatas, ik pa laikam uz Padomju Latvijas teātru skatuvēm tika iestudētas igauņu dramatiķu lugas, kas nereti bija tipisks sava laika dogmu un ierobežotās tematikas atspulgs. Tulkotās literatūras kvalitāte bija dažāda, tematika nereti vienveidīga.

Atdzeja un tulkojumi periodikā un grāmatās

Igauņu literatūras attīstība, procesi, paaudžu maiņas ne vienmēr sakrīta ar latviešu lasītāja "sastapšanās" laiku. Ne vienmēr vienas igauņu literārās paaudzes autori arī Latvijā pazīstami kļuva vienlaikus.

Igauņu atdzeja latviešu preses izdevumos un grāmatās

Aplūkotajā laikposmā atdzejā bijuši 56 dažādu paaudžu igauņu liriķu 315 darbi. Dzejnieku vidū ir seši klasiķi (L. Koidula, K. J. Pētersons, J. Līvs u. c.) un divi trimdas dzejnieki (Marija Undere un Ivars Ivasks).

Caurlūkojot atdzejas publikācijas latviešu periodiskajos izdevumos, novērojamas vairākas tendences. Pirmajos desmit gados (1945–1955) publicēti tikai 13 dzejoļi. Situācija mainās nākamajā gadu desmitā. Ap 1957. gadu pieaug igauņu lirikas publikāciju skaits. 1962. gadā sasniegts plašākais publikāciju skaits viena gada laikā – 16; kopumā šajā laikposmā iespiesti 55 dzejoļi. Vēlākos gados (1966–1975) vērojams aizvien lielāks igauņu atdzejas pieaugums latviešu preses izdevumos. 1967. gadā bijušas 29 publikācijas. Kopumā šajā gadu desmitā bijušas 114 atdzejas publikācijas. Laikposmā no 1976. līdz 1987. gadam iezīmējas divi kulminācijas gadi – 1982. un 1987. gads; kopumā publicēti 149 dzejoļi. Visai bagātīgs

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*A. Hintā romāna "Spītālība" apvāks.
Cover of A. Hint's novel "Leprosy"*

igauņu atdzejas piedāvājumā ir 1989., 1990. un 1990. gads.

Igauņu atdzeja latviešu presē visplašāk pārstāvēta 1962., 1966., 1967., 1969., 1972., 1982., 1985. un 1987. gadā, tomēr bijuši gadi, piemēram, 1947.–1949., 1951., 1952. un 1961. gads, kad nav publicēts neviens igauņu dzejolis. Aplūkotajā laikposmā ir daži igauņu liriķi ar skaitliski plašākām atdzejas publikācijām, piemēram, Juhans Smūls (*Juhan Smuul*; 1922–1971), Marts Rauds (*Mart Raud*; 1903–1980), Hando Runnells (*Hando Runnel*; 1938), Andress Ehins (*Andres Ehin*; 1940), Debora Vārāndi (*Debora Vaarandi*; 1916), Matss Trāts, Pauls Ēriks Rummo (*Paul Eerik Rummo*; 1942) un Jāns

Kaplinskis (*Jaan Kaplinski*; 1941). Šo igauņu dzejnieku atdzeja Latvijas kultūrtelpā ir klātesoša vairākus gadu desmitus. 1962. gadā parādās Paula Ērika Rummo (30 dzejoļi) un Matsa Trāta (40 dzejoļi) pirmie dzejoļi latviski. Šo abu liriķu atdzeja lasāma visu padomju periodu. 1970. gadā latviešu lasītājs pirmoreiz iepazīstas ar Jāna Kaplinska dzeju (kopumā aptuveni 40 atdzejas publikāciju), tā publicēta līdz pat 1991. gadam un vēlākos gados. Igauņu liriķis Hando Runnells pirmoreiz Latvijā pazīstams kļūst 1976. gadā (aptuveni 40 dzejas publikāciju).

Ilgus gadus igauņu dzeju atdzejēja Laimonis Kamara, Jānis Žīgurs, Laimonis Pēlmanis un citi. Atdzejai pievērsās jauni interesenti, kas gan arī raisa jautājumu, vai atdzejots tika no pirmvalodas vai no parindeņiem. Ar igauņu liriku iepazīstina, piemēram, Māris Čaklais, Imants Ziedonis, Knuts Skujenieks, Monta Kroma un citi. Astoņdesmito gadu sākumā atdzejai no igauņu valodas pievērsās Guntars Godiņš.

Aplūkotajā laikposmā izdotas četras igauņu dzejnieku grāmatas, visas Laimoņa Kamaras atdzejā. 1959. gadā iznāk Juhana Smūla "Dzeja", 1962. gadā – Deboras Vārāndi "Dzeja", 1967. gadā – tolaik 25 gadus vecā Paula Ērika Rummo "Drīz viņi dosies ceļā", 1969. gadā – Matsa Trāta "Līdzsvars".

Padomju periodā pirmo reizi iznāk kāda igauņu dzejnieka dzejas krājums vai izlase Latvijā. Tas atspoguļojās arī latviešu literatūrkritikā.

Igaņu prozas tulkojumi latviešu preses izdevumos un grāmatās

Gadu gaitā plašs ir piedāvātais igauņu prozas devums, diemžēl no tā latviešu lasītājs iepazīna tikai daļu. Aplūkotajā laikposmā latviešu presē tulkoti 104 igauņu rakstnieku 305 prozas darbi, tostarp nedaudz romānu fragmentu vai pilna apjoma tekstu publikācijas.

Presē publicēti galvenokārt stāsti, noveles, miniatūras, skices, tēlojumi, grāmatā izdoti lielākoties romāni. Tomēr piedāvātajā klāstā bija ļoti dažādas kvalitātes teksti. Viena no tulkotās igauņu prozas iezīmēm – sešdesmito gadu beigās, īpaši septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados, Latvijā iecienīts žanrs bija humoreskas, galvenokārt žurnālā un kalendārā “Dadzis”. Daļu tulkoto prozas tekstu veidoja arī bērniem domātās pasakas, tēlojumi un pastāstiņi.

Pirmajos desmit gados igauņu prozas īpatsvars bija minimāls. Laikposmā no 1945. līdz 1955. gadam lasāmas tikai četras publikācijas, no 1956. līdz 1965. gadam – 52, no 1966. līdz 1975. gadam – 148, no 1976. līdz 1987. gadam – 96 publikācijas. Bija arī vairāki “tukšie gadi”, kad nebija nevienas igauņu prozas publikācijas (1945., 1947., 1949., 1951.–1956. gads). Dažos gados igauņu prozas darbu publikāciju bija vairāk – 1962. gadā 13 publikācijas, 1966. gadā – 14, 1967. gadā – 22, 1968. gadā – 23, 1971. gadā – 16, 1972. gadā – 23, 1975. gadā – 12, 1980. gadā – 12, 1984. gadā – 20 publikācijas.

Salīdzinot igauņu dzejas un prozas publikācijas latviešu preses izdevumos, ir vairāki kopīgi saskarsmes punkti – 1962., 1966., 1967. un 1972. gads.

Analizējot bibliogrāfijas datus, grūtāk igauņu tulkotajā prozā izdalīt atsevišķus autorus vai dominantes. Autoru ir daudz, tomēr katrs pārstāvēts lielākoties tikai ar dažām publikācijām. Ir arī vairāki izņēmumi. Juhanam Smūlam bijušas 14 īsprozas darbu publikācijas sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados. Visvairāk īsprozas darbu publicēti Lilli Prometai (*Lilli Promet*; 1922–2006; pirmās publikācijas 1958. gadā,

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*E. Vetemā “Mazo romānu grāmatas” vāks (1979).
Cover of Enn Vetemaa's “Small Novels” (1979)*

turpmākās sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados – kopumā 33 darbi; galvenokārt miniatūras). Sešdesmitajos gados (kopš 1962. gada), septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados latviešu presē publicēti Arvo Valtona (*Arvo Valton*; 1935) īsprozas darbi (kopā – 17). No klasiķiem vairāk pārstāvēti Frīdeberts Tuglass (*Friedebert Tuglas*; 1886–1971) un Antons Hanzens Tammsāre (*Anton H. Tammsaare*; 1878–1940).

Šī lielā dažādība un tādējādi arī sadrumstalotība apgrūtina apjausmu par igauņu prozas attīstību kopumā un ieskicē tikai atsevišķus tematiskos lokus un žanrisko daudzveidību.

Latvijā šajā laikposmā izdotas 112 igauņu grāmatas, no tām 35 – bērniem vai jauniešiem, kas ne visas ir tagadnes autoru darbi. Sešos gados (1945., 1946., 1952., 1975., 1989. un 1991. gadā) nav izdota neviena igauņu autora grāmata. Tendence ir izdot jaunākus darbus. Galvenais atdzejotājs ir Laimonis Kamara, prozu gan grāmatām, gan periodikai tulko Jānis Žigurs, Tamāra Vilsone, Džuljeta Plakidis, Anna Žīgure un Rūta Karma.

Secinājumi – tendences

- 1) Pirmajos pēckara gados tulkotā igauņu literatūra Latvijā ir pārstāvēta maz. Pirmajos desmit gados pēc kara tulko varas akcentētus, kanoniskus darbus, tostarp lugas. Grāmatās izdoti vienīgi izteikti sociālreālistiski darbi, kuros literāro kvalitāšu visai maz un akcentēts galvenokārt padomju cilvēka darba process jaunās dzīves labā. Izdod divu Staļina prēmijas autoru – Deboras Vārandi un Juhana Smūla – dzejas krājumus. 1947. un 1948. gadā Staļina prēmiju saņem dramaturgs Augusts Jakabsons (*August Jakobson*; 1904–1963), un viņa lugas kļūst pazīstamas Latvijā tieši pirmajos desmit gados pēc kara. 1949. gadā Staļina prēmiju saņēma Hanss Leberehts (*Hans Leberecht*; 1910–1960), un vienā gadā ar oriģinālizdevumu – 1949. gadā – latviski, tiesa, tulkojumā no krievu valodas, tika izdots viņa darbs “Gaisma Kordijā”. Tieši tāpat latviešu presē parādās tendenciozi raksti, piemēram, igauņu publicista Maksa Laosona (*Max Laosoon*; 1904–1992) “Par igauņu literatūras vēsturi un tās buržuāziskajiem falsifikatoriem”, ar mēģinājumu pārvērtēt un pārrakstīt vēsturi, faktiski to falsificējot. Tāpat publicētas recenzijas par literāri vājiem darbiem, kas tomēr realizē varas un literatūras, ideoloģijas funkcijas.
- 2) 20. gadsimta 60. gadu izskaņā plašu rezonansi Latvijā gūst Juhana Smūla darbi, kuros līdzās ceļojumu motīvam rakstnieks pievēršies cilvēka dzīves gaitu, ikdienas tēlojumam.

- 3) 20. gadsimta sešdesmito gadu otrajā pusē vērojams, ka kanoniskie darbi vairs nešķiet tik interesanti, un tulkotāji meklē alternatīvus autorus. Latviski tiek publicēta Paula Ērika Rummo un Matsa Trāta dzeja, Mati Unta (*Mati Unt*; 1944) romāns "Paliec sveiks, rudais runci", Silvijas Rannamā (*Silvia Rannamaa*; 1918) "Kadrija", Paula Kūsberga (*Paul Kuusberg*; 1906–2003) romāni, kuros aktualizētas personības kulta problēmas, un citi darbi.
 - 4) 20. gadsimta sešdesmitajos gados notiek atgriešanās pie tradīcijas, proti, tas Latvijā ir arī Jāņa Jaunsudrabiņa un Anna Brigaderes renesanses laiks. Šajā tradīcijā iekļaujas arī daži agrāko igauņu autoru darbu tulkojumu pirmizdevumi. Bērnības atmiņu klāstu papildina Oskara Lutsa (*Oskar Luts*; 1887–1953; pirmie fragmenti no "Pavasara" publicēti 1943. gadā izdotajā izmeklētu igauņu stāstu krājumā "Pret pavasari" Adeles Solas tulkojumā) "Pavasaris" (1965. gadā Jāņa Žīgura tulkojumā) un Frīdeberta Tuglāsa bērnības stāstījumi "Mazais Illimārs" (1960. gadā Džuljetas Plakidis tulkojumā; "Illimāra vasara" Igaunijas-Latvijas Biedrības Mēnešrakstā 1937. gadā); vēlāk klasikas darbu ir mazāk. Faktiski kā alternatīva izteikti padomju realitāti slavinošiem darbiem atkārtoti tiek izdots Antona H. Tammsāres programmatiskais darbs, igauņu klasikas klasika "Zeme un mīlestība" (1957).
 - 5) 20. gadsimta septiņdesmitajos gados interese par igauņu literatūru turpinās, bet, šķiet, vairāk meklēts atšķirīgais no latviešiem, nevis līdzīgais. Plašu rezonansi raisa, piemēram, Enna Vetemā (*Enn Vetemaa*; 1936) "mazie romāni", kas iznāca 1979. gadā ("Monuments" latviešu presē publicēts jau 1967. gadā), kas rosināja arī latviešu literatūrā diskusiju par nepieciešamību īsināt apjomīgus darbus.
20. gadsimta septiņdesmitajos gados samazinās tulkojumu skaits. Četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu vidū Latvijā vidēji tika izdoti trīs četri igauņu autoru darbi, taču, sākot ar sešdesmitajiem gadiem, stāvoklis pasliktinājās, līdz septiņdesmito gadu sākumā tika izdota viena vai divas grāmatas gadā. "*Tādējādi, kā teica igauņu rakstnieks Vladimirs Bēkmans, tulkotā daiļliteratūra nokavējas par četriem līdz septiņiem gadiem. Tas, ar ko mēs iepazīstamies, nav vairs kaumiņu literatūras šodienā, bet gan vakardienā. Vai šajā gadījumā vispār var runāt par kaut kādiem nepārtrauktiem literāriem sakariem?*"⁹
- Vienā gadā ar pirmizdevumu 1949. gadā publicēts tikai Hansa Lebehta "Gaisma Kordijā". Parasti tas notiek divus gadus pēc oriģināla iznākšanas, arī četrus līdz septiņus gadus vēlāk, bet mēdz būt arī desmit un pat vairāk gadu, piemēram, Jāņa Krosa (*Jaan Kross*; 1920–2007) "Keizara trakais" (1978; latviski 1999. gadā).

Tomēr varas žņauģi pār literatūru mazinājās, kas tuvināja valstu neatkarības procesus, atbrīvošanos no dogmām un frāzēm. 1987. un 1988. gads kļūst par “dziesmotās revolūcijas” laiku, kas satuvina tēvzemes un trimdas saites, kad būtiska kļūst trimdas rakstniecības klātesme tagadējās Igaunijas kultūrtelpā. Septiņdesmito gadu izskaņā vājinājušies igauņu un latviešu literārie sakari atjaunojas, mainās tulkotāju un atdzejotāju paaudzes. Literārie teksti un vēstījumi kļūst laikmetīgāki, simboliskāki, modernāki un postmodernāki, ko vēl vairāk paspilgtina 21. gadsimta tuvošanās.

Atsauces

- ¹ Jegi O. Igaunijas padomju literatūras šodiena. Vēstule no Tallinas. *Karogs*. 1957. Nr. 5. 98. lpp.
- ² [Jirma M.] Igaņu un lietuviešu rakstniecības jaunākais posms. 1. baltiešu studiju konferences skatījumā. *Universitas*. Nr. 25 [1970]. 78. lpp.
- ³ Kurgs K. Dzīve un literatūra. *Karogs*. 1979, Nr. 5. 83. lpp.; tulk. A. Žīgure.
- ⁴ Piemēram, 1953. gada 9. oktobrī Latvijas padomju Rakstnieku savienībā notiek tikšanās ar igauņu rakstniekiem A. Kālu, F. Kotu, I. Sikemē, M. Talvesti u. c.; 1952. gada 26. jūnijā tikšanās ar J. Smūlu un D. Vārandi; 1953. gada 23.–25. septembrī Rīgā viesojas grupa Igaunijas PSR rakstnieku – V. Bēkmans, R. Parve, P. Rummo, J. Smūls un D. Vārandi, 25. oktobrī notiek latviešu un igauņu rakstnieku tikšanās utt.
- ⁵ 1947. gada 5.–7. jūnijā Latvijas padomju rakstnieku 2. kongresā piedalījās arī igauņu rakstnieki P. Vidings un R. Parve; 1954. gada 2.–5. jūnijā 3. kongresā – E. Krustens; 1958. gada 25.–27. septembrī 4. kongresā – J. Smūls, D. Vārandi un tulkotājs K. Abens; 1965. gada 14.–16. septembrī 5. kongresā – P. Kūsbergs un R. Sirge utt.
- ⁶ Žīgure A. Par kontaktiem. *Karogs*. 1972. Nr. 2. 139., 140. lpp.
- ⁷ Turpat, 140. lpp.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ Turpat.

Inguna Daukste-Silasproģe

Estonian literature in Latvia in the Soviet years: Translation trends

Summary

Just like Latvian literature, the literature of the neighbouring nation Estonians was influenced by the years of the Soviet rule, characterized by the overlapping of artistic and ideological functions. For five decades, Estonian literature developed in two parallel spatial parts, with the part that existed in Estonian territory being subjected to developments in Soviet ideology. The limited cultural space fostered interest in neighbour peoples. A total of 63 articles and 67 critical reviews were published in the Latvian press, and translations of Estonian poetry appeared both in press editions and books. The Soviet period saw the publication of 112 Estonian books (including Estonian classics), of which 35 were books for children and young people. Laimonis Kamara was the main translator of Estonian poetry into Latvian from the 1950s-1970s, Guntars Godiņš took over in the 1980s, while Estonian prose was translated by Jānis Žīgurs, Tamāra Vilsone, Džuljeta Plakidis, Anna Žigure and Rūta Karma.

During the first post-war years, interest in Estonian literature was rather weak and the translations published in Latvia were literary works complying with Soviet ideology and following the canon of socialist realism. In the 1950s, prose writings by Juhan Smuul that along with travel descriptions also focused on everyday life, triggered wide response in the Latvian readership. The Latvian translation of A. Tamsaare's novel "The Land and Love" (1957) was put out repeatedly as a reference to socialist realism. In the 1960s, Latvian translators were drawn to alternative authors – P. E. Rummo and Mats Traat. "Kadria", a novel by S. Rannamaa, and P. Kuusberg's novels also became quite popular in Latvia. "Springtime" by O. Luts and "The Little Illimar" by Friedebert Tuglas, two children memoirs close to the Latvian literary tradition, were translated in the 1960 as well.

In the 1970s, the interest of Latvian translators was attracted to those Estonian literary works that differed from Latvian literature stylistically, such as the "small novels" by Enn Vetemaa that triggered a literary debate in the Latvian press. As generations of translators and the political situation changed in the 1980s, translators mostly turned to post-modernist works.

Mirdzas Ķempes un Andreja Eglīša sarakste

Rakstnieku, mākslinieku, mūziķu un citu radošo personību korespondence ir pavisam savdabīgs un interesants žanrs. Tajā ļoti tieši, nepastarpināti atklājas viņu uzskati par mākslas un sociālām parādībām, savstarpējās attiecības, simpātijas un antipātijas. Sarakstē – dialogā ar draugu vai ienaidnieku – tiek norauts aizsardzības plīvurs, jo svešu acu un ausu te nav, un domu apmaiņa mēdz būt emocionāli spilgta, dažkārt sakāpināta, pat uzbūroši asa. Uz šādām pārdomām mani ierosināja dzejnieku Mirdzas Ķempes (turpmāk M. Ķ.) un Andreja Eglīša (turpmāk A. E.) sarakste. Kaut arī tajā tiek mesti vairāki tilti, kas ved tuvāk viņu personību un attiecību izpratnei, tomēr standatrāmjos un skaidros formulējumos tā neieklājas. Šī korespondence neapzināti veidojusies pēc labas drāmas likumiem, kurā nemitīgi norit pretēju uzskatu sadursmes. Tā nav ne draugu, ne ienaidnieku saruna. Tas ir zemdegās gruzdošs traģisma piesātināts dialogs, ko risina divas talantīgas, domājošas personības, kuras nesaudzīgā laikmeta griežos nonākušas ideoloģiski pretējās nometnēs.

Ar dzejnieci M. Ķ., kas bijusi A. E. kolēģe Rīgas radiofonā (1939–1944), sarakste sākas 1960. gadā un turpinās līdz 1973. gada nogalei. 1960. gada 14. janvārī M. Ķ. uzraksta A. E. pirmo vēstuli, jo 1959. gada beigās ir saņēmusi viņa sūtītās grāmatas. Tai seko A. E. atbilde 16. februārī, bet viņa pēdējā vēstule datēta 1973. gada 27. novembrī. (M. Ķ. mirusi 1974. gada 12. aprīlī.) A. E. rakstītā plašā korespondence – 123 vienības, no kurām 77 publicētas viņa “Rakstu” 4. sējumā (Rīga: Valters un Rapa, 2004. 308.–342. lpp.), glabājas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā. M. Ķ. vēstules A. E. ir Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejā, taču tā ir tikai neliela daļa – 19 vienības – no aptuveni 120 vēstulēm, jo abu dzejnieku sarakste nepārtraukti bijusi abpusēja. 1974. gada 7. jūnijā vēstulē prozaikim Anšlavam Eglītim viņa uzvārda brālis dzejnieks Andrejs raksta: “Nosūtu Tev dažas Ķempes vēstules. Jo ļoti Tevi varētu interesēt Ādamsona liktenis.” Iespējams, ka A. E. aizsūtījis Anšlavam nevis dažas, bet lielāku skaitu M. Ķ. vēstuļu, un vismaz trīs no tām Anšlava Eglīša fondā ir izdevies atrast. Protams, ir ļoti žēl, ka šajā interesantajā korespondencē vērojumi tik lieli zudumi, tomēr domāju, ka, tāpat kā daļa sniedz zināmu priekšstatu par visu veselo, arī šīs nepilnīgās sarakstes publikācija var rosināt uz pārdomām par abu dzejnieku likteņiem, viņu pasaules uztveri un savstarpējām attiecībām.

Rīgā 1960. gada 14. janvārī

Andrej,

Tu aizgājušā vasaras diena, negaisa mākonis, kas pacēlās no Ļaudonas! Pēc divdesmit gadiem atkal ieraugu Tavu rokkrakstu. To pašu, kādā man vēl glabājas Tevis rakstītais zīmītes un dzejoļi Silsilai¹ un Salomejai Neris.² Man bija tāla nojausma, ka es vēl par Tevi kaut ko dzirdēšu. Blakus "Vālodzei", "Varavīksnai" un "Nīcībai"³ tagad nolieku "Nesauli" un "Otranto".⁴ Paldies Tēv, ka neesi tāds, kas visu aizmirst.

"Nesaulē" man Tevi atgādināja "Atvadišanās", arī "Otrantā" ieskanas Tava pazīstamā balss. Bet Tavas jaunības dzidro kvēli, neremdināmās slāpes, dvēseles vienkāršo valodu nomainījis auksts izmisums, saplosīta vilšanās, kaut kas nemierīgi dzenāts. Un pārsvarā tomēr ir prāts. Ir kaut kas sāpīgi tuksnešains un reizē pārslogots Tavā dzejā. Arī Strēlertes⁵ skaidrajās vārmās ir šis tuksnesīgums, ko vēsta jau pats virsraksts.⁶

Es saprotu, cik grūti ir dzejniekam zaudēt savu tautu, savu zemi. Tā ir rūgta dzīve, pat ja nekā netrūkst. Un arī visskaistākā zeme nevar aizstāt dvēseles dzimteni. Ļoti to sajutu, kad atgriezos mājās pēc Tēvijas kara. Šis karš bija pārbagāts sāpēm, bet atraisīja mani no sevis pašas, un es piedzimu otrreiz. Patiesību sakot, esmu mirusi daudzreiz un daudzreiz atkal augšāmcēlusies. Latvijā es atradu savas mātes kapu – viņa bija izdarījusi pašnāvību trīs mēnešus pirms manas atgriešanās (bija slēpusi izbēgušos krievus – gūstekņus un Gestapo arestēta). Atradu mirstošo Eriku.⁷ Tu jau laikam zini – jau 14 gadu pagājis, kopš viņš guļ netālu no Raiņa.⁸ Turpat pretim ir Čaks,⁹ Plaudis¹⁰ un citi mūsu draugi un biedri. Bet pati Latvija, ko tādās sāpēs izcīnījām, ir skaista un dzīva, un es gribētu ticēt – mūžīga. Mums ir radušies daudz jaunu brīnišķīgu dzejnieku. Varbūt būs tos lasījis? Esmu dzejas konsultante Rakstnieku savienībā, un brīžam liekas, ka visa Latvija dzejo. Vēstules ar dzejoļiem lido pie manis no visiem novadiem. Šī tuvība ar jauno audzi man neļauj pašai novēcot. Es mīlu savu darbu un savu tautu. Par maz savu vien. Es mīlu visas tautas. Tik daudz sāpju pārdzīvots, vajadzētu saprast un saprasties. Neesi tik ciets un dusmīgs. Kur tad Tavs maigums? Vai to pasaules vēji jau izdzinuši no Tavas sirds? Šis naidis nogurdina un izkaltē.

Es vasaras bieži pavadu Lazdonā, pie burvīgā Gaiziņa. Esmu vasaras svelmē stāvējusi Ļaudonas Krusta kalnos, redzējusi tumšos mežus ap tiem, atcerējusies Tevi un Tavu dzeju. Ir pat dzejoļis – nenobeigts. Kopā ar gaišo Madonas novada muzeja direktori Elzu Rudenāju¹¹ reiz iegājām pie Tava brāļa. Viņš ir citāds nekā Tu. Redzēju Tavas jaunības ģimētnes. Kādi ir tagad Tavi zelta mati un Tavas zilās – šķietami lēnīgās, bet patiesībā negantās acis? Ar Jāni Medeni¹² esam līgojuši Praulienas "Ješkās", stāvējuši Aiviekstes lekni zaļojošos krastos. Un daudz spēka gūstu savā

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Mirdza Ķempe 1940. gadā.
Mirdza Ķempe in 1940*

bērnības pilsētā – apburtajā Liepājā. Man šķiet, Tu izjūti šo pilsētu, un tikai tagad, mūža rietā, es jūtu, ka viņa mani radījusi. Gribētu dusēt Līvas kapos, kur ir mans tēvs un mani vectēvi ar savām sievām.

Es pirms 16 gadiem, pārbraucot, izlasīju tavu "Nīcību". Vaicāju par Tevi. Man teica – Tu kļuvis varen briesmīgs. Daži runāja, ka esi miris.

Tavai nāvei es neticēju. Ka Tu biji briesmīgs, tam gan noticēju un dusmojos uz Tevi. Jo man allaž bija savādas bailes no Tavas nevaldāmās dabas, ko nekas nespēj remdināt. No Tevis lauzās kāda aizsaules gaisma, ko pastāvīgi kļiedēja zemes nemiers. Tu vienīgais uzrakstīji vārdus, kas izteic dvēseles ilgas pilnīgi saplūst ar otru dvēseli.

Mirdza

Stokholmā

16. II 1960.

Suminu pēc daudziem posta gadiem.

Izlietās asinis nenaslaucīsim un miljonus nonāvēto nepiecelsim. Kas saskaitīs bez vainas kritušos no zīdaiņa līdz sirmgalvim? Pārāk daudz asiņu latviešu tauta ir atdevusi vēstures pēdējo gadu desmitu tumšajās stundās – uz tām nu reiz vajadzētu augt mīlestībai vien un brīvībai. Vai tā būs? Savu tautu mīlu arī es, tāpat kā Tu un daudzi citi šeit svešumā. Taču no manis komunisti neiznāk, arī nekāds kapitālists. Dzejnieks vien. Jā, palodies par Tavām grāmatām – saņēmu. Tā ir cita pasaule – pazīstu Tevi kā mīlestības rūgto koku, kas reiz krāšņoja Rīgā Tavās rindās. Žēl, ka nevaru nosūtīt "Uz vairoga"¹³ vai kādu citu savu krājumu. Par dzejniekiem tēvzemē? Daudz viņu nav. Lielais pulks muldoņu vien, labāk būtu strādājuši ražīgu darbu. Pasveicini manu grāmatu aizvedēju, nezinu viņa adresi.

Tas Ļaudonas dumpinieks

A

Rīgā

22. februārī 1960. g.

Andrej,

esmu sarūgtināta. Ar tādu prieku atplēsu Tavu vēstuli, bet Tavā blāzmainajā rokrakstā man atsūtīta tikai rūgta deklarācija.

Es taču visu saprotu. Vai tad nezinu, ka Tu esi tikai dzejnieks vien. Bet arī tad, kad nedziedam nekam, tomēr dziedam tam, kam negribam dziedāt. Varbūt man nevajadzēja Tev sūtīt savu izlasi,¹⁴ tas posms ir jau pārdzīvots, bet ir jau arī kaut kas paliekošs. Varbūt viss tas Tevi aizskāra, jo esam no citas pasaules, tiešām! Bet vai tad esmu cita viscaur? Arī tagad mani Latvijā sauc par mīlestības dzejnieci. Vai Tu nesaņēmi arī manu krājumu "Mīlestība", kurā daži dzejoļi Tev būs pazīstami¹⁵ un arī nepazīstamie neliksies sveši. Vai pastā to būtu nočiepuši? Par šo intīmo dzejoļu krājumu saņēmu republikas prēmiju, un tas nekur vairs nav dabūjams. Pie mums jau dzeju mīl tik ļoti, ka krājumus izpērk dažās stundās. Tātad – lūdzu, atraksti man vēlreiz, ne tik ērkšķaini.

Vai saņēmi "Mīlestību", "Es nevaru klusēt"¹⁶ un "Izlasi"? Un atsūti man kādu savu pēdējā laika ģimētņi, lai paveros Tavā niknajā vaigā. Es esmu bezpartejiskā un saprotu daudz ko. Bet arī komunisti saprot. Man Tevis dēļ sāp sirds ne kādā pazemojošā nozīmē. Tā sāpēja par Tevi jau 1940. gadā. Nojautās. Tu mani reiz nosauci par gājputnu, kam nav dzimtenes. Es tagad Tevi jūtu to pašu. Bet arī dzimtenē paliktu šīs nemierīgās ilgas, jo Tu jau esi tas, kam nekur, nekur nav Vienā visa! Jā, savu "Izlasi" sūtīju Tev tāpēc, ka tur mana ģimētne. Neesam tik ilgi redzējušies.

Sava tauta jāmīl, bet to nevar ņemt izolēti no citām tautām. Mani aizkustināja, kā Tu atceries Latviju, gan redzot spānietes kājas, gan klīdzams pa okeāniem. Bet vai tikai latvieši cietuši un lējuši asinis pēdējos gados? Vai ar krievu tautas asinīm – kas lijušas kā okeāns – nav apslacīta zeme no Maskavas līdz Berlīnei? Tikai mēs esam maza tauta un mūsu zaudējumi sāpīgāki. Bet karu jau nesāka Padomju Savienība – to gan neaizmirsti! Kas attiecas uz mīlestību un brīvību vien, tad Tu jau zini, ka bez tumšas nebūtu gaismas. Mīlestībā ir arī

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Andrejs Eglītis 1940. gadā.
Andrejs Eglītis in 1940*

naids un cīņa un sāpes. Bet absolūta brīvība būtu anarhija. Viss tas ir sarežģīti. Visā ir pretrunas. Šodien, kad saņēmu Tavu vēstuli, biju ciemos pie profesora Endzelīna,¹⁷ kam 87 gadu dzimšanas diena. Dziedājām gan "Teici, teici, valodiņa", gan latīniski "Gaudeamus igitur". Bet viņš izskatījās jaunāks nekā jaunībā, pat bērnišķīgs.

Pirms dažām dienām apbedījām Tavu un manu bijušo priekšnieku Indriķi Lēmani.¹⁸ Infarkts. Arī mēs varam kuru katru brīdi apdzist, tāpēc nedusmo, Andrej. Atraksti kaut ko par sevi. Piemēram: cik valodas Tu tagad runā? Es daudz tulkoju. No spāņu valodas notulkoju "Donu Kihotu",¹⁹ no angļu "Gulivera ceļojumus",²⁰ nupat kopā ar Rihardu Rudzīti²¹ tulkojam Volta Vitmena dzejas izlasi,²² tad sāksu tulkot Ketrimas Mensfildas stāstus.²³ Es Tevi šad tad tomēr traucēšu ar kādu vēstuli vai dzejoli. Ko lai dara: neviens dzejnieks man būtiski nav tik radniecīgs kā Tu, bet neviens ārēji nav tik tāls kā Tu. Taču Tavus dzejoļus lasu un lasīšu. Aizsūtīšu Tev arī kaut ko no mūsējiem. Raksti, kas Tevi interesētu.

Tu joprojām esi tik rūgts. Vai tad laimes nav nekur? Sāpīgi vārdi:

Zinu zemi, kur piedzimu.

Nezinu, kur miršu.²⁴

Piedod, ja esmu Tevi aizvainojusi. Es zinu, Tu esi ērkšķu sadzelts. Bet arī man ir brūces. Neaizmirsti mani. Šad tad atraksti kādu vārdu, varbūt kādu dzejoli. Man ir telefons: 21465, ja esi bagāts, ziedo man 3 minūtes, lai nodemonstrētu man savu balsi. Bet tikai naktī. Sveicinu Tevi ar šim Brāļu kapu kartiņām.

Tomēr un joprojām
Mīlestības dziesminiece Mirdza

Stokholmā

3. III 1960.

Suminu Tevi.

Būsi ko pārpratusi iepriekšējā vēstulē. "Mīlestībā" ir daudz krāšņu rindu, arī "Izlasē". Kas attiecas uz "Es nevaru klusēt" – tā man sveša pasaule visumā. Kā Tu zini, tad klusēt nevaram abi. Uzņēmuma gan man nav no sevis labāka kā šis no ciemošanās dienām Austrālijā. Fotografus necienu. Bez tautas mīlestības grūti dzīvot, Tu saki? Tas tiesa. Es tomēr domāju, ka daļa no šīs mīlestības veltīta arī tiem, kas emigrācijā. Par grāmatām? Stokholmā tikko iznāca E. Adamsona Raksti 2 sējumos, kas Tevi varētu interesēt. Ja Tev labs prāts un pūļu nav daudz, atsūti man "Mākslu",²⁵ sākot ar Nr. 2. Un, ja iespējams, paskaties dzīvoklī Kr. Barona ielā Nr. 94 a, dz. 10, kur vācu okupācijas laikā biju apmeties, tur palika vairāki Tavi dzejoli rokrakstā, Tavas ģimetnes un Egles,²⁶ Varslavāna,²⁷ Gaiļa,²⁸ Ozoliņa²⁹ gleznas. Protams, tas tagad būs pišļos un putekļos aizputējies? Tāda ir dzīve. Āmen.

A.

Stokholmā

12. IV 1960

Sveicinu ar ziemeļu pavasari

Paldies par sūtījumiem: Brāļu kapiem, Skalbi,³⁰ ģimētnēm, "Mākslām", pelnu trauku, kabatas grāmatu un citu.

Savas vēlmes izteicu Melnajam Ērikam.³¹ Ar viņu var runāt – viņš domā. Esmu jau daudzkreiz teicis – man šīs dzejas ainas vai nu ar pilnākiem gadiem, vai tukšākiem – velk ne visai. Nevaru arī sacīt, ka cīnos par debess valstību, taču – nīcība ir mana pasaule, un uz to eju ir priecīgs, ir bēdīgs reizē. Itālijā reiz biju etrusku kapenēs aiz Romas. Tūkstošgadu kapenu pilsēta ar kaislām efejām un cipresēm, un lielas mākslas zīmēm. Tā likās – es esmu jau reiz te bijis? Tu baidies ceļojumos mirt ārpus Latvijas? Neesi mazdūšīga – ārpus Latvijas ir miruši daudzi un laikam vēl mirs. Domāju, Tu būsi īsumā šo to dzirdējusi no mūsu runām ar Melnajo. Bija ir jautri brīži, ir nopietni, kā jau tas parasti notiekas. Vai Ādamsonu³² saņēmi? Mums tuvojās Lieldienas, un visos dievnamos dziedās – alelujā. Krāšņi un apgrēcīgi kori. Tad nu šoreiz āmen!

A.

Stokholmā

29. VIII 1960.

Ceru, veselība atgriežas? Vai zāles saņēmi? Paldies par "Latvija – Dzin-tarzeme" un Tagores³³ izvilcumiem. Tagores grāmatas man ir. Ja iespējams – atsūti akadēmisko gramatiku – literārās valodas. Kā mira Eriks un Cedriņš³⁴? Tu runā par viņu? Manās acīs tam Heijama uztvere. Tas viss. Jāmirst tā kā tā. Visiem varenim pret to nav ieroču.

A.

[Rīgā] 4. X 60.

No slimnīcas esmu ārā. Tavas zāles saņēmu. Cik labi, ka Tu savā Omara Heijama noskaņā atceries arī līdzilvēkus. Mums bija atkal bēdas – nomiris Valērijs Zosts³⁵ – ar infarktu. Augstas kultūras cilvēks, lielisks pedagogs, kas eksaminēja studentus ne vien Rīgā, bet arī Maskavā – ļoti dziļš un valdzinošs, ar kuru labprāt sarunājāties. Lai slava viņa mūžam, kas pilns mūzikas un kaisla darba. Tu prasi par Ēriku. Laikam es nepratīšu visu pateikt. Jau iebrāukusi, 1944. gada septembrī, sagrautajā Daugavpili padzirdēju, ka Eriks Ādamsons smagi slimš gulot kaut kur pie Platones "Zemzaru" mājā. Es tūlīt zināju, ka tās ir beigas. Viņš nekad nesūdzējās, bet bija savādi pasīvs pret savu dzīvi – vienīgi mākslā ass kā nazis. Es allaž viņu atceros. Ar kara ešloniem devos uz Kurzemes pusi, gan sēdēdama uz lokomotīves, gan visvisādās mašīnās un ratos, kas vien mani uzņēma.

Platones izrādījās vairākas: Platone, Lielplatone, Jaunplatone un vēl kāda, visās bija "Zemzaru" mājas. No vienas uz otru es klīdu kā pa Inferno, līdz pēdējā pagastmājā man pateica, ka tiešām Eriks Ādamsons ar savu tēvu un Elvīru Padegu (gleznotāja Padega³⁶ atraitni) esot te Zemzaru mājās, un nupat tiem esot piešķirta malka. Ieraudzīju Eriku – viņš gan spēja vēl runāt pusčukstus un arī skaļāk, arī staigāja, bet nāves zīme bija viņa vaigā. Tautieši latvieši līdz boļševiku ienākšanai viņam, viņa vecajam, pusārprātīgajam tēvam, kas bija atbēdzis no degošās Jelgavas, nedeva no akas ūdeni, jo tās vasarā bija "izžuvušas". Ūdeni pirka Elvīra Padega par kabatas lakatiņiem un citām sīkām mantiņām, ko bija paspējuši sev paņemt līdz. Kad padzirdēju, ka pie viņa ir kāda sieviete, pirmajā brīdī biju priecīga, ka viņš nav viens savā briesmīgajā pasivitātē, ka viņam kāds palīdz slimībā un tādā apvidū, kur vairākkārt bija kaujas ar mainīgiem iznākumiem. Bet, kad ieraudzīju šo sievieti, šausmīgi izbijos. Tai bija ģindeņa seja, iegrimušiem vaigiem, izlūzušiem zobiem, sēcoša aizsmakusi balss (jo viņai bija kakla dilonis, kā vēlāk uzzināju, viņa ar tbc slimojusi jau kopš bērnības), un viņa bija grūtniecības pēdējā stadijā. Viņas apbrīnojamā un reizē aklā dzīvotgriba bija viņu vairākkārt uzrāvusi no nāves gultas un beidzot iedvesusi negudro vēlmi – iegūt bērnu. Viņa teica, ka Eriks gaidījis mani atgriežamies, jo turpinājis dzīvot pie manas mātes. Pēdējā nesaprata, ka apdraud savu apkārtni: klepodama sev sauējā, viņa ar to pašu roku pasniedza ēdamvielas un piedāvāja man zāļu tableti pret galvassāpēm. Tādā stāvoklī bija estēts Eriks. Šie trīs cilvēki, bez līdzekļiem, aukstumā, slimī, kā pagasta nabagi tupēja savā istabā, ar bailēm gaidīdami dzemdības.

Kad es atbraucu un izplatījās ziņa, ka viņus aizvedīšu ar augstas iestādes mašīnu, tad visi tie, kas bija lieguši ūdeni un maizi, steidzās manā klātienē tiem piedāvāt medu un dažādus ēdienus, lai es redzētu, cik viņi labi un varbūt par tiem aizrunātu. Šausmīga diena! Es uzzināju arī tai dienā, ka mirusi mana māte – tikai viņi neiedrošinājās man vēl pateikt, kādā nāvē. Visi gavilēdami devās uz atbrīvoto Rīgu, kāds kapteinis mani, dubļiem aptašķītu, uzrāva uz katjušas, bet man neviens neiznāca pretī. Savā dzīvoklī man nebija drosmes ieiet, pārgāju uz Ļeņina ielas. Eriks bija dzīvojis visu laiku pie manas mātes – viņu ar Veselības ministrijas atbalstu novietoja Pērnavas ielas slimnīcā, atsevišķā istabā, kur nekas viņam netrūka visu to atlikušo 1½ gadu, ko viņš nodzīvoja. (Pārvedu vēlāk uz Rīgu viņus visus trīs.)

Es vadīju Leļļu teātri,³⁷ un Eriks tika tur pieņemts par dramaturgu – savā slimnieka istabā viņš skaisti pārveidoja leļļu spēlē "Samtabiksi",³⁸ dramatizēja mums Čehova "Kaštanku",³⁹ uzrakstīja mums vairākus dzejoļus, kas bija "Karogā", dzejoli "Dzejnieks un nāve" viņš uzrakstīja 28. II 45, savā nāves dienas datumā, jo nomira 28. II 46. Viņu atkal

uzņēma Rakstnieku savienībā – deva visas zāles visās vajadzībās – nekas netika lietots. Bet visas pret tbc zāles – streptomīcinu un citas – sāka lietot tikai vēlāk, kad viņa jau vairs nebija. Viņam bija jāpiedzīvo smagi triecieni: no tiem jau sastāvēja viņa trauislais mūžs.

Padegai piedzima puisītis Askolds, ārsti brīdināja viņu nodot bērnu citur kopšanā, bet viņa neklausīja, un mazais nomira ar tbc meningītu. Bet es kļuvi par liķu apbedītāju: vispirms bērna, pēc dažiem mēnešiem arī viņa mātes, un es redzēju, ka viņa mirst viena. Slimnīcā viņa man sūdzējās, ka Eriks pie viņas neienākot, un es lūdzu viņu nākt, taču viņas agonijas viņā neradīja vis līdzjūtību, bet pretīgumu. Viņš gribēja būt brīvs no nāves un visa uzspiestā. Jo Omara Heijama⁴⁰ dzēriens un pašā nevarība viņu bija novedusi šai bezmīlas postā. Arī karš, arī es. Taču slimnīcā ap viņu bija cilvēki, gan ārsti, gan slimnieki, gan apciemotāji, kas jūsmoja par viņu un viņa dzeju – bija puķes un daiļums, un tā viņš jutās labāk, tikai dega karsonī.

Mūsu dzīvokļos vēl bija jāatjauno centrālā apkure, lasījām un ēdām pie "ploškām", bet slimnīcā jau bija labi.

1946. gada februārī Eriku pārveda uz Biķernieku sanatoriju. Kad pēc divām dienām iegāju pie viņa – seja tam bija pārvērtusies, acis dziļi iekritušas, pastāvīgi aizvērās, vaibsti asi, roka šķita bezgala vārga un traušļa. Viņš teica, ka miesas grausts gan esot pārāk sabrucis un nezin, vai izturēšot. Teica, ka gribētu, lai istabā būtu bērzi un ka vēlētos stāvēt pie akas, izsmelt spainī aukstu ūdeni, kurā peld iekritušas koku lapas, un to dzert. Bet ārā vēl bija sniegs, pirmā saule, un pie loga krūmā sēdēja trīs sarkan-krūtiši. Es vēl biju cerējusi, neviens man neteica, ka jau sākumā, ievadot, nebija vairs cerību – viņa organismam nebija spēka pretoties. Viņu bija nobeidzis paša savāda raksturs, karš, Omara Heijama dzēriens un visādi smagi sarežģījumi, par kuriem nemaz nevaru rakstīt. Man viņa vienmēr bijis tik žēl. Viņš jau nekad sev dzīvē neko neprasiņā, tāds noslēpumains, kluss, visu redzēdams un saprazdams. Viņš man bieži vaicāja, kāpēc es esot tik izbijusies. Pēdējais smaids pavidēja viņa lūpās, kad piepūtu ar pūlēm gumijas loku, ko liek slimniekiem zem muguras. Biju to viņam tai laikā atnesusi.

Par viņa slēptajām ciešanām esmu daudz domājusi. Jūtos vainīga. Lai gan viņš īsi pirms nāves aiz dusmām aplēsis savu kreklu tāpēc, ka esot nepareizi dzīvojis, ka palika neuzrakstīti vēl iecerētie romāni, lugas, dzejoli. Viņš pat lūdza, lai es piedodot, ka neesot mani klausījis.

Eriks nomira miegā. Teica, ka aizmigšot un tad būšot labi. Vēl mēģināja lasīt kādu grāmatu, bet turēja to ačgārnī. Viss, viss bija neizturami sāpīgi.

Par Cedriņu zinu, ka viņš miris ar plaušu karsoni. Bijis slimš. Tuvāk neko nezinu, jo nav gadījies runāt ar tiem, kas bijuši ar viņu kopā. Plaušu karsonī vajadzīga stipra sirds.

Es vēl gribētu tev teikt, ka dzejnieks Omars Heijams, Firdusijs⁴¹ un Hafizs⁴² bija sufiji, kurus par ezoterismu vajāja oficiālais islāms. Viņu filozofiskais simbols ir vīns, kas sufijiem⁴³ nozīmē transcendentālo apskaidrību, augstāko gudrību un ekstāzi, savienojoties ar visaugstāko. Arī taverna šai dzejā ir simbolisks jēdziens. Atsevišķos dzejoļos ir gan arī tiešā nozīmē lietoti šie vārdi. Bet izlasi tos ar zemtekstu. Tāpat kā Raiņa lauztās priedes nav nekādas lauztās priedes tiešā nozīmē, tā arī Omara Heijama vīns nav tas, ko Tu baudi un ko baudīja Eriks. Jūsējais vairāk ir apskurbuma vīns, lai aizbēgtu no sevis nīcībā.

Kāda ir Tava veselība? Es jūtos aizvien spēcīgāka, ja vien kaut kas cits neuzbruks. Arī šī vēstule Tev dos nelielu ieskatu tajos nemieros, kas iet pāri manai sirdij.

Šīs vēstules saturs domāts tikai Tev. Lai jau patiesībā tas viss ir tikai ārīgs apraksts, kas neatsedz īsteno, neredzamo.

M

Stokholmā

15. XII 1960

Suminu tēvzemē.

Paldies par grāmatām – Melnā sūtītām, esmu saņēmis. Skumjāk, ka nevaru uz Rīgu nosūtīt mūsu jaunāko devumu svešumā. Biju Tev sūtījis emigrācijas grāmatu katalogus un citu. Šķiet, neesi saņēmusi? Paldies arī par Erika nāves aprakstu. Nāve ir nepielūdzama un neuzpērkama, arī komunistu pasaulē. Tāpat pie manis. Citādi par naudu pērk mīlestību un daudz ko citu, kas cilvēkā – visas pasaules malās.

Gaišus apvāršņus vēlu latviešu tautai. Un seni draugiem.

A. E.

Stokholmā

1. III 61.

Uz pavasara pusi sveicinot.

Paldies par kapu vēstuli Liepājas pusē. Kapu rēgonība man allaž tuva. Taču mums abiem nav iespēju nedz staigāt pa vieniem kapiem, nedz par vieniem kapiem vienoties. Katrs teic savus miroņus. Kad būsīm paši miruši, diez, kā tad būs? Tāpat. Nav mana vaina, ka Baltijas jūras šalkas no manis tik tālu un Tev tik tuvu. Tu arvien gribi apdziedāt personas – politiskas, citiem vārdiem, esi pa daļai personības kulta upuris. Reiz rakstīji vārsmas par savu lielo skolotāju⁴⁴ ("tautu"), viņa māti, tagad dienas kārtībā

Lumumba,⁴⁵ Hammaršelds⁴⁶ un t.t. Var jau. Taču šīs rindas aizputeķļos līdz ar savu dzimšanu. (Puteķļos jau arī citas – mums visiem.) Lumumbu ir pilna pasaule, gan melnās, gan baltās ādās ir Eiropā, Āfrikā, Āzijā un citur. Un slepkavību netrūkst nevienā zemes malā – sevišķi politisko – dažādos veidos. Paldies par grāmatām – dzejoļu un žurnālu. Sūtīšu pretī “Ceļa Zīmes”⁴⁷ – tajā stipri rakstāmiēs, tā saucamā pusvecās paaudzes žurnālā. Jaunākajiem ir savs – “Jaunā Gaita”.⁴⁸

A

P. S.

O. Vācieti⁴⁹ var teikt par talantīgu, kad izlasīts vairāk.

[Rīgā 1961. III]

Andrej,

esmu Tev izsūtījusi “Mākslu” un grāmateles. Bet man šķiet – Tu nemīli savu dzimteni. Varbūt šī daudzgadu atrašanās trimdā un klaiņošanas Tev ar savām bēdām, priekiem un vaļību ir iepatikušās. Te mūsu inteliģences aprindās par Tevi runā slikti: Tu esot iejaukts Mazulāna⁵⁰ aizvilināšanā. Ja Tu milētu savu dzimteni, tad Tu nevienu cilvēku neaicinātu no tās projām. Nu jau Tu esi pietiekami sekojis mūsu apstākļiem un diezgan labi saproti, ka arī tad, ja Tev viss te nepatīk, tomēr te ir tā vieta, kur strādā un dzīvo Tava tauta. Arī šim Mazulānam bija gan darbs, gan maize, gan māja, gan bērni, bet viņš laikam rīkojās kādā prāta aptumsumā – pie šizofrēnijas tas tik grūti nosakāms, vai arī viņa raksturs ir apšaubāms. Kāda nozīme ievilināt cilvēku tajā dvēseles tukšumā un sāpēs, kurās dzīvo emigranti? Grūti ticēt, ka Tu, kas pats Indijas un Austrālijas krastos spēji domāt tikai par Latvijas ainavām, varētu aktīvi piedalīties tādās lietās. Bet tā te runā. Daudz prātīgāk būtu, ja Tu kādreiz pats atbrauktu paciemoties Latvijā, paskatītos uz savu Ļaudonu, pastaigātos pa Rīgu.

Es Tev jautāju, kādos mēnešos Tu būsi šogad Zviedrijā. Varbūt es varētu doties ekskursijā uz šo trimdas vietu, ja tāda turp brauks. Redzi, kā par Taviem vētrainajiem stiķiem raksta pat avīzēs – es jau uzreiz sapratu, ka Tu esi tas sāpju dzejnieks.⁵¹ Bet te Latvijā smagi cieš Mazulāna bērni, jo viņi ir tādā vecumā, kad šādas lietas skar dziļi.

Nu labi – pietiks par to. Mani tikai pārsteidza tādas vēstis, jo Tu man šķiti pietiekami gudrs un pietiekami daudz cietis, lai nesaprastu apstākļus. Arī Melnis⁵² par Tevi runā ar simpātijām, tāpat cilvēks, kas man atveda Tavas grāmatas.

Kā redzi, mani dzejoļi par Lumumbu nemaz nebij neviētā. Šis cēlais cilvēks, kas bija īsts kristietis, nevis pseidoticiģais, kā beļģi un Hamarselds, ir miris. Bet kā teica brīnišķīgais Džavaharlals Nēru:⁵³ “Miris Lumumba ir varenāks nekā dzīvs.”

Vai Tu esi lasījis Nēru grāmatas “Autobiogrāfija” un “Indijas atklāšana”? Manuprāt, tās ir atslēga visai Indijas kultūras un dzīves izpratnei. Viņš ir arī dzejnieks un allaž nēsā puķi pie krūtīm savas mīlestības piemiņai, pat ANO sēdēs. Izlasi tās, ja vari dabūt Zviedrijā. Kādreiz atsūti kādu dzejoli – es nevienam nerādīšu. Glavļits⁵⁴ laikam nēlaiž cauri tās latviešu grāmatas: vai nu priekš vai pēcvārdu dēļ, vai arī saturā ir kaut kas tāds. Bet par to jau rakstīju. Nu trako vien!

Mirdza

Stokholmā

24. III 1961.

Suminu Tēvzemē.

Esmu jau teicis paldies iepriekšējā vēstulē (taču būsī saņēmusi) par “Mākslu” un grāmatām. Paldies arī šajā. Vēstuļu ceļi laikam ir visādi. Dažas iet ar kājām un uz citām mājām? Arī grāmatas, ko sūtīju. Tu piemini J. Mazulānu. Rīgas inteliģence runājot, ka es esot vainīgs viņa aizvilināšanā. Tik aplami “inteliģencei” nevajaga runāt. J. Mazulānu neviens šeit ar varu netur, nav arī vilinājis – viņš var brīvi savu ceļu izvēlēties vai nu uz Latviju, vai citur. Tā viņa personīga lieta. Tādu Mazulānu un līdzīgu šeit ir samērā daudz. Katram sava sāpe. Esmu pieradis – ikviens šeit brīvi nosaka savus personīgos likteņus. Par to “sāpju dzejnieku” rakstot avīzes. Tu esi saziņējusi mani, kā to apliecinī. Humors man ļoti tik, taču, ja melošanā pārspēts pats Minhauzens, tad tas vairs nav humors. Tikai jēli meli. Vai patiesi šī lapiņa atspoguļo komunistu žurnālistu morāli? Āmen.

Pie Zviedrijas pieturos samērā bieži, taču aprīļa, maija mēnešos paklejošu gan. Pēc tam mājās, kā saku – Zviedrijā. Cimos braukt uz Ļaudonu? Lai noskrien pali. Kāpēc šajās dienās tiesājat dažus cilvēkus Rīgā, kas otrā pasaules karā darīja to pašu ko Tu, tikai otrā pusē? Es nerunāju par ebreju iznīcinātājiem.

A

Stokholmā

24. IV 1961

Suminu tēvzemē.

Savā vēstulē Tu jautā par grāmatām, ko esmu Tev sūtījis uz Rīgu. Vispirms žurnāla “Ceļa Zīmes” komplekts – 38 numuri. Žurnāla “Jaunā Gaita” komplekts – ap 25 numuri, V. Tones⁵⁵ mape, O. Stumbra⁵⁶ dzejoļi “Etīdes” un dažas sīkākas grāmatas. Tagad prasītās sameklēšu, kāds būs to liktenis – nezinu. Par dzejošanu? Politiskā dzeja, ko esmu rakstījis arī pats, man netik, tā tāda vienas dienas muša, kaut arī tai meslus devuši lieli gari – par politiskām personām. Par tiesām, tiesāšanu, nāves sodiem?

Asinis ar asinīm nenomazgāt. Ja tiesā vienu pusi, nedrīkstētu netiesāta palikt arī otra – neviens nav bez vainas. Šausmas un miroņus ir redzējušas arī manas acis Otrā pasaules kara laikā, bet šīs otrās puses slepkavas netiesā vēl neviens. Debesis? Paldies par senu dzejoli, arī tur ir rindas par izplatījumu – aizsauli, kaut gan man reiz Melnais teica, ka gars un debesis esot tīra niekošanās dzejoļos. Tomēr ir labi, ka kaut ko nevar ar roku aizsniegt, citādi ātri apriebtos. Varbūt tas attiecas arī uz debesīm?

Nav labi, ka Līgo svētkus nobīda ārpus latviešu tautas gara apvāršņiem, oficiāli nobīda, kā to raksta "Cīņa".⁵⁷ Kas vainas pagāniskām izdarībām, ja kristīgās neder? Komunisma jau vēl nav, tārad nav arī vēl tradīciju, kas tautu krāšņo. Paskumji – līgo latviešu garam ir neatņemams, un to nevajadzētu nīdēt. Nāk atkal viens pavasaris.

A

Rīgā 4.VI 61

Es atkal guļu slimnīcā, asinsspiediens bija 230 – 140, patlaban noslīdēja uz 170. Šodien saņēmu tavu vēstuli ar Medīnam⁵⁸ veltītu programmu. Tā mani sarūgtināja. Vai Tev nebija laika uzrakstīt man vismaz, kādas grāmatas Tu esi man sūtījis. Vai tās pēdējās svešvalodās? Latviešu grāmatas, kā jau teicu, mani neaizsniedz, un es noskaidroju, ka tās iet caur Maskavu. Kad Tu man esi izsūtījis vēstules, kuras es nebūtu saņēmusi? Arī to Tu man nepasaki. Man šķiet, ka manas pēdējās vēstules, kuras es Tev rakstīju gan daļēji depresijā – ņemot vērā manu veselību un vēl šo to pasaulē – būtu pelnījušas citādu atbildi nekā Tavu zīmīti. Kāpēc Tu esi kļuvis tik ciets? Vai man būtu jākaunas par to, ka atceros Tevi citādu? Ēs varbūt Tevi nekad vairs neredzēšu, un viss, ko es Tev rakstīju, bija aiz dzīves tālajiem kalniem. Esmu lūgusi arī kādu Tavu dzejoli – Tu izturies tā, it kā nemaz nelasītu to, ko Tev rakstu. Nu, sūtīšu Tev grāmatas, bet ar savām vēstulēm kļušu atturīgāka, ja jau Tev nav laika, ne intereses tās lasīt. Ir jau pagājis pārāk ilgs laiks, un katrs mēs kļūstam citādi. Es domāju, ka man būs arī sev jānodrošina kāda pasta kaste, jo manā dzīvoklī ir daudz iemītnieku, kā arī cilvēki, kam manas vēstules var interesēt. Tiklīdz šī kaste man būs, es Tev to paziņošu, jo varbūt Tavai ekselencei kādreiz tomēr uznāks labs prāts atmosties no savas mēnesīgās aizpasaulības un atcerēties mirstīgo cilvēku, kas Tevi nav aizmirsis. Man bija ļoti liels žēlums par nesaņemtajām grāmatām, iztaisīju pat traci, bet neko nevar darīt! Es neticu, ka pazustu Tavas cilvēcīgās vēstules, ja jau mani aizsniedz visi Tavi pārmetumi un asie jautājumi. Vienīgi, ja kāds tās paņēmis aiz greizsirdības. Es gan neticu, ka Tu spētu atraksīt man ko labu. Tāpēc paliec sveiks.

Mirdza

Es uzrakstīju dzejā ievadu akvarelistu izstādei, runāju ar Sūniņu⁵⁹ par akvareli, kuru vajadzētu sūtīt kādam dzejniekam. Kāpēc Tu esi tik izlaidīgs pret mani? Es jau saprotu – uz tādām vēstulēm, kādas bija manas pēdējās – nav ko atbildēt. Tās es varēju labāk adresēt pati sev.

M.

Slimnicā 5. VI 61.

Andrej, es aizmirsu Tev vakar savā sarūgtinājumā pateikt, ka nomira Jānis Medenis – mūsu diženais un neprātīgais, kas neprata dzīvot. Šī nāve mani patiešām nogāza gar zemi. Man bija uzticēts to paziņot Almai Medenei – viņa īstenajai dzīves biedrei. Es nemaz nevaru par to runāt un domāt. Tāpēc arī esmu slima. Arī šķirstā viņš izskatījās, it kā būtu cīnījies vai svelmē kaut kur steidzies – tumši sārts, no deguna un mutes viņam strūkloja arī mirušam asinis. Tā kā – infarkts un insults reizē – un viņa milzīgais dzīvības spēks nerimās arī tad, kad viss jau bija galā. Un Tu – vai Tu nevarēji man kādu vārdu pateikt, ja redzēji, ka neesmu Tavas vēstules saņēmusi. Es gan neticu. Varbūt Tev ir tāda dzīve, kāda Omara Heijama skurba, ka Tevi neskar tas, kas jau aiz kalniem. Pat ja zini, ka stāvam uz viņsaules sliedīti. Jānis Mediņš mani labi pazina – ilgi kopā strādājām. Nodod viņam manu sveicienu. Ja būtu palicis tēvzemē, būtu Tautas mākslinieks. Viņa brāļi Jāzeps⁶⁰ un Jēkabs⁶¹ daudz komponējuši manus tekstus. Labi. Raksti man pagaidām uz adresi: Rīga, Kr. Barona ielā 12, Rakstnieku savienībā. M. Ķ. Raksti man savas lakoniskās zīmītes, tajās jau katrs vārds zelta vērts, un to jau jāsver mikroskopiskās uncēs, lai neiznāk par daudz. Bet man Pēteris Blaus⁶² reiz pārmeta: – Jūsu vaina tā, ka Jūs pat tramvaja konduktoram gribat dot miljonu, bet tam vajadzīgas dažas kapeikas. Ko viņš domā ar miljonu? Tā arī Tev, kaut gan Tu neesi konduktors, bet Fonda priekšsēdētājs, es gāzu virsū savu vārdu miljonus, kaut Tev pietiktu ar daudz mazāku skaitu. Paraksties uz aplokšnes ar Box 382, lai nebūtu sensāciju. Lai gan man nav ko slēpt – un galu galā dari, kā gribi. Tu man pat nepateici, vai saņēmī fotogrāfijas no Erika kapa vietas.

Mirdza

Stokholmā

*Mirdza Ķempe 20. gadsimta
60. gados.*

Mirdza Ķempe in the 1920s

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

3. VIII 1961

Suminu atvasarā.

Paldies par: K. Sūniņa akvareli (vislabākā kārtībā), J. Medeņa un citām grāmatām, "Mākslu" un t.t. Visu esmu saņēmis. Lūdzu, izsaki lielu paldies K. Sūniņam. Mēģināšu viņam nosūtīt dažas mākslas grāmatas. Kāda ir K. Sūniņa adrese? Paldies arī par J. Medeņa uzņēmumiem. Lorkas⁶³ dzejoļus ļoti cienu, esmu tos iepazinis zviedru mēlē. Žēl, ka nevaru Tev aizsūtīt grāmatas, kuras sniedz šodienas dzeju šīs pasaules skatījumā. Šī dzeja ir stipri krāsaina, arī dimensionāla. Jūs tur jo bieži esat tik vienādi, ka pietiek, ja izlasa vienu, zina par visiem. Maz izņēmumu. Tas ienes pelēcīgumu un gurdina. Nu jau pie Tevis drīz būs paradīze – viss par brīvu gandrīz. Nebūs ne rūpju, raižu, nedz dvēseles konfliktu, tikai nebeidzama liksmība. Manā uztverē tam vajadzētu izskatīties pabaigi. Es tomēr palieku pie "laba un ļauna atzīšanas koka" augļiem, palieku zūdīdamies. Krāšņi. Man šogad iznāks divas grāmatas: "Baltijas jūras krastā"⁶⁴ (dzejoļi) un miniatūras "Okeāni runā".⁶⁵ Re, tā aizplūst dzīve, un kaut kur es noteikti esmu. Būšu arī. Paldies.

Āmen.

A

Rīgā 1961. gada augustā

Tev

Ja esi Tu, tad es vēl esmu,
Ja zudis Tu, tad manis nava.
Ar gandrīz nemanāmu dvesmu
Caur manu dvēseli plūst Tava.

Gan zinu es – Tu mirstīgs esi,
Tavs gars kā dilstošs mēness mainās.
Vai mainīgs nemainību nesi,
Tu savās acīs brīnumainās?

No Tava straujā pieskāriena
Jau sen, jau sen man bailes bija.
Pēc īsas liesmojošas dienas
Tik auksta mēnesnīca bija.

Tu pazudi aiz ēnām zilgām,

Un blakus staigāju es citam.
 Uz salauzītām sudrabsmilgām
 Tad asara man nenokrita.

Tā aizvīzmoja sērais vītols,
 Zem kura vasarā reiz slīgu,
 Lai vienu brīdi paklausītos
 Par sevi šalku bezgalīgu.

Tā aizsmaržoja kapu īve
 Caur negaisiem – tik reibinoša.
 Kā skurba, nedzīvota dzīve,
 Ko es bez žēlām nāvei došu.

Tai nīcībā, ko laimīgs skausi,
 Vēl mūžam zaļa mētra vijas.
 Tu pazaudēt man neatļausi
 To, kas gan nebija, gan bija.

Pirms rieta

Nakts strēlnieks izslējies grib debessmalu aizslāt –
 No smagā loka melnās bultas dzīs.
 Tu aiznāvēta kriti, mana saule kaislā –
 Un visa pasaule slikt Tavās asinīs.
 Kas bailes bērnišķās no vaiga aizskūpstīs?

Kas nolieksies, lai nebūtu es viena
 Šai rūgtā aizgaitā, kad sāpes – zibsnis īss.
 Pie kājām strēlniekam kā stirna paklūp diena,
 Un dvēsele vairs negrib tālāk klist.
 Kas nāves gurdumu no plakstiem aizskūpstīs?⁶⁶

Šo lapu apmales ir melnas. Aizsūtu Tev dažus paskumjus dzejoļus – jo šīs dienas ir smagas. Pie Tevis aizies arī grāmata par latvju akvareli. Vai atnāks Tava seja? Un dzeja? Lūdzu!

Mirdza

Stokholmā
 26. XI 1961.
 Sveicinu tēvzemē

Esmu rakstījis vairākas vēstules Tev, taču, kur tās aizmaldījušās, tas Kungs vien zin? Tajās biju ļoti pateicies K. Sūniņam un Tev par grāmatām, ko esmu saņēmis, ieskaitot pēdējo – “Mākslu”. Neviena nav noklīdusi.

Tevis prasītās grāmatas mēģināšu sameklēt, šaubos gan, vai būs vācu valodā. Sevišķi tas sakāms par *Sagānas*⁶⁷ "Eddas dziesmas", ceru. Esmu sūtījis Tev visu prasīto, arī bildītes, kur nu tās? Nemierīgs laiks, un tur būs tā vaina. Par "*Nīcību*" neesmu vairs augstās domās, tagad esmu stipri mainījies. Prasīgāks ārēji un iekšēji. Par Tavu dzejoļu grāmatu? Vari arī labāk. Āmen. Ne jau katra diena nes krāšņu dzejoli. Ir jāklus arī, lai tādi rastos. Saki paldies vēlreiz no manis K. Sūniņam.

Ja šo vēstuli nesaņemsi, tad nav nozīmes smērēt papīru.

Ar rudens sveicieniem

A.

7. VIII 62

Saule, pār mežiem celdamās,

Skatās: kur esi?

Vai tu apar tautas druvu,

Vai zem baltas ievas dziedī?

Velgu no Aiviekstes smeldamās,

Septiņās krāsās šķeldamās,

Dardedze vaicā: – Kur esi?

Spīdēju tik tuvu, tuvu –

Kur zīļu jostu sviedi?

Vālodze, ilgās slāpdama,

Dvēselei sauc: – Kur esi?

Nesaules kalnā kāpdama,

Mūžu kā akmeni nesi,

Sevi kad svešatnē viedi.

Iestaigā micra silainē

Domīgie vakara vēji,

Tīdamās smilšu villainē,

Māte klusi bēdu dzirnas maļ:

Neredzēju, neredzēju,

Kur tu esi?

Kad tu nāksi atpakaļ?⁶⁸

Ir vēl viens dzejolis, bet par to Tu dusmosies.⁶⁹

M.

Stokholmā

30. VIII 1962.

Paldies. Esmu saņēmis visus sūtījumus, arī "Karogus".⁷⁰ No kartītes redzu, ka dažas manas rakstu rindas gājušas zudumā. Arī sūtījumi. Šāda veida sports sāk apnikt. Kamdēļ gan zūd grāmatas un vēstules?

A. E.

16. III 1963.

No tālās un saulainās Austrālijas dažas rindas. Skatos Dieva pasaulē kā brīnumā. "Karogus" esmu saņēmis, vēl Stokholmā esot. Aprīlī atgriezīšos Zviedrijas pavasarī. Vēlu siltu pavasari visai latviešu tautai – pēc bargās ziemas.

E.

[Rīgā] 14. III 1963

Izsūtīju Tev "Karogu" Nr. 3, izlasi E. Vilka⁷¹ "Divpadsmit kilometri" un M. Bendrupes "Uguns rakstus"⁷² – patīk viens stāsts "Pīpes sala". No Tevis vairs neko nemana. Nu, kā patīk. Var arī neatbildēt.

M.

17. III 1963.

Mana vēstule atnāca atpakaļ ar atzīmi, ka izbraucis līdz aprīļa beigām. Pazīstot manu kārtīgo sūtītājas garu, dažas rindiņas no Stokholmas vai arī kādas citas vietas varēji man par Tavu prombūtni pavēstīt.

M.

Stokholmā

18. IV 1963.

Tā nu iznācis, ka, klistot plašajā pasaulē, daži ierakstīti sūtījumi no Stokholmas aizceļojuši atpakaļ uz Rīgu. Esmu saņēmis "Karogu" Nr. 3 un Bendrupi. "Karogi" Nr. 1, 2, šķiet, bija sūtīti februārī? Gan rakstīju kartīti no Austrālijas, laikam gājusi zudumā? To, ka aizgājis atpakaļ, varbūt vari atsūtīt tagad?

Ko jūs tur pluciniet Ojāru Vācieti un Jevtušenko?⁷³ Dzejai taču ir cīruļa spārni, un to nevar ierobežot ar priekšrakstiem – ielikt krātiņā. Tad tā mirst.

A. E.

Rīgā 17. V 1963.

Man šķiet, ka cūkkopjiem Tu varēji savas bildes adresēt tieši – neesmu tik universāla, kaut arī šī suga ir stipri izplatīta arī cilvēku vidū.

"Ceļa Zīmes", "Mēs",⁷⁴ žurnāli – vai tie emigrantu izdevumi? Tu ziņi, kā ar tiem ir. Bet spīdi atkal ar nevērību, tā esi sevi izlutinājis. Strauts

ziemeļos ir skaists – kaut jel cilvēki būtu tik skaisti kā daba! Bet es no viņiem neko negribu. Esmu iepazīsusi.

M. K.

Stokholmā

2. VIII 1963

Ir atkal rudens klāt –

Atkal viena ziema nāk,

Vēl nav pērnā galā –

Ja jau paredzēta ciemošanās Itālijā, tad jau varu tur savas mantiņas nosūtīt – adresi? Ko dara O. Vācietis? Esot stipri slimš? Par cilvēku attiecībām Tu raksti. Cilvēks ir briesmīgs zvērs. Tas viss.

A. E.

Rīga, 30. septembrī 1963.

Mums pašā rudenī atkal uzliesmo vasara. Arī Ventspilī jūra bija silta, liksma, trauksmaina – gāzās pār molu. Es aizsūtīšu Tev dažus dzejoļus, lai gan Tu tos nelasi!

Uz Itāliju tikšu, ja vien veselība atkal nesagāzīsies. Ar rakstnieku delegāciju. Uz Zviedriju tomēr atkal ļaujot braukt. Pirmā ekskursija novembrī. Žēl. Bet, ja pirmo reizi sadūšošos, otrreiz ies vieglāk. Adresi Itālijā Tev nevaru pateikt. Droši vien Intūristā, kādā Romas viesnīcā. Būsim arī citās pilsētās. Bet tad Tev jāraksta mans pases uzvārds: Mirdza Naikovska. Uz mūža beigām esmu kļuvusi poļu grāfiene. Patiesi, un mans ciltskoks zaro kopš Stefana Batorija⁷⁵ laikiem. Leonam⁷⁶ grāfs Naikovskis ļoti nepatīk, un viņa gaume ir diezgan pareiza – aristokrāti ir slimi. Garā.

Bet Vācietis – slimš? Šā Gaijienas zēna mūža slimība līdzīga Tavējai – mīla uz dievu dzērienu un Erota maldi.

Bet Tu neko necsi rakstīt par Imanta Ziedoņa⁷⁷ dzeju. Tagad

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

man solidas vēstules no Tavas malas raksta saprātīgais, pieklājīgais Uldis Ģermanis,⁷⁸ kuru nepazīstu. Esot miris Linards Tauns.⁷⁹ Ar ko? Man patika viņa dzejoļi. Vai tiešām mēs tā aizgrimsim aiz apvāršņiem? Lai kur es braukšu, Tu tomēr esi daļa no manas dzimtenes. Lai arī Tu esi naidīgs. Bet man paliek tas, kas ir viss visā. Un tas paliek pat nāvē un vienatnībā.

Es tomēr vēlētos, lai Tu savas mantiņas sūtītu man labāk uz Latviju, resp. ar savu roku rakstītus dzejoļus. Kur Tu klīsti? Ar ko trako? Vai Tev nav laika? Tiešām, Tu esi sātana apsēsts, kā jau visi dzejnieki, mani ieskaitot.

M.

Stokholmā

1. X 1963.

Krāšņi uzliesmo rudens.

Paldies par "Karogiem", dzejoļiem. Rokrakstā man nav nekā ko sūtīt. Nav gatava. Lasu "Mākslu un Literatūru", "Cīņu" un citus jūsu izdevumus. Šausminos – kā gan dzejnieks un pelēkais cilvēks ikdienas putekļos var dzīvot un izturēt partijas blāvienus, instrukcijas, pavēles un sunīšanu? Cīņa un cīņa par kilogramu maizes, kartupeli, kilogramu gaļas? Man neiedomājama pasaule. Protams, bads un posts redzams arī melno un krāsaino pasaulē, daļēji arī baltajā Latīņu Amerikā, bet, cik divaini, arī komunismā? Slikta vasara jums bijusi – meklējat maizi ārzemēs ar milzu iepirkumiem. Par bohēmu? Vai Tev senie spoguļi nerāda Ādamsonu publiski izģērbjamies, Čaku, Medeni un citus daudzot krogus? Andreju Upīti⁸⁰ – lielāko Eiropas žūpu? Paldies Dievam – tālu stāvu no šīm orgijām. Āmen. Tad jau novembra sākumā runāsim par Romu. Esmu Tev sūtījis visādas grāmatas, un tās visas arī kaut kur noklīdušas. Ne vienmēr man iespējams "Lāsta"⁸¹ sūtīšanas veids. L. Tauna dzejoļus sagādāšu. Pasveicini manu brāli un noprasī, vai viņš Ļaudonā komunismu uzcēlis. Pēdējais laiks. Diez, ko dara mani skolotāji, senie, kad gāju Ļaudonas pamatskolā: I. Pērkone,⁸² K. Zvaigzne-Viksniņa, P. Pakalns.⁸³

A. E.

Rīga, 8.X 63.

Jā, krāsaini uzliesmo rudens, bet Tavā dvēselē uzliesmo tikai dusmas un paštaisnība. Tev arī nav minimālās pieklājības – kaut arī pret padomju dzejnieci, Tu pateicies par dzejoļiem, bet ne vārda par tiem nesaki. Tad jau labāk būtu lamāties par tiem. Tie nav nekādi oficiālie dzejoļi. Vismaz to nevar teikt par "Skalagrimsonu" un "Ienācēju".⁸⁴ Šī sfēra Tevi neinteresē, bet man tā ir vienīgā, kur es vēl elpoju savu pēdējo dzīvības spēku, ik reizes tur atjaunodamās, vai arī piedzīvojot savas neveiksmes. Vai tad Tu necīnies par maizi un dzīvi, un vai arī visi viens ar otru neņematies,

pamācības sprediķodami. Ādamsonu un Čaku, un Medeni es redzu gan, mirstošus pēc orgijām. Es redzēju Eriku cīnāties ar nāvi, un viņš dažas dienas pirms tās atzina, ka dzīvojis nepareizi, pats sevi iedzinis agri zem zemes, es domāju – pat bez cieņas pret savu talantu, tomēr ne prieka, bet izmisuma un mūsu savstarpējo attiecību sarežģījumu vajāts. Čaks un Medenis nobeidza savu sirdi, un, ja es Tev ko pārmetu, tad ne tāpēc, ka gribētu Tevi zāķāt, bet gan tāpēc, ka man žēl dvēseles, kurās alkohols izdara nelabojamus postījumus. Bet Tu jau laikam esi stiprs – Tava veselība necietīs, Tu, kā saka, dzēri “spēku dzesēdams”, tā sākumā arī Medenis... Es nešaubos, ka Tevī ir tāda daļa dvēseles, kas stāv tālu no orgijām un ka būtībā tā ir tīra. Bet tai klāt stāv otrā. Nupat iedomājos, varbūt Tev ir nepatīkami man sūtīt dzejoļus dažu citu apsvērumu dēļ, kurus te neminēšu.. Un galu galā man jau ir visi Tavi galvenie krājumi. Runājot par rudeni: 5. X Ventpilī bija “Mīlas vakars” manai dzejai – zāle bija dekorēta ar kļavu zeltainiem zariem. Un atceļā es redzēju brīnumu ainavas: visa Latvija deg zeltā un purpurā, bet zem rudens kokiem pēkšņi ieraudzīju ziedošas ābeles – otrreiz šogad tās uzziedējušas, tāpat zeltā spilgst otrreiz pārkoņnes zelmeņos. Zem varena ozola stāvēja divi spēcīgi zirgi kuplām astēm, Talsos blakus kapsētai slējās augļiem pilnas ābeles. Vecās mājas, kapsētas vārti, koki, jaunas celtnes – bet viss tāds kopā sakausēts. Atkal es sajutu, ka zemei ir sava noslēpumaina dzīve no bijušā un esošā, no mirušā un dzīvojošā veidola. Bija arī komiskas ainas. [...] Mums teica, ka Itālijas brauciens būs vai nu oktobra vai novembra beigās. Tiklīdz būs noteiktas ziņas, sūtīšu Tev vēsti. Man priekšā atkal brauciens uz Liepāju – komjaunatnes svētki tur, – mans dzimtais Tosmares strādnieku ciemats, kuģbūvētavas cehi gribot ar mani sastapties. Tāpēc nezinu, kad tikšu uz Ļaudonu. Bet turp būtu jātiek – varbūt vēlā rudenī. Madonas Elza jeb Jersikas roze,⁸⁵ kā viņu saucam, piebrauca pie manis ar savu 86 gadus veco māmuļu, kas gribēja Rīgu skatīt, un jaunpieņemto audžumeitiņu 5 gadus veco Sarmīti, atvezdamas kartupeļus no Lazdonas laukiem. Tavs brālis nav vēstuļu rakstītājs, bet aizbraukusi pavaicāšu par visiem Taviem skolotājiem. Nu tad pagaidām sveiks, dusmīgais un asais Andrej, – lai slavēta mana pacietīgā, patiesi kristīgā dvēsele, kas visu to panes.

Joprojām Tev kalpojot, pazemībā [nesalasāms vārds – Dz. V.]

Dīvaini, pie manis iemaldījās kāds žurnālists, kam ir Tauna dzejoļi, un pats par viņu ierunājās, it kā zinot, ka es tos gribu lasīt. Tomēr ne-centos.

Stokholmā

18.X 1963.

Suminu Tēvzemē.

“Mākslu” esmu saņēmis. Paldies. Esmu nosūtījis arī dažas zviedru grāmatas, katalogus. Kur tie visi ganās – nezinu. Tu mīli citiem lasīt morāli? Kā Tev pašai ar to? Eriku Ādamsonu Tu smalki vedi ap stūri, kā to saka, jau Ulmaņa laikos. Īsta Potivara sieva? Es nemaz nedusmojos par tām dumībām, ko esat par mani rakstījuši un vēl rakstīsiet. Tur nav patiesības. Patiesība ir gan, ka Zviedrijā ilgus, ilgus gadus esmu slimojis ar vienu plaušu. Neesmu teicis, ka esmu eņģelis. Āmen. Par dzejoļiem? Tur, kur nav propagandas, tie ir īsta dzeja. To esmu jau sen teicis. Ja aizmaldies pie mana brāļa, pameklējiet manas bērnības piezīmes skolas laikā Ļaudonā. Varbūt būs Pērkones kundzei. Gribu pats ieskatīties. Vai nevaru lūgt uzņēmumus no “Ubuķiem” un “Romām”, kur reiz kāvos ar veļu naktīm un siena cirtiem, čūskām un vēžiem. Šīs vietas nav tālu no Ļaudonas centra. Vēl piezīmēju: nosūtīju arī L. Tauna dzejoļus. Ko dara kādreizējais darba biedrs O. Porietis?⁸⁶ Vai A. Žilinskis⁸⁷ vēl arvien lej uz notīm cukurūdeni? Lauki Latvijā esot rudens zeltā. Un zem tā? – “pie ābeles piestājos kā pie savas māmuliņas”. Otru rindu zināsi.

A.

Stokholmā

3. XII 1963.

Suminu ar veļu laiku.

Paldies par “Karogu” un Teātru grāmatu. Par dzeju Tavā uztverē? Atskaitot nedaudzus, atskaitot nost arī M. Ķempi, Latvijā dzejas laukā dzird tikai nožēlojamu propagandas plates ļerkšķēšanu. Jau gadiem.

L. Tauns visumā dzīvoja abstraktās māksla reģionā, un tā jau ir reizē arī murgošana, kas arī man tik reiz pa reizei. Tu runā par patriotismu – savu un manu. Tev ir padomju patriotisms, man – latviešu tautas. Liela atšķirība. Dr. Salmiņa māju es reiz cēlu Ļaudonā kā mūrniekzellis. Par Ļaudonas ārstu Dr. Salmiņa izsūtīšanu izlasi vēlreiz Cīņā. Ja man trūktu cilvēcības, ko pārmet, tad es nemaz nesarakstītos. Jūs, komunisti, sevi tēlojat sniega baltumā, bet arī sniegs ir netīrs, un tajā miljoniem asiņainu pēdu. Par Eriku Ā[damsonu] paturi savu nemirstīgo sapni. Es arī. Tikai mazliet citādu. Erika darbus mēs šeit izdodam vairāk kā Rīgā. To viņš arī pelnījis. Par miršanu? To mēs paši nenoteiksim, – arī partija ne. Kad nāks tā stunda? Par Kenediju⁸⁸ top raudāts arī Padomijā? Es neatzīstu politiskas slepkavības, arī citādas ne. Taču par miljoniem, kaut prezidentiem, to nāvē man dvēsele neskumst. Es nosodu slepkavas – slepkavības aktus. Vajadzēja nomirt gultā. Tautu ciešanām Kenedijs bija svešs. Kā nu Tu manus vārdus uzņem – nopietni vai nenopietni – nevaru līdēt. Par ko gan šodien neņirdz? Arī par Tevi, pat Tavi draugi apkārt. Nobeigumā – tēvzemes smiltis mums pieder visiem – Tev nav monopoltiesības.

Gan jau arī pār maniem pīšļiem pletīsies dievkociņš. – Viss cēlies no neredzamā.

A.

Rīgā 1964. gada

priekšvakarā

Šie viņi traucas pie Tevis un vaicā, vai esi saņēmis grāmatas no šī krasta. Literatūras vēsturi? Mūžīgi mūžos šalc Baltijas jūra – uzdzejoju par dusētājiem Kursas krastā.⁸⁹ Esi tomēr laimīgāks jaunajā gadā.

M.

Rīgā 11. I 64.

Man liekas, ka Lielais Trimdinieks ir liels negatīvists. Nevis Mirdza Ķempe sevī iemilējusies, bet visur, kur viņa izbrauc, viņa tiek fotografēta, un bildes tai piesūta. Cerēdama, ka bilžu sūtījumi varbūt dos kļušu mājienam dzejniekam aizjūrā šad tad kādu bildeli arī viņai atsūtīt, kā arī cerēdama, ka varbūt viena otra bilde viņam liksies šarmanta vai jocīga – viņa tās iraid tik daudz sūtījusi. Lielais trimdinieks aizmirsis, ka sūtīti ir arī viņa radi, dzimtās vietas, Blaumaņa⁹⁰ vietas – kurās tiešām esmu iemilējusies. Aspazijai⁹¹ bildē sevi pielīdzinu frizūras izskata dēļ, kā arī dīvainās Raiņa parādīšanās bērza mizā – ierosināta. Ceru, ka Tu ievēroji smilgu ielogoto vietu, kur stāv Rainis žaketē, acīm redzot dodams man mājienu, ka esmu šādā izskatā Aspazijas līdziniece. Turklāt es ļoti cienu Aspaziju kā domājōšu un liela temperamenta dzejnieci. Esmu tai vairākkārt pielīdzināta, kaut gan arī stipri no viņas atšķiros. Bet tomēr Raiņa – Aspazijas līnija turpinās manā dzejā – uz augšu vai uz leju (Aspazijas līnija, jo Rainis ir mūžības kalns, no kura varam tikai ritēt lejā kā strautiņi), to izspriedīs kritika – tautas. Man, piemēram, nemaz nav pamazināmo vārdu, kas tik daudz ir Aspazijai. Bet viņas laikmets, viņas sabiedriskā nozīme – mūsu dzejnieču rīta zvaigznes – ir daudz, daudz svarīgāka nekā manējā mūsu situācijā.

Pat Uldis Ģermanis man atsūtījis savu bildi, bet Tu tikai rūc kā negaisa mākonis, šad tad nobērdams krusu. Jaungadā mani Tavējie apsveica ar mazā Andra rakstītu kartiņu. Jābrauc ēst zaķis aizputinātā Ļaudonā.

No Itālijas atbraukusi, Ārija Elksne⁹² stāstīja, ka tur bijis ļoti auksti, un visos muzejos tai tā salušanas kājas, ka nevarējusi skatīties. Protams, viņai nav ne jausmas, kas ir Via Appia – arī pa to ejot – ko īsteni nozīmē Roma un Florence. Taču esot paticis Botticelli.⁹³ Man ir bail no sevis. Vienu otru reizi dzirdu pēkšņi savu balsi it kā no tālienes, it kā cits runātu, tad sāk tūlīt tīrpt rokas un iestājas tāda priekšnāves sajūta. Pēc tam atkal viss labi un varu drāzties tālāk. Tāpat mokās Elza Stērste⁹⁴ kas gan pusparalizēta,

tomēr uzvar visu ar savu garu. Tu man reiz vaicāji par Garūti⁹⁵ – neesmu par viņu neko dzirdējusi. Jā, es savās grāmatās atradu Zaļkalna⁹⁶ mapi, kur ir krāšņi veidota Aspazija (pusmūža) – kailiem pleciem, kuplām krūtīm, karaliskiem matiem. Es viņu sev uzstādīju, un visa telpa kļuva dzīvības un dzejas pilna. Viņas 90 gadu dzimšanas dienā lasīju pie viņas kapa – uzrakstu akmenī atklājot – savu dzejoli, kurā refrēns skan:

Krīt spoži stari ausmas bālumā,

Deg nemierīga zvaigzne sapņu tālumā.

Šis dzejolis gan ir manā krājumā “Es nevaru klusēt”, bet neticu, ka Tu spētu visus manus dzejoļus izlasīt, kur nu vēl atcerēties. Šai ziņā Tu esi sevī vairāk iemīlējies nekā es. Bet paskaties gan vērīgāk tai vietā, ko atzīmēju ar “Rainis”. Notiek taču brīnumi kā toreiz Aizkrauklē.

Izlasīju Skujiņa⁹⁷ romāna “Fornarīna” sākumu – taisa Anšlavu,⁹⁸ bet iznāk rupji un vulgāri. Ļoti nepatīk. Beidzu tulkot Oldingtonu,⁹⁹ tad ķeros pie Puškina¹⁰⁰ un eventuāli pie zviedru dzejniekiem. Ja arī ne bildi pret bildi, bet pret divdesmit bildēm vienu vari gan atļauties.

Tā pati Aspazija Nr. 2.

Stokholmā

18. I 1964.

Aspazijai Nr. 2

Bezsniega ziema šajā pusē – kā pavasarī – pasilts. Paldies par vēstuli. Par uzņēmumu sūtīšanu? No visiem maniem pasaules reizojumiem to man ir tik daudz, ka pietiktu Rīgā skatīties pāris nedēļas. Ko tas dotu? Sejas un vēlreiz sejas. U. Ģermanis Tev esot pat atsūtījis savu bildi. Man personīgi jaunu uzņēmumu nav. Neatminu, kad pēdējo reizi esmu bijis pie fotogrāfa. Protams, man daudz dod dzimtās puses ainavas, un paldies par tām. Citādi – uzņēmumus nekolekcionēju. Reiz Rīgā galda atvilkņē palika simti, Tavu ieskaitot. Kur tie visi un paši cilvēki? Zūdība. Par Aspaziju? Viņa bija liela dzejniece, kaut arī Raiņa ēnā. Aspaziju man bija tas gods kopā ar citiem aiznest uz Raiņa kapiem. Tik sen jau. Par pamazināmiem vārdiņiem Aspazijas dzejā? Un Raiņa? Sarakstē? Riebjas. Abi lieli gari, bet nejdzīgi ķiķinājušies. To nevajadzēja publicēt. Šogad iznāks manu patriotisko dzejoļu izvēle.¹⁰¹ Tie gan nesaskanēs ar Tavējiem. Grāmatu nosūtīšu. Arī citas savējās. Neilgi atpakaļ nomira A. Klāvsons¹⁰² (bij. Rīgas Radiofona inform[ācijas] daļas vadītājs) Ņujorkā. Nomira arī rakstnieks Voldemārs Kārklīšs¹⁰³ Portlandē ASV. Mēs aizejam lēnām. Āmen.

A. E.

Rīgā 25. I 64.

Jā, mūsdienu Aspazijas raksta Raiņiem bez pamazināmiem vārdiem, un Raiņi zaudējuši savu piemilīgo bruņinieciskumu jeb latvisko šarmu. Kurš Rainis gan nebūtu nofotografējies, ja viņam atsūtītu kaudzēm fotogrāfiju un ainavu no dzimtās zemes? Es ārzemēs neesmu bijusi, un man labprāt tiktos Tevi redzēt starp ģimjiem citu zemju ainavās. Vai Tavs prāts kļuvis tik nekustīgs, ka Tu vairs neko nevari izdarīt paziņu un draugu labā, esi sastindzis kā sfinksa pie Gizē.¹⁰⁴ Ir taču draugi, kuriem Tu varētu interesēt. Jeb varbūt Tu tēlo kādu eks-karali vai ciltis virsaiti, kuriem sievietes ir tikai nicināmas verdzenes, kam jāpavēl. Kā tas saskan ar maigumu un mīlestību, ko Tu paud savos dzejoļos? Vai šie vārdi nepaliek bez seguma? Kaisles! Jūtu devalvācija. Vārdu inflācija. Varbūt esi pārāk nogurdinājies, lai censtos atbildēt uz cilvēku jūtām un darbiem? Manī vismaz bieži rodas tāds nogurums, no kura izbāl vārdu un darbu krāsas, un pat jūtas vairs negrib saplavināties. Īstais ir kaut kas pavisam kluss, bet kas zina īsto laiku, kad jāparādās. U[ldis] Ģ[ērmanis] bija tikai pieklājīgs – viņš atsūtīja man dažādus žurnālu izgriezumus, es viņam atbildēju, arī šo to aizsūtīju, un mēs apmainījāmies ģimētnēm, ļoti oficiālā, bet laipni pieklājīgā formā. Abi poli: sentimentālisms un rupjība (vāciešu daba) man nepatīk. Ģērmani mūsējie stipri kritizē, viņš jau nemaz nevar visu to izprast, lai mums patiktu. Tu varbūt saproti vairāk, bet esi razbainieks. (Vai arī neesi). Tu man sūtišot grāmatas? Lai nesaņemtu? Manis ieteikto veidu Tu ignorē, jo tev, staigājot pa pavasarīgi ziemaļo Zviedriju, neienāk dīkajā prātā doma – varētu kaut ko aizsūtīt Mirdzai no prasītā, uzrakstīt dažas dzejas rindas. Es Tevi nemaz nepazīstu vairs. Tu noteikti esi cits. Vai tad tā nebūtu tikai minimālā pieklājība? Neesmu taču Tev pielaulāta, ja esi tik nevērīgs. Šos pārmetumus esmu Tev adresējusi daudzās vēstulēs, un tie skan kā lietus lāses, kas logā klaudzināsies.

Tu saki, lai mazie brauc pie Tevis? Diemžēl Ļaudona nebūs tik moderna – jau aizbraukt uz Rīgu tur vēl ir problēma. Bērni vieni tādā ceļojumā, tēvs un māte aiz bailēm nomirtu un baidītos varbūt arī par savu reputāciju. Tev jau būtu vieglāk apciemot kādreiz Ļaudonu, ja vien tas jums tur neskaitītos kāds grēks. Bet mīli, ka vismaz sirds ir pret savējiem, tāds latviešu dzimtas instinkts Tevī ir. Bet tas, kas dzīvo citās, tālās mājās, nav savietis – lai iet bojā. Ir jāgroza mans maršruts.

Liepājā precas mans audzēknis dzejnieks Olafs Gūtmanis, kam iznāks grāmata “Jūras un taigas vējš”¹⁰⁵ – pie tā jābrauc godos. Pēc tam – uz Tavu pusī. Vai tiešām kaut kur klīsti domās?

[Vēstulei uz atsevišķām lapām pievienoti divi dzejoļi “Pohjolas meita runā Lemminkainenam”¹⁰⁶ un “Tuonelas upe”¹⁰⁷, kuriem seko M. K.

piezīme]: “Lasot Linarda Laicena¹⁰⁸ tulkoto “Kalevalu” un domājot par Sibeliusa¹⁰⁹ mūziku”, tapa šie dzejoļi.

Stokholmā

11. II 1964.

Kā ziema, kā pavasaris?

Tā tas ir Zviedrijā. Paldies par dzejoļiem un vēstuli. Pēdējā nekā jauna nevēsta. Ja jau es savus darbus vai nedarbus varētu Latvijā iesūtīt grāmatās, tad jau tā būtu darījis. Arī dzejoļi par smagiem jūsējo garīgām mājām. Vai arī par viegliem. Mainījies neesmu sevī, gan pasaulē maz gaišuma redzu. Tāda nav arī dzimtenē. Tāda ir dzīve, tādi ir draugi – ar smaidu!

A. E.

Stokholmā

11. V 1964.

Paldies. Dzejoļu grāmatā daudz krāšņu rindu. Atskaitot partijas uzdotās. Mīlestības un pārdomu dzeja pilnasinīga. To var publicēt arī “kapitālistu pagrimušajā” pasaulē. Pie mums pavēss pavasaris. Amerikā nomira Rūta Skujiņa.¹¹⁰ Andrejs Johansons¹¹¹ Stokholmas universitātē ieguva doktora grādu par tematu: “Svētie (māju) dzīvnieki latviešu mitoloģijā”,¹¹² patiesībā reliģijas vēsturē. Mēs dzīvojam un mirstam.

A. E.

Rīgas pastā 24. V 1964.

Andrej, saņēmu Tavu kartiņu. Tiešām, tu pirmoreiz slavē manu dzeju, lai gan visi mani krājumi Tev jau agrāk bija aizsūtīti. Šis nu gan ir ļoti stingri iztīrīts no visa, kas man nepatika.

Izsūtu Tev Sudrabkalna¹¹³ mazo krājumu¹¹⁴ un “Karogu” Nr. 5. Sudrabkalna jubilejā bija arī kāds zviedru rakstnieks – Ture Eriksons,¹¹⁵ viņš bija arī Rakstnieku savienībā, kur vairākas stundas runājamies un apžilbinājam viņu ar Elijas Klienes¹¹⁶ nopelniem zviedru literatūras tulkojumos latviešu valodā. Ilgi neesmu redzējusi tik patīkamu un asprātīgu cilvēku. Protam, viņš sevi neuzskata par izcilu rakstnieku – solīja atsūtīt savu romānu par Visbiju kā Hanzas pilsētu – Rīga viņam to atgādinot – un dzejoļu krājumu “Tērauda spogulis”. Sudrabkalns modies vēlreiz – “Karoga”, un arī krājumā ir vairāki īsti sudrabkalniski dzejoļi. “Literatūrā un Mākslā” atmiņas par bērnību un skolas gadiem. Tomēr viņš ar visām savām dīvainībām ir brīnumains cilvēks, un mani stipru uztur viņa vēstules un kartiņas, ko pārdienām saņemu jau daudzus gadus. Tās viņš sūta daudziem – kā tādas labas bezdelīgas. Teksts, rokraksts – viss ir, kā franči

saka, *excellent!* Ture Eriksons man lika sāpīgi sajust, ka mums trūkst kaut kā, ko vārdos nevar izteikt.

Atkal viens sapnis par Tavu atgriešanos Latvijā. Man teica, Tu esot kādā sanatorijā. Gāju turp, bet pa ceļam gribēju nokrāsot lūpas, lai Tavās acīs būtu daiļāka. Un – briesmas, skatoties spogulī, redzēju, ka lūpu krāsa pārvēršas melnos sodrējos, nenoberžama nogulstas man uz lūpām, nobirst arī uz vaigiem. Tomēr arī tik melna iegāju baltā sanatorijā, meklēju Tevi, nekur nebiji. Kaut kur iztālēm pazibēja kaut kas gaišs kā Tava galva, bet atmodos.

Šodien saņēmu ielūgumu no Kijevas braukt uz Ševčenko¹¹⁷ svinībām – esmu viņa dzeju tulkotāja, man bija tas gods notulkot arī “Kā krāc un vaida Dņepra plašā”, bet nevaru vēl doties tālās ilgstošās svinībās... Mana sirds, kas pēdējos gados sita pārāk lēni, tagad sit pārāk ātri un nerimstas. Ejot pa ielām, jāapstājas no sāpēm – tā gan ir jau bijis – brīžam guļu, tomēr stāvu darba ierindā un klausos sirds sāpīgajā dunā. Labprāt dzīvotu vēl kādu mūžu, lai varētu rakstīt un skatīt pasauli tās daudzveidībā. Rīgas parkos zied ievas. Kur un kāda ir īstā dzīve?

Mirdza

Stokholmā

29. V 1964.

Te uz kartītes divas zviedru kazas. Paldies par vēstuli un “Karogu”. “Kur un kāda ir īstā dzīve?” Tu jautā. Neuzspiest otram ar varu to, ko viņš negrib. Ne kristīgo ticību, ne komunismu, ne fašismu un t.t. Miljonu dzīvības gājušas bojā šo ideju izplatīšanā. Dzīvot un ļaut otram dzīvot. Kaut kas no īstās dzīves. Vai tāda vispār eksistē? Nē. Ko es darītu šodien tēvzemē? Pagodinātu karātavas? Vai arī otrādi. Koks, kas čīkst, nelūst. Tava veselība.

A. E.

Stokholmā

13. XII 1965.

Barga ziema

Biju rakstījis arī vēstuli – pateicies par žurnāliem. Tā laikam pagaisusi? “Ceļa Zīmes” – žurnāls ar visāda veida kvalitāti. Kā jau žurnāli. “Karogs” – lielā daļa sastāv no taurē pūtējiem. Kad būsīm paši? Šodien nosūtīju trešo eksemplāru “Paradīzes meklētāji”¹¹⁸ uz Rīgu, vairāk nevaru.

J. Mediņš Stokholmā meklē acu ārstu. Pie jums bijis maz gaismas.

A. E.

Rīgā 20. XII 65.

Kā nu kurš to tauri pūš. No Tavas Tālavas taurētāja taurītes gāžas milzīgs putekļu mākonis. Garlaicīgi. Arī tavi sprediķi var derēt brāļu draudzēm. Mediņam acīmredzot Stokholmā nav gaismas, ja meklē ārstu. Šeit viņam acis aizstāja palīgi un lielās nošu līnijas, kuras iedevām līdz. Viņa acis ir tādā stāvoklī – viēna neredz gandrīz nemaz, dzīvi ir tikai virspuses nervi, otrajai jāaizaug, lai varētu operēt. Viss sīki izpētīts. Varbūt Stokholmā viņš operēsies, kad pienāks laiks. Daļēji viņš ir bērnišķīgs, bet esam ar viņu pastāvīgā kontaktā, viņš pa telefonu nodevis mums daudz mīļu sveicienu un brauks atpakaļ. Ja nebūtu sievas un meitas, viņš būtu palicis.

Nezinu, kā Tēv nav apnicis tēlot šo dieva un tēvzemes kareivi? Mans darbs ir dot padomus dzejas meistarības jautājumos. Konsultēju arī prozu un dramaturģiju un tulkoju labu literatūru.

Paši mēs nevaram būt, esam pārāk mazi – tagad ir kosmiskie masštabi. Tād mūs tūlīt kāds nogrābtu. Plensners¹¹⁹ “Ceļa zīmēs” filozofē, ka krievi mums esot bijuši bīstamāki nekā vācieši, tāpēc Jūsu Tālavas taurētāji pūta viņiem, lai gan Amerika, Anglija, Francija, visa pasaule bija Krievijas sabiedrotā. Staļina kļūdas un arī nopelni ir drausmīgs konglomerāts, kas gan traucēja, gan sekmēja padomju tautu attīstības gaitu. Bet fašismu mēs sasītām – viņš pats sevi iznīcināja. Tāpat iznīkst negatīvais mūsu pusē. Rodas jauni spēki, arī varbūt jaunas kļūdas, bet vēsture ir sociālisma un demokrātijas pusē. To mēs saprotam arī bez taurēm. Salinš¹²⁰ ir Tavs bālais un mudžekligais epigonis. Kas ir Dagda?¹²¹ Ainu Zemdegu¹²² ievēroju no “Jaunās Gaitas” – viņa ir simpātiska, ar progresīvu domu.

Es nekad neticu absolūtai taisnībai – viss ir relatīvs, bet jāautver kāda mirkļa vēstures taisnīgākās izpausmes šajā sajauktajā pasaulē.

Nu sludini un taurē – tas Tēv nav grūti.

“Ceļa Zīmes” saņēmu. Paldies. Veiksmi Jaunajā gadā!

Mirdza Ķempe

Stokholmā

8. I 1966.

Saņēmu kartītes vēstulē.

Arvien vēl nav atbildēts, kas ar “Paradīzes meklētājiem”? Esmu nosūtījis pavisam 3 eksemplārus. Indijai vajaga vairāk par visu maizes, mazāk dzejoļu. No pēdējiem nedzīvo. Neviens. Kad atmetīsi šo nožēlojamo cilvēku un necilvēku apdzejošanu? Vai katram nelietim esi veltījusi dzejoli, sākot ar Staļinu. Es tik zemu neesmu kritis – Hitleru¹²³ neesmu apdziedājis.

A. E.

Rīgā dzejas mēnesī

21. IX 73.

Andrej, dzirdēju Tavu balsi no Amerikas. Gauži vāju dzeju lasītāju vidū pazibēja dažas Tavas satrauktās rindas. Lielais pārtraukums ir izdzēsis rupjības pēdas manā dvēselē. Šis gads bija man smags. Beidzot arī man pienāca infarkta laiks, noslimoju sešus mēnešus. Dzīvība karājās mata galā, bija dziļas nesamaņas. Tomēr liktenis vēl neaizsauca. Pat rakstīju daudz. Saņēmu *Dr. Honoris Causa* no Višvabharatas universitātes Indijā un korespondētājlocekles titulu no Akadēmijas. Smags sitiens bija Aleksandra Arnīša¹²⁴ nāve. Kad 20 gadus veca ienācu Radiofonā un viņš tur bija koncertmeistars, abi iztālēm skatījāmies viens uz otru, bet briesmīga abpusēja kautrība radīja nepārejamu barjeru. Taču vairākus gadus es cietu, pat apprecējusies. Un tagad, kad viņam bija jau pāri 70 un man arī pāri 60, mēs pēdējos gados mēdzām staigāt pa kapsētām, Mežaparku, Brīvības muzeju, un es priecājos, cik smalka bija viņa dvēsele. Viņš teica, ka ne pirms, ne pēc manis neesot nevienu milējis, un piebilda, ka esmu tāda pati kā toreiz. Tas bija kaut kas svēts, brīnišķīgs. Viņš nojauta, ka būs jāaiziet. Tu biji rupjā vēstulēs un aizdzini to jaukumu, kas man atvērās "Nīcībā", bet viņš mani iepriecināja, ka neesmu vilusies, viņu milēdama kādreiz jaunībā. Manā "Ērkšķurozē"¹²⁵ ir viņam veltīti dzejoļi – tas, protams, viss bija tikai garīgi. Bet ļoti skumstu. Vēl paliek Sudrabkalna dvēseles tuvums, gara kultūra. Ārējais gods man neko nenožīmē, tuvojas gals. Kāpēc Tu esi tik ļauns un ass pret mani? Neko Tev tādu neesmu nodarījusi, daudzus gadus atcerējos Tevi kā skaistu dzejnieku, ar kuru jutu dvēseles tuvību. Tagad bez vārdiem ir gandrīz labāk. Aizsūti mūsu Komitejai sakariem [ar] tautiešiem ārzemēs Gorkija ielā 11 Aneraudam¹²⁶ kādu grāmatu nodošanai man vai arī kā citādi. Gribētos palasīt. Tagad jau Amerika ar Krieviju draugos, visa pasaule mūs atzīst – jūsu skaits sarūk, jūsu naids ir neaugsliņš. Top daudzi labi dzejnieki. Varbūt Tu domā, ka laipnāku vēstuli es varu kam parādīt vai izlietot pret Tevi. Tā nedomā. Man raksta daudzi emigranti. Žēl viņu, bet līdzēt nevar. Tikos ar Tomu,¹²⁷ Senkeviču,¹²⁸ Krāslavieti,¹²⁹ Pelēci,¹³⁰ Ilzi Šķipsnu.¹³¹ Bet neko neceru no viņiem – varbūt no Šķipsnas. Kāda Tava veselība? Kāds dvēseles stāvoklis?

Mirdza Ķempe

Rīgā 14. X 73.

Andrej, Tavā vēstulē ir daudz patiesu vārdu. Tomēr nepiekrītu, ka pēc pusmūža dzejot vairs nevar ar īstu kvēli. Mūsu Elza Stērste tuvu 90, apbrīnojami labi dzejo, viņai iznāca skaists krājums "Saules koks"¹³² pilns saules un gara gaismas. Tāpat pāri 80 ir Antons Bārda¹³³ – viņa "Puķe pagalvī" ir arī brīnumains dzejas krājums. Tuvojoties šim patriarhālajam

vecumam, es jūtu, ka viss mūžā pārdzīvotais noskaidrojas. Daudz, kas likās svarīgs un dziļš, ir izgaiss vai atklājas citādos aspektos. Mīlestībai īstie aspekti ir būtiska gara tuvība. Šādas saites neizirst arī tad, ja tuvais cilvēks mirst vai dzīvo atšķirtu dzīvi. Un tādu tuvību mūžā nava daudz, pseido tuvības aizņirb un izplēn, bet varbūt, ka arī tām ir kāda sapņu vai maldu īstenība.

Par emigrantiem Tavi secinājumi ir nepareizi. Brauc jau ļoti daudzi, tāpēc, ka Latvijā dzīvo radnieki (dažiem pat ļoti sirmi vecāki), draugi, gribas redzēt Rīgu, kā te iet, apmeklēt latviešu teātrus, operu, Dziesmu svētkus. Ceļš un tūrista dzīve izmaksā dārgi. Kādēļ gan vajadzētu būt līdējam, ja neko līdējs neiegūst? Visi atbraucēji, kas dzīvojuši kādreiz Latvijā, ir jau pensionāru gados, savu darbu ieguldījuši citas valsts apcirkņos, viņu bērni skolojušies ārzemēs, ieguvuši diplomus un tur strādā. Pie mums viņi varētu dabūt tikai invalīdu namu, jo pensijas tādiem nav tiesības maksāt. Rets izņēmums ir Jānis Zariņš,¹³⁴ kas nostrādājis laikam jau 10 gadus režisora darbu, ieguvis Tautas mākslinieka nosaukumu un varēs saņemt pensiju. Bet Toma, Krāslavietis, Pelēcis nevar uz neko cerēt. Pelēcis jau saņem savu pensiju Amerikā. Viņu atbraucieni ir varbūt ilgu rezultāts. Lielākais, ja nopublicē dažus viņu dzejoļus. Ja jau pats Niksons¹³⁵ brauca uz mūsu zemi, ko tad pārņem latviešiem, ja viņus velk ilgas pēc savējiem. Man vispār viņu žēl.

Par O. Vācieti un I. Ziedoni varbūt ir pareizi teikts, ka viņi tā savdabīgi nozied [?] bet Ziedonim ir ļoti populāras dzeju grāmatas, “Kurzemīte” – divas daļas un par Tadžikiju “Perpendikulārā karote”. Tās ir ļoti saistošas, īpatnas. “Kurzemīte” publicēta arī Maskavā.

Tu jau esi tik prominenta “pretpadomju” persona, ka ceļot uz Latviju nevari. Lai arī Tev te ir brālis un brāļa bērni. Tavs stāvoklis šajā ziņā ir grūts. Es pēdējās nedēļās neesmu bijusi uz pasta kasti 337, kopš pirms 7 gadiem pārnācu dzīvot uz Gorkija ielu, pasta kastes namā iegriežos retāk, jo visas kustības saistītas ar sirds sāpēm un citām vājuma izjūtām. Arī šo vēstuli rakstu pusguļus – bija sirdslēkme un augsta temperatūra. Pati brīnos, kā es te vēl varu čāpot. Tomēr aizbraukšu paskatīties. Lai gan man teikts, ka emigrantu izdevumus privāti nepiesūta, tikai Kultūras sakaru biedrībai Gorkija ielā 11, J. Anceraudam. Caur viņu tad rakstnieki saņem viņiem domātos sūtījumus. Noklausījos Kārļa XVI runu un dziedājumus no Stokholmas. Tomēr Tu dzīvo ļoti skaistā pilsētā un zemē – lai gan esi tāds, kas neaklimatizējas. Jā, Olafs Stumbrs arī bijis vairākkārt Latvijā. Viņa pirmā grāmata¹³⁶ bija interesanta, bet otrā¹³⁷ blēņas, tukšums. Cilvēkam nav par ko rakstīt. Pats tāds aptaukojies, laikam mācītāja meita labi vāra. Vispār mana interese pret atbraucējiem ir atslābusi. Bija arī Biruta Senkēviča – ekstravaganta, ļoti skūpstīja mani kā “pirmo sievieti” Latvijā,

viņa tāda esot Amerikā. Viņa visur grib būt pirmā – vācu okupētajā Latvijā, Amerikā un tagad varbūt kā pirmās šķiras tūriste Padomju Latvijā. Kaunējās, ka esot mums sūtījusi ziepes, zeķes, lupatas, jo ar tām jau visi veikali pilni. Īpatna, mazliet komiska persona. Es dzīvoju vienās trepēs ar Ziedoni un Vējānu,¹³⁸ otrā priekšdurvju nodalījumā dzīvo Melnis, Belševica.¹³⁹ Vispār rakstnieku nams, taču, salīdzinot ar manu iepriekšējo mītni, nožēlojamas istabeles – bet jāsamierinās. Tomēr nav vēl kaps. Pagaidām atvados, jo man vēl nedēļa jāguļ gultā. Ceru, ka esi vesels kā krams. Prieclājos, saņemot Tavu vēstuli. Raksti gan labāk uz šo adresi nekā uz Box 337. Uz darbu trīsreiz nedēļā braucu ar taksi – konsultēju, piedalos komisijās, jo tad jūtos labāk. Citādi pārāk tuvu Nekuriene, no kuras gan neizbēgt un neizvairīties. Piedod švakos rakstu skribuļus. Tagad gan esmu Akadēmijas korespondētājlocekle un Višvabharati universitātes goda doktore. Ha!

M. Ķ.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Silsila – poētisks apzīmējums A. E. jaunības mīlestībai Iraīdai Berlingai, kurai veltīts krājums “Nicība”.
- ² Salomēja Nēre (īstajā vārdā Salomēja Bučinskaite, precējusies Bučiene; 1904–1945) – lietuviešu dzejniece.
- ³ M. Ķ. minējusi pirmos, vēl Latvijā izdotos A. E. dzejoļu krājumus “Zelta vālo-dze”, “Varavīksna” (abi 1939), “Nicība” (1942).
- ⁴ A. E. trimdā izdotie krājumi “Nesaule” (1953) un “Otranto” (1956), kurus M. Ķ. saņēmusi no A. E. 1959. gada beigās. Ar atbildi uz šo sūtījumu sākas abu dzejnieku sarakste.
- ⁵ Veronika Strēlerte (dzimusi Rudīte Strēlerte, precējusies Švābe, Johansone; 1912–1995) – dzejniece.
- ⁶ V. Strēlertes krājums “Gaismas tuksneši” (1951).
- ⁷ Eriks Ādamsons (1907–1946) – dzejnieks, M. Ķ. vīrs.
- ⁸ Rainis (īstajā vārdā Jānis Pliekšāns; 1865–1929) – dzejnieks, dramatiķis.
- ⁹ Aleksandrs Čaks (īstajā vārdā Aleksandrs Čadarainis; 1901–1950) – dzejnieks.
- ¹⁰ Jānis Plaudis (1903–1952) – dzejnieks.
- ¹¹ Elza Rudenāja (dzimusi Rozenberga; 1911–1998) – kultūras darbiniece, Madonas mākslas un novadpētniecības muzeja dibinātāja un vadītāja (1944–1990).
- ¹² Jānis Medenis (1903–1961) – dzejnieks.
- ¹³ “Uz vairoga” (1946) bija pirmais A. E. dzejoļu krājums, kas iznāca trimdā. Liela daļa tajā ievietoto dzejoļu rakstīti vēl Latvijā Otrā pasaules kara beigu posmā un satricinoši emocionālā tēlojumā atklāj šo tēvzemei liktenīgo dienu traģēdiju. Dzejnieks to vairākkārt nosaucis par savu mīļāko grāmatu.
- ¹⁴ M. Ķ. izlase “Dzejas” (1955).

- ¹⁵ Vēstulē Liepājas dzejniekam un skolotājam Imantam Vanagam 1961. gada 3. novembrī, kurā M. Ķ. visai atklāti runā par savām attiecībām ar kādreizējo darbabiedru Radiofonā A. E., dzejniece raksta: "Bet aizsaules gaisma, kas lauzās no viņa būtnes – dīvains misticisms – bija man radniecīgi. [...] Manā "Mīlestībā" uz šo periodu attiecas "Šai klusumā", "Vēlēšanās", "Mirkļis", "Rūgtais koks". Un daudz kas tika aizmirsts, aizliesmoja karš, mīlestības, kaisles, sāpes, bet es atceros, ka starp abiem mums nekas nenotika – tikai viens skūpst... Mani izgausušas atmiņas par tuvību, kas ilga gadiem ar citiem cilvēkiem. Bet to brīdi es atceros – tai brīdī apstājās visas domas un jūtas, tā bija kaut kāda nirvāna, pilnīga gara ekstāze, kas izslēdza pat erotiku. Vienīgais mirklis, kas bija mūžība."
- ¹⁶ Dzejoļu krājums "Es nevaru klusēt" (1959).
- ¹⁷ Jānis Endzelīns (1873–1961) – valodnieks.
- ¹⁸ Indriķis Lēmanis (1904–1960) – rakstnieks, Rīgas radiofona direktors.
- ¹⁹ Spāņu rakstnieka Migela de Servantesa Sāvedras (1517–1616) "Atjautīgais idalgo Lamančas Dons Kihots" M. Ķ. tulkojumā izdots 1950. gadā.
- ²⁰ Angļu rakstnieka Džonatana Svifra (1667–1745) "Gulivera ceļojumi" M. Ķ. tulkojumā iznāca 1959. gadā.
- ²¹ Rihards Rudzītis (1898–1961) – esejists, dzejnieks.
- ²² Valts Vitmens (1819–1892) – amerikāņu dzejnieks. M. Ķ. un R. Rudziša atdzejojumā izdota viņa dzejas izlase "Zāļu stiebrī" (1960).
- ²³ Ketrīna Mensfilda (istajā vārdā Ketlīna Bičema; 1888–1923) – angļu rakstniece. M. Ķ. tulkojumā izdots stāstu krājums "Laime" (1962).
- ²⁴ Rindas no A. E. dzejoļu krājuma "Otranto".
- ²⁵ Mākslas, arhitektūras, mūzikas, kino un teātra dzīvei veltīts žurnāls (1959–1996).
- ²⁶ Arvīds Egle (1905–1977) – gleznotājs.
- ²⁷ Francisks Varšlavāns (1899–1949) – gleznotājs.
- ²⁸ Jānis Gailis (1903–1975) – gleznotājs.
- ²⁹ Pēteris Teodors Ozoliņš (1911–1971) – gleznotājs.
- ³⁰ Kārlis Skalbe (1879–1945) – dzejnieks.
- ³¹ Melnais Ēriks (arī Melnis, Melnais) – segvārds nenoskaidrotai personai, kas uzturēja sakarus starp M. Ķ. un A. E.
- ³² Domāti A. E. sūtītie E. Ādamsona Raksti 2 sējumos, kas iznāca Stokholmā 1960. gadā.
- ³³ Rabindranats Tagore (1861–1941) – indiešu dzejnieks un kultūras darbinieks.
- ³⁴ Vilis Cedriņš (1914–1946) – dzejnieks, miris izsūtījumā Vorkutas nometnē.
- ³⁵ Valērijs Zosts (1901–1960) – mūzikas pedagogs, pianists, karikatūrists.
- ³⁶ Kārlis Padegs (1911–1940) – gleznotājs, grafiķis.
- ³⁷ M. Ķ. bija Leļļu teātra mākslinieciskā vadītāja (1944–1947).
- ³⁸ E. Ādamsona pasaka bērniem "Koklētājs Samtabikse" (1943).
- ³⁹ Krievu rakstnieka Antona Čehova (1860–1904) stāsts.
- ⁴⁰ Omārs Haijams (apmēram 1040–1122) – persiešu dzejnieks.

- ⁴¹ Abulkāsims Firdousi (apmēram 940–1020 vai 1030) – persiešu un tadžiku dzejnieks.
- ⁴² Hāfīzs (īstajā vārdā Šemsedīns Mohammeds; ap 1325–1389 vai 1390) – persiešu dzejnieks.
- ⁴³ Sūfiji – sūfisma piekritēji, kas atzīst mācību par pakāpenisku Dieva izzināšanu un saplūsmi ar Visaugstāko. Tas ir ekstāzes stāvoklis, kas tiek sasniegts ar īpašu deju palīdzību vai bezgalīgi atkārtotām lūgšanām. Sūfisms ietekmējis galvenokārt persiešu dzeju.
- ⁴⁴ Domāts Josifs Staļins (īstajā vārdā Josifs Džugašvili; 1879–1953) – gruzīnu izcelsmes Krievijas komunistu līderis, PSKP ģenerālsēkretārs (1922–1953), kuru oficiālās runās, presē, arī literatūrā bieži vien cildināja ar vārdiem “mūsu tēvs, draugs un skolotājs”.
- ⁴⁵ Patriss Emeri Lumumba (1925–1961) – Kongo neatkarības cīnītājs, kuram M. Ķ. veltījusi dzejoļi “Patriss” (krājumā “Skaudrā liesma”).
- ⁴⁶ Dāgs Hammaršelds (1905–1970) – Zviedrijas valsts darbinieks, bijis ANO ģenerālsēkretārs. A. E. te runā par M. Ķ. dzejoļi “Vēstule ANO ģenerālsēkretāram” viņas krājumā “Skaudrā liesma”.
- ⁴⁷ “Ceļa Zīmes” (1948–1987) – A. E. izveidots, latviešu kultūras un mākslas dzīvei trimdā veltīts mēnešraksts, kas sākumā tika izdots Stokholmā, kopš 1952. gada – Londonā. A. E. bija tā atbildīgais redaktors (1948–1952) un redakcijas kolēģijas loceklis (1952–1978).
- ⁴⁸ “Jaunā Gaita” (1955) – žurnāls, kura ievirzi zīmīgi raksturo tā apakšvirsraksti: “Rakstu krājums jaunatnei”, “Brīvās Latvijas jaunās paaudzes raksti”, “Ilustrēts žurnāls Latvijas nākotnei, kultūrai un brīvai domai”.
- ⁴⁹ Ojārs Vācietis (1933–1983) – dzejnieks.
- ⁵⁰ Jānis Mazulāns (1913–1999) – fotogrāfs un kinooperators, strādājis Rīgas kinostudijā un TV. Bijis iekļauts “tūristu” grupā, kas 1960. gada 6. oktobrī devās uz Stokholmu Valsts drošības komitejas (čekas) uzdevumā. J. Mazulāns Stokholmā no šīs grupas atdalījās un palika Zviedrijā it kā politiska bēgļa statusā. Pēc tam trimdas latviešu presē (“Londonas Avīzē”, “Laikā” un citur) parādījās vairākas publikācijas, kurās viņš stāstīja par dzīvi okupētajā Latvijā. 1961. gada 8. un 9. februārī Rīgā Latvijas PSR Augstākās tiesas slēgtā sēdē Mazulānu aizmuguriski tiesāja pēc likuma “Par kriminālatbildību par valsts noziegumiem”, piespriežot brīvības atņemšanu uz piecpadsmit gadiem ar visas viņam piederošās mantas konfiskāciju. Septiņdesmitajos gados Stokholmā publicētas J. Mazulāna grāmatas par latviešu ornamentu. Taču vairāki fakti J. Mazulāna biogrāfijā izraisa šaubas par viņa darbības patiesajiem nolūkiem un uzdevumiem trimdā. J. Mazulāna sarakstītā brošūra “Čigāna Sīmaņa dēla zirgs” (Stokholma, 1978) ir visnēkaunīgākā ķengāšanās par Andreju Eglīti un savā melīgumā pārkāpj jebkuras ticamības robežas, tā atgādinot garīgi slima cilvēka murgus. Pats A. E. vēstulē Anšlavam Eglītim 1980. gada 21. janvārī raksta: “Baigā brošūra? To eksportē uz Kaliforniju čekas zellis J. Mazulāns. Ar saviem palīgiem. Vai esi ko lopiskāku vēl lasījis?” Vēlāk J. Mazulāns atgriezies Latvijā, un 1993. gadā ar segvārdu Melnais Pēteris izdota viņa brošūra “Slepeni. Par čekas darbību Rīgā 1960. gados pret latviešiem”. Tā laikam domāta kā sava veida grēksūdze, jo autors stāsta galvenokārt par savām attiecībām ar čeku.

- ⁵¹ Tieši tādu rakstu, kurā būtu minēts kāds trimdā dzīvojošs "sāpju dzejnieks", sešdesmito gadu presē nav izdevies atrast. Taču rakstu ar nosaukumu "Quo vadis", kurā "sāpju dzejnieks" jau saukts vārdā – un tas ir A. E. –, atrodam B. Arklāna (īstajā vārdā Bernharda Borgia) brošūrā "Kāda balss, tāda atbalss" (Rīga 1967), kurā žurnālista ētikai neatbilstošā veidā noķengāti daudzi pazīstami latviešu kultūras darbinieki trimdā.
- ⁵² Voldemārs Melnis (īstajā vārdā Voldemārs Meļinovskis; 1910–1997) – literatūras kritiķis, tulkotājs.
- ⁵³ Džavaharlals Neru (1889–1964) – Indijas pirmais premjerministrs.
- ⁵⁴ Glavļits – sabiedrībā lietots apzīmējums iestādei, kas oficiāli saucās Galvenā literatūras pārvalde valsts noslēpuma aizsardzībai presē.
- ⁵⁵ Valdemārs Tone (1892–1958) – gleznotājs.
- ⁵⁶ Olafs Stumbrs (1931–1996) – dzejnieks.
- ⁵⁷ "Cīņa" (1904–1991) – Latvijas komunistiskās partijas laikraksts.
- ⁵⁸ Jānis Mediņš (1890–1966) – komponists, diriģents.
- ⁵⁹ Kārlis Sūniņš (1907–1979) – gleznotājs.
- ⁶⁰ Jāzepts Mediņš (1877–1947) – komponists, diriģents, mūzikas pedagogs.
- ⁶¹ Jēkabs Mediņš (1885–1971) – mūzikas pedagogs, kritiķis, diriģents, komponists.
- ⁶² Pēteris Blaus (1900–1971) – žurnālists.
- ⁶³ Federiko Garsia Lorka (1898–1934) – spāņu dzejnieks.
- ⁶⁴ Dzejoļu grāmatas ar šādu nosaukumu A. E. nav, taču 1961. gadā iznāca krājums "Lāsts", kura pēdējā nodaļa saucas "Baltijas jūras krastā".
- ⁶⁵ Miniaturās "Okeāni runā" nav izdotas, bet latviešu trimdas periodikā publicēti daudzi A. E. ceļojumu apraksti, kas varētu būt pamats šīm miniatūru vai eseju krājumam.
- ⁶⁶ Dzejoļi "Tev" un "Pirms rīta" ne M. K. krājumos, ne viņas Kopotos rakstos nav publicēti. Šie un vairāki citi A. E. veltītie dzejoļi mākslinieciski spilgtā formā izsaka spēcīgu mīlestības jūtu dramatismu. Par to dzejniece runā arī aktierim Imantam Adermanim 1968. gada 15. janvārī rakstītajā vēstulē: "„Jūs sniedzāt savu interpretāciju, grozot tekstu. Manā dzejoļi "Šķirtie" Jūs sakāt, ka "Es ar tevī, tu ar mani mūžu nodzīvojām", tā radot iekšēju traģēdiju diviem cilvēkiem, kas dzīvo kopā. Bet manā tekstā ir: "Es bez tevis, tu bez manis etc." Un tā ir cita traģēdija, divi cilvēki varbūt bija lemti viens otram, tos šķīra karš, liktenis, raksturs. Un arī tagad pēc divdesmit gadiem viņi sarakstās – ar rūgtumu, pat ar naidu. Turpinājums šim dzejolim varbūt ir cikls "Ļaudonas pusē".
- ⁶⁷ Fransuāza Sagāna (1935–2004) – franču rakstniece.
- ⁶⁸ Šis dzejolis ar nosaukumu "Vaicājumi" iekļauts M. K. ciklā "Ļaudonas pusē", kas publicēts krājumā "Mīlestība".
- ⁶⁹ Iespējams, ka tas ir ciklā "Ļaudonas pusē" iekļautais dzejolis "Kur tavas mājas", kas nepārprotami izskan kā pārmetums Ļaudonā dzimušajam A. E.
- ⁷⁰ Literatūrai veltīts mēnešraksts, iznāk kopš 1940. gada.
- ⁷¹ Ēvalds Vilks (īstajā vārdā Ēvalds Lācis; 1923–1976) – rakstnieks. Viņa stāstu "Divpadsmit kilometri" oficiālā kritika asi nosodīja.

- ⁷² Dzejnieces un prozaiķes Mirdzas Bendrupes (1910–1995) šā krājuma precīzs nosaukums ir “Degošie raksti” (1963).
- ⁷³ Jevgeņijs Jevtušenko (1933) – krievu dzejnieks.
- ⁷⁴ “Mēs” – žurnāls jaunatnei, kas iznāca ASV (1961–1969).
- ⁷⁵ Stefans Batorijs (1553–1586) – Polijas karalis (1575–1586).
- ⁷⁶ M. Ķ. vīra Naikovska vārds ir Linards.
- ⁷⁷ Imants Ziedonis (1933) – dzejnieks, publicists.
- ⁷⁸ Uldis Ģermanis (1915–1997) – vēsturnieks, rakstnieks, publicists.
- ⁷⁹ Linards Tauns (īstajā vārdā Arnolds Mikus Bērzs-Bērziņš; 1922–1963) – dzejnieks.
- ⁸⁰ Andrejs Upīts (1877–1970) – rakstnieks, tulkotājs, kritiķis.
- ⁸¹ “Lāsts” (1961) – A. E. dzejoļu krājums.
- ⁸² Irma Pērkone-Kalēja bijusi A. E. latviešu valodas skolotāja un klases audzinātāja, ar kuru dzejnieks septiņdesmitajos gados apmainījies vēstulēm.
- ⁸³ Pēteris Pakalns – A. E. skolotājs, ar kuru dzejnieks sarakstījis sešdesmito gadu vidū.
- ⁸⁴ Dzejoļi “Skalagrimsons” un “Ienācējs” ievietoti izlasē “Mirkļu mūžība”.
- ⁸⁵ Domāta Elza Rudenāja.
- ⁸⁶ Osvalds Porietis (1910–2007) – žurnālists.
- ⁸⁷ Arvīds Žilinskis (1905–1993) – komponists.
- ⁸⁸ Džons Ficdžeralds Kenedijs (1917–1963) – ASV valsts darbinieks, ASV 35. prezidents.
- ⁸⁹ Dzejolis “Dusētājs Kursas piekrastē” ievietots izlasē “Mirkļu mūžība” (1964).
- ⁹⁰ Rūdolfs Blaumanis (1863–1908) – rakstnieks.
- ⁹¹ Aspazija (dzimusi Elza Rozenberga, precējusies Pliekšāne; 1865–1943) – dzejniece.
- ⁹² Ārija Elksne (dzimusi Grietiņa, precējusies Demidova, Fišere; 1928–1984) – dzejniece.
- ⁹³ Sandro Botičelli (īstajā vārdā Alesandro di Mariano Filipepi; 1445–1510) – itāļu gleznotājs.
- ⁹⁴ Elza Stērste (precējusies Liekna-Virza; 1885–1976) – dzejniece.
- ⁹⁵ Lūcija Garūta (1902–1977) – komponiste, pianiste, mūzikas pedagoģe.
- ⁹⁶ Teodors Zaļkalns (dzimis Grīnbergs, uzvārds mainīts 1930; 1876–1972) – tēlnieks.
- ⁹⁷ Zigmunds Skujiņš (1926) – rakstnieks.
- ⁹⁸ Anšlavs Eglītis (1906–1993) – rakstnieks.
- ⁹⁹ Ričards Oldingtons (1892–1962) – angļu rakstnieks. M. Ķ. tulkojusi viņa romānu “Visi cilvēki ir ienaidnieki” (1964).
- ¹⁰⁰ Aleksandrs Puškins (1797–1837) – krievu rakstnieks.
- ¹⁰¹ Domāta izlase “Kad tu acis izslaucīsi, tēvu zeme” (1964).
- ¹⁰² Arvīds Klāvsons (1900–1964) – žurnālists.
- ¹⁰³ Valdemārs Kārklīšs (1905–1964) – rakstnieks, tulkotājs.

- ¹⁰⁴ Minētas Gizes piramīdas netālu no Kairas, pie kurām atrodas sfinksas.
- ¹⁰⁵ Dzejnieka Olafa Gūtmaņa (1927) grāmata izdota ar nosaukumu "Stīprie mezgļi" (1964).
- ¹⁰⁶ Ar virsrakstu "Ziemeļu Spīdola aicina Leminkeinenu" dzejolis iekļauts krājumā "Gaismas akmeņi" (1967).
- ¹⁰⁷ Ievietots krājumā "Gaismas akmeņi".
- ¹⁰⁸ Linards Laicens (1883–1937) – rakstnieks.
- ¹⁰⁹ Žans Sibēliuss (1865–1957) – somu komponists.
- ¹¹⁰ Rūta Skujiņa (dzimusi Emma Skujiņa, precējusies Lāce; 1907–1964) – dzejniece.
- ¹¹¹ Andrejs Johansons (1922–1983) – rakstnieks, kultūras vēsturnieks.
- ¹¹² Precīzais nosaukums "Mājas kungs latviešu tautas ticējumos".
- ¹¹³ Jānis Sudrabkalns (īstajā vārdā Arvīds Sudrabkalns, līdz 1925. gadam Arvīds Peine; 1894–1975) – dzejnieks.
- ¹¹⁴ Krājums "Vēl viens pavasaris" (1964), par kuru vēstulē M. Ķ. (8. VI 1964) A. E. raksta: "No senā Sudrabkalna te ir tikai vāja ēna."
- ¹¹⁵ Ture Eriksons (1919) – zviedru rakstnieks, kura dzejoļi M. Ķ. atdzejojumā un ar viņas ievadu publicēti žurnālā "Karogs" (1965, Nr. 1).
- ¹¹⁶ Elija Kliene (īstajā vārdā Elizabete Kliene; 1896–1962) – tulkotāja.
- ¹¹⁷ Tarass Ševčenko (1892–1962) – ukraiņu rakstnieks.
- ¹¹⁸ "Paradīzes meklētāji" (1964) – latviešu mīlas lirikas antoloģija, sastādījusi V. Strēlerte.
- ¹¹⁹ Aleksandrs Plensners (1892–1984) – rakstnieks, publicists.
- ¹²⁰ Gunars Saliņš (1924) – dzejnieks.
- ¹²¹ Anna Dagda (īstajā vārdā Olga Taube, 1915–1996) – dzejniece.
- ¹²² Aina Zemdega (dzimusi Krūmiņa, precējusies Zemdega; 1924–2006) – dzejniece, prozaiķe.
- ¹²³ Ādolfs Hitlers (īstajā vārdā Ādolfs Šiklgrūbers; 1889–1945) – viens no nacionālsociālistiskās partijas dibinātājiem, fašistiskās Vācijas vadītājs.
- ¹²⁴ Aleksandrs Arnītis (1900–1973) – vijolnieks.
- ¹²⁵ M. Ķ. krājums "Ērkšķuroze" (1973).
- ¹²⁶ Jānis Anerauds (1924) – rakstnieks, Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs sekretārs (1965–1984).
- ¹²⁷ Velta Toma (precējusies Skuja; 1912–1999) – dzejniece.
- ¹²⁸ Biruta Senkēviča-Ziemane (1904–1993) – dzejniece.
- ¹²⁹ Valdis Krāslavietis (īstajā vārdā Valdis Grants; 1920–1994) – dzejnieks.
- ¹³⁰ Valentīns Pelēcis (1908–1999) – rakstnieks.
- ¹³¹ Ilze Šķipsna (precējusies Rotroka; 1928–1981) – rakstniece.
- ¹³² "Saules koks" (1972) – E. Stērstes dzejoļu izlase.
- ¹³³ Antons Bārda (1891–1981) – dzejnieks, viņa krājums "Puķe pagālvi" iznāca 1971. gadā.
- ¹³⁴ Janis Zariņš (1893–1979) – režisors.

- ¹³⁵ Ričards Mithauss Niksons (1913–1994) – ASV 37. prezidents (1968–1974).
- ¹³⁶ Dzejoļu krājums “Etīdes” (1960).
- ¹³⁷ Dzejoļu krājums “Vāveres stunda” (1970).
- ¹³⁸ Andris Vējāns (īstajā vārdā Donats Kalnačs; 1927–2005) – dzejnieks.
- ¹³⁹ Vizma Belševica (precējusies Elsberga; 1931–2005) – dzejniece.

Komentējusi *Dzidra Vārdaune*

Sveiciens Dzidrai Vārdaunei jubilejā

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

2008. gada 6. jūnijā mūsu kolēģe institūta ilggadēja pētniece Dzidra Vārdaune nosvinēja 80. dzimšanas dienu. Apsveicam!

Dzidras Vārdaunes jubilejā publicējam pētnieces sagatavoto pirmreizīgo publikāciju – divu dzeknieku Andreja Egliša un Mirdzas Ķempes vēstules, kas ļauj ieskatīties gan divu spēcīgu personību iekšējā pasaulē, savstarpējās attiecības, gan lieliski raksturo laiku un sabiedrību, kurā viņi dzīvo.

Ierasto jubilejas rindu vietā piedāvājam jubilāres pārdomas par filologa darbu un atmiņas par studijām universitātē pēckara gados. Pārdomām ir sava vēsture, tās tapušas Dzidras Vārdaunes 60 gadu jubilejas reizē. 80. gadu otrajā

puse 13. stāva koridorā pie sienas bija dēlis, kura aizpildīšana bija uzticēta man. “Ekspozīcija” mainījās katru mēnesi, stāstot par kārtējā mēneša jubilāriem – rakstniekiem, māksliniekiem, teātra darbiniekiem. Tā kā laiki bija kļuvuši brīvāki, bija iespējams atzīmēt jubilejas arī varai ne sevišķi tikamām personām. Taču jubilāri bija ne tikai mākslas pasaulē vien, arī institūta kolēģu vidū! Likās par maz pieminēt tikai pašu gadskārtas faktu, gribējās dzirdēt jubilāres balsi. Laikam jau toreiz kārtējo reizi mocījās ar šaubām par filologa darba jēgu un šķita interesanti uzzināt pieredzējušāka kolēģa viedokli, tādēļ palūdzu Dzidru Vārdauni dalīties pārdomās par šo jautājumu. Tagad, pēc divdesmit gadiem, pārlasot Dzidras rakstītās rindas, redzu, ka toreizējai vērtībai – laikmeta liecībai par studijām drūmajos Staļina laikos – klāt nākusi pievienotā vērtība – cilvēka atskats uz pagātņi un skats tagadnē Atmodas sākumā.

Rakstam ir arī *Post scriptum*. “Vēl stundiņa laika līdz tumsai, varbūt...” tā Dzidra rakstīja pārdomu noslēgumā. “Varbūt” tika piepildīts ar svētīgiem darbiem. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas vitāli svarīgi

bija sabiedrībai "atdot" noklusētos autorus, parādīt latviešu literatūru kopskatā, bez kupētiem posmiem. Pirmais institūta "lieldarbs" bija enciklopēdija "Latviešu rakstniecība biogrāfijās" (1992), nākamais – "Latviešu literatūras vēsture" (1.–3. sēj., 1998–2001). Dzidra Vārdaune iesaistījās abu šo darbu rakstīšanā. Viņa piepildīja arī savu sirdsdarbu – sastādīja un komentēja Andreja Eglīša Rakstus 7 sējumos (2002–2006). Taču Andreja Eglīša mantojuma izpētē viss vēl nav padarīts, un kurš gan cits to varētu izdarīt tik labi kā Dzidra? Sirsnīgi to arī viņai novēlam.

Ieva E. Kalniņa

Kā mēs visi zinām, jēdziens "filoloģija" veidots no grieķu valodas un nozīmē: *phileo* – mīlu, *logos* – vārds, tātad – vārda mīlēšana, nodarbošanās ar vārdu. Bet vārds dzimst reizē ar domu, ar emociju, vārdos cilvēks izsaka savu attieksmi pret pasauli, tas ir brīnišķīgs sazināšanās un dažādu savstarpējo attieksmju veidošanas līdzeklis. Filologs nepēta vārdu kā abstraktu vienību, bet reizē iedziļinās visās plašajās un sarežģītajās vārda darbības kopsakarībās. Filologa darbs būtībā aptver visdažādāko kultūras slāņu pētniecību. Vai kultūras cilvēkam var rasties doma, ka šāds darbs būtu lieks un nevajadzīgs?

Domāju, ka šāds jautājums rodas tāpēc, ka mūsu pūliņu rezultāts nav kā ābols, kas rudenī noraujams no zara, bet šā darba augļi jāgaida ilgi un pacietīgi, tie nav ar roku satverami, ne ar acīm saredzami. Šai sakarā nāk prātā rakstnieka Visvalža Lāma atbilde kādā pasenā intervijā. Viņš saka, ka dažkārt kāda ūdensvada izlabošana devusi darbā tik nepieciešamo gandarījuma izjūtu tūlīt, kamēr uz jaunas grāmatas iznākšanu ir jāgaida gadiem ilgi. Arī tad vēl visādi gadās...

Vai man ir bijušas šaubas par literatūras zinātnes nepieciešamību, par izvēlēto profesiju? Jā. Ne vienreiz vien un līdz melnam izmisumam. Taču ne tāpēc, ka es būtu apšaubījusi literatūrzinātnes vajadzību un nozīmi vispār, bet gan kādā noteiktā laikā, situācijā, kad man šī zinātne ir šķitusi vienpusīga, ierobežota un melīga. Domāju, ka no puspatiesību mikstūras nekāda zinātne neiznāk. Visvairāk gan esmu šaubījiesies par savu piemērotību šai profesijai. Nekad neesmu uzskatījusi sevi par īstu zinātnieci, jo drošāk jūtos emociju un fantāzijas valstībā, vienmēr esmu domājusi dzīvu, konkrētu priekšstatu izteiksmē. Man savu domiņu vajag vispirms redzēt, kārtīgi aptaustīt un izpurināt, tikai tad uzdrošinos izdarīt tā sauktos teorētiskos vispārinājumus. Apskaužu tos kolēģus, kas abstrakto jēdzienu pasaulē peld kā zivis okeānā.

Taču nevaru noliegt, ka mani arvien ir valdzinājusi laba literatūra kā mākslas darbs, dzīves izziņas avots. Un arvien ir bijusi vēlēšanās izziņāt šā brīnuma tapšanas noslēpumu, vēlēšanās izdibināt un censties formulēt

tās likumības, kas atšķir rakstnieka darbu no dileranta sacerējuma. Tāpat saista katra vārda mākslas meistara personības vienreizīgums, kuru intuitīvi uztveram, bet atklāt to citiem precīzos jēdzienos, manuprāt, nozīmē izteikt neizsakāmo. Tagad, kad darba mūžs tecīšus vien iet uz galu, redzu, cik daudz ārkārtīgi interesantu un nerisinātu uzdevumu gaida mūsu jaunos zinātniekus – kaut vai drāmas teorijas pētniecībā vien.

Šaubas par literatūrzinātnes vajadzību gan var rasties tad, kad ir sašķobīti tās pamati un zinātniski argumentētu vērtējumu vietā sludina visai apšaubāmas idejas. Šādā laikā diemžēl iekrita mani studiju gadi (1948–1953) Filoloģijas fakultātē, kas aizritēja lēmumu par žurnāliem “Zvezda” un “Leningrad” un Marra mācības “gaismā”. Literatūras vērtēšana viss tika pakļauts vulgāri socioloģiskai pieejai, un rakstnieks bija visnotaļ augstu ceļams tad, ja “ar savu aso spalvu cīnījās pret kapitālismu un norāva masku izkurtējušajai buržuāzijai” (dežūrfrāze lekcijās). “Masku rāvēji” bija sastopami gan antīkajā, gan renesanses literatūrā, par 19. un 20. gadsimtu nemaz nerunājot. Bet – ak vai! – tādiem kā Rūdolfs Blaumanis, kas “pasaulē raudzījās pa Braku mājas pirtiņas šauro lodziņu un nevarēja saskatīt asās sociālās pretrīķības starp saimniekiem un kalpiem Latvijas laukos”. Padomju rakstnieka uzdevums bija “augstu turēt sociālistiskā reālisma karogu un atspoguļot nemitīgi augšupejošo, plaukstošo dzīves īstenību”. Sociālistiskā reālisma jēdziens tika locīts un staipīts dažādās toņkārtās, un studentu vislielākās rūpes bija atbildot nesajaukt, kā katrs pasniedzējs šo jēdzienu skaidrojis. Citādi ar literatūras teoriju, kas saucās “Ievads literatūras zinātnē” (patiesībā tikai par dzeju), tikām galā žigli jo žigli pāra semestros. Tika atzīts, ka, pētot literārā darba formu, draud ieslīgšana formālismā. Laikam arī tāpēc iepriekšējiem kursiem lasītās Kārļa Kundziņa drāmas teorijas lekcijas vairs nedzirdējām. Tā nu šīs disciplīnas apgūvē esmu pilnīga autodidakte, tā sakot – sliktāko glābšana ir pašu sliktāko rokās... Uz laiku laikiem iegaumēju vienīgi to, ka padomju dramaturģijā – vispusīgajā dzīves attēlotājā – nav un nevar būt antagonistisku, nepārvaramu konfliktu, vienīgi pretrīķības starp labu un vēl labāku. Te arī visa teorija, un punkts.

Teiktais nenozīmē, ka visu fakultātē gūto vajadzētu noliegt. Mēs bijām pēdējais kurss, kam lekcijas lasīja profesors Jānis Endzelīns. Daudzus labus pasniedzējus un viņu dotās zināšanas tolaik pat īsti nemācējām novērtēt. Neviena taču neliedz lasīt klasiku, meklēt, atrast un domāt pašam. Un tomēr, tomēr – tas viss notika zem šā drūmā laika zīmes.

Tautas atmodas laikmets, kas saviļņojis visu dzīvi, dziļi jo dziļi skar arī mūsu profesiju, un par tās vajadzību šodien man nav nekādu šaubu. Gribētos tikai, lai gadu būtu mazāk. Bet “vēl stundiņa laika līdz tumsai, varbūt...”

Dzidra Vārdaune

Rīgā 1988. gada maijā

Trimdinieka dzīves izjūta un literatūra kā tās atsedzēja

Inguna Daukste-Silasproģe.

Latviešu literārā dzīve literatūra ASV un Kanādā. 1950–1965.

Rīga: Valters un Rapa, 2007. 658 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

2007. gadā iznācis Ingunas Daukstes-Silasproģes plašais apcerējums "Latviešu literārā dzīve literatūra ASV un Kanādā 1950–1965". Tas hronoloģiski turpina viņas iepriekšējo pētījumu "Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā 1944–1950" (2002). Daudziem tūkstošiem latviešu un arī citu tautu bēgļu, kuri pameta dzimteni, lai nebūtu jādzīvo padomju okupācijas apstākļos vai padomju ietekmes zonā, piecdesmito gadu sākumā bija jāatstāj Vācijas pārvietoto personu nometnes un jādodas uz pastāvīgu dzīvi citās zemēs. Lielākā latviešu kopiena ārpus Latvijas izveidojās ASV, nozīmīga tā bija arī Kanādā.

I. Daukstes-Silasproģes darbs detalizēti atklāj, kādi bija trimdinieku pirmie piecpadsmit gadi Jaunajā pasaulē, kā šajās zemēs veidojās literārā dzīve un literatūra.

Latviešu literatūrzinātnē arvien vairāk rodas darbi par trimdas literatūru. Latviešu trimdas teātri, drāmu un atsevišķu autoru daiļradi sistemātiski pēta Viktors Hausmanis, klajā nākuši viņa pētījumi par Mārtiņu Zīvertu un Anšlavu Eglīti, kā arī plašais trimdas drāmas pārskats "Latviešu drāma. 20. gadsimta otrā puse". Daces Lūses monogrāfijas "Latviešu trimdas proza" centrā ir atsevišķu rakstnieku daiļrade. Biruta Gudriķe pētījusi Alfrēda Dziļuma devumu darbā "Starp divām rītausmām: A. Dziļuma dzīve un literārā daiļrade". Iecerēts, bet, autoram aizejot mūžībā, nedaudzos rakstos

palicis Bronislava Tabūna apcerējums par Gunaru Janovski. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta veidotās "Latviešu literatūras vēstures" 3. sējumā par trimdas literatūru rakstījuši Valters Nollendorfs, Lalita Muižniece, Valija Ruņģe, Valdis Zeps, Juris Silenieks, Viktors Hausmanis un Inguna Daukste-Silasproģe. Zviedrijā angļu valodā iznācis Jura Roziša apcerējums "Pārvietotā literatūra" (*Displaced literature*). Trimdas literatūra ir arī jauno zinātnieku uzmanības lokā – piemēram, Olgas Šibanovas novatoriskais promocijas darbs par Ilzi Šķipsnu un Māra Ruka pētījums par 20. gadsimta 50.–60. gadu dzeju. Latvijā atsevišķām grāmatām paralēli iznāk trimdas rakstnieku un dzejnieku Zentas Mauriņas, Gunara Janovska, Andreja Eglīša, Gunara Saliņa, Jāņa Krēsliņa, faktiski arī Mārtiņa Ziverta Raksti. Vairāki žurnāla "Karogs" numuri veltīti trimdas autoriem (Dzintaram Sodumam, Linardam Taunam, Gunaram Saliņam).

Ingūnas Daukstes-Silasproģes apcerējums šo pētījumu lokā, pirmkārt, atšķiras ar pirmreizīgo trimdas izdevējdarbības, preses un literāro sarīkojumu apskatu, kas darbā aizņem 386 lappuses; otrkārt, ar savdabīgo nolūku – restaurēt trimdas literāro dzīvi un trimdas romānu saikni ar trimdas rakstnieku un lasītāju vidi; treškārt, ar plašo trimdas avotu izmantojumu.

Vispirms pētījumā I. Daukste-Silasproģe detalizēti centusies raksturot pārvietoto personu ierašanos jaunajās mītnes zemēs un izklišanu ASV un Kanādas plašumos, lai nokalpotu līgumā noteikto laiku zemū apmaksātā darbā, tad pamazām pārvietotos uz labākām dzīvesvietām, pulcējoties noteiktās pilsētās. Autore izsekojusi latviešu koncentrācijai Austrumu un Rietumu krastā, kā arī ASV vidienes pilsētās. Grāmatā būtu noderejušas kartes, lai nebūtu jāmoka galva, atceroties, kur katra vieta atrodas, kādi starp tām attālumi utt. Jau šajā nodaļā parādās viena no pētījuma īpatnībām – autore konsekventi apiet politiku, neko nepaskaidrojot, neko neanalizējot, neiejaucoties dažādu latviešu trimdinieku grupu diskusijās. Teiksim, autore vairākkārt pieminējusi, ka bijušos karavīrus ASV neuzņēma, bet apiets jautājums, kāpēc un kā viņi tomēr nonāca ASV; nav arī paskaidrots, kāpēc, LCK darbiniekam J. Niedram ierodoties Kanādā, bija jāpārveido laikraksts "Brīvā Balss". Pētījumā nav jūtams, ka PSRS pēc Staļina nāves sākās *atkusnis* un pēc tam Latvijā notiek cīņa pret nacionālkomunistiem, bet literatūrā mainās sociālistiskā reālisma kanons; īsti nav saprotams, vai tiešām šie procesi neatstāja nekādu iespaidu uz trimdas literatūru. Trimdā bija dažādas nostādnes, kā izturēties pret latviešu padomju rakstnieku darbu publicējumiem, sakariem ar padomju Latvijas cilvēkiem utt., šā aspekta pētījumā nav. Arī ASV un Kanādas politika it kā pilnīgi nav ietekmējusi ne latviešu literatūru, ne laikrakstu un izdevēju politiku,

ne sabiedriskās aktivitātes. Trimda un tās kultūra I. Daukstes-Silasproģes darbā ir hermētiski noslēgta no pārējās pasaules. Tāpat, aprakstot latviešu pārvietošanos no dienvidu štatiem uz ziemeļu, autore apiet segregāciju, kas, kā esmu sapratusi sarunās ar trimdiniekiem, bija papildu motīvs šādai eiropiešu virzībai.

I. Daukste-Silasproģe atsevišķu nodaļu velta jautājumam "Latviešu rakstnieki un dzejnieki trimdā: ikdiena starp darbu un jaunradi". Latviešu rakstnieki, tāpat kā pārējie trimdinieki, veica vienkāršāko fizisko darbu. Daudzi nekad iepriekš fiziski smagi nebija strādājuši. Latvijā nezin kāpēc valda uzskats, ka fizisku darbu cilvēks neuzņemas strādāt tikai slinkuma dēļ un ka jebkurš cilvēks bez izglītības un pašizglītības, bez izcila talanta, valodas prasmes var kļūt par rakstnieku, bankas vai uzņēmuma vadītāju, ministru. I. Daukstes-Silasproģes darbs labi parāda, ka bija latviešu rakstnieki (Valdemārs Kārklīņš, Teodors Zeltiņš un citi), kuri atrada namziņa (sētnieka, sanitārtehnika, atslēdznieka) un citus darbus, kas nodrošināja ar iztiku un atstāja laiku rakstīšanai, un bija rakstnieki, kuri labi saprata savu nepiemērotību šādiem darbiem un dzīvi tomēr nedaudz spēja iekārtot atbilstoši savām interesēm (Anšlavs Eglītis, Aīda Niedra), bija arī rakstnieki, kam smagā ikdiena un atmiņas par dzimteni bija nepanesamas (Rūta Skujiņa, Zinaīda Lazda, Elza Ķezbere), bet viņi nebija slinki. Taču ASV un Kanādas sociālajā un materiālajā hierarhijā pirmās paaudzes trimdinieki neieguva izcilus darbus, jo viņi neprata labi angļu valodu, viņiem nebija attiecīgas izglītības vai diploma, kā arī kontaktu ar mītnes zemes vidi.

I. Daukste-Silasproģe atsedz, ka rakstniekiem jaunā situācija, kad latvieši – literāro darbu lasītāji – izklīduši pa visu Ziemeļamerikas kontinentu, ir nepierasta un nedroša, ko vērts vien bijis kādas veclatvietes atzinums, ka latviešu grāmatas vairs nebūs vajadzīgas, jo pietiks tikai ar bilžainu žurnālu pārlasīšanu angļu valodā. Radošus personiskus kontaktus aizstāj vēstules, vientulība vairs nav jaunu izjūtu un pārdomu rosinātāja, bet cilvēka gara dzīves nīdētāja. Pētniece ļauj dziļi apjaust rakstnieku izjūtas, jo nodaļas avots ir viņu vēstules, kas pārdzīvojumus pauž tieši un nepastarpināti. I. Daukste-Silasproģe ļoti daudz citē vēstules, literāru darbu fragmentus, kritiskos rakstus un dažādas piezīmes. Avotu ir daudz un dažādi, tomēr svarīgi, ka grāmatā izmantoti tikai pašu trimdinieku teksti, kas, izņemot dažus, sarakstīti vai publicēti zinātnieces izvēlētajā laikposmā – no 1950. līdz 1965. gadam. Šāds paņēmieni ir labs, rakstot par rakstnieku iekārtošanos ASV un Kanādā un trimdas izjūtu dzejā vai romānos, bet ir strīdīgs, analizējot dzejas un prozas tendences.

Grāmatā ir daudzu dzejoļu citāti, autore tos rūpīgi atlasījusi, un tie labi raksturo trimdinieku pārdzīvojumus, arī nodaļu "Jaunā zeme dzejas rindās" veido tikai dzeja. Pētījums liecina, ka I. Daukste-Silasproģe izcili

pārvalda darba galveno avotu – trimdas literatūru, viņa ir ne tikai izlasījusi visus trimdas romānus, dzejas un stāstu krājumus, bet arī rūpīgi pētījusi preses izdevumus, tādējādi autore atradusi labus, bet piemirstus dzejoļus.

Nodaļās “Rakstnieku sarīkojumi latviešu trimdas literatūras kontekstā”, “Latviešu preses izdevumi un to nozīme latviešu rakstniecības attīstībā” un “Grāmatniecības attīstība ASV un Kanādā: apgādi un to nozīme latviešu rakstniecības veicināšanā” I. Daukste-Silasproģe detalizēti konstatējusi, kad katrs pasākums noticis, kas, kad un kur veidojis preses izdevumu, apgādu vai izdevis grāmatu, kuri latviešu rakstnieki pasākumos piedalījušies. Aiz pētījuma I. Daukste-Silasproģe ievietojusi vairākus pielikumus, kas dažādos aspektos fiksē sarīkojumus, izdevumus, autorus. Pētniece ir strādājusi Latvijas, Vācijas, ASV arhīvos un bibliotēkās, intervējusi cilvēkus, lai iespējami pilnīgi aprakstītu notikumus. Protams, brīžiem dominē faktoloģija, jo par daudziem literārajiem sarīkojumiem ir tikai skopas ziņas, savukārt vairāki preses izdevumi ir iznākuši pavisam neilgu laiku, daži apgādi izdevuši pāris grāmatu. Tomēr vai labāk būtu bijis, ja autore tos nepieminētu, vai tādējādi literārā dzīve neklātu vienpusīgākā un šaurākā? Un galvenais – kādam citam pētniekam vajadzētu kādu faktu meklēt ilgi un pamatīgi. Tas taču ir tikai normāli, ja top dažāda tipa pētījumi – diemžēl kādam vienmēr ir jāpadara skrupulozais faktu meklēšanas darbs. Tagad citam pētniekam, teiksim, rakstot par Olafu Stumbru, Aīdu Niedru vai Valdi Krāslavieti, daudzos aspektos – dzīves vietas, kontakti, pirmās publikācijas vai uzstāšanās, apgādi, gadi – vairs nav jāskaidro pašam, bet jāatver Ingūnas Daukstes-Silasproģes darbs.

Pētījums sniedz plašu ieskatu trimdas literārajā dzīvē, atklāj, ka notika nemitīgs darbs, lai ieinteresētu lasītājus un iepriecinātu grāmatu cienītājus. Tā Ņujorkā notiek trīs četri literārie sarīkojumi gadā, kuros piedalās labi rakstnieki, tāpat tas ir arī Bostonā, Milvokos, Čikāgā un citur, Kanādā Rakstnieku cēliens ir Dziesmu svētku sastāvdaļa. Autore šajās daļās detalizēti dala: ASV – Austrumkrasts, Rietumkrasts un videne, Kanāda, tādējādi veidojot priekšstatu, cik vietās sarīkojumi notiek un ka pamazām izveidojas ASV un Kanādas literārie centri, kas ap sevi pulcina noteiktus literātus, aicina viesos rakstniekus no citām pilsētām, rīko piemiņas pasākumus. Rakstnieku sarīkojumi un apgādi mēģina apzināti paplašināt rakstnieku un lasītāju loku, lai veidotu kopēju trimdas un – vēl vairāk – jauno trimdas literatūru; spilgta liecība ir žurnāla “Jaunā Gaita” Literārie kokteiļi Toronto. Var tikai apbrīnot rakstnieku, dzejnieku un viņu darbu cienītāju uzņēmību, veicot lielos attālumus, un padomāt, cik sarīkojumu gadā ar pazīstamu mūsdienu latviešu rakstnieku piedalīšanos notiek, piemēram, Alūksnē, Cēsīs vai Gulbenē un arī Rīgā.

Laikrakstu izdošanu I. Daukste-Silasproģe cieši saista ar trimdinieku situāciju – izklišanu pa visu valsti un informācijas trūkumu par tuviniekiem, kā arī dzīves un darba iespējām ASV un Kanādā. Latviešu prese deva iespēju apmainīties ar informāciju, dalīties grūtību pieredzē un piedzīvojumos, kā arī, lasot par citu likteņiem, vieglāk pārdzīvot savējo. I. Daukste-Silasproģe korekti atsedz Helmāra Rudziša izdevēja talantu, parādot, kāpēc viņa laikrakstā publicējās Anšlavs Eglītis, Valdemārs Kārklīņš, Aīda Niedra, kā izdevējs starp viņiem sadala publicēšanas laikus, kā iesaka tēmas, kā domā par lasītāju. Bet pētniece arī parāda: ja nebūtu citu izdevniecību, jaunās prozas autoriem publicēties būtu grūtāk; piemēram, Gunša Zariņa romāni “Mieles” un “Dvēseļu bojā eja” iznāk Alfrēda Kalnāra apgādā Čikāgā, bet romāns “Apsūdzētais” un stāsti – “Tilta” apgādā. Arī dzeja izdota galvenokārt mazajos apgādos.

Atzinīgi ir vērtējams, ka I. Daukste-Silasproģe pētījusi izdevumus bērniem un jauniešiem un īsprozas apskatā ietvērusi arī bērnu literatūru, jo tā ir nepētīta tēma latviešu literatūrzinātnē (atsevišķi apskati ir bijuši veltīti J. Širmanim). Trimdā latviešu literatūras nākotne bija atkarīga no jaunās paaudzes – vai tā atzīs savu latvisko identitāti, vai tā lasīs un rakstīs grāmatas latviešu valodā. Aplūkotajā laika periodā iznāca 22 pasaku, tēlojumu un stāstu grāmatas bērniem. Teorētiski bija skaidrs, ka bērnu grāmatas ir vajadzīgas, bet – tās bija nerentablas, jo vecāki grāmatas nepirka. Bērnu grāmatās dominē pasakas un bērnu dzīves tēlojumi Latvijas Republikas un bēgļu laikā. Lasot I. Daukstes-Silasproģes atturīgo stāstījumu, var nojaust, kāpēc bērnu grāmatas nebija populāras. Bērnu literatūrai demokrātiskā sabiedrībā (arī mūsdienu Latvijā) ir jāiztur milzīga tulkotās literatūras konkurence, jo bērni nelasa grāmatas, lai koptu savu latvisko identitāti, viņus interesē saturs. Trimdā bērniem bija jābūt līdzvērtīgiem amerikāņu vienaudžiem izlasīto grāmatu ziņā, jo bērnu vides iekšējas konkurences apstākļos nevarēja būt tā, ka latvieši pazīst tikai Bitīti Maiju un Kriksi, tāpēc viņiem būtu bijis jālasa vairāk nekā citiem bērniem, un acīmredzot vecākiem to bija grūti panākt, arī latviešu grāmatas ne vienmēr veicināja lasītkāri.

Bērnu un jauniešu preses izdevumus I. Daukste-Silasproģe apskatījusi divos aspektos: kā paši ASV un Kanādas jaunieši veidoja preses izdevumus, un kādi bija izdevumi bērniem (skatīti žurnāli “Mazputniņš” un “Mūsu Ceļš”). Protams, plašāk raksturoti jauno rakstnieku nozīmīgākie izdevumi – “Jaunā Gaita”, “Ceļinieks”, “Mēs”, bet autore ir sameklējusi un izskatījusi arī žurnālus, kas iznākuši īsu laiku un nedaudzos eksemplāros. Arī te atrasti jauni literatūrzinātniski fakti, tā O. Stumbra pirmās publikācijas – 16 dzejoļi – ir atrodamas Filadelfijā izdotajā žurnālā “Neiemītā Taka” 1950./1951. gadā (parasti minēti “Raksti”).

Lielāku uzmanību šajās nodaļās autore pievērsusi piecdesmitajiem gadiem, sešdesmitajiem gadiem – mazāku, tādējādi secinājumi, ka pēc 1965. gada izdevējdarbība, literārie sarīkojumi sarūk, īsti negūst apstiprinājumu, jo daudzās tabulas, hronikas, saraksti un grafiki rāda, ka 1963.–1965. gads ir bijis ļoti ražīgs laiks grāmatu un sarīkojumu ziņā. Izmaiņas – krīze – būtu vismaz jāatsedz tekstā.

Grāmatas otrā puse veltīta trimdas dzejai un prozai. Autore pētījuma ievadā norāda, ka darbu veido it kā divi stāsti. Viens ir viņas kā vērotājas stāsts, otru vēstījumu veido tā laika teksti. Trimdas literatūra skatīta panorāmiski, izdalot atsevišķus problēmlokus, “nepiedāvājot izvērstu tālaika literāro tekstu analīzi”, bet īsti, lasot pētījumu, jūtams tikai viens problēmloks, ko I. Daukste-Silasproģe ievadā raksturo – “galvenais akcents – ko latviešu literatūra pasaka par trimdinieka sajūtām un domām, viņam dzīvojot jaunajā zemē”.

Daudzie citāti, kas rāda trimdas noskaņas, literatūras un citus vērtējumus, it kā rekonstruē 50.–60. gadu literāro dzīvi: mēs uzzinām, ko autori rakstījuši, dažreiz vēstulēs un intervijās viņi stāsta par rakstīšanas motīviem, daiļrades procesu, mēs uzzinām, kā darbus vērtējuši kritiķi un dažviet arī kolēģi un lasītāji. Ir jūtama lasītāju un rakstnieku vēlme veidot latvisko identitāti, saglabāt vēsturisko atmiņu un nepazaudēt savstarpējos kontaktus. Taču jāatceras, ka I. Daukste-Silasproģe dokumentē šo laiku, izmantojot selektīvus tekstus (ļoti daudzus, tādējādi veidojot uzticamību), kas tiek savienoti ar montāžas palīdzību, kuru nosaka pati autore, tādējādi vērotājas un teksta vēstījumus veido viņa pati. Tā kā I. Daukste-Silasproģe sevi uzskata par procesa dokumentētāju un vērotāju, viņa izvairās dot literāro darbu kritisku vērtējumu, arī paskatīties uz galvenajām dzejas un prozas tendencēm distancēti, iekļaut tekstus žanra, virziena vai strāvojuuma kontekstā. Lasot daudzos citātus, brīžam šķiet, ka autori raksta vienu darbu labāku par otru. Tomēr tagad – pēc piecdesmit gadiem – ir skaidri saskatāmi spilgtākie darbi un autori, tāpēc, teiksim, dzejas aspektā tikai ar teksta un citātu garumu vien iezīmēt nozīmīgākos darbus dzejoļu krājumu (debiju) pārskatā ir pārlicku maz. Arī norādīt dzejas un prozas tendences, neizmantojot jaunākos pētījumus, ir diskutabli. Fiksēt sava laika izpratni par literatūru ir noderīgi, sastādot rakstnieku kopotos rakstus un rakstot darbu komentārus, arī pētījumā ir nodaļas, kurās šāds princips attaisnojas (“Stāsti par laiku svešumā. Vide un sabiedrība”, “Daži jauni raksturi un tēli trimdas romānos”), bet ir nodaļas, kurās pamatojuma rekonstrukcijai nav (“Dzeja: iezīmes un tendences”). Ir vēl kāda problēma – nosacīto I. Daukstes-Silasproģes pašas vēstījumu veido ļoti daudzu faktu uzskaitījumi un konspektīvi procesa raksturojumi bez tekstu poētikas analīzes. Autores konspektīvie stāstījumi pēc tam atklāti vēlreiz ar trimdas rakstnieku

un kritiķu citātiem un atsevišķu darbu pārstāstiem, tādējādi teksts nodaļā it kā atkārtojas (ir nodaļās arī vienādi teksti, piemēram, par T. Zeltiņa romānu "Antiņš Amerikā meklē līgavu").

I. Daukste-Silasproģe latviešu literatūrzinātnē pirmā sniedz sistemātisku pārskatu par trimdas stāstu kā atsevišķu žanru, apskatītas ASV un Kanādā tapušās 64 īsprozas grāmatas, no tām 42 domātas pieaugušajiem, pārējās – bērniem. Autore konstatējusi autoru un izdevēju atturīgo attieksmi pret stāsta žanru (trimdā vadošais žanrs ir romāns), raksturojusi krājumus, parādījusi, ka stāstos ir vairāk atblāzmas par Latvijas dzīvi nekā romānos, stāstos vairāk dominē mirklī, kas tuvina vai šķir cilvēkus. Tāpat kā visā grāmatā spilgtākās ir lappuses, kurās autore skata trimdas dzīves atspulgu tekstā.

Romāna apskatā autore izdala raksturīgos tematiskos lokus, skata laika un vides atveidi darbos, kā arī jaunos romānu tēlus vai tipus. Iepriekšējās nodaļās Rietumkrasta, Austrumkrasta un vidienes nodalīšanai bija vairāk faktoloģijas raksturs, taču romānu apskatos tas saistās gan ar tēmu dalījumu, gan laiktelpas tēlojumu. Romāni seko reālistiskajai vēstījumu tradīcijai, un autore atsedz, cik detalizēti romāns parāda jaunās mītnes zemes un to sabiedrību, cik autobiogrāfiski precīzi tēlots ceļš no mājām uz *dipīšu* nometnēm un tālāk uz ASV un Kanādu. Arī jaunās profesijas – supers, dženitors un citas – ir labi pārbaudītas praksē. Jaunā proza ienāk tieši ar atteikšanos no tik detalizēti konkrētas reālās vides tēlojuma, vairs nav nozīmes, kurā krastā vai valstī dzīvo cilvēks, galvenais ir uzsvērt viņa eksistenciālo vientulību vai pasaules sirreālo skatījumu. Autore šo pāreju ir iezīmējusi dzejas un prozas apskatu nobeigumā.

Grāmata ir redakcionāli un mākslinieciski korekti izdota izdevniecībā "Valters un Rapa", tāds ir mākslinieka Valda Villeruša un maketētāja K. Akuļa darbs, tas ir arī abu redaktoru – Lalītas Muižnieces un Līgas Bīberes – nopelns. I. Daukste-Silasproģe ir mērķtiecīgi atlasījusi fotogrāfijas dažādos Latvijas un trimdas arhīvos, tās nav vispārzināmas un labi konkretizē un papildina tekstu.

I. Daukste-Silasproģe ir paveikusi milzīgu un nozīmīgu trimdas literārās dzīves dokumentāciju gan tiešajā, gan pārnestajā nozīmē. Tiešajā nozīmē – ir paveikts liels darbs, aprakstot literāro dzīvi, presi, izdevējdarbību, apskatot daudzos romānus, dzejas un stāstu krājumus. Pārnestajā nozīmē – autore ar literatūras palīdzību ir parādījusi trimdinieku, latviešu tautas lielas daļas, dzīvi, izjūtas, prieku un sarūgtinājumu garus piecpadsmit gadus ASV un Kanādā. Grāmata būs noderīga gan trimdas literatūras pētniekiem un interesentiem, gan trimdas kā kultūras vai sociālas parādības antropologiem un interesentiem.

Ieva Kalniņa

Vērīga acs skatās uz latviešu literatūru

Versija par... Latviešu literatūra 2000–2006.

Rīga: Valters un Rapa, 2007. 277 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

No jaunākās latviešu literatūras apskata grāmatas “Versija par... Latviešu literatūra 2000–2006” vāka raugās melna acs. Dieva, Velna, Visuma, Likteņa, pasaules vai arī Kritiķa vērīgā acs?

Litas Silovas vadībā jaunākās un vidējās paaudzes pētnieki Māris Salējs, Kārlis Vērdiņš, Ieva Dubiņa, Rimands Ceplis, Līga Ulberte un pati Lita Silova krājumā meklējuši veidu, kā aprakstīt jaunāko latviešu literatūru, un mēģinājuši raksturot tās tendences. Grāmatas virsrakstā pieticīgi minētā atruna “versija par” uzskatāma par spēli ar lasītāju. 20./21. gadsimtā vairs neviens literatūrzinātnieks nešaubās, ka viņa piedāvātais teksts ir viena no iespējamajām kritikas vai

pētījuma versijām, turklāt šos tekstus rakstījuši ne tikai pazīstami latviešu literatūras kritiķi, bet arī divi filoloģijas un mākslas doktori un četri LU doktoranti.

Darba ievadā autori krājumu vērtē kā aicinājumu uz sarunu un izvirza tēzes (hipotēzes?), ko turpmākajos tekstos izvērsīs un mēģinās pierādīt. Jāatzīst, ka tikai M. Salēja rakstā “Dzejas ainas ieskicējums” (un nedaudz arī R. Cepļa rakstā) saglabāta ievadā pieteiktā zinātniskā darba struktūras ievirze – sākumā doti hipotētiski secinājumi, kas turpmāk izvērsti, un raksta beigās sniegti apstiprinājušies secinājumi. Pārējie autori ir tā kā aizmirsuši, ko pieteikuši ievadā.

Krājumā ir apskatīta 21. gadsimta pirmo sešu gadu latviešu dzeja, proza (romāns un stāsts) un drāma. Principiāla izvēle ir drāmas apskata iekļaušana krājumā, jo beidzamajos gados diezgan populārs ir viedoklis, ka

drāma nav literatūras veids (Lauris Gundars, Guntis Berelis u. c.), tādējādi krājuma sastādītāja apliecina – drāma ir viens no literatūras veidiem.

Līgas Ulbertes apcerējumā dramaturģija ir ieguvusi pārdomātāko, izvērstāko un analītiskāko vērtējumu krājumā. Par robežšķirtni dramaturģijas attīstībā viņa uzskata 2001. gadu, kad studijas beidz Latvijas Kultūras akadēmijas dramaturgu izlaidums, ar kura ienākšanu literatūrā iezīmējas atšķirīga drāmas uztvere, ko visspilgtāk pauž kursa vadītājs L. Gundars – luga ir neliterārā parādība, jo tā pakārtota skatuvei, un šo tekstu veido strikta drāmas uzbūve – universāla konstrukcija. L. Ulberte norāda gan uz izteikumu pārspīlēto raksturu (R. Blaumaņa darbi – tipiska vācu dramaturģija), gan objektivitātes graudu šajos uzskatos – mūsdienās paplašinās dramaturģijas jēdziens, tajā iekļaujas libreti, scenāriji u. c. Tomēr konsekventi jauna attieksme pret dramaturģiju bija jau vērojama G. Bereļa “Latviešu literatūras vēsturē” 1999. gadā, kur literatūras vēsturē neietilpa drāma. Ironiski var teikt, ka strikta uzbūve ir arī sonetam, trioletam, tankai un citām klasiskās dzejas formām, un tad jau I. Ziedoņa krājums “Trioletas” (2003) arī pieder pie kādas citas literatūras.

L. Ulbertes priekšrocība drāmas analizē ir aktīvais teātra kritiķes darbs, kurā viņa nenostājas ne krasā latviešu drāmas aizstāvju pusē, kuri uzskata, ka latviešu režisori nīst latviešu autorus (P. Putniņa izteikumi presē), ne arī krasā teātra aizstāvju pusē, kuri uzskata, ka teātrim nav jāinteresējas par nacionālo dramaturģiju un noteikti pasaulē ir kāda labāka luga, ko iestudēt. L. Ulberte vērtē, kā režisors Dž. Dž. Džilindžers interpretējis P. Putniņa lugu “Labā tīrības sajūta”, veidojoties autora un režisora neviennozīmīgām attieksmēm, Viestura Kairiša labo sadarbību ar Ingu Ābeli, iestudējot lugu “Tumšie brieži”, ne īpaši veiksmīgo Marinas Perveņeckas sadarbību ar teātri, kas gan ir iezīmējusi viņas rakstības stilu, bet autore pārliecinošu vietu latviešu dramaturģijā nav ieguvusi. Teātra un libretu attiecības skatītas Māras Zālītes darbu kontekstā, plašāk vērtējot viņas darbu “Hotel Kristina”. Man gan “Hotel Kristina” libreta mīkla šķita vienkāršāka, nekā rakstā izvērsti analizētais skatītāju balsojums – izvēle – par Kristīnes vīru – Edgaru vai Šteinu. R. Blaumaņa Kristīnei tiešām bija jāprecas, lai ar laiku nenonāktu sabiedrības marginālajos slāņos, bet, kāpēc tas būtu jādara M. Zālītes Kristīnei, skaidrs nav, un tāpēc libretā iecerētā balsošana man izrādē šķita tikai teātra un TV šova atklāts saplūdinājums (tik nepārprotamā veidā pirmoreiz latviešu teātri un drāmā, kas tieši uz triviālās kultūras statusu nepretendē). Kāpēc uz teātri būtu jāņem līdzī telefons? Uz šovu gan.

L. Ulbertei izdevies raksturot latviešu dramatiķu veikumu (arī kritikas mazāk apcerētos Jura Helda, Andra Zeibota, Ērika Vilsona, Laimas Muktupāvelas, Valentīna Jākobsona, Anitas Liepas un citu darbus) un

iezīmēt drāmas raksturīgās tendences (brīvība attieksmē pret žanru, zemās komikas klātesamība, farsa un groteskas elementi, ironiskās spēles u. c.). Autore par galvenajiem dramaturģijas kritērijiem uzskata darbību un konfliktu, daudzām latviešu lugām un arī libretiem ir grūtības tieši ar drāmas pamatelementu izveidi. Bet L. Ulbertes skatījumā Alvja Hermana darbi “Garā dzīve”, “Latviešu stāsti”, “Latviešu mīlestība” (te arī ir formālais elements – dialogs) tieši konflikta un darbības klātesamības dēļ ir lugas, turklāt apskatāmā perioda, labākās un nozīmīgākās lugas.

Dziļš un analītisks ir Māra Salēja raksts “Dzejas ainas ieskicējums”, viņa apcerējumā ir vispamatīgākā iedziļināšanās konkrētos tekstos. M. Salējs atšķirībā no pārējiem autoriem, lai parādītu 21. gadsimtam raksturīgās iezīmes, atskatās uz deviņdesmitajiem gadiem un izseko, kas no tiem ienāk jaunākajā dzejā. Turklāt autors norāda, ka daudzi 21. gadsimta sākuma krājumos atrodamie dzejoļi sacerēti jau agrāk. Tāpat ir arī ar citiem apskatītajiem žanriem, un tajos nedaudz pietrūkst iepriekšējā laika iezīmju redzējuma, lai saskatītu tikai 2000.–2006. gadam raksturīgās tendences. Māris Salējs un Līga Ulberte apcerējumos skatījuši ne tikai dzejas un drāmas tekstus, bet arī manifestus un programmatiska rakstura intervijas un rakstus, prozaīki šajā ziņā laikam bijuši mierīgāka rakstura. M. Salējs noraida dzejnieku dalījumu “novatoros” un “tradicionālistos”, akcentējot šāda dalījuma relativitāti un dzejas ainas sarežģītību. Pozitīvi vērtējams, ka viņš dzejas apskatā iekļāvis arī Latvijas krievu dzejnieku dzeju (Sergejs Timofejevs, Semjons Haņins, Artūrs Punte) un latgaliešu autoru darbus.

Par būtiskāko tendenci, kas turpinās 21. gadsimta sākumā, M. Salējs uzskata “valodas izteiksmes līdzekļu radikalizāciju” (kā dzejas nozīmīgāko uzdevumu – jaunas laikmeta realitātei atbilstošas valodas atrašanu, kas, šķiet, katrā laikā jāsaprot ar radikalizāciju), un nozīmīgākais autors, kas šādā aspektā ietekmējis latviešu dzeju kopš sešdesmito gadu nogales un ir “atskaites punkts” visai apskatāmā posma dzejai, ir Uldis Bērziņš. Šāda atziņa nākotnē nozīmēs arī latviešu lirikas vēstures pārskatīšanu – perifērijai pietuvosies Imants Ziedonis, Ojārs Vācietis, Māris Čaklais un citi, jo rakstnieka darbus visnozīmīgāk raksturo to ietekme uz turpmāko literatūras procesu.

M. Salējs apcerējumā vispirms nosauc 21. gadsimta sākuma dzejas raksturīgākās tendences, tad iejūtīgi, precīzi un paskarbi (piemēram, R. Bargā dzejas vērtējums) analizē šīs tendences un konkrētu dzejnieku tekstus. Taču atšķirībā no prozas un drāmas 2000.–2006. gadā dzejā M. Salējs nekādus būtiskus satricinājumus nesaskata (piemēram, dramaturģijā “Garās dzīves” atzišana par lugu, stāsta atdzimšana 2004. gadā) un krasi to no 20. gadsimta dzejas neatdala, kā būtiskākās jaunās tendences viņš

saskata “pievērsšanos ikdienas dzīves realitātei” un “episkā, vēstījošā aspekta prevalēšanu pār lirisko”.

Laikam tieši M. Salēja atteikšanās gadskaitlī 2000 ieraudzīt kādu pagrieziena punktu dzejā un konsekventā izvairīšanās lietot terminu “postmodernisms”, pamudinājis krājuma sastādītāju uzaicināt Kārli Vērdu, lai viņš dotu savu – postmodernās latviešu dzejas – versiju. K. Vērdu uzbrukumi “cienījama vecuma intelektuālēm”, kas žēlojas par postmodernisma riebigumu un kas kavējušas literatūrā atzīt postmodernismu, ir nedaudz anekdotiski – zinātniskā institūtā tapušā darbā tomēr jākritizē ir konkrētu pētnieku rakstos pausti uzskati, nevis jāraksta par kādu mītisku žēlabu kori. Atšķirībā no M. Salēja K. Vērdu dzejas tekstus neanalizē, bet, orientēdamies postmodernisma teorijās, sameklē postmodernisma principiem raksturīgus piemērus latviešu dzejā. Apcerējuma virsraksts ir “Postmodernā laikmeta latviešu dzeja”, un K. Vērdu parāda, ka postmodernisma laika jausma latviešu dzejā ir, bet jautājums, vai tur ir postmodernisms, paliek neatbildēts.

Latviešu literatūrā ir tradīcija, ka dzeju bieži vērtē paši dzejnieki (I. Auziņš, M. Čaklais u. c.), retāk prozaīki (izņemot A. Upīti, G. Bereli un vēl dažus) un ļoti reti dramaturgi. Arī šajā pētījumā pārskatus par dzeju raksta pazīstami savas paaudzes dzejnieki. Tā kā “Dzejas ainas ieskicējumā” M. Salējs nonācis interešu konfliktā ar sevi, par M. Salēju apceres pielikumā “P.S. Māris Salējs” raksta K. Vērdu, raksturodams M. Salēju kā klusu opozicionāru savas paaudzes un laikam arī postmodernā laikmeta dzejai.

Beidzamajos gados Literatūras, folkloras un mākslas institūta darbos veidojas divaina tendence – organizatoriskas problēmas risināt ar papildu rakstiem (atcerēsimies, piemēram, Latviešu literatūras vēstures 2. sējumu, kurā pēkšņi bija nodaļa par E. Virzas darbu “Straumēni”, vai 3. sējumu, kurā divains ir trimdas nodaļas veidojums). Arī no šīs grāmatas ievada uzzinām, ka organizatorisku iemeslu dēļ krājumā nav raksta par bērnu literatūru un jāveido *Post Scriptum*.

Ieva Dubiņa apcerē “Stāsta un dzīves mijiedarbe” secīgi raksturo nozīmīgākos 2000.–2006. gada stāstu krājumus, atzīmējot 2004. gadu par stāsta renesanses gadu un Andras Neiburgas atgriešanās gadu literatūrā. Par raksturīgākajām 21. gadsimta stāsta iezīmēm viņa uzskata fragmentāru vēstījumu, mazo sižeta formu – dzīvesstāstu, dominējošo femīno skatījumu. Cik atšķirīga var būt attieksme pret katra cilvēka dzīvesstāstu, var redzēt apcerējumos par stāstu (mazie sižeti, ikdienišķās un marginālās personas) un drāmu (A. Hermaņa izteikums, ka “viena individuāla cilvēka dzīvē ir vairāk dramatisma nekā visā Šekspīra dramaturģijā kopumā”). Rakstā īsti nav skaidrs, ko autore saprot ar sociālo

reālismu (pēc konteksta tas būtu sociālistiskais reālisms). Pēc autore domām, raksturīga padomju laikā dzimušu rakstnieku iezīme ir vēlme atgriezties pagātnē, rakstot *atvērto vēsturi*, tātad šāda iezīme nav pirms Otrā pasaules kara beigām dzimušiem rakstniekiem (Albertam Belam, Zigmundam Skujiņam, Andrim Kolbergam, Jurim Zvirgzdiņam u. c.), bet vismaz Z. Skujiņa un J. Zvirgzdiņa darbi par to neliecina. Atsevišķie stāstu krājumi un autoru rakstība analizēta novatoriski vērīgi, te var atzīmēt A. Neiburgas, I. Ābeles un citus stāstu krājumus, autore spēj būt kritiska, rakstot par Jāņa Kalves, Edmunda Frīdvalda stāstiem, vai arī kritiski advokātiska, vērtējot Jura Šķūdiša devumu.

Latviešu romānam veltīti divi raksti – Rimanda Cepļa apcere “Romāni par vakardienu” un Litas Silovas “Kā izteikt savu laiku romānos?”. Nez vai ir īpaši pamatoti dalīt romānus pēc vakardienas un šodienas principa, neraksta rakstnieki vakardienai, bet šodienai. Vēsturisko un biogrāfiskie romānu centrā var būt aizgājušie laiki, bet faktu atlase, interpretācija, mitoloģizācija vai demitoloģizācija, konstrukcija vai dekonstrukcija ir veltīta šodienai, vai, precīzāk, tas ir viens no veidiem, “kā izteikt savu laiku romānos”. R. Cepļis, iespējams, pašlaik ir eruditākais latviešu prozas pārzinātājs pasaulē, kurš orientējas arī romāna žanra teorijās un tās dabiski iekļauj tekstā. Rakstā vēsturiski biogrāfiskais romāns, it īpaši attieksmē pret vēsturi (faktu un ticamību), laiku un vēstījumu, izvērtēts pamatīgi.

Protams, ja vēsturi vērtē kā brīdi pirms mirkļa, tad šajā sadaļā var iekļaut visus R. Cepļa apskatītos darbus – Arvja Kolmaņa romānu “Žūpa Amors jeb Mirušais Dievs”, Paula Bankovska romānu “Drēbes jeb Ādama tērps”, Pētera Pūrīša darbu “Kōknēsis”, kā arī “Lata” sērijas romānus un citus. Diemžēl autors par vēsturiskā romāna iezīmēm uzskata ievērotu laika distanci, atsevišķu faktu vēsturisko ticamību, dokumenta un fakta saliedēšanu ar autora fantāziju, vēsturisko personu darbību – bieži no dzimšanas līdz nāvei. Rakstā par vēsturisko, biogrāfisko, arī autobiogrāfisko (vēsturisko) romānu R. Cepļis ir veikli iekļāvis savu recenziju un promocijas darba tekstus, it kā šis būtu R. Cepļa pēdējais raksts. Vēsturisko pazīmju klātesamība literārā tekstā nav Prokrusta gulta, kurā jāievieto iespējami vairāk darbu. Tā ir diezgan strīdīgi uzskatīt P. Bankovska romānu “Misters Latvija” par vēsturisku dēku romānu (protams, var jau arī lugu “Hamlets” uzskatīt par detektīvlugu), pie vēsturiskajiem darbiem piepulcināt G. Repšes romānu “Alvas kļiedziens” (kas tad būs ar pārējām trioloģijas daļām?). Lasot par vēsturiskajiem latviešu romāniem, īpaši Jāņa Lejiņa darbiem, kādreiz būtu interesenti izlasīt feministiskās kritikas un analīzes atziņas – latviešu jaunākajā prozā J. Lejiņš, šķiet, ir viskonservatīvākais patriarhālā dzīves modeļa aizstāvis, kur ģimenē un sabiedrībā valda tikai vīrietis.

Lita Silova raksta par šodienai veltītajiem latviešu romāniem, viņu interesē, kā rakstnieki izsaka savu laiku. Autorus un darbus L. Silova iedala modernitāti apliecinošajā literatūrā un tradicionālajā literatūrā, rakstā uzmanība ir pievērsta modernitāti apliecinošajai literatūrai. Latviešiem laikam ir pati modernākā literatūra pasaulē, jo rakstā ir apskatīti visi 2000.–2006. gada romāni par tagadni, kas kādu māksliniecisku, tematisku un citu iemeslu vai sabiedrībā pazīstama autora dēļ pamanīti kritikā, medijos un citur. Ar modernitāti sakara nav tikai dažiem latviešu autoriem, piemēram, Annai Skaidrītei Gailītei, Egīlam Lukjanskim, Mildai Geidānei un vēl dažiem. L. Silova analizē 21. gadsimta raksturīgās prozas iezīmes. Vai šīs pāris iezīmes Daces Rukšānes un Laimas Muktupāvelas tekstus pārvērš par modernitāti apliecinošiem tekstiem, kam nav nekāda sakara ar tradicionālo, populāro vai izklaides literatūru, tomēr paliek rakstā neatbildēts jautājums. Varbūt Latvija vienkārši ir par mazu lasītāju un autoru ziņā, kā arī pārlietu labi te cits citu pazīst un ietekmē, lai Rietumu literatūrkritikā ierastos, bieži pat skaļi vārdos nepaustos dalījumus un vērtējumus (literatūra un izklaides literatūra, literatūra un populārā literatūra, elitārā literatūra un masu literatūra u. c.) attiecinātu uz latviešu literatūru?

L. Silovas raksts izvērs, sistematizē, vispārina un formulē 21. gadsimta prozas redzamākās, jau daudzās kritikās un apcerējumos aprakstītās pazīmes (literārās atsaucēs, kas dažādo vēstījuma izveidi, “papildu telpas” ap romānu maksimāls aizpildījums, literārās pašrefleksijas u. c.). Viņa Noras Ikstenas un Ingas Ābeles darbus raksturo izjūtu limeni.

Krājums “Versija par... Latviešu literatūra 2000–2006” dokumentē latviešu mūsdienu rakstnieku portretus arī M. Salēja zīmējumos un R. Cepļa fotogrāfijās. Tās ir viņu versijas par saviem laikabiedriem, R. Ceplim laikabiedri iznākuši dzīvelīgāki un nedaudz pozējoši, M. Salēja zīmētie stāvi un profili iegrimuši darbā.

Krājumā ir ievietots 21. gadsimtā izdoto darbu saraksts un nozīmīgāko publikāciju saraksts par beidzamo gadu latviešu literatūras procesu un tendencēm.

Krājums sniedz plašu un analītisku ieskatu 2000.–2006. gada latviešu literatūras tendencēs un iezīmēs. Literatūras kritisks vērtējums nav bijis krājuma pārskatu mērķis, tāpēc latviešu literatūra raksturota kā plašs lidzenums bez īpašiem kāpumiem, kritumiem, tikai ar retām nelielām ieplakām.

Interesanti šo krājumu būs lasīt rakstu autoriem, rakstniekiem un zinātniekiem pēc gadiem divdesmit trīsdesmit, tad varēs redzēt, kādu nozīmi darbi, autori un tendences ieguvuši laika ritējumā. Kritiķa melno aci būs nomainījusi kāda cita acs.

Ieva Kalniņa

Versija par poētiski skaudro latviešu literatūru 2000–2006

Apgāds "Valters un Rapa" sadarbībā ar Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūtu laidis klajā grāmatu ar intriģējošu nosaukumu "Versija par... Latviešu literatūra 2000–2006". Gada skaitļi nosaukumā varētu liecināt par grāmatas pieskaitāmību literatūras vēstures "plauktiņam", taču "versijas" piesaukums norāda, ka grāmata nebūt nav uztverama tik viennozīmīgi. Paši autori to dēvē par rakstu krājumu, versiju par 21. gadsimta sākuma latviešu literatūras kopiespaidu. "Versija par..." neatbaida ar īpaši lielu lappušu skaitu, ar rāmjiem un tabulām, šeit ir pieklusināta īstenība (viena no daudzajām) par gadsimta sākuma literatūru, kritiķu (Māris Salējs, Kārlis Vērdiņš, Ieva Dubiņa, Rimands Ceplis, Lita Silova, Līga Ulberte) sakari ar analizētajiem darbiem gluži kā sakari ar slēptu mīļāko, kā "aiņiņas no privātās dzīves". 227 lappušu teksta papildina latviešu rakstnieku, dzejnieku un dramaturgu fotogrāfijas, kā arī atsauces, nozīmīgāko publikāciju par tendencēm, norisēm un procesiem 21. gadsimta sākuma literatūrā saraksts, literāro darbu autoru un nosaukumu saraksts un personu rādītājs.

Šķiet, autori, jau rakstot grāmatu, paredzējuši, ka pēc grāmatas atvēršanas sekos daudz jautājumu gan par dīvaino nosaukumu, gan par to, kāpēc analizēti tieši šie darbi un šie autori. Tāpēc grāmatas ievadā vienkārši un bez liekas pompozitātes lasītājam tiek norādīts veids, kā rakstu krājums lasāms un vērtējams: "Šis rakstu krājums nepretendē uz pilnīgi visu 21. gadsimta sākumā publicēto darbu aptvērumu. Galvenais ir pieteikums – censties izprast to literatūras daļu, kas veido gadsimta sākuma aktuālo slāni, kas ļauj ieskicēt tieši šo laiku izteicošās tendences." (9. lpp.) "Rakstu krājums drīzāk vērtējams kā aicinājums uz sarunu, nevis galējo atbildžu sniegšana, svarīgāki ir bijuši jautājumi, nevis atbildes. Tāpēc – versija, nevis absolūtā un nemainīgā patiesība." (8. lpp.) "Analizēto tekstu izvēles kritēriji no subjektīvā aspekta mēģināti virzīt uz objektīvo pusi (aktuālākie autori un darbi, kas ietekmē un veido literatūras kopainu, nevis tikai iekļaujas tajā)." (10. lpp.) Autori aktualizējuši tos darbus, kuri "trāpījuši" 21. gadsimta sākuma aktualitātē, tos tekstus, kas kalpo kā komunikācijas līdzeklis starp rakstnieku un lasītāju, un tos rakstniekus, kuriem ir kopējas vērtības un kopīgs kultūras kods ar ideālu latviešu literatūras lasītāju. Viņi raksta par to literatūru, kura pretendē izmainīt lasītāja priekšstatus par cilvēku, kultūru, pašiem par sevi. Kritiķi piedāvā savu tagadnes redzējumu, taču tikai kā vienu no daudzajiem. Iespējams, ka tās ir sarunas par literārajām galējībām, kurām sākums meklējams 90. gados,

kad kultūru nomainīja civilizācija, tautu – patērētājsabiedrības masas, literatūru – žurnālistika. 90. gadu literatūru raksturo (kā lasāms “Latviešu literatūras vēsturē”) garīgs pagurums, izmisums, iztukšotība, atsvešinātība, bezmāju sajūta, depresija izteikti spilgtos neglītā poētikas tēlos. “Versija par...”, runājot par 2000.–2006. gada latviešu literatūru, atzīst, ka mūsdienu pasaules un arī literatūras kārtība ne vienmēr ir saprotama. “Versija par...” mēģina atklāt robežas, kurās šobrīd vibrē latviešu literatūra – starp vulgāro, sakāpināti skarbo, relatīvo, dabiski cilvēcīgi, romantisko un nereti savādo prieku par mutācijām un transformācijām – par esību.

Atbrīvojušies no pārlietu zinātniska akadēmiskuma, “Versijas” autori nemēģina piespiest savu tuvāko lasīt un jūsmot par tiem darbiem, kuri analizēti grāmatā (Kārlis Vērdis, piemēram, piedāvā brīvu skatījumu uz postmodernās dzejas procesiem: “Uz dzeju mēs drīkstam raudzīties gan kā uz dievišķas inspirācijas rezultātā dzimušu sakrālu tekstu [...], gan kā uz rupju skaitāmpantiņu, kuram nav nekādu pretenziju uz mākslinieciskumu vai garīgumu un kurš bez tā lieliski iztiek), nebaidās no veselīga egoisma, izvēloties runāt par tiem darbiem, kuri pašiem patīk.” (Ieva Dubiņa A. Neiburgas stāstu krājuma “Stum, stum” analīzei atvēlējusi 4 lappuses.) Turklāt izmantotas visai garas citējumu virknes, kas runā pašas un neprasās tikt komentētas. “Nopietno” grāmatu atdzīvina ironiski dzēlīgais stils Kārļa Vērdisa izpildījumā. Dažādība autoru stāstījumu padara dzīvu un saistošu.

Autori nemēģina atrast vienotu redzespunktu, kas piešķirtu jēgu vēsturei kopumā un sakārtotu visu pa plauktiņiem. Ieva Dubiņa raksta: “Postmodernisms pieņem, ka šādu vēsturi vispār nevar radīt, jo nevar iekārtoties pozīcijā, no kuras varētu paskatīties uz pasauli kā veselumu. Ir atsevišķu cilvēku redzespunkti, kas atsaucas uz subjektīvi interpretētiem realitātes avotiem.” (74. lpp.) “Versija par...” rada ilūziju par literatūras notveramību laika līmenī jeb tiklā. No vienas puses, tā ir nespēja aptvert laika fenomenu, no otras – cenšanās to pieradināt, piemērot cilvēka prātam, kurš radināts pie kalendāriem, mēnešiem, gadiem, dekādēm, tūkstošgadēm, kilometriem stundā utt. 21. gadsimta literatūra iesākusies ar domu par pasaules kārtības maiņu, un – jo neskaidrāka šī doma, jo aizraujošāka. Rimands Ceplis: “Nav bieži tie gadījumi, kad no nespējas visu saprast raisās patīkamas sajūtas. Pabeidzot šo rakstu, jutos apmierināts ar savu muļķību. Ja jau visu varētu izskaidrot, loģiski pamatot un pierādīt, tad nūdien – kāpēc vēl dzīvot.” (160. lpp.)

“Versija par...” autori stāstījumu veidojuši nevis kā vēsturisku atskatu uz literārajiem procesiem, bet drīzāk kā dienasgrāmatu vai momentuzņēmuma palielinājumu. Tā ir vēlme “tagadnes brīvajā krišanās ieraudzīt mūžības vērtības” (Ieva Dubiņa, 77. lpp.). Vēsturiskums šeit neuzbāzīgs,

lai gan tomēr klātesošs. Vairāk cenšanās uz 90. gadu fona izprast mūsdienu literatūru, un ne tikai literatūru, bet mūsdienas vispār. Kārlis Vērdiņš: "Mūsdienu patērētāju sabiedrībā jauneklīgais dumpis ātri noplok – nav modē veltīt savu dzīvi lieliem, svētiem mērķiem, daudz svarīgāka ir personiskā labklājība un ērts dzīvesveids. Cilvēkus interesē māksla, kas tiecas dublēt dzīves formas, nevis stilizācija un aizšifrēti simboli." (69. lpp.) Citiem vārdiem sakot, cilvēka domāšanai piemīt nenoteiktības tendence, paštrinājuma kulta dzīves izjūtā, nākotne cenšas sākties pēc iespējas ātrāk. "Versija par..." atstāj mazliet nekomfortablu pēcgaršu. No vienas puses, ir uzmācīga doma par iespēju vienkārši "likties mierā" un pieņemt, ka literatūra mainās līdz ar laiku un punkts. No otras puses, jautājumi paliek: "Ko gaida un sagaida no literatūras tās lasītāji, cik liela ir literatūras nolemtība tikai atkārtot vai izklaidēt, cik radoša ir rakstnieku iespēja vest lasītāju sev līdzi." (10. lpp.) Un galu galā – kas notiek ar laiku, kad to apstādina patiešām īsta māksla?

Ilze Zaksa

Šopavasār meklētais un atrastais

Katrs pavasaris Rīgā uzsmaržo ne tikai ar narcisu un tulpu smaržu. Tad Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieki un kolēģi no citām humanitārām augstskolām satiekas konferencē “Meklējumi un atradumi”. Šā gada 23. aprīlī bija gan negaidīti atradumi, gan ilgākā laika posmā meklēti ieguvumi, kas iezīmējās vienpadsmit referātos no pat 17. gadsimta līdz mūsdienām.

Institūtā pēc vairāku gadu pārtraukuma atjaunota kino pētniecība. Ar interesi varēja klausīties *Ingas Pērkones* referātu “Sociālistiskā reālisma sieviete Latvijas kino”, kurā tika akcentēta sociālistiskā reālisma estētika – naratīvs agrākā vizualitātes vietā – un dominēja vīrieša pozīcija, ar iespējamo izaugsmi, izmantojot mācekļa modeli. Iniciācijas struktūras ar pārbaudījumiem bija vairāk piemērotas vīriešiem, tālab sieviešu tēliem bija ierobežotas attīstības iespējas. Pirmā filma, kurā tika īstenotas sociālistiskā reālisma struktūras Padomju Latvijā, bija “Rainis” (1949). Referente pakavējās pie citām padomju Latvijas filmām (“Mājup ar uzvaru”, 1947); “Uz jauno krastu”, 1955; “Rita”, 1957; u. c.), kā arī iezīmēja nelielas izmaiņas sociālistiskā reālisma struktūrās un sievietes ‘lomās’. *Ieva Pauloviča*, strādājot ar arhīva materiāliem, mēģināja atbildēt uz jautājumu, vai 1686. gadā apstiprinātais zviedru baznīcas likums veicināja mūzikas attīstību 17. gadsimtā Vidzemē. Luterānismā mūzika, dziedājums ir galvenais dievkalpojuma elements. Šajā likumā formulētas prasības mūzikas jomā: dievkalpojumos, izvadīšanā, skolās, noteikta dievkalpojumu kārtība, un tas var kalpot kā avots Vidzemes mūzikas izpētē. Kaut arī avoti ir skopi, tomēr referente secināja, ka 1686. gadā pieņemtais zviedru baznīcas likums nebija svešs Vidzemē un līdz ar to nostiprinājās ķestera un ērģelnieka amats. *Pauls Daija* referātā “Latviešu lasītāju publikas veidošanās īpatnības 18. gadsimta otrajā pusē” akcentēja pirmo vācbaltiešu (F. V. Kades un B. Albersa vidū) polemiku vācu valodā, kuras centrā bija jautājums par latviešu izglītošanu, nākotnes izredzēm un Baltijas vācu inteliģences lomu tajā. Viena no svarīgākajām lasītāju publikas attīstības iezīmēm, kas aktualizējās vācu autoru vērojumos: sabiedrībā lasīšanas prestižs pieaug, taču lielā mērā tikai ārēji – grāmata kalpo kā līdzeklis sava paštēla spodrināšanai, arī lai līdzinātos vāciešiem. Kopsavilkumā Pauls Daija secināja, ka polemika un tās literārais konteksts izgaismo divas galēji pretējas izpratnes par to, kādai būtu jābūt latviešu literatūrai – vai tai būtu jāaprobežojas tikai ar zemnieku izglītošanu viņu kārtas ietvaros un līdz ar to jābūt literatūrai *zemniekiem*, vai arī tās mērķiem jāiet tālāk un tai jāklūst ne vien par literatūru zemniekiem, bet literatūru *cilvēkiem*. *Aldis Pūtelis* meklēja

saknes, avotus, kur Juris Alunāns (1832–1864) un citi jaunlatvieši varēja smelties savas idejas mītoloģisko tēlu lietošanā, taču secināja, ka jautājums par izmantotajiem avotiem vēl joprojām nav skaidrs. Tātad meklēšanas ceļš turpinās.

Jau *Evas Eglājas-Kristones* referāta pieteikums “Kā lakstīgalu no Latvijas uz Ameriku veda jeb dažas epizodes no trimdas dzejnieku viesošanās Latvijā 20. gadsimta 60.–70. gados” saistīja uzmanību, solot jaunas lappuses šajā visai traulajā un jutīgajā trimdas un Padomju Latvijas saskares punktā. Referente apliecināja, ka ir iespējams un nepieciešams runāt par šīm saitēm korekti, balstoties dokumentos, liecībās, arī notraucot kādus aizdomu plīvurus vai maldīgus priekšstatus. Šoreiz uzmanības lokā bija trīs latviešu trimdas sabiedrībā pazīstami dzejnieki – Velta Toma (1912–1999), Olafs Stumbrs (1931–1996) un Valdis Krāslavietis (1920–1994). Katrs ar savu pagātni un tagadni, savu sāpi un sapņiem, ilgām pēc Latvijas. Jaunatrstos dokumentos – rakstnieka Jāņa Sarmas dienasgrāmatās (1950–1952) – bija balstīts *Ingūnas Daukstes-Silasproģes* referāts “Kā ir dzīvot zem Dienvidu krusta? Latvieši Austrālijā”, viena cilvēka liktenī iezīmējot bēgļa (Vācijā), vēlākā trimdinieka (Austrālijā), vientulības, nesapratnes, smeldzes un ilgu amplitūdu. Viena cilvēka reiz fiksētās izjūtas un ikdienā justais un domātais ieguva plašāku vispārinājumu, mēģinot izprast latvieša izjūtas tālajā Austrālijā, kas nereti dēvēta par vietu zem Dienvidu krusta.

Kādu laiku institūta pētniecisko projektu vidū ir atjaunota datubāzu veidošanas grupa (sākums bija Anitas Rožkalnes vadītā grupa “Datubāze. Literāti”). *Anita Rožkalne* klātesošos iepazīstināja ar dažādām datubāzu grupām, kādas tiek lietotas gan citur pasaulē, gan pieejamas Latvijā, kā arī iezīmēja līdzīgo un atšķirīgo no tagad veidojamām un papildināmajām institūta datubāzēm (literatūra, folkloras, teātris). Šis bija vēl viens apliecinājums pētnieciskajam ceļam – no faktu vākuma uz vispārinājumu. Šādas pilnveidotas datubāzes būs avots un neatsverams palīgs turpmākajos pētījumos.

Divi referāti satuvinājās Annas Bērzkāles (1891–1956) personības aspektā, tomēr atšķirīgos kontekstos. *Rita Treija*, balstoties vēstulju materiālos, iepazīstināja ar Latviešu Folkloras krātuves organizētājas, pirmās vadītājas (1925–1929) Annas Bērzkāles un igauņu folklorista Oskara Loritsa (1900–1961) saraksti, kas glabājas Igaunijas literatūras muzejā. Tajās ieskicējas Latviešu Folkloras krātuves tapšanas ceļi un sarežģījumi, pieredzes apmaiņa folkloras materiālu arhivēšanā, apmaiņa ar folkloras materiāliem, dažādas statistiskas ziņas, darbības stratēģija, konsultācijas folkloras materiālu vākšanas procesos. Sarakste apliecina, ka jau 20. gadsimta 20. un 30. gados Latviešu Folkloras krātuvei ir starptautiski kontakti un sadarbība. *Māras Viksnas* referāts “Folkloriste Anna Bērzkāle rakstnieka

Viktora Eglīša redzējumā” balstījās Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā Annas Bērzkaines fondā atrastajā viņai adresētajā neatšifrētu vēstuļu materiālā. Tās, izrādījies, trīspadsmitgadīgai Annai Bērzkainei rakstījis viņas toreizējais krievu valodas un ticības mācības skolotājs Ķeniņas skolā Viktors Eglītis (1877–1945). Izsekojot vēstulēm un lasot Viktora Eglīša triloģijas daļas “Domājošā Rīga” (1934) un “Skolotāja Kalēja piedzīvojumi” (1921), kā Zelmas Vītolas prototips izgaismojas kādreizējā skolniece Anna Bērzkaine. Augšzemes folkloras materiāli un arheoloģija (Tīras purvs, Saukas ezera krasti) savijās *Jura Urtāna* referātā ar intriģējošu nosaukumu “Mastru gaisa kuģi”, apliecinot, ka pētnieks nereti kļūst par ‘apslēptu liecību’ meklētāju. *Gitas Girņus* referātā “Vaidu laiki Latvijā: kara traģiskas atspoguļojums latviešu vēsturiskajās teikās” folkloras materiāls savijās ar vēstures liecībām un pierakstiem.

Iespējams, šā gada konferencei nebija kāda caurviju tematiskā motīva, taču visus konferences referātus vienoja arhīvos, muzejos, fondos atrastais, precizētais, apkopotais. Tāda ir pētnieka darba ikdiena. Iepriecināja, ka nav zudis pētnieka meklētāja gars, lai arī cik daudz darba tiktu ieguldīts kādā vienā atradumā.

Inguna Daukste-Silasproģe

Harija Hirša piemiņai

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Ir jau apritējis gads, kopš mūsu vidū nav Harija Hirša, izcila latviešu literatūrzinātnieka un kritiķa. Nāve viņu pārsteidza negaidot, drīz pēc tam, kad viņš draugu un radu pulkā atzīmēja savu septiņdesmito dzimšanas dienu.

Harijs Hiršs bija kurzemnieks, dzimis Aucē krāsotāja ģimenē, bērnību pavadījis Saldū, mācījies Jelgavas pedagoģijas skolā (beidzis 1956), bet par skolotāju nekļuva. Viņa aicinājums bija filoloģija. Pēc LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes latviešu valodas un literatūras nodaļas pabeigšanas (1961) viņš sāka zinātnisku darbu

Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā, kas ar dažiem pārtraukumiem kļuva par viņa pamata darbavietu. 1966. gadā viņš pabeidza Gorkija Pasaules literatūras institūta aspirantūru literatūras teorijas nozarē. Viņa disertācija kļuva par pamatu grāmatai "Autora pozīcija romānā" (1980), pirmajam pētījumam par šo problēmu latviešu literatūrzinātnē, kas saglabā savu nozīmi arī tagad.

Prozas teorija bija H. Hirša darba lauks arī visus turpmākos gadus. Par nozīmīgu ieguldījumu prozas pētniecībā kļuva monogrāfija "Prozas poētika" (1989), par ko viņš saņēma LZA Andreja Upīša prēmiju.

Ražens ir H. Hirša ieguldījums latviešu kritikā. Jau ar pirmajiem darbības gadiem viņš publicēja recenzijas, kurās dziļi un iejūtīgi vērtēja jaunāko prozas devumu. No 1969. līdz 1972. gadam viņš strādāja laikrakstā "Literatūra un Māksla", pēdējos trīs gadus vadīja literatūras kritikas nodaļu. H. Hirša kritisko darbu izlasē "Kritika un polemika" (1978) apkopots viņa devums šajā nozarē. Grāmatas virsraksts labi raksturo viņa literatūrkritiķa darba ievirzi. Harijs Hiršs nekad nebija bezkaislīgs vērotājs un procesa fiksētājs, bet dzīvoja līdzī visam notiekošajam rakstniecībā, iesaistījās polemikās, aizvien ieņēma noteiktu, pārliecinošu pozīciju, kuru mācēja argumentēti aizstāvēt. Gan savos literatūrzinātniskajos, gan kritikas darbos H. Hirša pozīcija vienmēr bija dziļi pārdomāta un patstāvīga.

Viņš bija viens no tiem, kas sarežģītajos vēsturiskajos apstākļos nelocījās līdzī laika vējiem, bet gāja "pats ar savu vēju".

H. Hirša darbi arī tagad saglabā savu nozīmi. Visi latviešu prozas pētnieki vēl arvien balstās uz viņa atziņām, par ko liecina atsauces mūsdienā publikācijās.

Zīmīgs ir arī to autoru saraksts, kuru darbiem H. Hiršs pievērsa vislielāko uzmanību. Tie ir izcilie latviešu prozaīki reālisti Andrejs Upīts, Visvaldis Lāms, Ēvalds Vilks, Aleksandrs Grīns. Viņš ir sastādījis Ē. Vilka Kopotus rakstus (1–5, 1982–1986), pievienojot tiem komentārus, kas ir veselas monogrāfijas vērti, piedalījies O. Vācieša Kopotu rakstu 1. un 2. sējuma sastādīšanā. Atmodas laikā viņš par savu galveno uzdevumu uzskatīja padomju varas laikā no literatūras svītrotu rakstnieku atgriešanu dzīvajā aprītē, sarakstīja plašu ievadu A. Grīna "Dvēseļu puteņa" jaunam izdevumam (1989), gatavojās plašākam pētījumam par emigrācijas prozu. Diemžēl par šo darbu liecina vienīgi dažas publikācijas presē un nodaļas "Latviešu romāna rādītājā" (1997). Dzīves apstākļu sarežģījumi lika viņam atteikties no šā nodoma.

Atceroties Hariju Hiršu, gribas atzīmēt ne vien viņa ieguldījumu latviešu literatūrzinātnē, bet arī viņa cilvēciskās īpašības. Man bija laime būt par viņa kolēģi kopš pirmās dienas, kad viņš ienāca institūtā, un baudīt draudzīgu atbalstu, kas palīdzēja daudzos sarežģītos gadījumos. Harijs bija atklāts, sirsnīgs un patiess cilvēks, kurš nekad nelieluļoja, necentās pielāgoties apstākļiem, bet cieši turējās pie savām gūtām atziņām.

Bieži mēdz sacīt: ja cilvēks ir talantīgs, tad talantīgums izpaužas visās jomās. To var attiecināt arī uz Hariju. Viņam bija ne vien lieliska "gaiša" galva, bet arī zelta rokas. Viņa mājās vienmēr bija paša rokām darināti priekšmeti, vispirms jau grāmatu plaukts, jo grāmatas viņam vienmēr bija jāsakārto tā, lai jebkurā brīdī jebkura būtu pa tvērienu.

Harija Hirša mūžs ir beidzies, beidzies pārāk ātri un pēkšņi, bet visi, kam ar viņu ir bijusi saskare, paturēs gaišā atmiņā viņa cilvēciskumu, viņa atvērtību draugiem, viņa darbīgo mīlestību uz savu zemi, uz tās literatūru. Lai šī atmiņa paliek ar mums.

Vera Vāvere

LITERATŪRZINĀTNE

LU LFMI Latviešu literatūras vēstures un teorijas daļā

No 2006. gada 2. līdz 14. oktobrim Benedikts Kalnačs komandējuma laikā Igaunijas Zinātņu akadēmijas M. Underes un F. Tuglasi Literatūras centrā Tallinā veica darbu pie pētījuma "Baltijas literatūra".

No 11. līdz 13. oktobrim Inguna Daukste-Silasproģe un Eva Eglāja-Kristone Tallinā Igaunijas Zinātņu akadēmijas M. Underes un F. Tuglasi Literatūras centra rīkotajā seminārā "Gadsimtu mija, pavērsiens literatūrā: igauņu un latviešu literatūra Eiropas kontekstā 20. gadsimta sākumā" nolasīja referātus "Nauda vai mīlestība. Daži krustpunkti Eduarda Vildes ("Paulas kāzas") un Rūdolfa Blaumaņa ("Salna pavasari") īsprozā" un "Simboli kā mostošās sabiedrības atspoguļotāji Raiņa poēmā "Ave sol!" un G. Suits dzejā".

13. oktobrī Ieva E. Kalniņa starptautiskā zinātniskā konferencē, kas veltīta Neredzīgā Indriķa un Jura Alunāna "Dziesmiņām" un ko rīkoja Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte sadarbībā ar Valsts "Letonikas" programmas projektu "Kultūra un vara", Rīgas Latviešu biedrību un Latvijas Rakstnieku savienību, nolasīja referātu "Trioletas pārvērtības cauri gadu desmitiem".

13. un 14. oktobrī rakstnieka un mākslinieka Anšlava Egliša simtgadei veltītajos pasākumos Turaidā, Inciemā un Rīgas Latviešu biedrībā ar priekšlasījumiem piedalījās Vera Vāvere un Viktors Hausmanis.

25. oktobrī Raiņa un Aspazijas vasarnīcā Majoros notika abiem dzejniekiem veltīta konference *La Bella Castagnola*, ko rīkoja Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs kopā ar LU LFMI. Gundega Grīnuma nolasīja divus referātus – "Bēgšana no Rīgas (1905): patiesība un izdomājumi" un "Kastaņolas tradīcija latviešu kultūras vēsturē".

27. oktobrī dzejnieces Vizmas Belševicas 75. gadskārtai veltītajā zinātniskajā konferencē "Vizmas Belševicas nozīme literatūrā un Latvijas vēsturē", ko rīkoja Latvijas Rakstnieku savienība kopā ar Latvijas Kultūras akadēmiju un Valsts Kultūrkapitāla fondu, referātus nolasīja arī Raimonds Briedis ("Piezīmes par Vizmas Belševicas "pirmo lasītāju" Hronikā") un Ieva E. Kalniņa ("Vizmas Belševicas poēmas "Indriķa Latvieša piezīmes uz Livonijas hronikas malām" interpretācija").

No 30. oktobra līdz 17. novembrim Māra Grudule Tārtu universitātē pētīja latviešu un igauņu literāros un kultūrvēsturiskos sakarus no 16. līdz 19. gadsimtam.

No 12. līdz 17. novembrim Gundega Grīnuma komandējuma laikā Šveicē piedalījās Raiņa un Aspazijas trimdas simtās gadskārtas atceres pasākumos Lugānā, Kastaņolā un Cīrihē.

13. novembrī apgāds "Zinātne" sērijā "Personība un daiļrade" izdeva Astrīdas Skurbes monogrāfiju "Andris Kolbergs". Redaktore – Līgita Bībere, mākslinieks – Aldis Aleks. Grāmatā izmantoti fotoattēli no A. Kolberga personiskā arhīva. Par autori rakstījis Raimonds Briedis. Grāmatu papildina autores sagatavoti A. Kolberga dzīves dati, viņa darbu bibliogrāfija un personu rādītājs. Darbs izdots ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu.

No 15. līdz 17. novembrim Benedikts Kalnačs Londonā piedalījās Britu akadēmijas organizētā seminārā par zinātņu akadēmiju starptautiskās sadarbības attīstību.

No 20. novembra līdz 3. decembrim Eva Eglāja-Kristsons komandējuma laikā Viļņā vāca materiālus pētījumam "Baltijas literatūra", Benedikts Kalnačs nolasīja referātu Lietuvas Literatūras un folkloras institūta organizētā konferencē "Kritiķis izšķirošos vēstures posmos".

6. decembrī Rīgas Latviešu biedrības nama Līgo zālē tika atzīmēta teātra kritiķa un literatūrzinātnieka Dr. hab. philol. akadēmiķa Viktora Hausmaņa 75 gadu jubileja.

28. decembrī LU LFMI Literatūras teorijas daļā literatūrzinātniece Dr. philol. Ieva Kalniņa svinēja apaļu dzīves gadskārtu.

2007. gada 4. janvārī LU LFMI notika bijušā institūta direktora, literatūrvēsturnieka un rakstnieka Dr. philol. Jāņa Kalniņa piemiņas pēcpusdienu. Tā sākās ar I Meža kapu apmeklējumu, noliekot ziedus un iededzot svečītes Jāņa Kalniņa atdusas vietā viņa 85. dzimšanas dienā. Klāt bija rakstnieka meita literatūrzinātniece Ieva Kalniņa, dzīvesbiedre Aksela un bijušie Jāņa Kalniņa kolēģi. Sekoja atceres brīdis institūtā.

13. janvārī Jāņa Akuratera muzejā Rīgā Kārlis Vērdiņš nolasīja referātu "Sauleskalns un citas telpas Jāņa Akuratera dzejprozā".

16. janvārī apgāds "Zinātne" laida klajā Viktora Hausmaņa un Benedikta Kalnača grāmatu "Latviešu drāma. 20. gadsimta otrā pusē". Redaktore – Ligita Bībere, mākslinieks – Aldis Aleks, fotomateriālus atlasījis Raimonds Briedis. Lugu autoru un lugu nosaukumu rādītāju sagatavojusi Kristīne Genderte, personu rādītāju – Pauls Daija. Pētījums izdots ar Latvijas Zinātnes padomes, Valsts pētījumu programmas "Letonika" un Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu.

25. un 26. janvārī Daugavpils universitātes Humanitārās fakultātes rīkotajā starptautiskajā zinātniskajā konferencē "XVII zinātniskie lasījumi" darba grupā "Debespuses literatūrā un kultūrā" Inguna Daukste-Silasproģe nolasīja referātu "Pasaules malā, zemei otrā pusē: kurp raugās latviešu dzejnieks svešumā (20. gadsimta piecdesmitie un sešdesmitie gadi)", Eva Eglāja-Kristsons – referātu "Kā tas vispār ir – uz ziemeļiem negribēt? Ojāra Vācieša ziemeļi", Kārlis Vērdiņš – referātu "Latviešu jauno autoru dzejproza 20. gadsimta sākumā".

26. janvārī Majoru kultūras namā tika atvērta Astrīdas Skurbes monogrāfija "Andris Kolbergs".

29. janvārī LU 65. konferencē Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijā Pauls Daija nolasīja referātu "Zinātņu popularizēšanas aspekti 18. un 19. gadsimta mijas latviešu laicīgajā literatūrā".

30. janvārī apgāds "Zinātne" laida klajā rakstu krājumu "Latviešu dzejnieku portreti. Robežu šķērsotāji, robežu sargi". Sastādītāja un ievada autore – Ieva E. Kalniņa. Autori: Inta Čaklā (Knuts Skujenieks), Edgars Lāms (Juris Helds), Anda Kubuliņa (Laima Līvena), Māris Salējs (Uldis Bērziņš, Hermanis Marģers Majevskis), Ruta Veidemane (Jānis Rokpelnis, Leons Briedis). Redaktore – Ligita Bībere. Krājumā ievietoti Andas Krauzes, Laimoņa Bļodnieka un Margitas Gūtmanes foto. Grāmata izdota ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu.

Janvārī Latvijas Zinātņu akadēmija piešķīra Zentas Mauriņas vārdbalvu literatūrzinātnē un filozofijā institūta asistentam Paulam Daijam par darbu “Žurnāls “Latviska Gada Grāmata” (1797–1798). Idejas. Autori. Laikmets” (vadītāja Dr. philol. Māra Grudule).

13. *februārī* Latvijas Universitātes Rektorū zālē Viktors Hausmanis nolasīja referātu “Latvijas teātris šodien”.

14. *februārī* Latvijas Universitātes 65. konferences Letonikas sekcijas apakšsekcijā “Latviešu literatūras vēsture”, kas bija veltīta rakstnieka un literatūrkritiķa Arvīda Grigūļa 100. dzimšanas dienas atcerei, referātu “Grigulis starp divām straumēm” nolasīja Viktors Hausmanis.

15. *februārī* Latvijas Universitātes 65. konferencē sekcijā “Kultūra un vara” Mariāns Rižijs (pseudonīms Māris Salējs) nolasīja referātu “Polemika ar sociālistiskā reālisma kanonu Ulža Bērziņa pirmajos krājumos “Pieminekļi kazai” un “Poētisms baltkrievs””.

16. *februārī* Latvijas Universitātes 65. konferencē sekcijā “Somugristika un baltistika”, kas notika LU Moderno valodu fakultātē, par tēmu “Igaņu rakstniecība Latvijā: pazīstama, iepazīstama vai... (20. gadsimta pirmā puse)” runāja Inguna Daukste-Silasproģe.

20. *februārī* Rīgas Latviešu biedrības Līgo zālē notika Viktora Hausmaņa un Benedikta Kalnača grāmatas “Latviešu drāma. 20. gadsimta otrā puse” svinīga atvēršana. Pasākumu organizēja Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Rīgas Latviešu biedrības Teātra komisija un apgāds “Zinātne”.

21. *februārī* LU 65. konferencē Letonikas sekcijas Literatūras un teātra zinātnes apakšsekcijā “Literatūra un teātris totalitārisma apstākļos” referātus nolasīja Baiba Kalna (“Mīta elementi totalitārisma laika teātrī un sabiedrībā. 30.–40. gadi”), Māra Grudule (“Daži aspekti baltvācu rakstniecībā Otrā pasaules kara laikā”) un Mariāns Rižijs (“Polemika ar sociālistiskā reālisma kanonu Ulža Bērziņa pirmajos krājumos “Pieminekļi kazai” un “Poētisms baltkrievs””).

24. *februārī* mūžībā aizgāja literatūrzinātniece filoloģijas zinātņu kandidāte Mirdza Ābola.

No 1. līdz 3. martam Liepājas Pedagoģijas akadēmijas un LU LFMI rīkotajā 13. Liepājas starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” referātus nolasīja Ieva E. Kalniņa (“Atmiņas par mājām Veronikas Strēlertes trimdas dzejā”), Raimonds Briedis (“No brāļu saimes līdz piecpadsmit māsām jeb Dēlu arhetipa transformācija latviešu padomju kara un pēckara literatūrā”), Lita Silova (“Regīnas Ezeras saprotamais elitārisms”), Benedikts Kalnačs (“Sociālistiskā reālisma kanons un tā pārvarēšana Baltijas drāmā”), Eva Eglāja-Kristsons (“Latviešu un lietuviešu rakstnieku sakaru veidošanās: sociālie un literārie nosacījumi 20. gadsimta 50.–60. gados”), Inguna Daukste-Silasproģe (“Dažas līdzības un atšķirības latviešu un igauņu trimdas romānos. 20. gadsimta 50.–60. gadi”), Zanda Gūtmane (“Ideoloģiskās ietekmēšanas mehānisms sociālistiskā reālisma prozā: H. Leberehta stāsts “Gaisma Kordijā” un V. Luikas bērnības atmiņu romāns “Septītais miera pavasaris””), Māra Grudule (“17. gadsimta vēltījuma dzeja latviešu valodā: robežgadījums”), Pauls Daija (“Populāro un elitāro tendenču mijiedarbe latviešu literatūras sākumposmā kontekstā ar tautas apgaismības procesiem”) un Mariāns Rižijs (“Sociālā realitāte latviešu jaunākajā dzejā”),

Kārļa Vērdiņa referātu "Meklējumi latviešu dzejprozā 20. gadsimta 20.–30. gados" nolasīja I. Daukste-Silasproģe.

9. martā Rīgas Latviešu biedrībā Viktors Hausmanis uzstājās ar priekšlasījumu "Harijs Gulbis".

16. martā apgāds "Valters un Rapa" laida klajā Ingūnas Daukstes-Silasproģes monogrāfiju "Latviešu literārā dzīve un literatūra ASV un Kanādā 1950–1965", kas papildināta ar divpadsmit pielikumiem, atsaucēm un personu rādītāju. Zinātniskā redaktore – Lalita Muižniece, redaktore – Ligita Bibere, mākslinieks – Valdis Villerušs. Darbā izmantotas fotogrāfijas no Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja fondiem, Kārļa Ķezbera un trimdas periodisko izdevumu arhīviem. Grāmata tapusi ar Latvijas Zinātnes padomes, Valsts Kultūrkapitāla fonda, Pasaules brīvo latviešu apvienības Kultūras fonda, Amerikas Latviešu apvienības Kultūras fonda, apvienības "Tilts", Edgara Šūnas piemiņas fonda un Latviešu rakstnieku apvienības finansiālu atbalstu.

27. martā starptautiskajā jauno filologu zinātniskajā konferencē, kuru rīkoja Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte ar devīzi "2007. – krievu valodas gads Latvijā!", referātu "Cittautiešu tēls latviešu tautas apgaismības laikmeta literatūrā" nolasīja Pauls Daija.

27. martā apgāds "Zinātne" laida klajā LU LFMI rakstu krājumu "Meklējumi un atradumi 2007", kura sastādītāja un priekšvārda "Kas meklē, tas atrod" autore ir Baiba Krogzeme-Mosgorda. Krājuma redaktore – Ināra Stašulāne, Andra Nikolajeva vāka dizains, valodas konsultante – Anna Stafecka. Grāmata izdota ar Valsts Kultūrkapitāla fonda un Valsts pētījumu programmas "Letonika" atbalstu. Krājumā publicēti 2006. gada konferences "Meklējumi un atradumi" referāti. Autori: Ieva Viļuma ("Dziedātāji, priekšdziedātāji un ķesteri Vidzemes draudzēs"), Guna Zeltiņa ("Jaunais Rīgas teātris: ansambļa attīstības dinamika"), Silvija Radzobe ("Mihails Bulgakovs un Nikolajs Gogolis"), Pauls Daija ("Matias Stobe Latvijas kultūras vēsturē"), Gundega Grīnuma ("Raīņa "Kastaņola" – atmiņu grāmata vai "bedekers"?"), Ieva E. Kalniņa ("Itālija Veronikas Strēlertes daiļradē"), Kristīne Genderte ("Ekspresionisma tendences Jāņa Veseļa īsprozā"), Sanita Bērziņa-Reinsone ("Sibīrijas atspoguļojums 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākuma publicistikā"), Sandis Laime ("Ekspedīcija no Tomskas līdz Krasnojarskai. Atskats uz Latviešu folkloras krātuves 2005. gada Sibīrijas ekspedīciju"), Aigars Lielbārdis ("Kalendārie svētki Sibīrijas latviešu un latgaliešu ciemos") un Anda Beitāne ("Sibīrijas latviešu un latgaliešu tradicionālā mūzika").

Martā ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta lēmumu LZA Lielā medaļa piešķirta LZA īstenajam loceklim Viktoram Hausmanim par ievērojamu ieguldījumu latviešu dramaturģijas un teātra vēstures izpētē.

1. aprīlī Ventspilī literatūras Gada balva literatūrzinātnē tika pasniegta Raimondam Briedim par grāmatu "Latviešu literatūras hronika sastatījumā ar notikumiem pasaulē un Latvijā" (1. un 2. sējums; apgāds "Valters un Rapa").

2. un 3. aprīlī Inguna Daukste-Silasproģe, Eva Eglāja-Kristone un Benedikts Kalnačs komandējumā Tallinā pārrunāja ar M. Underes un F. Tuglasa Literatūras centra pētniekiem kopprojekta "Baltijas literatūra" izpildes gaitu.

12. aprīlī LZA pavasara pilnsapulcē Paulam Daijam tika pasniegta Zentas Mauriņas vārdbalva literatūrzinātnē un filozofijā.

No 15. aprīļa līdz 6. maijam Gundega Grīnuma komandējumā Šveicē (Lugānā, Bernē un Cīrihē) vāca materiālus, lai pabeigtu projektu "Rainis un Aspazija Šveicē. Piemiņas paradoksi", un biedrībā "Šveice–Latvija" nolasīja referātu "Rainis un Aspazija Šveicē".

18. aprīlī gadskārtējā LU LFMI organizētajā konferencē "Meklējumi un atradumi", kas notika Latvijas Zinātņu akadēmijas sēžu zālē, literatūrzinātnes sekcijā, ko vadīja Inguna Daukste-Silasproģe, referātus nolasīja Viktors Hausmanis ("Jāņa Kalniņa lugas"), Pauls Daija ("Neoficiālā Raiņa meklējumi Jāņa Kalniņa romānā "Rainis")), Ieva E. Kalniņa ("Anagramma Amandas Aizpurietes dzejoli "Ar daudziem vārdiem sabalsojas nāve..."") un Bārbala Stroda ("Fantāzijas žanrs – mīts, problemātika, specifika").

No 23. līdz 29. aprīlim Eva Eglāja-Kristsone un Benedikts Kalnačs Viļņas bibliotēkās veica pētniecisko darbu un tikās ar Lietuvas Literatūras un folkloras institūta darbiniekiem, lai pārrunātu kopprojektu "Baltijas literatūra" un enciklopēdijas "300 Baltijas rakstnieki" izpildes gaitu.

27. aprīlī Andreja Upīša muzejā konferencē "Jaunākā latviešu literatūra 2006" Kārlis Vērdiņš nolasīja referātu "Latviešu dzeja 2006. gadā".

10. maijā Rīgas Latviešu biedrībā Viktors Hausmanis uzstājās ar priekšlasījumu "Alfrēdam Dziļumam – 100".

No 10. līdz 13. maijam Māra Grudule komandējumā Poznaņā (Polijā) piedalījās Ādama Mickēviča universitātes Baltu valodu nodaļas rīkotajā starptautiskajā konferencē "Baltu filoloģijas perspektīvas" ar referātu "Skaitļa simbolika latviešu dzejā".

18. maijā Eva Eglāja-Kristsone LU Filoloģijas fakultātē ieguva filoloģijas doktora grādu (*Dr. philol.*) par promocijas darbu "Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā (20. gadsimta 50.–80. gadi)".

19. maijā Jaundubultu kapos zemes klēpī guldīja literatūras zinātnieku kritiķi *Dr. philol.* Hariju Hiršu (1937.30.III–2007.14.V).

No 21. līdz 23. maijam M. Underes un F. Tuglasi Literatūras centra (Tallina, Igaunija) rīkotajā starptautiskajā seminārā "Gadsimtu mija, pavērsiens literatūrā II: igauņu un latviešu literatūra Eiropas kontekstā 20. gadsimta sākumā", kas notika Vīnistu, Inguna Daukste-Silasproģe nolasīja referātu "Atsvešinātība kā laikmeta zīme. Vēstītājs un laiks E. Todes "Robežvalsti" un N. Ikstenas "Dzīves svinēšanā", Benedikts Kalnačs – "Mājas tēls Ingas Ābeles un Jāņa Tjetes lugās", Eva Eglāja-Kristsone – "Stāsts stāstā. Jaunā romāna iezīmes N. Ikstenas un E. Todes prozā", Kārlis Vērdiņš – "Divas skaistas meitenes: Kristīnas Ehinas un Ingas Gailis dzeja".

No 29. maija līdz 4. jūnijam Gundega Grīnuma un Pauls Daija Veimārā (Vācijā) piedalījās starptautiskās Gētes biedrības kongresā.

31. maijā Latvijas Okupācijas muzejā notika Ingūnas Daukstes-Silasproģes grāmatas "Latviešu literārā dzīve un literatūra ASV un Kanādā 1950–1965" atvēršanas svētki, ko rīkoja LU LFMI sadarbībā ar apgādu "Valters un Rapa" un Latvijas Okupācijas muzeju. Ievadvārdus teica Valters Nollendorfs, tika rādīti fragmenti no Gunāra Āboliņa filmas "Latviešu rakstnieki trimdā" un atskaņota trimdas rakstnieku proza un dzeja skaņu ierakstā "Dzejas un prozas balsis".

4. jūnijā Rīgas Latviešu biedrībā Viktors Hausmanis sniedza priekšlasījumu "Pēterim Lūcim – 100".

5. jūnijā Norvēģijas Karalistes vēstniecība Rīgā sadarbībā ar LU LFMI un Ziemeļu Ministru padomes biroju rīkoja grāmatu sērijas *Acta Ibseniana* rakstu krājuma *Ibsen Reception in Poland and the Baltic Nations* atvēršanas svētkus, kas notika Ziemeļu Ministru padomes birojā Marijas ielā 13/3. Pasākumā piedalījās projekta autors profesors Knuts Brīnhilsvols (*Brynhildsvoll*), grāmatas autori – Maija Burima, Valda Čakare, Viktors Hausmanis, Benedikts Kalnačs, Ieva Kalniņa, Ieva Zole, kā arī viesi – dzejniece Māra Zālīte, režisors Fēlikss Deičs, aktieri Dace Eversa un Tāļivaldis Lasmanis.

No 7. līdz 10. jūnijam Māra Grudule Baltijas studiju konferencē Lineburgā (Vācijā) nolasīja referātu "Latviešu Bībeles tulkotājs Ernsts Gliks – dzejnieks?".

6. jūlijā Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas rīkotajā starptautiskajā konferencē "Augusts Bilenšteins un latvieši (*August Bielenstein und die Letten*)" Māra Grudule nolasīja referātu "Augusts Bilenšteins – dzejnieks?".

Jūlijā Raimonds Briedis nolasīja lekciju "Fakti, fikcija un faktūra latviešu literatūrā" sabiedriskā izglītības fonda "Jaunā akadēmija" vasaras nometnes dalībniekiem Jaunpiebalgā

12. septembrī LU LFMI seminārā Benedikts Kalnačs runāja par tēmu "Baltijas literatūra: salīdzināmās literatūrzinātnes metodoloģiskie aspekti". Ar atbildes ziņojumiem uzstājās Vera Vāvere un Maija Burima (Daugavpils universitāte).

No 27. līdz 30. septembrim Budapeštā (Ungārijā) starptautiskā konferencē "Dzimtene, bēgšana un izraidīšana – literārs atmiņu gājiens cauri Austrumeiropai un tās ideju pasaulēm 20. gadsimtā" Māra Grudule nolasīja referātu "Dzimtenes tēls kā vēstures spogulis vācbaltiešu lirikā (1890–1939)".

10. oktobrī Kārlis Vērdiņš LU LFMI seminārā runāja par dzejprozas formālajiem aspektiem. Atbildes ziņojumu bija sagatavojusi Ieva E. Kalniņa.

11. oktobrī Raiņa un Aspazijas vasarnīcā Jūrmalā, Pliekšāna ielā 5/7, zinātniskā konferencē "Rainis un Aspazija – 2007", ko organizēja Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs sadarbībā ar LU LFMI, Gundega Grīnuma nolasīja referātu "Kas uzcēla Raiņa un Aspazijas pieminēkli Kastaņolā".

13. oktobrī Rīgas Latviešu biedrības namā Jāņa Jaunsudrabiņa 130. dzimšanas dienas atcerei veltītajā plašajā kultūras programmā "Gaismu sauca" bija arī zinātniska konference "Jānim Jaunsudrabiņam – 130", kurā Viktors Hausmanis runāja par tēmu "Jānis Jaunsudrabiņš un teātris".

25. oktobrī Letonikas II kongresā Liepājā Māra Grudule sniedza priekšlasījumu (kopā ar Dr. philol. Ojāru Lāmu) "Kurzemes lasītājs mūsdienās: socioloģiska skice".

30. un 31. oktobrī Letonikas II kongresā Rīgā Ieva E. Kalniņa nolasīja referātu "Jānis Sudrabkalns – paradoksālais ekspresionists", Lita Silova – "Jaunrades process Regīnas Ezeras romānos", Raimonds Briedis – "Daži sociālistiskā reālisma lokālie aspekti", Pauls Daija nolasīja divus referātus – "Gustavs Bergmanis un Rūdolfs Čahariass Bekers latviešu un vācu literāro sakaru kontekstā" un "Baltijas apgaismības virzienu kontrasti un nozīme latviešu 18. gadsimta literatūras attīstībā", Inguna Daukste-Silasproģe nolasīja referātu "Literārie sarīkojumi Austrālijā: tradicionālais un jaunais (20. gadsimta piecdesmitie un sešdesmitie

gadi)", Eva Eglāja-Kristsone – "Literatūra un noslēpums. Laikraksts "Svešuma Balss" trimdas un Latvijas kultūras sakaru kontekstā", Zigrīda Frīde – "Robinsons Krūziņš – pirmais romāns latviešu tautai", Kristīne Genderte – "Valdemārs Dambergs un viņa dzeja", Māra Grudule – "Daba kā garīgās pasaules spogulis 19. un 20. gadsimta vācbaltiešu literatūrā", Viktors Hausmanis – "Latviešu literatūrzinātnes peripetijas".

17. novembrī Teātra muzejā Viktors Hausmanis uzstājās ar priekšlasījumu "Almai Ābelei – 100".

22. novembrī Viktors Hausmanis Latvijas Zinātņu akadēmijā nolasīja akadēmisku lekciju "Teātris un drāma – mūsu līdzgaitnieki gadu ritumā".

26. un 27. novembrī VII studentu zinātniskajā konferencē "Aktuāli baltistikas jautājumi", kas notika LU Filoloģijas fakultātē, Helēna Podniece sniedza priekšlasījumu "Jaunas literārās paaudzes veidošanās Latvijā: 20. gadsimta astoņdesmitie gadi", Pauls Daija – "Autoru un lasītāju attiecību polemika 18. gadsimta latviešu literatūrā".

29. un 30. novembrī starptautiskajā konferencē "Atgriežoties pie Baltijas atmiņas: pazaudētais un atrastais literatūrā 1940–1968", kas notika Rīgā, Eiropas Savienības mājā, Raimonds Briedis nolasīja referātu "Sociālistiskais reālisms: Baltijas modelis", Inguna Daukste-Silasproģe – "No tradīcijām pie modernisma 50.–60. gados: vai trimdas latvieši radīja romānus – miega tabletes?", Eva Eglāja-Kristsone – "1968. gads latviešu literatūrā", Māra Grudule – "Latviešu literatūras vēstures recepcija 50.–60. gados", Zanda Gūtmane – "Baltijas proza "atkušņa" laikā", Kārļa Vērdiņa referātu "Eksperimenti latviešu dzejprozā sešdesmito gadu beigās" nolasīja Juris Rozītis.

6. un 7. decembrī LU Filoloģijas fakultātes Latviešu literatūras katedras rīkotajā starptautiskajā konferencē "Latviešu literatūra un reliģija (literatūra Latvijā un reliģija)", kas notika LU konferenču un atpūtas kompleksā "Ratnieki" Cēsu rajonā konferenču namā "Stallis", Ieva E. Kalniņa sniedza priekšlasījumu "Bībiskie motīvi Veronikas Strēlertes dzejā", Pauls Daija – "Teoloģiskā racionālisma aspekti latviešu literatūrā 18. gadsimta otrajā pusē", Māra Grudule – "Brāļu draudze Vidzemē 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē. Aculiecinieka vērojumi".

12. decembrī Viktors Hausmanis LU LFMI seminārā dalījās pārdomās par tēmu "Kā rakstīt jaunu literatūras vēsturi".

Decembrī apgāds "Zinātne" sērijā "Personība un daiļrade" laida klajā 2006. gadā mūžībā aizgājušās literatūrzinātnieces Birutas Gudriķes monogrāfiju "Andrievs Niedra – rakstnieks un mācītājs". Redaktore – Ligita Bībere, mākslinieks – Aldis Aleks. Grāmatā izmantoti fotoattēli no Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja, Raimonda Brieža un Kārļa Brieža foto; ievietoti vairāki rādītāji. Darbs izdots ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu.

2008. gada 10. janvārī Eva Eglāja-Kristsone LU LFMI seminārā runāja par tēmu "Problēmas un ieguvumi, rakstot starpdisciplināru darbu. Pārdomas pēc disertācijas "Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekš kara laikmetā". Atbildes ziņojumu sniedza Anita Rožkalne.

24. un 25. janvārī Daugavpils universitātes Humanitārās fakultātes rīkotajā starptautiskajā zinātniskajā konferencē "XVIII zinātniskie lasījumi" referātus nolasīja Inguna Daukste-Silasproģe ("Personvārds kā identitāte latviešu trimdas

prozas tekstos. 20. gadsimta piecdesmitie un sešdesmitie gadi”), Lita Silova (“Vārda došana – viens no konceptiem R. Ezera prozā”) un Eva Eglāja-Kristsons (“*Nom de plume* VDK literārajā periodikā”).

12. un 13. februārī LU 66. konferencē Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu literatūras katedras rīkotajā sēdē “Literārā mantojuma aktuālās problēmas” 12. februārī referātus nolasīja Māra Grudule (“Liborijs Depkins latviešu kultūrvēsturē”), un Pauls Daija (“Fallijs tekstos un kontekstos”), 13. februārī sēdē “Modernisma pirmsākumi latviešu literatūrā” ar priekšlasījumiem uzstājās Kārlis Vērdiņš (“Modernisms latviešu dzejprozā 20. gadsimta sākumā”) un Maija Burima (“Koncepts “Pilsēta” 20. gadsimta sākuma latviešu modernistiskajā literatūrā”).

13. februārī Mariāns Rižijs LU LFMI seminārā referēja par tēmu “Ieskats dažās 2000.–2006. gada dzejas tendencēs: hēdoniskais pasaules tvērums, parodija un ironija”. Atbildes ziņojumu sniedza Raimonds Briedis.

13. februārī apgāds “Valters un Rapa” laida klajā LU LFMI rakstu krājumu “Versija par... Latviešu literatūra. 2000–2006”. Autori: Māris Salējs (“Dzejas ainas ieskicējums”), Kārlis Vērdiņš (“P.S. Māris Salējs”), Ieva Dubiņa (“Stāsta un dzīves mijiedarbe”), Rimands Ceplis (“Romāni par vakardienu”, “Literatūra bez vārdiem”), Lita Silova (“Kā izteikt savu laiku romānos?”; arī ievada autore) un Līga Ulberte (“Latviešu dramaturģija”). Grāmatā ievietoti vairāki rādītāji, Rimanda Ceplja fotogrāfijas un Māra Salēja zīmējumi. Mākslinieks – Artis Rutks. Rakstu krājums sagatavots Valsts programmā “Letonika”, izdots ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu.

20. februārī LU 66. konferences sekcijā “Somugristika un letonika” notika sēde “Igaunų un latviešu literatūras salīdzināmais aspekts”, ko rīkoja LU Moderno valodu fakultātes Somugru studiju bakalaura studiju programma sadarbībā ar LU LFMI. Referātus nolasīja Māra Grudule (“Ieskats latviešu un igauņu literāro sakaru sākotnē”), Zanda Gūtmane (“Romantisma un simbolisma pārejas igauņu un latviešu prozā 20. gadsimta sākumā”), Benedikts Kalnačs (“Reālisms un modernisms 20. gadsimta sākuma latviešu un igauņu drāmā: Rūdolfa Blaumaņa “Uguni” un Eduarda Vildes “Neaptveramais brīnums”), Maija Burima (“Frideberta Tuglasi “Mazais Illimārs” bērnības atmiņu tēlojumu kontekstā”) un Inguna Daukste-Silasproģe (“Tulkošanas tendences – igauņu literatūra Latvijā padomju gados”).

No 6. līdz 8. martam Liepājas 14. starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” ar īpašo tēmu “Postsociālisma literatūra: latviešu literatūra pasaulē”, ko rīkoja Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Literatūras katedra, Kurzemes Humanitārais institūts un Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, piedalījās Līgita Bībere, Maija Burima (“Koncepts *ziedi* 20. gadsimta sākuma latviešu literatūrā”), Inguna Daukste-Silasproģe, Eva Eglāja-Kristsons (“Latviešu literatūras ceļš pie lasītāja Lietuvā un lietuviešu literatūras ceļš pie lasītāja Latvijā 20. gadsimta deviņdesmitajos gados”), Benedikts Kalnačs, Ieva Kalniņa, Mariāns Rižijs (“Jūra un nakts: dabas stihiju klātbūtne Ainas Zemdegas romānā “Maruta”) un Kārlis Vērdiņš (“Astrīdes Ivaskas dzejproza”).

No 11. līdz 15. martam Māra Grudule komandējumā Frankfurtē pie Mainas (Vācijā) Frankfurtes Preses klubā piedalījās seminārā par vācbaltiešu literatūru un kultūru ar referātu “Latvietis, krievs un igauņi vācbaltiešu 20. gadsimta prozā”.

No 31. marta līdz 4. aprīlim Anita Rožkalne komandējumā Londonā (Lielbritānijā) intervēja dzejnieci Veltu Sņikeri. Iegūtie materiāli tiks izmantoti topošajā monogrāfijā.

No 7. līdz 11. aprīlim Benedikts Kalnačs Slovērijas Zinātņu akadēmijas Pasaules literatūras institūtā Bratislavā veica pētniecisko darbu un nolasīja akadēmisko lekciju "Baltijas literatūras: globālas problēmas lokālā kontekstā".

No 7. līdz 19. aprīlim Ieva E. Kalniņa komandējumā Stokholmā (Zviedrijā) vāca materiālus monogrāfijai par dzejnieci Veroniku Strēlerti un iepazīnās ar jaunāko zinātnisko literatūru dzejas teorijā Stokholmas Karaliskajā un Stokholmas universitātes bibliotēkā.

8. aprīlī apgāds "Zinātne" izdeva rakstu krājumu "Meklējumi un atradumi 2008". Sastādītāja (arī ievada "Izpēte kā līdzradišana" autore) Baiba Krogzeme-Mosgorda, redaktore Ināra Stašulāne, Andra Nikolajeva vāca dizains. Autori: Maruta Z. Vītola ("Kinokamera ir mans ierocis": subversīvais zemteksts Jura Podnieka agrīnajās filmās), Ingrida Vilkārse ("Režijas meklējumi un atradumi"), Benedikts Kalnačs ("Mākslinieciskās izteiksmes meklējumi 20. gadsimta 60.–70. gadu Baltijas drāmā"), Viktors Hausmanis ("Jāņa Kalniņa lugas"), Pauls Daija ("Neoficiālā Raiņa meklējumi Jāņa Kalniņa romānā "Rainis")), Māra Grudule ("Tev dziļi acīs ieskatījos...": Andrejs Stērste latviešu literatūrā), Ieva Kalniņa ("Sociālistiskā realisma kanona veidošanās latgaliešu literāri politiskajā žurnālā "Ceīņas Karūgs")), Ieva E. Kalniņa ("Anagramma Amandas Aizpurietes dzejoli "Ar daudziem vārdiem sabalsojas nāve...")), Bārbala Simsons ("Fantāzijas žanrs – mīts, problemātika, specifika"), Aldis Pūtelis ("Atstumtais eposs: Jēkaba Lautenbaha "Niedrišu Vidvuds")), Māra Viksna ("Naudas loma latviešu folkloristikas vēsturē") un Guntis Pakalns ("Stāstnieku kustība Rietumu pasaulē un tās iespējas Latvijā"). Grāmata izdota ar Valsts Kultūrkapitāla fonda un Valsts pētījumu programmas "Letonika" atbalstu.

9. aprīlī LU LFMI rīkotajā seminārā Māra Grudule runāja par tēmu "Laikmeta kontūras un labaskaņa kā teksta analīzes kritērijs (16. un 17. gadsimta dzeja)". Atbildes ziņojumu sniedza Zigrīda Frīde.

23. aprīlī Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros notika gadskārtējā institūta konference "Meklējumi un atradumi 2008". Atbildīgie par konferences rīkošanu G. Zeltiņa, V. Hausmanis un B. Krogzeme-Mosgorda. Referātus nolasīja Inga Pērkone ("Sociālistiskā realisma sievietes Latvijas kino"), Ieva Pauloviča ("Zviedru baznīcas likums un mūzika 17. gadsimta Vidzemē"), Pauls Daija ("Latviešu lasītāju publikas veidošanās īpatnības 18. gadsimta otrajā pusē"), Aldis Pūtelis ("Kur Juris Alunāns atrada latviešu mītoloģiju?"), Eva Egļāja-Kristsone ("Kā lakstīgalu no Latvijas uz Ameriku veda jeb dažas epizodes no trimdas dzejnieku viesošanās Latvijā 20. gadsimta 60.–70. gados"), Inguna Daukste-Silasproģe ("Kā ir dzīvot zem Dienvidu krusta? Latvieši Austrālijā"), Anita Rožkalne ("Biogrāfisko datubāzu veidošana Latvijā un LFMI devums šajā jomā"), Rita Treija ("Latviešu folkloras krātuves izveides jautājumi Annas Bērzkālnes un Oskara Loritsa sarakstē"), Māra Viksna ("Folkloriste Anna Bērzkālnes rakstnieka Viktora Egļiša redzējumā"), Gita Girņus ("Vaidu laiki Latvijā: kara traģiskas atspoguļojums latviešu vēsturiskajās teikās") un Juris Urtāns ("Mastru gaisa kuģi").

FOLKLORISTIKA

2007. gada 8. janvārī korporācijas *Lacuania fil!* Juris Urtāns un *com!* Māris Viļums svinīgi nodod LFK atjaunoto krēslu un stāsta LFK darbiniekiem par studentu korporāciju tradīcijām.

11. janvārī Guntis Pakalns Ogres Meža tehnikumā nolasa lekciju par Ziemassvētku jokiem internetā.

1. februārī Guntis Pakalns skolotājiem Rīgā UNESCO izglītības projektā nolasa lekciju par LFK materiāliem, stāstiem un to stāstīšanu.

3. februārī mirusi folkloras teicēja Marija Golubova.

13. februārī Aigars Lielbārdis ar referātu "Kalendāro ieražu īpatnības Latgalē" piedalās LU 65. konferencē.

17. februārī Guntis Pakalns kā žūrijas loceklis piedalās tautas muzikantu un stāstnieku saietā Viļakā

No 1. līdz 3. martam Liepājā noris gadskārtējā konference "Aktuālas problēmas literatūras zinātnē". Ar referātiem piedalās Sandis Laime ("Velna zārki Latvijā un to kultūrvēsturiskais konteksts") un Aigars Lielbārdis ("Buramvārdos sastopamās personas, to tipi un semantika").

13. martā Guntis Pakalns Pārventas bibliotēkā Ventspilī nolasa lekciju – ievads par mūsdienu folkloru un folkloru mūsdienās. Otra lekcija 10. maijā – par stāstītprasmes attīstīšanu.

19. martā mirusi folkloras vācēja Marta Rāta.

30. martā Māra Viksna ar priekšlasījumu "Anekdošu vākšana padomju gados" piedalās gadskārtējā anekdotēm veltītajā konferencē Latvijas Okupācijas muzejā.

18. februārī Lielo folkloras gada balvu nominācijā "Zinātniskā izpēte un materiālu dokumentēšana un publicēšana" par grāmatu "Senos laikos Umurgā" saņem Elga Melne. Ceremoniju vada Guntis Pakalns un Aigars Lielbārdis.

20. februārī Guntis Pakalns Talsu ģimnāzijā projektu nedēļā nolasa trīs lekcijas par stāstu vākšanu un pētīšanu.

No aprīļa līdz oktobrim Anda Beitāne veic zinātniskās konsultantes pienākumus tradicionālās kultūras mērķprogrammā "Nemateriālā kultūras mantojuma aktivitāšu pārmantošanas un veicināšanas programma Ziemeļlatgalē".

1. aprīlī Baiba Krogzeme-Mosgorda un Guntis Pakalns piedalās anekdošu konkursa "Pulkā eimu, pulkā teku" žūrijā.

17. aprīlī Guntis Pakalns Dabas muzejā nolasa lekciju "Folkloras stāstīšanas tradīcijas Kurzemē".

18. aprīlī LU LFMI konferences "Meklējumi un atradumi" folkloristikas sekcijā referē Guntis Pakalns ("Stāstnieku kustība Rietumu pasaulē un tās iespējas Latvijā"), Aldis Pūtelis ("Atstumtais eposs. Jēkaba Lautenbaha "Niedrišu Vidvuds") un Māra Viksna ("Naudas loma latviešu folkloristikas vēsturē").

21. aprīlī Baiba Krogzeme-Mosgorda ar priekšlasījumu par anekdošu stāstīšanas tradīciju bērnu sabiedrībā (uz anekdošu konkursu "Pulkā eimu, pulkā teku" materiālu pamata) uzstājas skolotāju seminārā Rīgas Latviešu biedrībā.

28. aprīlī Kuldīgā noris pirmais Kurzemes stāstnieku festivāls "Ziv zup", kura sagatavošanā un organizēšanā piedalās Guntis Pakalns.

No 4. līdz 6. maijam Tartu (Igaunijā) noris starptautiska zinātniska konference "Svētbirzis Baltijas jūras reģionā", kurā Sandis Laime piedalās ar referātu "Kurzemes centrālās daļas svētbirzis diahroniskā skatījumā".

No 11. līdz 13. maijam Pičā (Ungārijā) noris starptautiska zinātniska konference "Buramvārdi, vārdotāji un vārdošana". Aigars Lielbārdis nolasa referātu "Vārdošanas tradīcijas mūsdienu Latvijā".

11. un 12. maijā Poznaņā (Polijā) noris starptautiska zinātniska konference "Baltu filoloģijas perspektīvas". Referē arī Latvijas pārstāvji Sandis Laime ("Tradicionālie priekšstati par Latvijas alām") un Aldis Pūtelis ("Latviešu mītoloģijas pētījumi uz vēstures dokumentu un folkloras materiāla pamata").

14. un 15. maijā Tallinā (Igaunijā) Dace Bula piedalās UNESCO starptautiskajā seminārā "Nemateriālā kultūras mantojuma sarakstu veidošanas principi un pieredze" un ziņo par Latvijas pieredzi.

No 17. līdz 19. maijam Tartu noris starptautiska zinātniska konference "Reflektējot par zināšanu ieguvu: folkloras un etnoloģijas attīstība", kurā Rita Treija nolasa referātu "Ludis Bērziņš kā teologs savā darbā "Greznas dziesmas"".

18. maijā Baiba Krogzeme-Mosgorda uzstājas Salacgrīvas muzejā ar priekšlasījumu par Salacas novada folkloras materiāliem LFK fondos.

19. maijā LFK pārstāves Helēna Erdmane, Elga Melne un Māra Viksna kuplina Muzeju nakts pasākumu F. Trasuna muzejā "Kolnasāta" Sakstagalā.

19. maijā Guntis Pakalns piedalās "Pulkā ciemu, pulkā teku" gada noslēguma pasākumā un Muzeju nakts pasākumā vada spoku stāstu stāstīšanu Bauskas pils tornī.

26. maijā Aldis Pūtelis Toronto (Kanādā) iepazīstina ar LU LFMI darbu PBLA Kultūras fonda locekļus un nolasa referātu par latviešu mītoloģijas pētniecības vēsturi un tās saistību ar latviešu kultūras veidošanu PBLA gada pārskata apulcē.

No 26. maija līdz 2. jūnijam Aigars Lielbārdis piedalās LU Filoloģijas fakultātes un LU Filozofijas un socioloģijas institūta Mutvārdu vēstures projekta rīkotajā zinātniskajā ekspedīcijā "Pa kuršu pēdām" Kristīnchamnā (Zviedrijā).

31. maijā Māra Viksna ar priekšlasījumu "Dainu skapis – "Pasaules atmiņas" reģistra objekts" uzstājas konferencē "UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas nacionālā reģistra izveide".

14. jūnijā Guntis Pakalns nolasa ziņojumu "Stāstīšanas tradīcijas un to attīstības iespējas" folkloras kopu vadītāju tālākizglītības konferencē "Lokālās tradīcijas Latvijas novados, to apzināšanas, saglabāšanas un rekonstrukcijas problēmas" Rīgas Latviešu biedrībā.

19. jūnijā Guntis Pakalns nolasa lekciju "Mūsdienu folkloras. Stāstītprasmes izkopšana" Latvijas Bibliotekāru biedrības Vidzemes nodaļas 10. saietā "Bibliotēka indivīdam un sabiedrībai" Priekuljos.

No 21. līdz 27. jūnijam Sandis Laime un Aigars Lielbārdis dodas ekspedīcijā uz Sibīriju (Krieviju) – Augšbebrim un Kurzemes Ozolaini. Augšbebrus folkloristi dokumentē ciema 100 gadu jubilejas un Jāņu dienas svinības.

No 26. jūnija līdz 2. jūlijam noris folkloras ekspedīcija Liepnā. Tautas tradīcijas Jura Urtāna, Ievas Vītolas un Ivetas Tāles vadībā apzina Latvijas Kultūras akadēmijas tradicionālās kultūras un folkloras 2. kursa studentes Santa Adakovska, Baiba Buceniece, Dace Kaņepe, Anna Makaruka, Agnese Martiševska, Zane Onzule, Agrita Ozoliņa, Laura Sile, Liega Veidemane, Rūta Ziemeļe un Linda Zonne. Ekspedīcijā piedalās arī LFK pārstāves Una Smilgaine, Rita Treija u. c.

29. jūnijā Guntis Pakalns starptautiskajā bērnu un jauniešu folkloras festivālā "Pulkā eimu, pulkā teku 2007" vada stāstu vakaru Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā.

30. jūnijā Guntis Pakalns kopā ar Māru Mellēnu nolasa ziņojumus "Stāstnieku konkursi bērniem: vēsture un attīstības perspektīvas" un "Kurzemes pirmais stāstnieku festivāls "Ziv zup": izaicinājumi un iespējas" starptautiskā seminārā "Stāstīšanas iemaņu attīstīšana – Eiropas skatījums" Rīgas Latviešu biedrībā.

Jūlijā Guntis Pakalns "3x3" nometnē Vandzenē vada folkloras nodarbības, 26. jūlijā nometnes dalībniekiem nolasa lekcija par Almas Makovskas stāstiem un spoku stāstiem mūsdienās.

Jūlijā Aldis Pūtelis nolasa lekciju "Latviešu mītoloģija. Mīti un patiesība" sabiedriskā izglītības fonda "Jaunā akadēmija" vasaras nometnes dalībniekiem Jaunpiebalgā.

3. jūlijā LFK viesojas Latvijas Universitātes rektors Mārcis Auziņš.

6. jūlijā noris Latviešu-vācbaltu centra *Domus Rigensis* un Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas rīkotā starptautiskā zinātniskā konference "Dr. Augusts Bilenšteins par latviešu kultūras pamatvērtībām – arī Eiropā". Māra Viksna nolasa referātu "Augusta Bilenšteina ieguldījums latviešu folkloristikā".

7. jūlijā Māra Viksna piedalās Augusta Bilenšteina nāves 100. gadadienai veltītajos piemiņas pasākumos Dobelē un konferencē nolasa referātu "Augusta Bilenšteina folkloristikā darbība Latvijā un Dobeļē".

No 22. līdz 28. jūlijam Sandis Laime un Aigars Lielbārdis piedalās LU Filoloģijas fakultātes un LU Filozofijas un socioloģijas institūta Mutvārdu vēstures projekta rīkotajā zinātniskajā ekspedīcijā "Pa Kurzemes kuršu ķoniņu pēdām II".

2. augustā Aldis Pūtelis nolasa lekciju par folkloras pētniecības vēsturi Latvijā un pasaulē lībiešu nometnes "Mierlinkizt" dalībniekiem Mazirbē.

3. augustā LFK pārstāvji Aldis Pūtelis un Māra Viksna Līgatnē piedalās lībiešu bērnu nometnes "Metsepole" 10 gadu jubilejas pasākumā.

No 16. līdz 20. augustam un no 7. līdz 13. oktobrim Sandis Laime un Aigars Lielbārdis piedalās LU Filoloģijas fakultātes rīkotajā zinātniskajā ekspedīcijā "Baltkrievijas latviešu ciemi".

20. augustā Guntis Pakalns jauno lasītāju nometnē "Plašā apvāršņa pilsēta 2007" Ventspilī nolasa lekciju par mūsdienu folkloru un folkloru mūsdienās, vakarā – stāstīšana pie ugunsкура mežā.

26. augustā rakstu krājuma "Elija. Sventāja. Šventoji" atvēršanas svētkos Sventajā (Lietuvā) Māra Viksna uzstājas ar priekšlasījumu "Latvieši un latviešu folklorā Sventajā".

1. septembrī Guntis Pakalns piedalās Džūkstes pagasta un pasaku muzeja piecu gadu jubilejas svinībās.

14. septembrī Guntis Pakalns "Pulkā eimu, pulkā teku" folkloras skolotāju vasaras skolā Madonā nolasa lekciju par stāstītprasmes attīstīšanu un stāstnieku kustības projektu jaunumiem.

No 15. līdz 20. septembrim Rīga noris gadskārtējā IASA/BAAC konference, kurā Aldis Pūtelis nolasa referātu "Kā radīt labāku piekļuvi arhīviem: vai arhivēšanas principi mainās?".

20. septembrī LFK viesojas un iepazīstas ar Dainu skapi UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" eksperts Vojcehs Falkovskis.

20. oktobrī Guntis Pakalns "Pulkā eimu, pulkā teku" folkloras skolotāju seminārā nolasa ziņojumu par gatavošanos stāstnieku konkursiem.

22. oktobrī un 26. novembrī Guntis Pakalns lasa lekcijas Folkloras skolā.

25. oktobrī Guntis Pakalns Džūkstes bibliotēkā tiek ar stāstu cienītājiem un stāstītājiem.

30. un 31. oktobrī Letonikas II kongresa laikā noris Krišjāņa Barona konference "Svētki un svinēšana: tradīciju procesi Latvijā". Referē Beatrise Reidzāne ("Latviešu svētku nosaukumu etimoloģijas"), Sandis Laime ("Pirmās pieguļas nakts svinēšana un Ūsiņa kulta vietas Vidzemē"), Inga Sarma ("Vastlāvja svinēšana Jūrmalas zvejnieku ciemos 19. gadsimta beigās"), Rita Treija ("Agates diena, Agates brīnumi"), Angelika Juško-Štekele ("Svētku semantiskās modifikācijas sieviešu reproduktīvo tabu atainojumā"), Aīda Rancāne ("Latviešu tradicionālās maskas – laika atjaunotājas pārejas rītos"), Iveta Dukalska ("Išona grjadzēs" – sociālo aspektu izpaušmes maskošanās rituālos Latgalē"), Ieva Pīgozne-Brinkmane ("Sadancotās kurpes"), Zaiga Sneibe ("Rekrūšu atvadu rituāls. Latgales materiāls"), Iveta Tāle ("Dzeršanas tradīcijas Lejaskurzemes godos"), Elga Melne ("Ikdienu un svētki kādā dzīvesstāstā no Vecsalacas"), Māra Viksna ("Vai Ziemassvētki ir svētki visiem? Pēc A. Bilenšteina materiāliem"), Guntis Pakalns ("Ziemassvētki internetā – veselīga ironija vai kaut kas vairāk?"), Baiba Krogzeme-Mosgora ("Ziemassvētku/Jaungada pastkaršu rakstīšanas tradīcija: teksti un konteksti"), Vineta Grigāne ("Mediju līdzdalība Ligo svētku svinēšanā. 2000.–2007. gada prakse"), Dace Bula ("Dzimuma svinēšana: 8. marts Baltijā"), Aivita Putniņa, Inga Buša ("Jaunās svētku tradīcijas: Rīgas praida simbolika un atribūti"), Sergejs Kruks ("Rituāla un antirituāla centri: Latvijas pieminekļi 20. gadsimtā"), Toms Ķencis ("Svētku simulācija"), Anda Beitāne ("Svētki kā tradicionālās mūzikas funkcionālais konteksts 21. gadsimtā"), Gatis Ozoliņš ("Mūsdienu dievturu rituālu habitus"), Liena Teterovska ("Krustabu un kāzu godi 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā Vidzemē. Rīgas tautas tradīciju kopas "Budēļi" pieredze"), Una Smilgaine ("Svētku svinēšana kādā Rīgas bērnudārzā") un Aigars Lielbārdis ("Svētku un tradicionālās māģijas savstarpējie konteksti").

30. oktobrī – Luža Bērziņa grāmatas "Greznas dziesmas" atvēršana. Pasākumu vada LFK vadītāja Dace Bula, dzied Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas etnomuzikoloģijas nodaļas 2. kursa studentes.

30. un 31. oktobrī noris Letonikas II kongress. Folkloristi piedalās ne vien gadskārtējā Krišjāņa Barona konferencē, bet arī citās sekcijās. Anda Beitāne referē muzikoloģijas sekcijā "Tradicionālais un mūsdienīgais Latvijas mūzikā" ("Tradicionālā mūzika Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas skaņu ierakstu arhīvā"). Sekcijā "Letonikas avoti: Latvijas piekraste" referē Sandis Laime ("Klinšu

un īpašuma zīmes – savdabīgs Ziemeļkurzemes izzināšanas avots”), Elga Melne (“19. gadsimta septiņdesmitie gadi Vecsalacā Georga Dimzas skatījumā”) un Aldis Pūtelis (“Ziemeļkurzemē noritošo etnokulturālo procesu atspoguļojums 20. un 21. gadsimta mijas folkloras vākumos”).

No septembra līdz novembrim Guntis Pakalns kā stāstnieku konkursa žūrijas pārstāvis apmeklēja pusfinālus Valkā, Saldū, Lielvārdē, Madonā, Līvānos, Kuldīgā, Ventspilī un Jelgavā. Fināls noris *1. decembrī* Rīgas Latviešu biedrībā.

3. novembrī Guntis Pakalns vada nodarbības stāstnieku nometnē “Pēc vārda kabatā” Saldus sākumskolā un nolasa ziņojumu par stāstītprasmes attīstīšanu.

No 26. līdz 28. novembrim Andas Beitānes vadībā noris folkloras ekspedīcija Alsungā un Jūrkalnē, kurā piedalās Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas mācībspēki (Ilze Liepiņa, Ieva Tihovska) un etnomuzikoloģijas (Kristīne Kārkle, Austra Klotiņa, Inese Mičule, Rasa Vītola), muzikoloģijas (Auriga Jermaka, Jūlija Paškova, Elīna Štoļde) un kompozīcijas (Laima Jansone) studentes.

27. novembrī Guntis Pakalns Gulbenes bibliotēkā bērniem un pieaugušajiem nolasa divas lekcijas “Spoku stāsti un joku stāsti mūsdienu folklorā”.

14. novembrī Una Smilgaine uzstājas ar priekšlasījumu “Kvalitatīvās intervijas metode šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu izpētē” LU LFMI semināru ciklā “Pētījuma poētika”. Koreferē Baiba Krogzeme-Mosgorda.

19. novembrī mirusi kultūras darbiniece un folkloriste Margarita Biezaite.

17. decembrī ar piemiņas brīdi Latviešu Folkloras krātuvē un Meža kapos Rīgā krātuves darbinieki atzīmē folklorista Jāņa Rozenberga 80 gadu jubileju.

26. decembrī mirusi lībiešu kultūras darbiniece Valda Marija Šuvcāne.

28. decembrī mirusi folkloras teicēja Leontīne Briede.

2007. gadā LFK darbinieki individuāli veikuši lauka pētījumus dažādās Latvijas vietās: Salacgrīvā (Baiba Krogzeme-Mosgorda), Medņevā (Anda Beitāne un Aigars Lielbārdis), Šķilbēnos un Susājos (Anda Beitāne), Džūkstē, Alsungā, Viļakā, Makašānos, Kuldīgā un Rīgā (Guntis Pakalns), Priekuļos, Ļaudonā, Mārcienā, Ezerē un Vadakstē (Sandis Laime), Laucienā (Una Smilgaine un Rita Treija), Aizputē un Vecpilī (Una Smilgaine) un citur. Aldis Pūtelis intervējis teicējus arī Kanādā.

Rita Treija, Māra Viksna

TEĀTRA ZINĀTNE

Teātra, mūzikas un kinomākslas daļa

2007. gada 18. septembrī Latvijas Universitātē Līga Ulberte aizstāvēja disertāciju “Episkā teātra pieredze Eiropā un Latvijā” un ieguva mākslas doktora zinātnisko grādu teātra un kino vēsturē un teorijā. Disertācijas zinātniskā vadītāja Silvija Radzobe. Recenzenti: Viktors Hausmanis, Lilijs Dzene, Valda Čakare.

Septembrī Silvija Radzobe Francijā Sorbonnas universitātē starptautiskā Mihailam Čehovam veltītā konferencē nolasīja referātu “Mihaila Čehova režijas Rīgā”.

30. un 31. oktobrī LU Letonikas II kongresa laikā notiek konference "Postdramatiskais teātris: mīts vai realitāte". Tajā piedalījās un referātus nolasīja viesi: Hanss Tīss Lēmans (Johana Volfganga Gētes universitāte Frankfurtē pie Mainas) "Teātris kļuvis postdramatisks, bet joprojām ir dramatisks", Lūle Epnere (Tartu universitāte) "Autentiskuma noteikšanas stratēģija postdramatiskajā teātrī", Anneli Saro (Tartu universitāte) "Autentifikācijas neveiksmes mūsdienu īgaunu teātrī", Jurgita Staniškite (Vītauta Dižā Kauņas universitāte) "Postdramatiskā rašanās, definēšana un interpretācija: Lietuvas gadījums", Nomedā Šatkauskienē (Vītauta Dižā Kauņas universitāte) "Postdramatiskais mūsdienu lietuviešu teātrī: drāmas interpretācija, refleksija un noliegums". Referēja arī mūsu teātra zinātnieki: Guna Zeltiņa "Fiziskuma un ķermeņa jēdziens postdramatiskajā teātrī", Silvija Radzobe "Postmodernisma otrais vilnis Latvijas teātrī", Valda Čakare "Dubultspēle: aktiera un skatītāja attiecības postdramatiskajā teātrī", Edīte Tiškeizere "Laiks un telpa latviešu teātrī postdramatiskā teātra kontekstā. Mārtiņa Eiheš pieredze", Līga Ulberte "Postdramatiskā un episkā teātra attiecības: Latvijas gadījums", Ieva Zole "Vēstījums un tā struktūra postdramatiskajā teātrī", Jānis Siliņš "Latvijas jaunākās paaudzes režisoru idejas un to realizācija", Ingrīda Vilkārse "Postdramatisma elementi Gata Šmita veidotajā Ērika Ešenvalda operas "Augļu koks ir Jāzeps" inscenējumā" u.c.

23. novembrī Silvijai Radzobei tika pasniegta Baltijas Asamblejas balva par grāmatu "Teātra režija Baltijā".

14. decembrī Baiba Kalna Viļņā piedalījās Lietuvas Kultūras, filozofijas un mākslas institūta rīkotajā starptautiskā zinātniskā konferencē "Karš un teātris", kur nolasīja referātu "Vācu režīma ideoloģiskās un estētiskās nostādnes un latviešu teātra radošā dzīve 1941.–1944. gadā".

2008. gada 11. un 12. martā Andreja Upīša memoriālajā muzejā notika Andreja Upīša konference "Jaunākā latviešu literatūra", kurā referātus nolasīja Līga Ulberte "Dramaturģija" un Silvija Radzobe "Latviešu teātra kritika".

20. martā Guna Zeltiņa piedalījās Turaidas muzeja rezervāta konferencē "Siguldas pilsētas 80 gadi", kur nolasa referātu "Teātris un Sigulda".

8. aprīlī Latvijas Universitātē Baiba Kalna-Puķīte aizstāvēja disertāciju par tēmu "Latviešu teātris (1940–1945) totalitārisma laika mākslas kontekstā" un ieguva mākslas doktora zinātnisko grādu teātra un kino vēsturē un teorijā. Disertācijas zinātniskā vadītāja: Silvija Radzobe. Recenzenti: Viktors Hausmanis, Lilija Dzene, Edīte Leščinska (Tiškeizere).

No 14. līdz 20. aprīlim Guna Zeltiņa piedalījās Starptautiskās teātra kritiķu asociācijas 24. pasaules kongresā Sofijā (Bulgārijā). Kongresa ietvaros notiek konference "Vardarbība mūsdienu pasaulē", kurā ar referātu uzstājās Valda Čakare. Kongresa pirmajā dienā uzrunu teica Alvis Hermanis.

23. aprīlī Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta organizētajā konferencē "Meklējumi un atradumi" Inga Pērkone-Redoviča nolasīja referātu "Socreālisma sievietē Latvijas kino" un Ieva Pauloviča referēja par tēmu "Zviedru baznīcas likums un mūzika 17. gadsimta Vidzemē".

Baiba Kalna

Autori

- Burima Maija (dz. 1971) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
DU Latviešu literatūras un kultūras katedra, LU LFMI Literatūras vēstures daļa.
- Daukste-Silasproģe Inguna (dz. 1968) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU LFMI Literatūras vēstures daļa.
- Godiņš Guntars (dz. 1958) – dzejnieks, vēstnieka palīgs
Latvijas vēstniecībā Igaunijā.
- Grudule Māra (dz. 1963) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU LFMI Literatūras vēstures daļa, LU FMZF.
- Gūtmane Zanda (dz. 1969) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU LFMI Literatūras vēstures daļa, LiepU.
- Jaunslaviete Baiba (dz. 1964) – Dr. art., muzikoloģe, Mūzikas akadēmijas
Zinātniski pētnieciskā centra pētniece.
- Kalna Baiba (dz. 1967) – Dr. art., teātra vēsturniece.
LU LFMI Teātra, mūzikas un kino daļa.
- Kalnačs Benedikts (dz. 1965) – Dr. hab. philol., LZA akadēmiķis,
literatūras vēsturnieks. LU LFMI direktors.
- Kalniņa Ieva (dz. 1956) – Dr. philol., literatūras vēsturniece. LU FMZF.
- Kalniņa Ieva E. (dz. 1957) – Dr. philol., literatūrzinātniece.
LU LFMI Literatūras teorijas daļa.
- Klotiņš Arnolds (dz. 1934) – Dr. art., muzikologs. LU LFMI Teātra,
mūzikas un kino daļa.
- Krautmane Ērika (dz. 1972) – tulkotāja, LU Moderno valodu fakultāte.
- Lāms Ojārs (dz. 1965) – Dr. philol., literatūras vēsturnieks, LU FMZF.
- Lūse Dace (dz. 1949) – Dr. philol., literatūras vēsturniece. LU FMZF.
- Mihkeleva Anneli (dz. 1969) – Dr. philol., literatūrzinātniece. M. Underes
un F. Tuglasa Literatūras centrs. Igaunijas Zinātņu akadēmija.
- Rubule Ilze (dz. 1948) – literatūrzinātniece. LU LFMI.
- Šiliņa Zane (dz. 1974) – Dr. philol., literatūras vēsturniece. LKA.
- Treija Rita (dz. 1978) – folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Vārdaune Dzidra (dz. 1928) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
- Vāvere Vera (dz. 1929) – Dr. hab. philol., LZA akadēmiķe,
literatūras vēsturniece.
- Viksna Māra (dz. 1949) – folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Zaksa Ilze (dz. 1978) – literatūrzinātniece. LU LFMI Literatūras teorijas daļa.

DU – Daugavpils Universitāte
FMZF – Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultāte
LFMI – Literatūras, folkloras un mākslas institūts
LiepU – Liepājas Universitāte
LKA – Latvijas Kultūras akadēmija
LU – Latvijas Universitāte

Authors

- Burima Maija (b. 1971) – Dr. Philol., literature historian. Dept. of Latvian Literature and Culture, UD. Dept. of Literature History, ILFA.
- Daukste-Silasproģe Inguna (b. 1968) – Dr. Philol., literature historian. Dept. of Literature History, ILFA.
- Godiņš Guntars (b. 1958) – poet, Latvian assistant ambassador to Estonia.
- Grudule Māra (b. 1963) – Dr. Philol., literature historian. Dept. of Literature History, ILFA. Dept. of Latvian Literature, UL.
- Gūtmane Zanda (b. 1969) – Dr. Philol., literature historian. Dept. of Literature History, ILFA. LieU.
- Jaunslaviete Baiba (b. 1964) – Dr. Art., musicologist. Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music.
- Kalna Baiba (b. 1967) – Dr. Art., theatre historian. Dept. of Theatre, Music and Cinema studies, ILFA.
- Kalnačs Benedikts (b. 1965) – Dr. Hab. Philol., academician, literature historian. Dept. of Literature History, ILFA.
- Kalniņa Ieva (b. 1956) – Dr. Philol., literature historian. Dept. of Latvian Literature, UL.
- Kalniņa Ieva E. (b. 1957) – Dr. Philol., literature historian. Dept. of Literature Theory, ILFA.
- Klotiņš Arnolds (b. 1934) – Dr. Art., musicologist. Dept. of Theatre, Music and Cinema studies, ILFA.
- Krautmane Ērika (b. 1972) – translator, UL.
- Lāms Ojārs (b. 1965) – Dr. Philol., literature historian. Dept. of Latvian Literature, UL.
- Lūse Dace (b. 1949) – Dr. Philol., literature historian. Dept. of Latvian Literature, UL.
- Mihkelev Anneli (b. 1969) – Dr. Philol., literature historian. Under and Tuglas Literature Centre of the Estonian Academy of Sciences.
- Rubule Ilze (b. 1948) – literature historian. ILFA.
- Šiliņa Zane (b. 1974) – Dr. Philol., literature historian. LAC.
- Treija Rita (b. 1978) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA.
- Vārdaune Dzidra (b. 1928) – Dr. Philol., literature historian.
- Vāvere Vera (b. 1929) – Dr. Hab. Philol., academician, literature historian.
- Vīksna Māra (b. 1949) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA.
- Zaksa Ilze (b. 1978) – literature historian. Dept. of Literature Theory, ILFA.

ILFA – Institute of Literature, Folklore and Art

LAC – Latvian Academy of Culture

LieU – Liepāja University

UD – University of Daugavpils

UL – University of Latvia